GRADOVRH
časopis za književno-jezična, društvena i prirodoznanstvena pitanja

GRADOVRH

Časopis Matice hrvatske
Utemeljen 2004.
Godište IV, br. 4, studeni 2007.

Naklada Matice hrvatske – Tuzla

Za nakladnika
Marica Petrović

Glavna urednica
Marica Petrović

Redakcija
Marica Petrović, Biljana Stahov, Alen Matošević, Petar Matanović, Ivan Bosankić
Julijana Kovačević, Romeo Knežević

Lektura
Biljana Stahov

Likovna oprema
Marina Trogrlić

Adresa uredništva i administracije:
Tuzla, Kazan mahala 2/II; tel/fax: +035 277 161, e-mail: matica.hr@bih.net.ba
Uplate na žiro-račun kod UniCredit Zagrebačke banke 3383002200429402

Redakcija ovoga broja zaključena je 5. studenog 2007.

Grafičko oblikovanje
Branko R. Ilić

Tisak
Printcom, Tuzla

GRADOVRH

časopis za književno-jezična, društvena
i prirodoznanstvena pitanja

MATICA HRVATSKA – TUZLA
studeni 2007.

Sadržaj

UVODNIK *7*

ARHEOLOGIJA

Mirsad Bakalović: *Pregled arheoloških lokaliteta na području općine Tuzla*..... *11*

JEZIČNO-KNJIŽEVNE TEME

Branka Tafra: *Milijun milijuna* *27*

Aleksandra Rewolinska: *Vlastito ime kao obeležje etničke pripadnosti kod bosanskih Hrvata i Srba* *35*

Alma Granov: *Kompjuterska semiotika* *44*

Marijana Nikolić: *Stilske funkcije eliptičnih rečenica u romanu* Derviš i smrt *Meše Selimovića* *53*

Jelena Ilić: *Problematika adekvatnoga prevođenja engleskih složenica u bosanskome jeziku* *59*

Vinko Kovačević: *Latinski prijevodi sultanskih fermana u korist bosanskih franjevaca* *70*

Alen Matošević: *Hrvatski govor u slivu rijeke Soline* *91*

Julijana Kovačević: *Naslijeđe stećaka-podsjetnik* *124*

Nadira Puškar: *Istina i pomirenje u jeziku i stilu postmoderne književnosti na primjeru romana* Davidova priča *Z. Wicomb* *138*

KOMUNIKOLOGIJA

Anita Petrović, Kristina Tadić: *Analiza sadržaja* *157*

PEDAGOGIJA

Ruža Tomić: *Kvaliteta sociopedagoške komunikacije sa djecom koja su ispoljila delinkventno ponašanje* *177*

Ruža Tomić: *Karakteristike djece s poremećajima u ponašanju* *198*
Zlatko Špoljarević: *Uloga školskoga vjeronauka u odgoju mladih* *206*

POVIJESNO-FILOZOFSKE TEME

Romeo Knežević: *Uvijek ograničeno oslobađanje* *229*
Jasmina Mojsieva-Guševa: *Occident versus Orient* *236*

POEZIJA

Omer Ć. Ibrahimagić: *Pjesme* *247*
Melida Travančić: *Pjesme* *252*

PRIKAZI

Petar Matanović: *Der Brückenbauer kardinal Franz König, Sein Vermächtnis* *261*
Helena Sablić Tomić: *Shorts Cuts* *267*

PRIRODOSLOVNO-ZNANSTVENE TEME

Marta Filipović: *Osobenosti rasta i razvoja djece uzrasta od sedam do jedanaest godina s područja Tuzle* ... *287*

SOCIOLOGIJA

Srđan Vukadinović: *Društvene dimenzije kulture i umjetnosti* ... *305*

SOCIOLOŠKO-TEOLOŠKE TEME

Petar Anđelović: *Katolici u susretu s drugim religijama* *317*

SOCIOLOŠKO-POLITIČKE TEME

Izet Numanović: *Savjest-siromaštvo-zločin* *327*

ZEMLJOPISNO-ETNOLOŠKE TEME

Danijel Barišić: *Geografsko-etnološke karakteristike sela Donji Pasci* *341*

IZ NAŠE ARHIVE

Petar Matanović: *Zapisnik Skupštine društva "Hrvatski dom"* *365*

Uvodnik

Ni ti, Bosno, ne daj da tuga srce ti skrši
fra J. Kovačević, (prijevod fra S. Pavić)

Broj suradnika u *Gradovrhu,* na naše veliko zadovoljstvo, raste iz broja u broj. Jednako tako ovaj časopis i sadržajem postaje sve raznovrsniji. U četvrtome broju povećao se broj mladih suradnika, a ima i onih koji su *Gradovrhu* ostali vjerni od prvoga broja.

Najbrojnije su lokalne, tuzlanske teme i to pokazuje da je u Tuzli stasala generacija mladih ljudi svjesnih zanimljivosti i značenja kraja u kojemu su rođeni i žive. Ne tražeći, po svaku cijenu, izvan vlastita životnoga prostora teme kojima će se baviti, a kvalitetno obrazovani, oni taj prostor emancipiraju i popravljaju pogreške svojih prethodnika koji su Tuzlu i njezinu okolicu doživljavali samo kao gospodarstveno zanimljiv kraj.

Čitajte prilog M. Bakalovića o arheološkim lokalitetima na području tuzlanske općine kao i D. Barišića o geografskim i etnološkim značajkama sela Donji Pasci u tuzlanskoj općini. O morfološkim osobinama govora Hrvata u slivu rijeke Soline piše A. Matošević.

M. Filipović piše o rastu i razvoju tuzlanske djece u poslijeratnome periodu, a dr. R. Tomić o poremećajima u ponašanju mladih ljudi.

Teme vezane za širi bosanski prostor obrađene su u prilozima: J. Kovačević,Vinka Kovačića (suradnik iz Hrvatske) i A. Rawolińske (suradnica iz Poljske, prilog na srpskom jeziku). Još priloga iz jezikoslovlja od naših stalnih suradnica dr. B. Tafra (sa Zagrebačkoga sveučilišta) i dviju mladih magistrica s Tuzlanskoga sveučilišta, J. Ilić i M. Nikolić.

N. Puškar piše na temu iz stilistike sa širih, izvanbalkanskih tokova na primjeru jezika i stila u romanu *Davidova priča* Z. Wicomba.

Prof. Tafra u popratnom pismu upozorava: "Korisno bi bilo da ovaj prilog pročitaju profesori hrvatskoga (bosanskoga i srpskog, prim. M. P.) jezika", ali tekst je dobar za sve one koji muče muku s brojevima.

Dr. Alma Granov sa Sarajevskoga sveučilišta poslala je jezikoslovni prilog modernijega sadržaja, a jedan zanimljiv sadržaj iz komunikologije potpisale su mlade suradnice A. Petrović i K. Tadić.

U prošlome broju hrabro smo u *Gradovrh* uvrstili prilog iz poezije. Nismo se plašili da će nas netko prozvati zbog pristrasnosti jer smo objavili stihove prvonagrađene pjesnikinje na poetskome natjecanju u Stocu. Ove godine dvoje Tuzlaka nagrađeni su na istome prestižnom natjecanju za najbolje neobjavljene zbirke poezije. U četvrtome broju *Gradovrha* objavljujemo pjesme prvonagrađenoga mr. O. Ibrahimagića i trećenagrađene M. Travančić.

Dr. J. Mojsijeva-Guševa (suradnica iz Skopja) šalje zanimljiv povijesno-filozofski prilog u vezi sa susretom Istoka i Zapada, a i fra Petar Anđelović, sa sociološko-teološkoga aspekta piše o susretu katolika s drugim religijama. Sociološka tema je i u prilogu I. Numanovića (o savjesti, siromaštvu i zločinu), ali s političkoga stajališta, a R. Knežević kao povjesničar i filozof promišlja o uvijek ograničenome oslobađanju čovjeka.

Dr. Srđan Vukadinović ima sociološku temu o društvenim dimenzijama kulture i umjetnosti.

Z. Špoljarević pišeo aktualnoj temi školskoga vjeronauka u odgoju mladih.

Od prikaza u ovome broju *Gradovrha* objavljujemo prilog dr. H. Sablić-Tomić (iz Osijeka) i fra P. Matanovića (prikaz neprevedene knjige Johannesa Kunza o kardinalu Franzu Königu).

Ostajemo vjerni rubrici *Iz naše arhive* pa u ovome broju objavljujemo *Zapisnik* s prve obnoviteljske skupštine Hrvatskoga doma što nam ju je poslao fra P. Matanović, jedan od njezinih sudionika koji je zaslužan što je do obnavljanja rada Hrvatskoga doma u Tuzli uopće došlo.

Kao što smo željeli, broj suradnika u *Gradovrhu* izvan granica Bosne i Hercegovine proširuje se i izvan regije. Od velikoga broja znanstvenika sa slavističkih katedara diljem Europe dobili smo pisma potpore, želje da časopis izlazi češće kao i obećanja za suradnju u narednim brojevima. Njihove priloge očekujemo u slijedećem broju koji će, ipak, izaći tek naredne godine u ovo vrijeme.

Prilozi pisani na hrvatskome jeziku pisani su različitim pravopisima. Poštujući pravo na vlastiti izbor, ove tekstove nismo pravopisno ujednačavali.

Tekstove pisane na bosanskom, srpskome i crnogorskom nismo kroatizirali.

Nakon duljega razmišljanja rad dr. J. Mojsijeve-Guševe objavili smo na izvornome, makedonskom jeziku.

Urednica

ARHEOLOGIJA

Mirsad Bakalović

Pregled arheoloških lokaliteta na području općine Tuzla

UVOD

Općina Tuzla[1] se nalazi u centralnom dijelu sjeveroistočne Bosne, između planinskog vijenca Majevica, na sjeveroistoku i planina: Ozren, Konjuh i Javornik, na jugozapadu, odnosno između slivova rijeka Spreče i Jale.

Prije više od deset miliona godina ovo područje je bilo prekriveno Panonskim morem koje se, uslijed geotektonskih pomjeranja, povuklo u Crno more. Nakon povlačenja mora, na prostoru današnje Tuzle su ostale naslage kamene soli i izvori slane vode.

Kroz sve historijske periode, od neolita do današnjih dana, život ljudi na ovim prostorima i njihova egzistencija, bili su vezani za izvore slane vode. Nije slučajno da se na području Tuzle nalazi najstarije neolitsko naselje u Bosni i Hercegovini (Gornja Tuzla) i jedno od najstarijih i najvećih neolitskih sojeničkih naselja u jugoistočnoj Evropi (Tuzla).

Prvi podaci o arheološkim nalazima na području Tuzle potječu s početka XX stoljeća, odnosno nakon dolaska Austro-ugarske na prostore Bosne i Hercegovine. Godine 1908, Vejsil Ćurčić je objavio nekoliko keramičkih fragmenata iz Donje Tuzle.[2] Od tada, pa do kraja Drugog svjetskog rata, malo se učinilo na prikupljanju i čuvanju arheoloških nalaza. Tek nakon rata, 1947. godine, osnivanjem Muzeja Narodnooslobodilačke borbe u Tuzli, današnji Muzej istočne Bosne

[1] Općina Tuzla zauzima površinu od 303 km² na kojoj, po procjeni, živi oko 170. 000 stanovnika.

[2] Za vrijeme osmanske uprave, na ovim prostorima su se ustalili nazivi za dvije Tuzle – Gornja i Donja. Okupacijom i aneksijom Bosne i Hercegovine od strane Austro–ugarske monarhije i uvođenjem novog administrativnog uređenja, posebno zbog naglog privrednog razvoja, 1910. godine Donja Tuzla je preimenovana u Tuzla, dok je naziv za Gornju Tuzlu ostao nepromijenjen.

Tuzla,[3] došlo je do ozbiljnijih arheoloških istraživanja na području sjeveroistočne Bosne.

Međutim, na području Tuzle, zbog intenzivnog privrednog i urbanog razvoja, nije se poklanjala odgovarajuća pažnja kulturno-historijskom naslijeđu i u tom periodu je izvršeno samo nekoliko arheoloških istraživanja.

Sredinom pedesetih i početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća istraživani su arheološki lokaliteti: Gornja Tuzla, Tuzla, Gradovrh, Srebra, Bare, Krešića Gradina. Tada su objavljeni prvi značajniji radovi,[4] koji su potvrdili da se ovdje radi o bogatom arheološkom području na kome se u prahistorijskom periodu intezivno i kontinuirano odvijao život i komunikacija među različitim etno-kulturnim grupama.

Treba napomenuti da postoje lokaliteti koji su u prošlosti samo rekognoscirani ili nedovoljno istraženi, a koji mogu dati odgovore na mnoga pitanja vezana za prošlost Tuzle.

Danas, kada se Tuzla sve više okreće tradiciji i kulturnim vrijednostima, kulturno – historijsko naslijeđe može postati jedan od značajnih resursa u turističkoj ponudi i vodeći faktor u razvoju i promociji grada i regije.

I. ARHEOLOŠKI LOKALITETI

I. 1. Gornja Tuzla

I. 1. 1. Gornja Tuzla, 1941. godina (slučajni nalazi)

Prilikom kopanja temelja za kuću Nezira Hadžiabdića, pored Čaršijske džamije, 1941. godine otkriven je prethistorijski ravni grob sa skeletom, u kome je pronađen raznovrstan bronzani nakit (privjesci, narukvice, ogrlice, grivne, kopče, dugmad itd.).

Nalaz datira s kraja kasnoga bronzanog, odnosno početka željeznog doba (halštat,[5] VIII stoljeće prije nove ere).

---

[3] Muzej istočne Bosne je muzej kompleksnog tipa sa arheološkim, historijskim, etnološkim, umjetničkim, prirodnjačkim odjeljenjem i stručnom bibliotekom. Muzej u svom fundusu posjeduje 50. 000 eksponata.

[4] Muzej istočne Bosne je 1957. godine pokrenuo izdavanje stručnog časopisa "Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne", za koji su pisali veliki arheološki autoriteti, poput, dr. Borivoja Čovića, dr. Alojza Benca, dr. Đure Baslera, dr. Ive Bojanovskog, Ivana Puša, Milice Baum, Radmile Jovanović, dr. Milice D. Kosorić, dr. Dragoslava Srejovića, Veljka Milića i drugih.

[5] Halštatski period, označava starije željezno doba u Europi, 1.000-500. godine prije nove ere; ime dobio po ilirskoj nekropoli Halštat u Austriji; pojavljuje se metalurgija željeza.

Pronađeni arheološki materijal se nalazi u Muzeju istočne Bosne Tuzla.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla*.
- Grupa autora, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, Arheološka nalazišta regija 1-13, Sarajevo 1988.
- Borivoje Čović, *Novi nalazi sa nekropole "Gradac" u Sokocu i neka pitanja glasinačke hronologije*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne Tuzla, Knjiga VI, Tuzla 1965.
- B. Čović, *Nekoliko manjih preistorijskih nalaza iz Bosne i Hercegovine,* Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, XII, Sarajevo 1957.
- Veljko Milić, *Nakit u sjeveroistočnoj Bosni od praistorije do danas*, Tuzla 1984.

I. 1. 2. Gornja Tuzla, 1954. godina

Tokom građevinskih radova, prilikom kopanja temelja za zgradu osnovne škole u Gornjoj Tuzli, na prostoru od oko 400 m² probijen je kulturni sloj. U izbačenoj zemlji konstatovan je veći broj pretežno keramičkih fragmenata. U septembru 1954. godine izvršeno je probno sondiranje da bi se utvrdio karakter kulturnog sloja.

Iako je građenjem škole znatan dio ovog velikog lokaliteta uništen, ostaje još uvijek dovoljan prostor sjeverno i istočno od zgrade, sa jakim slojem ilirsko – latenskim,[6] na kojem bi se moglo izvršiti sistematsko arheološko istraživanje.

Pronađeni arheološki materijal se nalazi u Muzeju istočne Bosne Tuzla.

Probno sondažno iskopavanje izvršio je dr. Borivoje Čović, arheolog Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla*.
- B. Čović, *Rezultati sondiranja na praistorijskom naselju u Gornjoj Tuzli*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, XV-XVI, Sarajevo 1961.

[6] Latenska kultura, naziv za kulturu mlađeg željeznog doba (po švajcarskom mjestu La Tène gdje je najprije i otkrivena), trajala je od V do I stoljeća prije nove ere, nosioci ove kulture kod nas su Kelti; uvode se nova oruđa i oružja, začetak robovlasničkog društva.

I. 1. 3. Gornja Tuzla, 1955. – 1958. godine

Naselje iz neolita, eneolita i bronzanog doba, locirano je na desnoj obali rijeke Jale u Gornjoj Tuzli. Kulturni sloj dostiže debljinu od 5,50 m, što je omogućilo izdvajanje šest stratuma kulturnog razvoja.

Stratum VI je najstariji i dijeli se na dvije podfaze (VIa i VIb). Pripada starčevačkoj kulturnoj grupi. Ovo je najzapadniji oblik ove kulturne grupe i jedini njen eksponent u Bosni i Hercegovini. S ovim stratumom naselje u Gornjoj Tuzli je i najstarije otkriveno neolitsko naselje u Bosni i Hercegovini.

Stratumi V – II u cjelini pripadaju vinčanskoj kulturnoj grupi. Za stratume III i II veoma su značajni nalazi većeg broja sitnih predmeta izrađenih od bakra, brojnih grudica bakarnog oksida, te tragova lijevanja i obrade bakra.

Stratum I je kulturno i kronološki dosta heterogen. Pored keramike ranog bronzanog doba, koja ovaj stratum najviše i karakterizira, značajni su i sigurni nalazi lasinjske keramike u najdonjem sloju tog stratuma, kao i badenski i Bubanj – Hum elementi.

Naselje ima kontinuitet postojanja od neolita (starijeg, srednjeg i mlađeg), preko bakarnog i bronzanog do starijeg željeznog doba.

Postojanje naselja vezano je, pored tradicionalnog načina privređivanja, za ekspoloataciju izvora slane vode i trgovinu soli.

Sistematsko istraživanje je izvršio Borivoje Čović od 1955. do 1958. godine.

Nađeni arheološki materijal je smješten u Zemaljskom muzeju u Sarajevu i u Muzeju istočne Bosne Tuzla.

Kako ovaj lokalitet nije do kraja istražen, što potvrđuju svakodnevna otkrića arheološkog materijala prilikom poljoprivrednih i građevinskih radova, planirana su nova arheološka istraživanja s ciljem da se utvrdi kronologija i veličina neolitskog naselja u Gornjoj Tuzli.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla.*
- B. Čović, *Rezultati sondiranja na praistorijskom naselju u Gornjoj Tuzli*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, XV-XVI, Sarajevo 1961.
- B. Čović, *Tragovi preistorijskih migracija u sjeveroistočnoj Bosni*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, knjiga III, Tuzla 1959.
- Alojz Benac, *Neolitski telovi u sjeveroistočnoj Bosni i neki problemi bosanskog neolita*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, XV-XVI, Sarajevo 1961.

- Marija Gimbutas, *Chronology of Obre I and Obre II*, Wissenschaftliche mitteilungen Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums, Band IV, Heft A, Archälogie, Sarajevo 1974.
- Alojz Benac, *Neke karakteristike neolitskih naselja u Bosni i Hercegovini*, Naseljavanje i naselja u praistoriji, Materijali, XIV, X kongres arheologa Jugoslavije, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd 1978.
- Bogdan Brunker, *Prilog tumačenju nekih karakteristika kontinuiteta na prelazu iz starčevačke u vinčansku grupu*, VI kongres arheologa Jugoslavije, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd 1964.
- Grupa autora, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, Arheološka nalazišta regija 1-13, Sarajevo 1988.
- Grupa autora, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 1, Sarajevo 1988.
- Grupa autora, *Neolit centralnog Balkana*, Narodni muzej, Beograd 1968.
- Grupa autora, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do početka turske vladavine*, Sarajevo 1976.
- Grupa autora, *Praistorija Jugoslovenskih zemalja*, knjiga II, neolit, ANU-BiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1979.

I. 1. 4. Grad

Neolitsko naselje tipa gradine smješteno je na vrhu omanjeg, ali dominatnog brda Hum, na lijevoj obali rijeke Jale u Gornjoj Tuzli. Kulturni sloj je veoma tanak, a prema prikupljenom materijalu naselje korespondira s krajem stratuma II velikog naselja u Gornjoj Tuzli.

Ispitivanja je izvršio Borivoje Čović.

Prilikom istraživanja na lokalitetu kod osnovne škole izvršit će se i probna iskopavanja i na ovom lokalitetu.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla*.
- B. Čović, *Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, XX, Sarajevo 1966.

I. 2. Tuzla

I. 2. 1. Appel Plac (slučajni nalazi)

Prvi nalaz predmeta iz neolitskog doba u Tuzli poznat je iz 1903. godine, kada je, prilikom radova na reguliranju Appel Placa, danas Trg slobode, iskopano nešto arheološkog materijala. To su bile prve indicije o postojanju neolitskog naselja na području Tuzle. Arheološki materijal se sastojao od tri probušena i polirana čekića, jedne keramičke noge rađene od zemlje sa primjesama sitnog pijeska i jedne oveće kugle koja se upotrebljavala kao tucalo za žito. Poslije stručne obrade ovih predmeta, Vejsil Ćurčić je došao do zaključka da je na prostoru današnje Tuzle postojalo neolitsko naselje čiji su stanovnici, pored tradicionalnog privređivanja, koristili i izvore slane vode. Također, u jednoj glinenoj posudi, pronađenoj na Appel Placu, otkriveni su ostaci olovnog sjajnika, što upućuje na pretpostavku da se u njoj topila olovna ruda. Ovaj nalaz arheolozi smatraju jednim od najstarijih pokušaja dobivanja olova na ovim prostorima.

Prikupljeni arheološki materijal se nalazi u Muzeju istočne Bosne Tuzla.

Kako je ovaj lokalitet urbaniziran, tj. asfaltiran, iskoristit ćemo građevinske radove na rekonstrukciji Trga slobode da izvršimo probna sondiranja i otkrijemo moguće ostatke arheoloških prethistorijskih, ali i srednjovjekovnih nalaza, jer se na ovom lokalitetu nalazio i srednjovjekovni bosanski grad Soli.

Literatura:

- Vejsil Ćurčić, *Prilozi poznavanju prehistorijskog rudarstva i talioničarstva broncanog doba u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja, XX, Sarajevo 1908.
- B. Čović, *Tragovi preistorijskih migracija u sjeveroistočnoj Bosni*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, knjiga III, Tuzla 1959.

I. 2. 2. Zgrada stare Pošte (slučajni nalazi)

Ostaci neolitskih sojenica u vidu ugljenisanih jelovih i hrastovih greda pronađeni su 1901. godine tokom kopanja temelja za zgradu Pošte. Materijal nije prikupljan.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla.*

- Ivan Puš, *Neolitsko naselje u Tuzli*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, knjiga I, Tuzla 1957.

I. 2. 3. Bivša zgrada Općine (slučajni nalazi)

Prilikom kopanja temelja za općinsku zgradu, koja je otvorena 1930. godine, na dubini od 6 m naišlo se na vrlo bogat kulturni sloj. Materijal nije prikupljan. Na istom mjestu su pronađene i drvene grede koje su sačinjavale dijelove neolitskih sojenica i zgrada.

Zgrada bivše Općine je danas devastirana i nalazi se u zoni slijeganja terena. Ukoliko se pristupi njenom rušenju, bilo bi moguće izvršiti sistemsko arheološko istraživanje tog lokaliteta.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla*.
- Ivan Puš, *Neolitsko naselje u Tuzli*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, knjiga I, Tuzla 1957.

I. 2. 4. Rudarska ulica

Zaštitna arheološka iskopavanja, koja je Muzej istočne Bosne Tuzla radio 1955. godine, paralelno sa građevinskim radovima u Rudarskoj ulici, danas Džafer mahala, potvrdila su hipotezu da je u Tuzli postojalo veliko i bogato neolitsko sojeničko naselje. Te godine otkopano je dovoljno arheološkog materijala, koji je nedvosmisleno potvrdio da je u Tuzli bilo veliko i bogato neolitsko sojeničko naselje vinčanske kulturne grupe, jedno od najstarijih sojeničkih naselja u Europi.[7]

Neolitsko naselje u Tuzli leži na manjem uzvišenju koje se proteže s desne strane rijeke Jale. Najviša tačka uzvišenja nalazi se na mjestu gdje je sazidana Atik džamija. Naselje se prostiralo između današnjeg Kina "Mladost" na zapadu i Čaršijske džamije na istoku, odnosno između rijeke Jale na jugu i Muzičke škole na sjeveru.

Pored ostataka sojeničkih nastambi, na ovom lokalitetu je pronađen bogat arheološki materijal u vidu fragmenata grube i fino glačane karamike, zatim kameno oruđe i oružje, te predmeti od životinjskih kostiju.

Postojanje naselja na području današnje Tuzle još u neolitu, može se dovesti u vezu s izvorima slane vode. Potvrda ovoj pretpostavci je otkriveno sojeničko

[7] Osim u Rudarskoj ulici, vršena su sondažna iskopavanja kod stare zgrade Pošte, bivše zgrade Općine i na Trgu slobode.

naselje. Podizanjem sojenica, neolitski ljudi su se obezbjeđivali od poplava, a istovremeno kontrolirali i eksploatirali slane izvore.

Prilog pretpostavci da je neolitski stanovnik ekspolatirao slane izvore su i pronađeni fragmenti keramičkih posuda grube frakture koje su, po mišljenju tadašnjih vrhunskih arheologa, služile za isoljavanje slane vode.

Neolitske posude za isoljavanje slane vode su dokaz da je sojeničko naselje u Tuzli bilo prvo poznato neolitsko naselje čiji su stanovnici eksploatirali ovaj dragocjeni mineral. Najstarije europske kulture koje su koristile sol, datirane su u bakarno doba, što znači da neolitski nalaz u Tuzli pomjera granicu poznavanja i upotrebe soli u ljudskoj ishrani iz doba eneolita u neolit.

Koliko se na osnovu raspoloživog arheološkog materijala može suditi, naselje odgovara vremenu mlađe vinčanske kulture, mada nije isključeno postojanje starijih slojeva.

Prikupljeni arheološki materijal se nalazi u Muzeju istočne Bosne Tuzla.

Nažalost, lokalitet na kojem je otkriveno neolitsko sojeničko naselje je danas urbaniziran, tako da nemamo mogućnosti izvršiti sistematsko istraživanje, koje je više nego nepohodno da bismo potvrdili debljinu kulturnog sloja i kronologiju naselja, jer se prilikom zaštitnog iskopavanja nije došlo do zdravice, odnosno kraja kulturnog sloja, što nas upućuje na mogućnost da je naselje starije nego što se danas misli.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla*.
- Ivan Puš, *Neolitsko naselje u Tuzli*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, knjiga I, Tuzla 1957.
- Alojz Benac, *Neke karakteristike neolitskih naselja u Bosni i Hercegovini*, Naseljavanje i naselja u pristoriji, Materijali, XIV, X kongres arheologa Jugoslavije, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd 1978.
- B. Čović, *Rezultati sondiranja na praistorijskom naselju u Gornjoj Tuzli*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, XV-XVI, Sarajevo 1961.
- B. Čović, *Tragovi preistorijskih migracija u sjeveroistočnoj Bosni*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, knjiga III, Tuzla 1959.
- Alojz Benac, *Neolitski telovi u sjeveroistočnoj Bosni i neki problemi bosanskog neolita*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, XV-XVI, Sarajevo 1961.
- Borivoje Čović, *Praistorijsko rudarstvo u Bosni i Hercegovini*, Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka, Zenica 1999.

- Grupa autora, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 1, Sarajevo 1988.
- Grupa autora, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, Arheološka nalazišta regija 1-13, Sarajevo 1988.
- Grupa autora, *Neolit centralnog Balkana*, Narodni muzej, Beograd 1968.
- Grupa autora, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do početka turske vladavine*, Sarajevo 1976.
- Grupa autora, *Praistorija Jugoslovenskih zemalja*, knjiga II, neolit, ANU-BiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1979.

I. 2. 5. Skver

Arheolozi Muzeja istočne Bosne (Veljko Milić i Siniša Perić) su 1981. godine pratili zemljane radove prilikom izgradnje sonovoda, na trasi Skver – Hendek. Prilikom radova na prostoru Skvera, bager je na dubini od oko 3,5 – 4 m naišao na veći broj ugljenisanih, pravilno raspoređenih, drvenih greda – ostataka neolitskih sojenica. Tom prilikom je konstatirano da je do dubine od oko 2 m zemlja ispreturana, a ispod te dubine neolitski kulturni sloj je nedirnut.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla.*
- Stanislav Kovačević, *Ostaci neolitskih sojenica*, Oslobođenje, Sarajevo 8. 07. 1981.

I. 2. 6. Simin Han (slučajni nalaz)

Prilikom usjecanja puta pored kuće M. Škorić 1967. godine u Simin Hanu pronađena je kamena sjekira. Nalaz je datiran u neolit.

Možemo pretpostaviti da se ta sjekira našla na putu između dva neolitska naselja, jednog u Gornjoj i drugog u Donjoj Tuzli, koje je povezivala rijeka Jala i proizvodnja soli.

Litertura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla.*
- Grupa autora, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, Arheološka nalazišta regija 1-13, Sarajevo 1988.

I. 2. 7. Pašabunar (slučajni nalaz)

U Muzeju istočne Bosne se nalazi bronzana kelt – sjekira koja je pronađena u vrtu A. Vikića. Sjekira je datirana u kasno bronzano doba.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla*.
- Grupa autora, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, Arheološka nalazišta regija 1-13, Sarajevo 1988.

I. 2. 8. Kicelj

Na brdu Kicelj, u neposrednoj blizini historijske jezgre grada Tuzle, otkrivena je, tokom arheoloških istraživanja u 2006. i 2007. godini, ranosrednjovjekovna nekropola i ostaci slavenskih poluzemunica. Ova otkrića upotpunjuju prošlost Tuzle, jer su ona dokaz da je i za vrijeme ranog srednjeg vijeka na ovim prostorima postojalo naselje, čiji su stanovnici najvjerojatnije se bavili ekspolatacijom soli, a kao potvrda ovoj tvrdnji je i spomen Tuzle, odnosno Castron to Salines (Grad Solana) kako ga Konstantin Pofirogenit spominje u svom djelu "De administrando imperio" iz 950. godine.

Pronađeni arheološki i osteološki materijal nalazi se u Muzeju istočne Bosne Tuzla.

Literatura:

- Mirsad Bakalović, *Ranosrednjovjekovna nekropola Kicelj kod Tuzle*, Godišnjak, Knjiga XXXV, Centar za balkanološka ispitivanja, Knjiga 33, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2006, str.179-197.

I. 2. 9. Krešića gradina

Prethistorijska gradina i srednjevjekovno utvrđenje "Krešića gradina" nalazi se 200 m sjeverno od Gornjeg Par Sela. Obuhvaća prostor od nekoliko hektara. Izgledom podsjeća na prevlaku jezičastog oblika koja se pruža u pravcu sjeverozapad – jugoistok, sa nadmorskom visinom od 333 m.

Prilikom iskopavanja ovog lokaliteta pronađena je znatna količina keramike, dok je od metalnih predmeta nađena samo fragmentirana bronzana igla.

Osnivanje naselja na Krešića gradini može se postaviti u okvire kasnog bronzanog doba, dok se u mlađem stratumu javlja latensko – keltska keramika.

Sondažna iskopavanja je 1983. godine izvršio Veljko Milić.

Arheološki materijal se nalazi u Muzeju istočne Bosne.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla.*

I. 2. 10. Prostor Gradske (velike) pijace/tržnice (slučajni nalaz)

Prilikom izvođenja građevinskih radova na prostoru današnje Gradske (velike) pijace pronađeni su ostaci keramičke posude u obliku vaze iz bronzanog perioda.

Posuda je rekonstruirana i nalazi se u Muzeju istočne Bosne.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla.*

I. 2. 11. Park ispred zgrade Muzeja istočne Bosne Tuzla (slučajni nalaz)

Prilikom izvođenja građevinskih radova na prostoru ispred stare zgrade Interne bolnice, danas Muzeja istočne Bosne, pronađeni su ostaci keramike, fibula i novca iz perioda rimske vladavine na ovim prostorima.

Arheološki materijal se nalazi u Muzeju istočne Bosne Tuzla.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla.*

I. 3. Solina

I. 3. 1. Gradovrh

Gradovrh je strmo uzvišenje iznad rijeke Soline. Na ovom lokalitetu pronađena je pret- historijska gradina i nekropola, kao i ostaci franjevačkog samostana.

Gradina na kojoj je kasnije izgrađen franjevački samostan, nalazila se na vrhu brda, a nekropola na jednoj od padina.

Prva ispitivanja na lokalitetu Gradovrh je 1908. godine izvršio Vejsil Ćurčić, koji Gradovrh naziva "*Gradina od Solina*" pošto je tu zatekao ostatke zidova. Ćurčić pretpostavlja da bi ovo naselje moglo biti rimsko, međutim, istraživanja koja je proveo Muzej istočne Bosne Tuzla nisu potvrdila ovu hipotezu. Ni konfiguracija terena, ni arheološki nalazi ne idu u prilog pretpostavci da je tu moglo postojati rimsko naselje, nego naprotiv, sadrže sve elemente prethistorijske autohtone tradicije.

Otkriveni keramički nalazi ukazuju na pretpostavku da je gradina osnovana u kasno bronzano doba i da je trajala i tokom željeznog doba. Neki željezni i bronzani predmeti iz oštećenih ili razorenih grobova potječu iz starijeg, dok je većina iz mlađeg željeznog doba.

Na ovom lokalitetu su iskopavanja i istraživanja vršili arheolozi Vejsil Čurčić, Radmila Jovanović, Veljko Milić i etnolog Milenko S. Filipović.

Arheološki materijal se nalazi u Muzeju istočne Bosne.

Gradovrh je specifičan arheološki lokalitet i kako takav nedovoljno istražen. Muzej istočne Bosne je planirao izvršiti sistematska arheološka istraživanja na ovom lokalitetu da bi se došlo do novih i potvrde starih saznanja o životu i kulturi njegovih stanovnika.

Također, Gradovrh pretstavlja izuzetnu turističku destinaciju kao vjerski lokalitet zbog ostataka nekadašnjeg poznatog franjevačkog samostana.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla*.
- Grupa autora, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, Arheološka nalazišta regija 1-13, Sarajevo 1988.
- Vejsil Ćurčić, *Prilozi poznavanju prehistorijskog rudarstva i talioničarstva broncanog doba u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja, broj XX, Sarajevo 1908.
- Radmila Jovanović, *Preistoriski nalaz u dolini rečice Soline,* Članci i građa za kulturnu istorije istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, knjiga I, Tuzla 1957.
- Milenko S. Filipović, *Propast franjevačkog manastira Gradovrh kod Tuzle i poreklo ikone "Crne Gospe" u franjevačkom manastiru u Baću,* Članci i građa za kulturnu istorije istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, knjiga I, Tuzla 1957.

- Veljko Milić, *Dva metalna praistorijska objekta iz Soline*, Članci i građa za kulturnu istorije istočne Bosne, Muzej istočne Bosne Tuzla, knjiga XIV, Tuzla 1982.

I. 3. 2. Srebro

U toku ljeta 1954. godine, na lokalitetu Srebro, tačnije Bunarić, kod naselja Solina, otkrivena je prahistorijska nekropola sa 4 očuvana groba, sa pratećim arheološkim pokretnim inventarom (bronzani nakit i keramika). Nekropola se nalazi u strmom usjeku rijeke Soline, pored puta Tuzla – Šibošnica.

Po karakteru nalaza u ovim grobovima, nekropola je bila ilirska i datirana je u latenski period.

Iskopavanja na ovom lokalitetu izvršili su Borivoje Čović i Radmila Jovanović, arheolog Muzeja istočne Bosne Tuzla.

Arheološki materijal se nalazi u Muzeju istočne Bosne.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla.*
- Grupa autora, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, Arheološka nalazišta regija 1-13, Sarajevo 1988.
- Radmila Jovanović, *Preistoriski nalaz u dolini rečice Soline,* Članci i građa za kulturnu istorije istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli, knjiga I, Tuzla 1957.

I. 3. 3. Bare

U periodu 1978. – 1980. godina na loklitetu Bare (zaravan na samoj padini Gradovrha s desne strane puta Tuzla – Dokanj), na zemljištu Kalesić Alije (KČ 645/13), rađeno je više sondažnih iskopavanja. Na osnovu dobijenih rezultata i ornamentalnih motiva keramike i metala, utvrđeno je da se radi o naselju čija egzistencija započinje u kasnobronzanom periodu, a završava se u mlađem željeznom dobu. Na ovom lokalitetu su, osim Ilira, tragove svog postojanja ostavili i Kelti.

Osim keramičkih i metalnih fragmenata pronađen je, prilikom poljoprivrednih radova, i bronzani privjesak u obliku stililiziranog govečeta, te bronzana jednolučna fibula.

Arheološkim istraživanjima ovog lokaliteta rukovodili su Siniša Perić i Veljko Milić.

Arheološki materijal se nalazi u Muzeju istočne Bosne.

Literatura:

- *Dokumentacija Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne Tuzla.*
- Veljko Milić, *Dva metalna praistorijska objekta iz Soline*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne Tuzla, knjiga XIV, Tuzla 1982.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tuzla i šire tuzlansko područje oduvijek su bili intersantan lokalitet za arheologe i njihova istraživanja, posebno period mlađeg kamenog doba. Također, evidentno je da su na vrlo malom broju lokaliteta izvršena sistematska arheološku istraživanja, uglavnom se radi o slučajnim nalazima ili zaštitno sondažnim iskopavanjima manjeg obima.

Uz prirodno naslijeđe, kulturno-historijsko naslijeđe je neiskorišten turistički potencijal Bosne i Hercegovine. Uz podršku državnih organa i realtivno mala finansijaka ulaganja arheološki lokaliteti, spomenici, ali i muzeji kao čuvari kulturno-historijskog naslijeđa i tradicije naroda Bosne i Hercegovine, mogu postati zanimljive i prepoznatljive turističke destinacije.

JEZIČNO-KNJIŽEVNE TEME

Branka Tafra

Milijun milijuna

U jeziku postoji dosta primjera koji se na prvi pogled zbog svoga jednakoga ili sličnoga izraza često svrstavaju pod isto, pod jedno. Ovdje ćemo pokazati ilustracije radi poneki primjer na različitim jezičnim razinama da se vidi o čem je riječ.

Hrvatski govornici često miješaju pridjeve *papirni* i *papirnat, mesni* i *mesnat*, a *elektronski* i *elektronički* da i ne spominjemo. U Anića je samo jedna natuknica *što*, iako je riječ o dvjema riječima, zamjenici i vezniku, promjenljivoj i nepromjenljivoj riječi. U Rječniku LZ–ŠK homonimi [1]*ključ* i [2]*ključ* te [1]*list* i [2]*list* obrađeni su kao višeznačnice pod jednom natuknicom (*ključ* i *list*) samo zato što imaju jednake izraze. Premda se ne mora znati da [1]*list* i [2]*list* imaju različite etimone, dakle ne treba ići u dijakroniju, na osnovi semantičke analize očito je da list na nozi (stražnji mišićni dio potkoljenice) nema sličnosti ni s listom na drveću ni s listom papira i drugim listovima koje sve veže jednak izgled, svi su plosnati.

Imenice *soba, djeca, vrata, izjelica, poglavica* imaju nešto zajedničko, nominativni nastavak -a, ali se te imenice unatoč tomu gramatičkomu morfemu razlikuju po svom gramatičkom značenju: *soba* je ženskoga roda, ima jedninu i množinu, imenica *djeca* ženskoga je roda, *singulare tantum*, *vrata* srednjega roda *plurale tantum*, *izjelica* općega roda (ili muškoga ili ženskoga, ovisno referira li imenica na mušku ili žensku osobu) u jednini i ženskoga u množini, *poglavica* muškoga roda u jednini i ženskoga u množini.

Poznato je da naglasak u hrvatskome ima razlikovnu ulogu. Mnogo je parova s naglasnom oprekom; više je imenica koje označuju radnju i rezultat radnje, a samo se po naglasku razlikuju: *pèčēnje – pečénje*, imenovanje – imenovánje, putòvānje – putovánje, ali ima i drugih razjednačivanja, npr. krava – kráva (hipokoristik od kràva) itd. Naglasak je kao svojevrsno tvorbeno sredstvo neplodan, ali se tu i tamo može iskorititi za tvorbu novih riječi raspadom višeznačnice i njezinim razjednačivanjem. Takvih slučajeva ima i u slovenskom jeziku, npr. *bolnica* (ženska osoba) i *bólnica* (ustanova) itd. U hrvatskom se jeziku zna sresti mišljenje da se od nekih imenica muškoga roda koje znače vršitelja radnje ne može napraviti ženski mocijski parnjak, pa tako ni od *govornik* jer je *govornica* već zauzeta (kao i *mornarica*, često navođen primjer). U istoj tvorbenoj paradigmi

nalaze se *sugovornica, zagovornica, predgovornica ...* Ako te riječi ženskoga roda svima zvuče "normalno", nema razloga da se ne prihvati i *gòvōrnica*, a za telefonsku kabinu i mjesto s kojega se govori *govórnica*.

Rečenica *Petak je pòsnī dan kad se jede pòsnī ručak* sadrži dva pridjeva *posni*: odnosni pridjev *posni* 'koji se odnosi na post' i opisni *postan* 'nemastan'. Oni se razlikuju i po naglasku, prvi ima kratkouzlazni, a drugi kratkosilazni naglasak. Neki su rječnici prihvatili predloženo razgraničenje (Tafra 1988) opisnih pridjeva na *-an* i odnosnih na *-ni* tipa *kišan* (*kišan dan*) i *kišni* (*kišni kaput*), *žučan* (*žučna rasprava*) i *žučni* (*žučna kesica*), ali i dalje nisu sasvim sigurni. Tako *Savjetnik* ima kratkosilazni u oba pridjeva *posni*, a za *sunčani* primjer *sunčana strana* koji nikako nije primjer za odnosni pridjev *sunčani*, nego za opisni *sunčan*. Za odnosni pridjev može biti dobar primjer *sunčane pjege.*

Na sintaktičkoj je razini mnoštvo primjera prividne istosti. Evo samo nekoliko jednostavnijih. Rečenice *On spava* i *On pjeva* razlikuju se po tome što je u drugoj moguć objekt (npr. *On pjeva himnu*), a u prvoj nije. Hrvatski govornici često u neznanju izbjegavaju upotrebu veznika *da* uz prezent ne znajući da on mijenja značenje. *Zna letjeti* znači da umije letjeti, *Zna da leti* znači da je svjestan svoga stanja (usp. *Zna da sanja*, dakle nije budan). Promjenom neprelaznoga glagola u prijelazni jedna te ista sintagma u jednoj je rečenici priložna oznaka, a u drugoj objekt: *Spavao je cijeli dan / Prespavao je cijeli dan.* Naoko istoga ustrojstva rečenice *Palo mi je na glavu* i *Palo mi je na pamet* uvelike se razlikuju jer je prva subjektna, a druga besubjektna.

Podjela riječi na vrste temelj je morfologije. I tu ne bi trebalo biti problema. Ako se postavi pitanje obrazovanomu govorniku da odgovori koliko pridjeva ima u spomenutoj rečenici *Petak je posni dan kad se jede posni ručak*, odgovorit će jedan. Školski je primjer *Gore gòre gòrē gorē* za ono o čem želimo ovdje nešto više reći. Posebno je poučan primjer koji je još 1812. godine napisao mladi svećenik Šime Starčević u svojoj gramatici *Nova ričoslovica ilirička*: *Mlâdā mlâda još nije dosta mlâda*.[1] Vidjeli smo da su dva pridjeva *posni*. U rečenici *Gore gore gore gore* dva su priloga ('visoko' i 'lošije'), jedna imenica ('planine') i 3. lice množine prezenta glagola *gorjeti*. U rečenici *Mlada mlada još nije dosta mlada* tri su riječi *mlada*: određeni pridjev od *mlad*, imenica (nastala konvezijom) i neodređeni pridjev.

Da i jezikoslovci imaju problema pri određivanju vrsta riječi, ali i pri određivanju što je jedna riječ s više značenja (polisemija), a što su dvije istopisne riječi, pokazuju gramatičke odrednice u rječnicima. Samo nekoliko primjera iz Anića dovoljno govori o problemu određivanja identiteta riječi. U tom je rječniku jedna natuknica *Bog*, a trebale bi biti tri: *bog*, *Bog* i *bog* kao uzvik. Više je razloga zašto

[1] Njegovi su naglasni znakovi nešto drugačiji, ali imaju jednake prozodijske vrijednosti kao i današnji normativni.

bi to trebale biti tri natuknice: *bog* m (bogovi/bozi), *Bog* m (nema mn.), *bog*! uzv. Prva je opća imenica koja ima i jedninu i množinu, druga je vlastito ime koja ima samo jedninu i treća je uzvik, a razlikuje se od Anićeve natuknice *Bog* pravopisno (malo slovo), naglasno (kratkosilazni), morfološki (ne sklanja se), sintaktički i nije uopće frazem, kako ju Anić obrađuje, jer je samo jedna riječ (frazem ima barem dvije sastavnice), koja usto pripada drugoj vrsti (uzvik) nego natuknica (imenica). Dakle, riječ je o uzviku koji je preobrazbom nastao od imenice. U tom je primjeru pogrešne obrade vidljiv pokazatelj da nije riječ o gramatičkoj istosti jer je veliko slovo znak nove riječi, ali i uskličnik, npr. *vatra* je imenica, a *vatra*! uzvik. I još jedan primjer za neprepoznavanje različitosti odnosno za svođenje različitosti pod istost. Anić natuknicu *putem* smatra samo prilogom navodeći primjere *pismenim putem* i *putem pošte*. Treba li uopće tumačiti da je u prvom primjeru *putem* imenica, u drugom prijedlog, a da za prilog nema primjera, a mogao bi biti primjerice *Objasnit ću ti putem*. Riječ je o preobrazbi (konverziji), o poprijedloženju i popriloženju. U nas se konverzija[2] uglavnom vrlo usko shvaća, a suglasnost postoji samo u nekoliko slučajeva, kao što su *mlada, sljedeći*. Konverzija je jedan od tvorbenih načina, nulto izvođenje, njome se povećava leksički fond, ali i broj istopisnica. Izuzeci su jatovski primjeri: *slijedeći – sljedeći*, ali samo zbog slovopisnih razloga. Da se odrazi jata pišu jednim grafemom (npr. ilirskim "rogatim" e: ě), ne bi te razlike ni bilo, svi bi primjeri konverzije bili istopisnice. S jedne je strane potrebno prepoznavati kad je u istopisnosti posrijedi više riječi (prilog i imenica: *idem doma, izišao sam iz doma*), a s druge kad je to samo oblično ili semantičko variranje jedne riječi. Naime, primjeri kao što su *oko, oči/oka, sat, sati/satovi* oblično su i semantičko variranje jedne te iste riječi, iako se sreće i drugačije mišljenje. Rječnik LZ–ŠK ima dvije natuknice *oko*, a Samardžija (1989) smatra da su *dopisati* 'dodati pismu' i *dopisati* 'dočeti pisanje', *sat* 'naprava za mjerenje vremena' i *sat* 'odsječak vremena' te *zlo* im., *zlo* prid. i *zlo* pril. homonimi. Očito je da svaka istopisnost nije ista. Vidjeli smo da su prijedlog i prilog *putem* nastali konverzijom, da su to različite riječi, no *sat* i *oko* su višeznačnice koje imaju dvije množinske paradigme. Višeznačnica je i *dopisati*. Čim postoje zajednička značenjska obilježja, riječ je o polisemiji jer homonimi ne mogu imati ni jedno zajedničko značenjsko obilježje. Značenjsko preklapanje postoji i između triju riječi *zlo* im., *zlo* prid.[3] i *zlo* pril., pa postoji semantička zapreka za homonimijski odnos, ali postoji i formalna, izrazi tih riječi nisu jednaki zato što su tri vrste riječi, što jedna nije uopće promjenljiva i što pridjev nije uzet u svom osnovnom liku.

Navedeni primjeri pokazuju kako se u jezikoslovlju istim ponekad smatra i ono što nikako ne može biti isto, jedno (*bog, Bog, bog*!), bilo da je riječ o gramatičkoj

[2] Više o konverziji u Tafra 2005.

[3] Pridjev se uvijek uzima u svom osnovnom liku, u N jd. m. r., jednako kao i imenica što se uzima u N jd. U navedenom je primjeru uzet oblik za srednji rod. Metodološka je pogreška uspoređivati osnovni lik jedne riječi s oblikom druge.

ili semantičkoj različitosti ili o oboje istodobno. Isto (u ovom slučaju isti izraz) ne mogu biti ni tri riječi *zlo*. S druge strane proglašava se različitim ono što je isto, što je jedno (*oko, sat*).

Dalje ćemo se zadržati na brojevnim riječima jer smatarmo da je u kroatističkoj literaturi najviše propusta u opisu te skupine riječi. Namjerno je izabran naziv *brojevne riječi*, a ne brojevi jer se u hrvatskim gramatikama i rječnicima u brojeve svrstavaju riječi koje to uopće nisu, koje pripadaju drugim vrstama riječi, i jer ne postoji opća suglasnost o granicama brojeva kao vrste riječi. Uporno se među brojeve uvrštavaju imenice (*dvojica, desetak, trećina, polovina*), pridjevi (*jedni, dvoji ....*), prilozi (*jednom, dvaput, triput*), pa čak i prijedložni izrazi (*po dva, po tri*), odnosno sve riječi koje znače količinu (usp. *Příruční mluvnice češtiny*). Pod brojevnim riječima razumijevamo kvantifikatore kojima se označuje brojnost predmeta,[4] dakle izbrojena količina odjelitih predmeta.[5] Kvantifikatori su širi pojam od brojevnih riječi, ali ovdje ne uzimamo u obzir kvantifikatore koji znače neodređenu količinu (*malo, puno, dosta ...*) nego samo one koji su tvorbeno nastali od glavnih brojeva i koji znače brojnost izbrojenih predmeta.

Za početak se možemo zapitati je li ista brojevna riječ u *dvoje djece* i *dvoje naočale*, u *jedan čovjek* i *jedni svatovi,* te jesu li u primjerima *tisuću puta, tisuća kuna* i *tisućama zvijezda* te *milijun milijuna* i *milijuni gladnih* to sve imenice ili brojevi i jesu li to uopće samo dvije riječi: *tisuća* i *milijun*. Takva pitanja mogu zbuniti jer jezična kompetencija izvornoga govornika sugerira da su dvije riječi (*tisuća* i *milijun*) sa svojim oblicima. Za određivanje vrste riječi potrebno je već gramatičko znanje, no je li posrijedi jedno ili dvoje, može se odgovoriti slijedeći logiku. Uzmimo od navedenih primjera najlakši: *jedan čovjek*, *jedni svatovi, Jedna ih je majka rodila, ali nisu jedne sreće*. Ista brojevna riječ? Ne, nije, više ih je! Jezični priručnici navode množinu od broja *jedan.* Tako *Savjetnik* (str. 171) daje pravilo kad se množinski oblici upotrebljavaju, iako ni u jednom slučaju nije riječ o glavnom broju: a) "uz imenice *pluralia tantum* ili one koje u množini znače cjelinu ili skup" (*jedna vrata*, *jedne čizme*), b) "kad znači dio cjeline, nasuprot drugome dijelu" (*Dok jedni umiru, drugi mirno žive*), c) "rjeđa je upotreba u značenju 'isti, jedan isti'" (*Od jednih su roditelja potekli*). Ni Babić i dr. (1991) ne prave značenjsku i gramatičku razliku u primjerima: *jedne ljestve*, *jedni ljudi*, *jednih smo godina*, nego u tim primjerima vide množinu od broja *jedan*. Dva su tu problema. Ima li broj *jedan* uopće množinu i je li riječ *jedan* jednoznačna, glavni broj? Odmah možemo odgovoriti da nema množinu i da postoje tri riječi koje imaju jednak izraz (*jedan*): glavni broj, zamjenica i pridjev. Broj *jedan* po logici stvari ne može imati množinu, ali ni po gramatičkim obilježjima jer brojevi nemaju kategoriju broja pa ne mogu imati jedninu i množinu (Tafra 1989). Ako ta leksička jedinica znači 'isti', kao što se spominje, tada pogotovo ne može biti

[4] Predmet se ovdje shvaća u najširem smislu, sve ono što imenicama imenujemo.

[5] Više o brojevima i brojevnim riječima v. Tafra 1989, 2005.

broj. U rečenici *Jedna ih je majka rodila, ali nisu jedne sreće*[6] *jedna majka* znači ‘ista majka’, a *jedna sreća* ‘jednaka sreća’. Očito je da je riječ o popridjevljenju broja *jedan* (‘jednak, isti’) i pozamjeničenju kad znači ‘neki’ (*Pred vratima stoji jedan čovjek*). Dakle, broj se *jedan* sklanja po rodu i padežu, ali ne i po broju jer nema kategoriju broja. *Jedni* nije množina od broja *jedan*, nego je prvi član u nizi brojevnih riječi (pridjevi): *jedni, dvoji, troji ...*, koji dolaze isključivo uz imenice *pluralia tantum.* Budući da imenica *naočale* ima samo množinu (*plurale tantum*), uz nju može doći samo brojevna riječ u množini, a to su brojevni pridjevi *jedni, dvoji, troji ...* Oni se s njom slažu u rodu, broju i padežu. U *dvoje djece* brojevna je riječ zbirni broj, a u *dvoje naočale* brojevni pridjev *dvoji* (*dvoje, dvoja*). Sintagma *dvoje djece* uopće se ne sklanja: *bez dvoje djece, s dvoje djece, o dvoje djece*, a *dvoje naočale* sklanja se: *dvojih naočala, dvojim nočalama*. Dvije su riječi istopisnice *dvoje*, jedna je zbirni broj, a druga ženski rod brojevnoga pridjeva *dvoji*, naravno u množini. Znače isto, količinu koja se matematički piše dvicom, ali gramatički se jako razlikuju po svojoj distribuciji. Zbirni brojevi često dolaze samostalno, bez imenice, a rjeđe uz brojive imenice muškoga roda sklonidbe *a* u množini kad one znače zanimanje, titulu i sl. (*dvoje učenika*) ili uz nebrojive zbirne imenice u jednini (*dvoje djece, dvoje teladi*). Kad referiraju na neosobu, uvijek dolaze samostalno: *to dvoje* (grad i selo), *između toga dvoga* (grada i sela). Razumijevaju se dvije imenice, ali im u ovom slučaju zbirni brojevi ne otvaraju mjesto.

Iz hrvatskih se jezičnih priručnika ne može uopće dobiti prava slika o upotrebi zbirnih brojeva i brojevnih pridjeva. Anić *dvoje hlače* obrađuje pod natuknicom *dvoje*, a *dvoje čarape* pod natuknicom *dvoji* umjesto u jednom članku jer je posrijedi jedna riječ (brojevni pridjev *dvoji*) i jer su *hlače* i *čarape* imenice *pluralia tantum*.

Brojevi su monosemične riječi i semantički nisu uopće zanimljivi, ali su, osobito u slavenskim jezicima, veoma zanimljiva vrsta riječi i na morfološkom i na sintaktičkom planu, o čemu svjedoči velik broj radova o njima (npr. Suprun 1969, Zieniukowa 1992, Mieczkowska 1995). Ne ulazeći u problem određivanja brojeva kao vrste riječi jer je o tome dosta pisano (Tafra 1989), potrebno je ipak reći da većina jezikoslovaca glavne i redne brojeve ipak smatra posebnom vrstom riječi, premda ima i osporavanja (Brozović – Ivić 1988). Osim što su se jezikoslovci bavili brojevima kao vrstom riječi, posebno je dosta radova o brojevima *dva, tri, četiri* u slavenskim jezicima jer oni čine podsustav u brojevnom sustavu. Na rubu su zanimanja ostale brojevne riječi *tisuća* i *milijun* (i druge iz te skupine: *milijarda*, *bilijun* ...), iako postoji paradoks u njihovu opisu. U hrvatskim su gramatikama opisane u poglavlju o brojevima, a u rječnicima su obilježene odrednicama za imenice. Postavlja se opravdano pitanje jesu li to brojevi ili imenice. Glavni broj uvijek znači matematički točnu količinu izbrojenih predmeta, a redni njihovo mjesto u nekom poretku. Po toj bi logici *tisuća* i *milijun* trebali biti brojevi jer se njima izriče brojnost predmeta. Budući da se oni sklanjaju, prva riječ

[6] Primjer iz *Gramatike bosanskoga jezika* (str. 257).

po sklonidbi *e* (tip *žena*), a druga po sklonidbi *a* (tip *stol*), ima opravdanja zašto ih jezikoslovci proglašavaju imenicama. Izlazi da tu i ne bi trebalo biti nekih problema, osim možda činjenice da izlučivanjem riječi *tisuća, milijun ...* u imenice brojevni sustav dobiva na tim mjestima praznine. Međutim, riječi ne mogu pripadati dvjema vrstama, mora se znati jesu li to imenice ili brojevi. Svaka vrsta riječi ima svoje kategorijalno značenje, u imenica je to predmetnost, a u brojeva brojnost (količina izbrojenih predmeta). Treba dakle utvrditi koje kategorijalno značenje imaju te riječi, predmetnost ili brojnost. Dalje, treba utvrditi sklanjaju li se zaista te riječi kako jezični priručnici tvrde i ako se sklanjaju, znače li određenu količinu (10^3 i 10^6). *Hrvatska gramatika* navodi ove primjere: *Donio mi je stotinu poklona. Sin mu je nestao s tisućama drugih mladića. Gledajući vedro noćno nebo divio se milijardama zvijezda što gore trepere. Saletio ga je tisućom pitanja.* Ako se malo pažljivije promotri što u tim rečenicama znače brojevne riječi, lako je zaključiti da samo u prvoj rečenici *stotinu* znači točnu količinu, a u drugima da ona uopće nije određena. *Milijarde zvijezda* znače veliku neizbrojivu količinu, *tisuće mladića* i *tisuća pitanja* znači samo jako mnogo mladića i mnogo pitanja. Koliko ih je, ne zna se. Kad *milijun* znači određenu količinu (10^6), ta se imenica uopće ne sklanja: *bez milijun eura, s milijun eura, o milijun eura.* U tom je značenju ta riječ glavni broj. Kad znači neodređenu količinu, mnoštvo, jako puno, imenica je i tada se sklanja. Nažalost, u svijetu žive milijuni gladnih. Riječ je samo o neodređenoj količini, a ne o izbrojenoj, točno određenoj količini. Kao što su imenice *velečasni, zeleni, Hrvatska, mlada* nastale preobrazbom (konverzijom), u ovom slučaju poimeničenjem pridjeva, tako je i imenica *milijun* (i druge iz te skupine brojevnih riječi) nastala poimeničenjem broja, u što se možemo uvjeriti u tablici 1.

Tablica 1. Razlike između [1]*milijun* i [2]*milijun*

obilježja	*milijun*, br.	*milijun*, im.
kategorija broja	–	+
kategorija padeža	±[7]	+
umanjenica	–	*milijunčić*
redni broj	*milijunti*	*milijunski*
s atributom	–	*mali milijun*
značenje	10^6	‘velika količina, mnoštvo’
njemački	*million*	*Million*

[7] *Milijun* se kao broj zapravo i ne sklanja: *s milijun kuna, bez milijun kuna*, ali je moguća i sklonidba: *ostao je bez milijuna (kuna)*.

Zagreb je *milijunski* grad, a u zračnu je luku sletio *milijunti* putnik. Pridjev *milijunski* odnosi se na imenicu *milijun*, ovdje uopće ne znači da Zagreb zaista ima milijun stanovnika, a *milijunti* je redni broj od glavnoga broja *milijun* i znači točno mjesto u nizu. Te su dvije izvedenice najbolji dokaz da postoje dvije riječi *milijun,* imenica i broj. Imenica je promjenljiva, broj je nepromjenljiv. Brojevi *stotina, tisuća* ... upotrebljavaju se najčešće u obliku okamenjenoga akuzativa: *bez tisuću eura, s tisusću eura. Hrvatski školski pravopis* navodi oblik *milijardni* kao redni broj. To je pridjev od imenice *milijarda*, a redni broj od broja *milijarda* glasi *milijarditi*, a tako i *bilijunski* (pridjev) te *bilijunti* (redni broj). U tom priručniku u poglavlju o brojevima ima više primjera koji nisu uopće brojevi, npr. u sintagmi *pedeset četvrtina* samo je prva riječ broj, a druga je imenica.

Da se vratima na naš naslov. U njem je prva riječ broj, a druga imenica koja znači ono što se broji, kao da je *milijun kuna*. U primjeru *milijuni milijuna* obje su riječi imenice. Možda je koga tablica uvjerila da zaista postoje dvije riječi *milijun*, ali ne može vjerovati upravo rečenomu. Međutim, treba imati na umu da glavni broj uvijek znači izbrojenu količinu i da se može napisati brojkom. To je jedna istina o brojevima. Druga je da brojevi ne mogu imati množinske oblike, odnosno kategoriju broja jer su sami broj, znače broj. Pet je uvijek pet, nema ni jednine ni množine. Tako i milijun. Ako se tako razmišlja, svijet će brojeva biti i razumljiviji i zanimljiviji.

CITIRANA LITERATURA

Anić: V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, [3]1998.

Babić i dr., 1991: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Nacrti za gramatiku, HAZU, Zagreb.

Brozović, D., P. Ivić, 1988: *Jezik, srpskohrvstki/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz 2. izd. Enciklopedije Jugosalvije, JLZ, Zagreb.

Gramatika bosanskoga jezika: Dž. Jahić, S. Halilović, I. Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica 2000.

Hrvatska gramatika: E. Barić i dr., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1995.

Hrvatski školski pravopis: S. Babić, S. Ham, M. Moguš, *Hrvatski školski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb 2005.

Mieczkowska, H., 1995: *Studia nad liczebnikiem na materiale polsko-słowackim*, Universitas, Kraków.

Příruční mluvnice češtiny, ur. P. Karlík, NLN, Brno 2003.

Rječnik LZ–ŠK: *Rječnik hrvatskoga jezika*, ur. J. Šonje, Leksikografski zavod – Školska knjiga, Zagreb 2000.

Samardžija, M., 1989: Homonimi u hrvatskom književnom jeziku, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju,* 24, Filozofski fakultet, Zagreb.

Savjetnik: E. Barić i dr., *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine, Zagreb 1999.

Suprun 1969: А. Е. Супрун, *Славянские числительные*, Минск.

Tafra, B., 1988: Razgraničavanje opisnih i odnosnih pridjeva (leksikološki i leksikografski problem), *Rasprave Zavoda za jezik IFF*, 14: 185–197.

Tafra, B., 1989: Što su brojevi? (gramatički i leksikografski problem), *Rasprave Zavoda za jezik IFF*, 15: 219–237.

Tafra, B., 2005: *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb.

Zieniukowa, J., 1992: Problemy morfologii i znaczenia liczebników w językach słowiańskich. Polskie i rosyjskie liczebniki zbiorowe, *Synchroniczne badania porównawcze systemógramatycznych języków slowiańich*, PAN, Varšava.

Aleksandra Rewolińska, Gdanjsk

Vlastito ime kao obeležje etničke pripadnosti kod bosanskih Hrvata i Srba

1.UVOD

U antroponimiji se održava često i verska i nacionalna pripadnost. Proučavanje bosanskohercegovačkog onomastikona pruža velike mogućnosti jezičkih istraživanja, a jedno o njih je da se odgovori na pitanje da li ime ili prezime funkcioniše kao posetnica etničke odnosno verske pripadnosti kod stanovništva Bosne i Hercegovine, da li bi se našlo prezime ili ime za koje bi se moglo reći da je isključivo hrvatsko, muslimansko/bošnjačko ili srpsko. Ideja proučavanja ovog problema postala je prilikom susreta autorke i njezinog prijatelja Hrvata – izbeglice iz Travnika. On je tokom razgovora zaključio da ime *Aleksandra* (grčkog porekla) zvuči previše srpsko. Dao je i više primera imena koja su po njegovom mišljenju vezana za veru i nacionalnu pripadnost.

Koegzistencija narodnosti i kultura na terenu bivše Jugoslavije donela je sa sobom mešanje srpskog i hrvatskog onomastikona. Kod Petra Šimunovića čitamo:

U Srba su imena Ivan i Stěpanъ potvrđena ranije nego imena Jovan i Stefan/ Stevan, a Nemanja je potvrđen u Hrvata i u Srba istodobno. Stoga se ni za jedno osobno ime, a gotovo ni za jedno prezime ne može danas reći da pripada određenoj naciji . Jedva bi se našlo koje ime za koje bi se moglo reći da je isključivo hrvatsko, srpsko ili crnogorsko (Šimunović 1985:19).

Šimunović navodi i sledeće primere: *Ivan Milutinović* – crnogorski partijski radnik, *Pavle Ivić* i *Ivan Popović* – srpski jezikoslovci, *Jovan Hranilović* – hrvatski književnik.

Međutim, čini se da je politička situacija, makar u određenom stepenu, vratila antroponimiji Bosne i Hercegovine njezinu funkciju očuvanja obeležja etničke, odnosno verske pripadnosti. Imena i prezimena su ponovo poprimila etničke karakteristike. Što je zanimljivo, ne radi se toliko o etimologiji, nego o izazivanim

asocijacijama. Posle građanskog rata ista imena nisu više upotrebljavana podjednako često ili podjednako rado kod katolika i pravoslavaca. Postoji deo imena koja bi se ranije našla kod Srba i Hrvata, a koja posle etničkog konflikta pokazuju nacionalnu ili versku pripadnost. Tiče se to između ostalog imena *Aleksandra* i *Aleksandar* koja sve češće sugerišu pravoslavne – srpske korene.

Veliki broj stanovnika Bosne i Hercegovine ubeđen je da može prepoznati nacionalnu pripadnost osobe po njezinom imenu i prezimenu. Vodeći se tom tvrdnjom, autorka je pokušala da definiše koja se imena i prezimena u Bosni i Hercegovini smatraju kao srpska i hrvatska.

Uz pomoć informatora (100 bosanskih Hrvata, Muslimana i Srba) postao je popis imena i prezimena za koja bi se moglo reći da su vezana za versku ili nacionalnu pripadnost. Građu za analizu činili su odabrani primeri antroponima sa područja čitave Bosne i Hercegovine. Zadatak je bio da informatori popune anketu označavajući imena i prezimena koja smatraju kao:

A. gotovo u potpunosti srpska

B. gotovo u potpunosti hrvatska

C. više hrvatska nego srpska

D. više srpska nego hrvatska.

Informatori su pokazali veliko razumevanje i invenciju dajući i svoje primere srpskih i hrvatskih imena i prezimena. Rezultati istraživanja nalaze se u tabelama.

2. IMENA SMATRANA KAO SRPSKA I HRVATSKA

IMENA 'GOTOVO U POTPUNOSTI HRVATSKA'	**IMENA 'VIŠE HRVATSKA NEGO SRPSKA'**
Antonija	Anđelka
Antun	Beba
Borna	Branimir
Brigida	Branka
Damir	Dalibor
Darko	Dane
Davor	Danica
Dinko	Danijel
Domagoj	Dejan
Dora	Dobroslav

Drinka	Dominik
Dubravka	Dražen
Dubravko	Dunja
Duje	Evica
Dujo	Filip
Erna	Iva
Franjo	Ivo
Gorki	Jadranka
Grgur	Jadranko
Hrvoje	Janja
Hrvojka	Jasenka
Hrvoslav	Krešimir
Josipa	Luka
Juraj	Marinko
Kazimir	Matej
Krunoslav	Mato
Lovro	Slaven
Marin	Slavko
Marina	Štefica
Mislav	Tadija
Neven	Tomo
Nikolina	Vera
Stipe	Vidak
Stjepan	Vinko
Svetin	Višnja
Tončo	Vlatka
Trpimir	Vlatko
Tvrtko	Zdenka
Vedran	Zdenko
Vedrana	Zdravko
Vjekoslav	
Vjenčeslav	
Zlatko	
Zvonimir	

IMENA ‘GOTOVO U POTPUNOSTI SRPSKA’	**IMENA ‘VIŠE SRPSKA NEGO HRVATSKA’**
Aksentije	Aleksa
Aleksandar	Blagoje
Aleksandra	Bogoljub

Beriša	Borivoje
Dimitrije	Budimir
Đorđe	Čedomir
Đurđe	Cveta
Đurđevka	Desanka
Dušan	Desimir
Jovan	Dobrivoje
Jovanka	Dragan
Lugomir	Dragana
Sava	Dragoljub
Srbijanka	Gordana
Srbimir	Gospava
Srbislav	Grozda
Srbobran	Ilija
Vasilije	Jelena
Vučeta	Jugoslav
Vukadin	Kajsija
Vukašin	Kosana
Vukoje	Kosta
	Ksenija
	Ljubica
	Ljubomir
	Mihajlo
	Milan
	Milica
	Milorad
	Miloš
	Milutin
	Mira
	Miroslav
	Nebojša
	Nemanja
	Nikola
	Obrad
	Olivera
	Predrag
	Radoje
	Radojka
	Radomir
	Radovan
	Rastko
	Ratimir

	Siniša Slobodan Srđan Stevan Stojan Strahinja Svetlana Uroš Vojislav

Većina bosanskohercegovačkih imena je slovenskog porekla, vezana značenjem za plemenske običaje, prirodne pojave, životinje, biljke, ljudske osobine i raznovrsne pojmove iz svakodnevnog života. Prema informatorima kod Srba dominiraju imena iz korena reči *mio*, *drag, rad i mir*. Isto popularna su imena iz korena reči *vuk*. Kao hrvatska smatrana su imena tipa: *Dubravko, Dalibor, Damir, Darko, Zvonko*. Informatori su ubeđeni da ova imena nisu popularna kod srpskog stanovništva.

Mnogobrojna imena kod Srba i Hrvata zasnovana su na hrišćanskoj religiji. Imena grčkog, latinskog i starohebrejskog porekla stigla su na prostore Balkana tokom 8. i 9. veka, zavisno od toga odakle je bio jači verski uticaj – reka Drina je stolećima činila granicu Istočnog i Zapadnog Rimskog Carstva, zatim vizantijske i rimokatoličke odnosno latinske kulture. Grčka etimologija izaziva asocijacije na pravoslavlje. Prema informatorima imena grčkog porekla: *Aleksandra, Aleksa, Aksentije, Dimitrije*, više su vezana za srpske korene, dok su imena latinske etimologije tipa: *Jadranko, Marinko* smatrana su kao hrvatska. Zabeležena kao 'gotovo u potpunosti hrvatska' imena *Antun i Franjo* preuzeta su iz franjevačke tradicije.

Neka imena, putujući po Evropi, gubila su po koje slovo, preobražavala se, menjala svoj zvuk i oblik zavisno od kulturnih uticaja Istoka ili Zapada. Uzori su: hebrejsko ime *Jō-hānān* koje kod Srba funkcioniše kao *Jovan*, dok kod Hrvata češće kao *Ivan* ili *Ivo*, grčko *Stéphanos*, kod Hrvata u obliku *Stjepan* ili *Stipe*, kod Srba češće kao *Stefan* ili *Stevan*, grčko *Grēgorios*, kod katolika poznato u obliku *Juraj, Jure*, a kod srpskih pravoslavaca zabeleženo kao *Georgije, Đorđe, Đurđe*.

Posebno zanimljivo je prepoznavanje etničke pripadnosti po imenima koja su vezana za povest i kulturno nasleđe određene nacije. Informatori su bez ikakve greške primetili imena starih kraljeva, vladara i epskih junaka, kao što su *Dušan, Milutin, Rastko, Miloš, Uroš, Nemanja, Vukadin, Sava, Milan, Aleksandar* kod Srba, *Zvonimir, Trpimir, Tvrtko*, kod Hrvata. Zabeležena su i imena za devojčice, poznate iz srpskih vladajućih kuća: *Ljubica, Milica, Jelena, Olivera.* Imena:

Mira, Radovan, Slobodan i Vojislav prema informatorima izazivaju političke asocijacije (*Mira Marković, Radovan Karadžić, Slobodan Milošević, Vojislav Koštunica*). Zbog toga zabeležena su kao 'više srpska nego hrvatska'.

I konačno, najlakši od svih zadataka bio je da se zabeleže imena koja izravno izražavaju nacionalnu pripadnost, kao što su: *Srbijanka, Srbimir, Srboslav, Srbobran, Hrvoje, Hrvojka, Hrvoslav*.

3. PREZIMENA SMATRANA KAO HRVATSKA I SRPSKA

PREZIMENA 'VIŠE HRVATSKA NEGO SRPSKA'	**PREZIMENA 'VIŠE SRPSKA NEGO HRVATSKA'**
Antić	Babić
Antonić	Bajić
Antunović	Batić
Augustinović	Bojanić
Bilić	Borisavljević
Bratić	Cvetković
Budimir	Četnik
Butorac	Čičković
Didak	Ćirić
Domazet	Davidović
Domić	Dobrić
Filipović	Dudnić
Franić	Đokić
Franjić	Đorđević
Gašparević	Ilić
Gotovina	Isakov
Ivanić	Isaković
Ivanić	Jagodić
Ivanović	Jovančić
Josipović	Jovanović
Josipović	Knežić
Jozić	Karadžić
Juričević	Manojlović
Juričić	Milanović
Jurić	Milinković
Jurišić	Milošević
Križan	Milutinović
Križanac	Mišić
Križanović	Nikolić

Krunić	Novković
Lovrenović	Obradović
Lovrić	Pavlović
Matić	Petković
Medić	Petrović
Mlakić	Pokrajac
Mrtinović	Popović
Ostojić	Popov
Palić	Preradović
Stojak	Radomilović
Slišković	Stevanović
Stipanović	Vučković
Stipić	Vujatović
Stjepanović	Vuksanović
Šimić	
Šimunović	
Šoko	
Tomić	
Tvrtković	
Vidak	
Zlatunić	

Gotovo svi informatori su označavali etničke karakteristike prezimena jedino u kategorijama: ‘više srpska nego hrvatska’ ili ‘više hrvatska nego srpska’. Najveću grupu zabeleženih primera čine prezimena, koja u osnovi imaju svetačko ili narodno ime, po kojima su informatori prepoznavali da li je prezime vezano za latinsku ili vizantijsku, zatim katoličku ili pravoslavnu tradiciju.

Prezimena *Davidović, Gotovina, Karadžić* i *Milošević* su izazvala političke asocijacije. Što je zanimljivo, prezimena *Šimić i Šimunović* bila su smatrana kao više hrvatska najčešće zbog fudbalera hrvatske reprezentacije koji se isto prezivaju.

4. ZAKLJUČAK

Glavni cilj autorke bio je da odgovori na pitanje da li vlastito ime danas funkcioniše kao obeležje etničke, odnosno verske pripadnosti kod bosanskih Hrvata i Srba. Rezultati istraživanja pokazuju da politički uslovi kao i ideološki činilac imaju veliki uticaj na sudbinu pojedinih imena i prezimena. Čak mogu da dovedu do situacije kad lično ime postane posetnica nacionalne odnosno verske pripadnosti. Iako je Petar Šimunović tvrdio da se ni za jedno ime ne može reći da pripada određenoj naciji, danas gotovo svi stanovnici Bosne i Hercegovine

prepoznaju ‘ko je ko’ po imenima i prezimenima. Između ostalog, zbog toga je bilo slučajeva promene vlastitih imena tokom građanskog rata.

Posebno je zanimljivo pitanje na koji način će se dalje razlikovati bosansko-hercegovački onomastikon, kako će da se završi ‘nacionalni’ talas, koji se već danas vidi u ličnim imenima, koja su proteklih godina davana deci. Istraživanja navedenih problema autorka želi da nastavi u budućnosti.

LITERATURA

1. Barac-Grum V. 1988: *Ime u društvenom i jezičkom kontekstu,* „Rasprave. Zavod za jezik”, knjiga 14, Zagreb, (35-41).
2. Bosanac M. 1984: *Prosvjetin imenoslov*, Zagreb.
3. Felczak W., Wasilewski T. 1985: *Historia Jugosławii*, Wrocław.
4. Frančić V., 1956: *Srpskohrvatsko-poljski rječnik*, tom I-II, Warszawa.
5. Grzenia J. 2002: *Nasze imiona*., Warszawa.
6. Hofman-Pianka A. 2000: *Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiegoi*, Kraków.
7. Menac A. 1982: *Ruska imena u hrvatskom književnom jeziku*, „Onomastica Jugoslavica” br.10, Zagreb, (129-134).
8. Skok P. 1971: *Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, JAZU, tom I, Zagreb.
9. Skok P. 1972: *Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, JAZU, tom II, Zagreb.
10. Skok P. 1973: *Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, JAZU, tom III, Zagreb.
11. Smailović I. 1977: *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Inst{y}[i]tut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Monografije, I, Sarajevo.
12. Spagińska-Pruszak A., Tošović B. 1992: *Srpskohrvatski jezik*, Gdańsk.

13. Spagińska-Pruszak A. 1997: *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii,* Gdańsk.
14. Šimundić M. 1988: *Rječnik osobnih imena*, Zagreb.
15. Šimunović P. 1985: *Naša prezimena, porijeklo, značenje, raspostranjenost*., Zagreb.
16. Šimunović P.1996-97: *Prezimena. Toponomastika*., Zagreb.
17. Šimunović P. 1977: *Toponomastika i istraživanje jezičkih prežitaka na Balkanu*, ANUBIH, „Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja.", knjiga 7, Sarajevo.
18. Грковић М. 1977: *Речник личних имена код Срба*, Београд.
19. Грковић М. 2004: *Историјски пут српског именослова. Предавања из историје језика*, "Лингвистичке свеске 4", Нови Сад.
20. Дојчиновић Б. 2006: *Књига имена. Водич за будуће родитеље и кумове*, Београд.
21. Лазаревић В. 2001: *Српски именослов,* Book Marso, Београд.
22. Михајловић В. 2002: *Српски презименик*, Нови Сад.
23. Никшановић М. 2004: *Српска презимена и значење*, Београд.
24. Пецо А. 1996: *Из живота наших речи*, Београд.

Alma Granov

Kompjuterska semiotika

APSTRAKT: Semiotika je, prema klasičnoj i veoma pojednostavljenoj definiciji, nauka o znakovima. Čovjekov odnos prema okolnom svijetu uvijek je posredovan znakovima, a današnji je okolni svijet suvremenog čovjeka bitno determiniran informacionim tehnologijama. Semiotički sistem koji obilježava suvremenu civilizaciju i gotovo postaje njenim logom svakako jeste kompjuter. Učešće semiotike u domenima kompjuterske djelatnosti na današnjem stupnju razvoja informacionih tehnologija postalo je neizbježno i rezultiralo je profiliranjem posebne naučne discipline – kompjuterske semiotike.

KLJUČNE RIJEČI: semiotika, kompjuterska semiotika, znak, semioza, korisnički interface

1 SEMIOTIKA

Semiotika je, jednostavno kazano, nauka o znakovima.. Semiologija se može izdvojiti kao zasebna nauka koja proučava sve znakove koji se pojavljuju u ljudskoj znakovnoj ili simboličkoj djelatnosti bez obzira na to jesu li oni produkt čovjeka ili nisu, a analizira ih u njihovoj komunikacijskoj funkciji i u njihovim nekomunikacijskim funkcijama, u sistemima i izvan njih, te u njihovoj konkretnoj upotrebi (Škiljan, 1985: 80).

Morris je isticao da semiotika za cilj svoga proučavanja ima opću teoriju o znacima i svim njihovim mogućim formama i manifestacijama, bilo u čovjeka ili životinja, bili oni patološki ili normalni, bili ono lingvistički ili nelingvistički, bili oni lični ili društveni, te je semiotika interdisciplinarni pothvat (Morris, 1969: 1). Semiotička istraživanja, snažno potaknuta razvojem informacionih tehnologija, danas doživljavaju svoju punu ekspanziju temeljeći se na Peirceovoj semiotičkoj teoriji, koja u prvi plan semiotičkog interesovanja stavlja ne znak nego semiozu kao nešto što predstavlja učinak znaka, zapravo samô njegovo djelovanje.

Tako će Deely definirati semiotiku kao nauku o semiozi, a za osnovu semiotičkog ispitivanja postaviti otkrivanje odgovora na pitanje: šta je to u znaku što omogućava semiozu (Deely, 2005: 319). Na tragu Peirceove postvke da puni razvoj semiotike kao posebne naučne oblasti zahtijeva dinamičan pogled na signifikaciju kao proces, Deely ističe da je predmet semiotke djelovanje – djelovanje znaka (ibid.: 325).

Iako izvjesna opća teorija znakova postoji još od antike, potpuni se semotički nauk javlja tek u dvadesetom stoljeću i to pod pokroviteljstvom dvojice utemeljitelja: Ferdinanda de Saussurea i Charles Sanders Peircea.

Semiotika se razvijala i razvija se daleko izvan granica koje su joj bili obilježili njeni utemeljitelji. Današnju semiotiku karakterizira postojanje većeg broja smjerova, perspektiva, tendencija te samih definicija semiotike. Takva raznolikost je sigurno najbolji odgovor onome kako je Peirce vidio zadaću i budućnost semiotike, kazavši da naša predodžba o toj nauci bude predodžbom o nauci onako kako ona živi, a ne kao puka apstraktna definicija, te da mislimo da se naukom bave živi ljudi i da se njeno najočitije obilježje sastoji u tome, da je, ako je autentična, u neprestanu stanju metabolizma i rasta.

Čini se da je interdisciplinarnost semiotike neupitna jer je ona logična posljedica činjenice da su znakovni procesi heterogeni. Postojanje većeg broja već jasno postuliranih semiotičkih interdisciplinarnih naučnih oblasti upravo govori o neprestanom stanju metabolizma i rasta semiotike i opravdava njeno postojanje kao zasebne nauke. Upravo jedna od takvih semiotičkih interdisciplinarnih oblasti, koja u posljednje vrijeme doživljava punu ekspanziju, jeste kompjuterska semiotika.

2 KOMPJUTERSKA SEMIOTIKA

Čovjekov odnos prema okolnom svijetu, a konačno i prema samom sebi, uvijek je posredovan znakovima. Govoreći o ovom fenomenu Johansen&Larsen govore o pojmu semiotičke kompetencije. Oni ju definiraju kao sposobnost da:

1) fenomene u svom okolišu vidimo kao znakove, to jeste da shvatimo vezu između prisutnih, djelimično skrivenih i potpuno odsutnih fenomena;
2) kao sposobnost proizvodnje i prijenosa znakova, bilo podsvjesno bilo kao posljedicu svjesnog i stvaralačkog učenja, procesa učenja;
3) kao sposobnost pohrane informacije i stvaranja interpretativnih navada bilo genetičkog programiranja ili pamćenja ili procesa učenja (Johansen&Larsen, 2000: 49).

Današnji okolni svijet savremenog čovjeka bitno je determiniran informacionim tehnologijama. Razvoj informacionih tehnologija praćen je i razvojem

specifičnih semiotičkih sistema. Jedan takav semiotički sistem koji bitno obilježava savremenu civilizaciju i gotovo postaje njenim logom svakako jeste kompjuter.

Kompjuter i kompjuterizacija, jasno je, već odavno nisu pojmovi koji su vezani samo za kompjutersku nauku, već su u dubokoj vezi sa životom i savremenim dobom u kojem živimo. Suočavajući se sa kompjuterom, koji je, smatramo nedvojbeno poseban semiotički sistem, svi navedeni aspekti semiotičke kompetencije uključeni su u semiotičku djelatnost, koju popularno i pomalo neispravno nazivamo interakcija ljudi i kompjutera.

Učešće semiotike u domenima kompjuterske djelatnosti doista postaje neizbježno. Jer, na današnjem stupnju razvoja kompjuterske tehnike, inženjeri postaju svjesni da se tek pukim povećanjem memorije diska ili povećanjem brzine procesora ne može povećati efikasnost u interakciji ljudi i kompjutera što je jedan od imperativa u ovoj oblasti kompjuterske primjene. U toj dimenziji kompjuterske djelatnosti semiotika je postala neizbježan suradnik i naučna oblast sa kojom se blisko surađuje kada je u pitanju kreiranje kompjuterskog sistema.

Naime, ono što interesira korisnika kompjutera svakako nije ono što se dešava u elektronskom čipu. Naprotiv, korisnika interesiraju različiti elementi koji nose određeno značenje i omogućavaju mu koristiti kompjuter u najširem smislu te riječi. Zato Nadin u svojim radovima kompjuter najčešće naziva semiotičkom mašinom.

Za Johansen&Larsena nema dvojbe šta je računar u semiotičkoj djelatnosti. Naime, oni smatraju da čovjek može produbiti svoju semiotičku kompetenciju pohranjenu u osjetilnoj aparaturi pomoću više ili manje istančanog oruđa koje se stalno usavršava – od crteža i abecede do mikroskopa i kompjutera (Johansen&Larsen, 2000: 12).

Tako, ako je nekada i bilo dvojbe, danas je zasigurno nema kada je u pitanju promatrajnje kompjutera kao posebnog semiotičkog sistema, te se u tom smislu profiliranje kompjuterske semiotike kao zasebne naučne oblasti zaista ispostavlja neupitnim.

U tom smislu semiotika, u pogledu interdisciplinarnih veza, dijeli sudbinu ostalih znanstvenih oblasti i pojavljuje se u nizu interdisciplinarnih naučnih područja. Jedno takvo područje zasigurno je i kompjuterska semiotika.

Kompjutersku semiotiku mnogi smatraju izvjesnom disciplinom kompjuterske lingvistike. Kompjuterska lingvistika je mlada i hibridna naučna disciplina, koja tek čeka preciznije definiranje kako svog primarnog predmeta tako i preciziranje terminologije kojom bi opisala predmet svoga izučavanja da bismo je i mogli smatrati naukom u pravom smislu (Granov, 1998: 54). Isto se može reći i za kompjutersku semiotiku.

Kao i svaka nova naučna disciplina i ona se suočava sa problemom jasnog postavljanja definicije predmeta svoga proučavanja. Kao i svakoj novoj interdisciplinarnoj naučnoj disciplini i njoj je teško, na ovom stupnju njenog razvoja, odrediti preciznu i jedinstvenu definiciju. U novijoj semiotičkoj literaturi ona se veoma rijetko i vrlo stidljivo pominje, a ukoliko se i nude informacije o njoj, one su daleko od onoga što bismo mogli nazivati pouzdanim definicijama ove naučne discipline. Tako se u veoma opsežnom Nöthovom Priručniku semiotike možemo obavijestiti o kompjuterskoj semiotici tek u tri rečenice:

„Kompjuterska semiotika kao polje istraživanja primijenjene semiotike naglo se širi. Dijelom graniči sa semiotikom medija, a dijelom sa semiotikom umjetne inteligencije. Ponajvažnija su dva područja kompjuterske semiotike: teorija procesa semioze u kompjutoru i teorija interakcije ljudi i kompjutora." (Nöth, 2004:538). Tako kaže Nöth.

Andersen će ponuditi kratku definiciju koja u fokusu ima znak. Njega interesira znak i njegova funkcionalnost u specifičnom upotrebnom kontekstu koji je određen relacijom čovjek-stroj. On će za kompjutersku semiotiku reći da je to: „grana semiotike koja proučava specifičnu prirodu kompjuterski baziranih znakova te nauka koja proučava njihovo funkcioniranje u konkretnoj upotrebi." (Andersen, 1990: 3).

Gudwin, prije svega, kompjutersku semiotiku vidi kao način emuliranja kruga semioze unutar digitalnog kompjutera, odnosno, njemu je to kompjuterski pogled na semiotiku kome je cilj modeliranje, razvoj i implementacija inteligentnih kompjuterskih sistema. Za njega je kompjuterska semiotika koncept koji je sačinjen od matematičkih opisa koncepata klasične semiotike, s tim da on smatra da se semiotičke studije prvenstveno bave osnovnim aspektima kognicije i komunikacije i za osnovu svog matematičkog opisa semiotičkih elemenata uzima Peirceove logičke kategorije: indukciju, dedukciju i abdukciju (Gudwin, 1998:1).

Ove definicije, ako se tako mogu promatrati, smatramo nepotpunima jer su, po našem mišljenju, neprecizne u pogledu definiranja pojma „kompjuter" i manjkave kada su u pitanju razmatranja centralnih pitanja semiotike, kao što je zanemarivanje pojma semioze, jer treba imati u vidu da je Peirce smatrao da pravi predmet semiotike i nisu znakovi po sebi nego su to uparavo procesi semioze. Gudwinov se, pak, pristup isključivo bavi semiozom i ograničen je na pitanje ekstrakcije znanja, generiranja znanja i selekcije znanja u inteligentnih kompjuterskih sistema što predstavlja samo jedan od aspekata semiotičkog proučavanja.

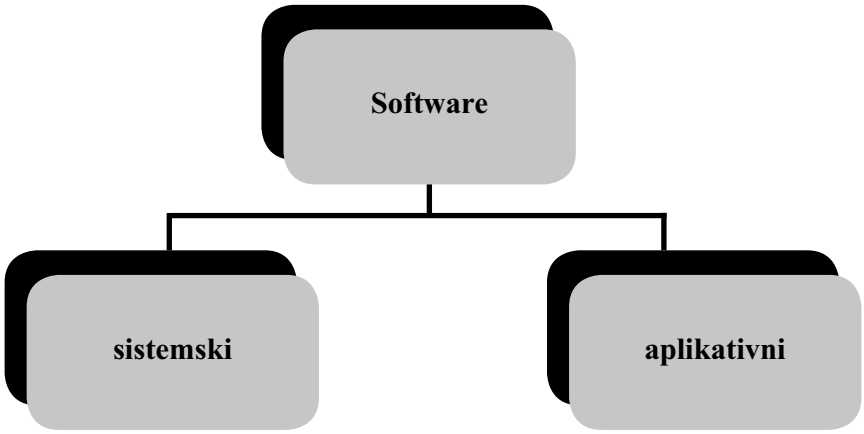
Semioza, kao učinak koji uključuje međudjelovanje triju subjekata (znaka, njegovog predmeta i njegovog interpretanta), veoma je važna za sagledavanje procesa koji se odvijaju u radu informacionog sistema, osobito onog njegovog dijela koji je označen kao softwareski korisnički interface. Softwareski korisnički interface, zapravo, predstavlja tačku dodira čovjeka i kompjutera na jedan osobit

način. Zato smatramo da izostavljanje dimenzije semioze u definiranju predmeta proučavanja kompjuterske semiotike uskraćuje bitnu semiotičku dimenziju ove interdisciplinarne naučne oblasti. Smatramo, dakle, da bi svaka potpunija definicija morala u sebe uključiti dvije centralne odrednice semiotike, a to su znak i semioza, te da bi se morala malo preciznije ponijeti prema pojmu „kompjutera“.

Često se pojam kompjutera loše ili pogrešno interpretira u vantehničkoj literaturi. Naučnici iz oblasti društvenih nauka, ili u slučaju filozofskih i lingvističkih nauka koje i predstavljaju same korijene semiotike, skloni su ga interpretirati u nekim nadrealnim kategorijama i pripisivati mu svojstva kakva on nema. Smatramo da semiologija, u nastojanju da ispravno obavi zadatke koji se pred njom postavljaju kada je u pitanju traženje određenih odgovora u pogledu pitanja koja joj kompjuterska nauka postavlja, mora dobro poznavati prirodu kompjuterskih sistema kako bi bila u stanju dati ispravan odgovor. U tom smislu treba imati u vidu da je kompjuter složen sistem i da na fonu takvog promatranja stvari govorimo o kompjuterskom sistemu.

Kompjuterski sistem sastavljen je, u pojednostavljenoj formi, od hardwarea i softwarea pri čemu software predstavlja ključnu komponentu kompjuterskog sistema. Naime, bez softwarea, kompjuterski hardware ne bi mogao izvršavati radnje koje obavlja kompjuter te jedna od njegovih primarnih funkcija i jeste obezbjeđivanje alata ljudima kako za korištenje tako i za upravljanje kompjuterskim reursima.

Software, prosto kazano, čine instrukcije koje kontroliraju funkcioniranje kompjuterskog sistema pri čemu sistemski software okružuje i kontrolira pristup hardwareu, a aplikativni je software napisan za korisnika kako bi se kompjuter koristio za određene radnje.

Slika 2-I PODJELA SOFTWAREA

Sistemski software je skup instrukcija koje povezuju hardware i aplikativni software pri čemu se aplikativni software odnosi na određenu aplikaciju i pro-

jektovan je za potrebe korisnika. Tako se kompjuterski program, software, koji se odnosi na grafičku, tekstualnu i slušnu informaciju koju program prezentira korisniku, a koje korisnik upotrebljava kako bi kontrolirao program naziva korisnički interface.

Kako je korisnički interface onaj dio kompjuterskog sistema sa kojim korisnik, uvjetno kazano, komunicira, smatramo ovakvo suženje pojma „kompjuter" iz postojećih definicija kompjuterske semiotike opravdanim.

Predmet izučavanja semiotičkih teorija u kompjuterskim sistemima svakako nije znak Booleove algebre. Kompjutersku semiotiku će prvenstveno interesirati onaj dio kompjuterskog sistema u kojemu upotreba znakova ne predstavlja tek tehnički angažman znaka kao elementa nekog tehničkog koda. Nju će, primarno, interesirati onaj dio kompjuterskog sistema u kojem su znakovi više od tek pukih elemenata koda, a to je upravo softwareski korisnički interface. U tehničkoj praksi došlo je gotovo do izjednačavanja pojma softwareski korisnički interface sa pojmom korisnički interface, pa ćemo i mi izvšiti takav način označavanja ovog pojma.

Imajući sve ovo u vidu, te u nedostatku zvanično općeprihvaćene definicije, smatramo da bi moguća definicija kompjuterske semiotike, a koja bi sadržavala pomenute kriterije, mogla glasiti ovako:

> *Kompjuterska semiotika je grana semiotike koja se bavi proučavanjem procesa semioze te pitanjima vezanim za znakove, njihovu prirodu i funkcioniranje i to u onom dijelu kompjuterskog sistema koji je označen kao korisnički interface.*

Mi ćemo je u našem radu tako posmatrati. Navedena definicija navodi nas na tri ključna pojma sa kojim se susrećemo u kompjuterskoj semiotici, a to su: znak, semioza i korisnički interface.

Potpuno opravdano postavlja se pitanje koji semiotički nauk primijeniti u analizi ovih sistema. Svakako bi to trebao biti onaj koji u sebi sadrži postavke o znaku kao takvom, ali i postavke o djelovanju ili učinku samog znaka – o semiozi. Imajući to u vidu, gotovo se samo od sebe namaće da je Peirceova semiotička teorija upravo ta koja bi mogla poslužiti kao adekvatan semiotički model s obzirom na činjenicu da je upravo Peirce u centar svoga semiotičkog nauka postavio pitanje znaka i pitanja semioze smjestivši ih u jedan specifičan panlogički okvir.

Kada je semiotička analiza kompjuterskog sistema u pitanju, interesantno bi bilo primijetiti da se zapravo niti jedna od humanističkih nauka ne ispostavlja tako „kompjuterskom" kao semiotika. Čini se da nakon što je dugo počivala negdje na marginama nauke, čak skoro i nepriznata kao zasebna naučna disciplina, semiotika je zabljesnula punim sjajem osobito kada su u pitanju fuzzy tehnologije.

Fuzzy tehnologije, naime, poznate su u tehničkom svijetu kao humane tehnologije koje omogućavaju kompjuterizaciju „neprecizne informacije“, odnosno upravo onih kategorija kao što su: ni crveno, ni ne crveno, nego malo crveno. Tako se semiotika sa svojom osnovnom jedinicom proučavanja – znakom, koji je toliko, uvjetno kazano, neprecizano definiran pojam u fuzzy tehnologiji, ispostavila ne kao logičan izbor nego kao jedini mogući izbor.

Međutim, nije bilo koji semiotički nauk mogao poslužiti u tu svrhu. Naprotiv, samo je određeni semiotički pristup mogao biti iskorišten za upotrebu fuzzy tehnologije. To ni u kom slučaju nije mogla biti strukturalistička semiotika, koju su, uglavnom, kreirali lingvisti za potrebe izučavanja svoga predmeta interesovanja, jezika. Naime, lingvosemiotičari su, ipak, prvenstveno tragali za modalitetima koji su nastojali objasniti prirodu jezičkog znaka i pri tome smatrali da je to univerzalni modalitet. Njihove teorije nisu polučile uspjeh kojemu su se nadali. Razlog za to sigurno leži u činjenici da je jezik tek jedan od semiotičkih sistema u univerzumu kojega poznajemo te da svaki semiotički sistem ima svoje specifikume. Iz tog razloga, semiotička teorija koja se je razvila na ovim osnovama nije mogla dati puni odgovor na, čini se, trivijalno pitanje: šta je znak?

Izučavanja znaka pokazala su da isto poput dječijih „lakih“ pitanja iza kojih stoje teški odgovori, i odgovor na pitanje: šta je znak?, ispostaviće se, daleko je od trivijalnog pitanja sa jednostavnim odgovorom. Ispostaviće se da je znak način postojanja. Znak znači komunikaciju. Znak je pitanje egzistencije.

Stoga je u fuzzy tehnologiji samo onaj semiotički pristup koji je nastojao dati odgovore na ova pitanja mogao poslužiti kao temelj za ulazak semiotike u njeno okrilje. Jasno je da takav pristup nije mogao biti strukturalistički. Nije mogao biti onaj koji se bavi isključivo formom. Takav pristup mogao je biti samo filozofski, odnosno onaj koji je u svojim osnovama ponudio čovjek široke naobrazbe u humanističkim ali i prirodnim naukama, čovjek zaokupljen filozofskim pitanjima sa sposobnošću matematičkog definiranja stvari. To je bio Charles Sanders Peirce.

Peirceova semiotika je u osnovi ona koja danas najviše i na najadekvatniji način participira u fuzzy tehnologijama i to prvenstveno, jer je znak i znakovne procese postavila u logičke okvire kojima je cilj spoznajnoteorijska općenitost kao matematički zakon univerzuma pa ju je moguće pretočiti u fuzzy algoritam. Njegova je definicija znaka upravo zasnovana na izvjesnoj neodređenosti i neprecizznosti koja u svojoj interpretativnoj konačnosti daje veoma precizan rezultat. Upravo je to ono što leži u osnovi fuzzy logike – način da se veoma jednostavno dođe do preciznog zaključka zasnovanog na neodređenosti i nepreciznosti.

Stoga se Peirceova teorija u današnjim fuzzy tehnologijama pokazuje u svoj svojoj veličini, upravo na djelu, što je i najveće priznanje koje jedan naučnik može dobiti. I to, kojeg li paradoksa, filozof čije postavke dokazuje savremena kompjuterska tehnika.

Ovo, također, pokazuje da je današnja suvremena kompjuterska tehnka došla do tačke kada joj je sjedinjenje sa humanističkim naukama neophodno i to na isti onaj način na koji je naš organizam – kao forma, odnosno tehnički kazano, hardware, sjedinjen sa svojim umom ili, tehnički kazano, softwareom.

3 ZAKLJUČAK

Semiotika je nauka o znakovima i znakovnim procesima. Iako izvjesna opća teorija znakova postoji još od antike, potpuni se semiotički nauk javlja tek u dvadesetom stoljeću i to pod pokroviteljstvom dvojice utemeljitelja: Ferdinanda de Saussurea i Charlesa Sanders Peircea.

Čovjekov odnos prema okolnom svijetu uvijek je posredovan znakovima, a današnji je okolni svijet savremenog čovjeka bitno determiniran informacionim tehnologijama. U tom smislu, nova semiotička disciplina – kompjuterska semiotika danas je u stanju svoje pune ekspanzije. Njena definicija mogla bi se izvesti na sljedeći način:

Kompjuterska semiotika je grana semiotike koja se bavi proučavanjem procesa semioze te pitanjima vezanim za znakove, njihovu prirodu i funkcioniranje i to u onom dijelu kompjuterskog sistema koji je označen kao korisnički interface.

Kao centralna mjesta ovako definirane naučne discipline ispostavljaju se: znak, semioza i korisnički interface.

LITERATURA

Andersen, Peter Bogh
– A Theory of Computer Semiotics, Cabridge: Cambridge University Press, 1990

Deely, John
– Basics of Semiotics, Tartu, Tartu University Press, 2005

Granov, Alma
– Kompjuterska lingvistika, Sarajevo, Lica, 5-6,54-57, 1998

Gudwin, R. Ricardo
– On the generalized deduction, induction and abduction as the elementary Opreators within Computational Semiotics, Gaithersburg, 1998

Johansen, J.D. & Larsen S. E.,
– Uvod u semiotiku, Zagreb, Croatia Liber, 2000

Morris, Charles
– Signification and Significance: A study of the Relations of Signs and Values. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1969

Nadin, Mihail
– Applied Semiotics: HCI as the result of semiotic processes Camridge University Press 2005

Nöth, Winfried
– Priručnik semiotike, s njemačkog preveo Ante Stamać. - 2. posve novoprerađeno i prošireno izd. – Zagreb : Ceres, 2004. – (BibliotekaTeorija; knj.1)

Peirce, Charles S.
– Collected Papers, vols. I-VIII (eds. Hartshorne & Weiss; Burks), Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934-58

Subašić, Pero
– Fazi logika i neuronske mreže, Beograd, Tehnička knjiga, 1997

Škiljan, Dubravko
– U pozadini znaka, Zagreb, Školska knjiga, 1985

Zadeh, Lotfi
– Fuzzy Logic and Approximate Reasoning, in Synthese 30, 1975

Marijana Nikolić

Stilske funkcije eliptičnih rečenica u romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića

Odnos sintakse i stilistike - sintaksička stilistika

Sintaksička stilistika obuhvata veoma složeno sintaksičko područje što uslovljava opširan i složen predmet njenoga proučavanja. U *Uvodu u stilistiku* autor Milosav Ž. Čarkić navodi da je " …stilistička sintaksa, zapravo, spoj (veza) između stilistike i sintakse, nauka o smislenoj upotrebi sintaksičkih modela i o korišćenju jednoga te istoga sintaksičkog modela za izražavanje različitog sadržaja. Sintaksička stilistika je i nauka o građenju govora s gledišta njegovih stilističkih svojstava. Ona istražuje ekspresivne mogućnosti reda riječi, tipova rečenica, tipova sintaksičkih veza."[1] Predmet proučavanja sintaksičke stilistike, prije svega, su rečenice kao osnovne jedinice govora, i raznovrsne strukture kojima se mogu ostvariti različite nijanse značenja. Najčešće pojave koje se javljaju predmetom sintaksostilističke analize su različiti poremećaji rečenice među kojima su najčešći: inverzija (poremećaj uobičajenog reda riječi, sintagmi, ili rečenica u okviru složene rečenice), sintaksičke figure, te postupci kojima se postiže određeni stilski učinak (postupak intenziviranja, postupak permutacije, postupak osamostaljivanja).

Elipsa spada u red sintaksičkih figura koja nastaje izostavljanjem pojedinih riječi iz rečeničke cjeline, pri čemu smisao te cjeline ostaje nepromjenjen. Na taj način se postiže zgusnutost i snaga u izražavanju.

Eliptične rečenice

Rečenica može imati gramatičku strukturu kada su izrečeni svi njeni članovi. Međutim, rečenice mogu biti izrečene tako da jedan ili više članova budu izostavljeni, sintaksički reducirani. Ta pojava zove se elidiranje, a takve rečenice

[1] Čarkić, Ž. Milosav, (2002), *Uvod u stilistiku,* Naučna knjiga, Beograd

eliptične (krnje, nepotpune).To su rečenice kojima nedostaje neki dio koji se u ukupnoj gramatičkoj strukturi podrazumijeva pa se može vrlo lako rekonstruirati. Različiti su razlozi izostavljanja jednog (ili više) rečeničnog dijela, pa je razumljivo da postoje i različiti tipovi eliptičnih rečenica.

Milivoj Minović vrši sljedeću podjelu eliptičnih rečenica:

1. rečenice u kojima je izostavljeni dio već iskazan, ili se na osnovu konteksta ili situacije podrazumijeva (*Ja volim njega, a on mene*.). U ove rečenice, kao njihovu podvrstu, Minović ubraja i one rečenice koje se nalaze u uzajamnom odnosu kao replika u dijalogu (*Kamo? U pozorište!*)
2. rečenice u kojima je izostavljen glagolski predikat, a koji nije neophodan za uspješnu komunikaciju
3. rečenice koje su ustaljene sintaksičke veze (*Ko će kome nego svoj svome*.)
4. naslovi novinskih članaka (kad su u vidu rečenice)

Sličnu podjelu pravi i Ljubomir Popović koji rečenice sa eliptičnim predikatom dijeli na samostalne, kontekstualne i situaciono – kontekstualne.

1. Samostalne rečenice su one koje u sebi sadrže dovoljno materijala da budu razumljive i bez povezivanja sa kontekstom ili situacijom {*O tome ćemo sutra* (razgovarati). *Više neću s njim ni riječ* (progovoriti).}.
2. Kontekstualne su one koje su zasnovane na korištenju konteksta i to tako što se eliptična rečenica nadovezuje na neku prethodnu rečenicu sa kojom stoji u smisaonoj vezi i ima neke zajedničke elemente.
3. Situaciono – kontekstualne rečenice se naslanjaju na opći sadržaj jedne ili više rečenica, a način jezičke formulacije tog sadržaja nije bitan.

Uzroci elidiranja pojedinih članova rečenice

Milorad Ćorac u svojoj knjizi *Metaforski lingvostilemi* navodi uzroke elidiranja članova rečenice: "Uzrok elidiranju pojedinih članova rečenice nalazi se u afektivnom stanju govornika u određenom trenutku govora. Govorna situacija može biti određena socijalnim ili psihološkim faktorima, ili i jednim i drugim međusobno povezanim. To je težnja da se izrekne jedan rečenički član, zato što su funkcija i semantika tog člana u tom trenutku veći po značenju od funkcije i značenja svih drugih članova, ili bar većine njih. Drugi uzrok je posljedica koja iz toga proističe, naime, potreba maksimalnog ubrzanja ili usporavanja tempa pri izricanju date rečenice, pa se rečenica svodi na jedan, dva ili više članova, zavisno od toga koja je rečenica u pitanju."[2] Na osnovu toga razlikujemo mono-

[2] Ćorac, Milorad (1982), *Metaforski lingvostilemi*, Beograd: Privredno-finansijski zavod,393.

reme, direme i trireme, dakle jednočlane, dvočlane i tročlane eliptične rečenice, s tim da svaki član rečenice može vršiti funkciju svih drugih članova na osnovu konteksta koji to omogućava.

Eliptične rečenice u romanu **Derviš i smrt** *Meše Selimovića*

"Rečenica kod Selimovića je izuzetno složena i kompleksna. To su najčešće nizovi rečenica u kojima dominira unutrašnja nabijenost značenja i ekspresija. Poseban kvalitet njegove rečenice je što je njen oblik, tip i vrsta prilagođen karakteru likova, svakom posebno, i raznim situacijama u kojima se nalaze. Izuzetnoj slojevitosti Selimovićeve rečenice doprinose inverzije, ponavljanje rečeničnih komponenata, gradacije, česta akumulacija upitnih rečenica te upotreba eliptičnih rečenica. Neophodno je napomenuti da sve rečenice imaju svoj ritam, muziku, ubrzanje, a sve to zavisi od sadržine i situacija u kojima se govori. Kod Selimovića nema ustaljenog ritma rečenice već on zavisi od situacije, raspoloženja lika, te je ritam u stalnom mijenjanju."[3]

Postupkom elidiranja Selimović se obilato koristi u dijalozima čime se postižu uzbudljivost i emocionalna dinamika, a " Selimovićev dijalog ima ispovijedni karakter i, pored psihološke karakterizacije i razvoja radnje, on je umjetnički postupak kojim se dramatizuje i intenzivira ispovijest."[4]

- A ja? Gdje ću ja?
- Ne znam.
- Hoću li s desne strane?
- Može biti.
- "Vas čekaju vrtovi rajski, u kojima rijeke teku". To je on govorio. Prije tebe. I o suncu. Gdje ću ja? To je za zasluge. Imam li ja? Zasluge? Petnaest godina ovako. Ovdje. A tamo sunce. Rijeke. Voće. Za zasluge.
- Šta je sa tim čovjekom?
- Umro. Dobar. Tih. Govorio mi. Tako. I ti ćeš, kaže. Tamo. I svi dobri ljudi! To je dobro. Rekao sam. Zbog sunca. I zbog vode. Bistre. I zbog kostobolje. Moje.
- Kako je umro?
- Teško. Duša nije htjela. Da izađe. Otimao se. Bio sam i ja. Tako. Pomagao.
- U čemu si pomagao?
- Udavljen je.

[3] Hadžijašaragić, Maja (1997), Diplomski rad :*Rečenična koordinacija i subordinacija u djelima Meše Selimovića*, 20.

[4] Ustamujić, Elbisa (1990), *Oblici pripovijedanja u romanu Meše Selimovića*, Biblioteka Rondo, Mostar, 143

- I ti si pomogao da ga udave?
- Otimao se.
- Nije ti bilo žao?
- Žao. Zbog sunca. Što je govorio.
- Kako mu je ime? Da nije Harun?
- Ne znam.
- Šta je skrivio?
- Ne znam.
- Idi, Džemale.
- Možda ću i ja? S onu stranu. Zida.
- Sigurno, Džemale.

Upitao me da li bih želio da pređem u drugu ćeliju, nije ovako mračna I vlažna kao moja.

- Svejedno, Džemale.
- Hoćeš li govoriti? Opet? "Kad se zbude." Samo to. Prvo. I ovdje je mrak. I ružno. Nije pravo. I tamo.
- Idi, Džemale."

(*Derviš i smrt*, 216. / 217. strana)

Vidljivo je koliko su monoremske rečenice kao eksplozivni izrazi osjećanja straha i bola, ali i umora i bespomoćnosti, u ovom dijalogu poslužile Selimoviću da što vjernije prikaže neuravnoteženo psihološko stanje i Ahmeda Nurudina, ali i tamničara, "slijepog miša Džemala." Džemalove dijaloške replike su: "iščerečene rečenice, zgrčene, unakažene, izgledalo je da se jedva drže na okupu, a izgubljeni obezglavljeni djelići su čudom ostajali zajedno, izražavajući čak ljudsku čežnju."[5]

T. J. Batler ističe da je destrukcija Džemalove rečenice uzrokovana time što on "tako dugo radi u podzemnoj tmini da je izgubio smisao za sintaksičko povezivanje ideja, kao da je on primjer obrnute evolucije koja se dešava među ljudima."[6]

Nepovezanost misli, rezignacija, pritajeni strah, ali i panika i očaj pred onim što ga čeka, snažno i upečatljivo su oslikani eliptičnim rečenicama koje u potpunosti oslikavaju duševno stanje Ahmeda Nurudina na kraju njegove ispovijesti:

[5] Ustamujić, Elbisa (1990), *Oblici pripovijedanja u romanu Meše Selimovića*, Biblioteka Rondo, Mostar, 168

[6] Batler, J. Tomas (1975) *Poetska funkcija jezika u romanu* Derviš i smrt *Meše Selimovića,* Savremenik, Beograd, XXI, knj. XLI,5.

"Ustao sam i prišo otvorenom prozoru. Tišina, tama. Potpuna, konačna. Nigdje ničega, nigdje nikoga. Prestala je da kuca i posljednja žila, utulilo se i posljednje vidjelo. Ni glasa, ni daha, ni truna svjetla."

Stilski efekti eliptičnih rečenica

Osim postizanja ekonomičnosti i sažetosti u pisanju i govoru, eliptičnim se rečenicama postiže upečatljivost, izrazitost i ubjedljivost, a sažetim izražavanjem postižu se efekti živosti, dinamičnosti, emocionalne ekspresivnosti itd. Nedorečenost i podrazumijevanje eliptične rečenice pružaju preimućstvo time što se njima izbjegava potpuno i precizno formuliranje datog sadržaja. Značajno je da upravo nedorečenost, ali i intonacija, pauze i ritam mogu eliptičnoj rečenici obezbijediti posebne stilske efekte.

Pored književnog djela, izuzetnu primjenu i značaj eliptične rečenice imaju u žurnalistici, posebno u novinskim naslovima, što je i razumljivo ako se zna da je najbitnija funkcija naslova da na koncizan način informira čitatelja o sadržaju teksta na koji se taj naslov odnosi. S tim u vezi je i stav Di Meola koji smatra elipse kod kojih se izostavljeni dio da tako rekonstruirati transparentnim elipsama u funkciji jezičke ekonomije, a ako se izostavljeni dio ne može rekonstruirati, onda elipsa ima konativnu funkciju i služi kao podsmjeh za čitanje.

Ipak su eliptične rečenice najzastupljenije u svakodnevnom kolokvijalnom govoru gdje uz intonaciju, pauze, ritam, ali i mimiku i gestove mogu obezbijediti posebne stilske efekte. Osim toga, njihova upotreba omogućava njegovanje potpunog, preciznog formuliranja datog sadržaja posebno pri užurbanosti, uzbuđenju, zbunjenosti i sl.

LITERATURA

1. Čarkić, Ž. Milosav, (2002), *Uvod u stilistiku,* Naučna knjiga, Beograd
2. *Pismo* I/1. Sarajevo 2003. preuz. Di Mola, C. (1998): Schlagzeilen in Presse und Werbung. U: Deutsche Sprache; 218 – 240.
3. Minović M. *Sintaksa*
4. Naš jezik, knjiga XVI, sv. 5. Beograd, 1967.
5. Ćorac, Milorad (1982), *Metaforski lingvostilemi*, Beograd: Privredno-finansijski zavod, 393.

6. Hadžijašaragić, Maja (1997), Diplomski rad :Rečenična koordinacija i subordinacija u djelima Meše Selimovića, 20.

7. Ustamujić, Elbisa (1990), *Oblici pripovijedanja u romanu Meše Selimovića*, Biblioteka Rondo, Mostar, 143

8. Batler, J. Tomas (1975) *Poetska funkcija jezika u romanu* Derviš i smrt *Meše Selimovića,* Savremenik, Beograd, XXI, knj. XLI,5.

Jelena Ilić

Problematika adekvatnoga prevođenja engleskih složenica u bosanskome jeziku

SAŽETAK: Cilj ovoga rada jeste prikazati i ukazati na neadekvatno, odnosno adekvatno prevođenje engleskih složenica u bosanskome jeziku. Važnost složenica nepobitno raste pod jakim utjecajem engleskoga jezika kao najjačega globalnog jezika međunarodne komunikacije. Njegova ekspanzija dovodi do jezičnog posuđivanja velikoga broja složenica i polusloženica, od kojih mnoge ne prolaze proces prilagodbe (npr. u bosanskome jeziku se danas koriste engleske riječi kao što su: bungee jumping, soundtrack, input). Na pitanje je li uporaba takvih neprilagođenih složenica i polusloženica uvijek opravdana ovaj rad će pokušati dati odgovor.

KLJUČNE RIJEČI: složenice, jezično posuđivanje, proces prilagodbe, transfonemizacija, transmorfemizacija

1. O složenicama

Složenice su, prema definiciji, leksičke tvorevine nastale spajanjem dviju ili više riječi u jednu gramatički i semantički funkcionalnu cjelinu. Takva je tvorba u bosanskoj gramatici poznata pod nazivom slaganje i atipična je za slavenske jezike koji su više skloni fleksiji. Germanski su jezici, a time i engleski, zapravo više skloni složeničkim i polusloženičkim tvorbama. Sam naziv govori da se radi o kompleksnim leksičkim formama. Njihova semantička struktura određuje i uređuje i ortografski i fonološki sustav složenice. U engleskom se jeziku najčešće javljaju imenske, pridjevske i glagolske, a nerijetke su i složenice umnoženih glasovno istih ili sličnih onomatopejskih riječi (eng. 'repetition compounds', 'reduplicatives'), naročito u svakodnevnom govoru. Slaganje je, dakle, u engleskom jeziku jedan svakodnevni relevantni proces na leksičkom nivou koji se ostvaruje slaganjem svih vrsta riječi osim članova.

S druge strane, bosanski jezik u posljednje tri dekade prepoznaje važnost složenica koja nepobitno raste pod jakim utjecajem engleskoga jezika kao najjačega globalnog jezika međunarodne komunikacije. Ekspanzija istog dovodi do jezičnog posuđivanja velikog broja složenica i polusloženica, od kojih mnoge ne prolaze proces prilagodbe (npr. u bosanskome jeziku se koriste engleske riječi kao što su: bungee jumping, soundtrack, input). Prilagodba stranih riječi iz engleskoga jezika u neki drugi jezik, npr. Bosanski, rješava se procesima o kojima će biti govora u glavnom dijelu.

Cilj ovoga rada jeste predstaviti problematiku adekvatnoga prevođenja složenica i polusloženica i pokazati neke dobre primjere prevođenja. Rad će se bazirati na svakodnevnom govoru, a popularna TV emisija *Prijatelji* bit će uzeta kao korpus za analizu.

2. Uporaba engleskih složenica u bosanskome jeziku

2. 1. Jezično posuđivanje

Trend posuđivanja je itekako prisutan i popularan, ako ne i neizbježan u današnje vrijeme. Posuđivanje se ne ostvaruje samo u sklopu materijalnog svijeta, već se tragovi istog nalaze i u jeziku. To zasigurno jeste rezultat lingvističkog kontakta, ali i društvenog i političkog i svakog drugog kontakta. Postoje mnogi razlozi za posuđivanje, a najčešće su uvjetovani potrebom za izražavanjem i komunikacijom.

Bosanski jezik se, kao i mnogi drugi svjetski jezici susreće sa velikim brojem posuđenica iz engleskog jezika. Često se, usljed velike i hitne potrebe za nekim leksemama, proces jezičnoga posuđivanja ne izvršava po zakonitostima adaptacije posuđenica. Znači, takve nove riječi ne prolaze ni transfonemizaciju ni transmorfemizaciju[11], procese karakteristične za jezično posuđivanje. Tako se susrećemo sa velikim brojem primjera engleskih složenica koje zadržavaju svoj prvobitan oblik i u bosanskom jeziku (npr. bungee jumping). Zabrinutost dakako raste s obzirom da se takve složenice rabe ne samo u neformalnom, nego i u formalnom govoru. Bosanski je jezik preplavljen primjerima tipičnih engleskih složenica, kao što su:

engleske složenice → trenutačna uporaba u bosanskom → poželjna uporaba

(1) film festival → film festival → filmski festival;

(2) hit-maker → hit-maker ili hitmejker → uspješni kompozitor, uspješni autor pjesama;

[1] više o pomenutim procesima govori Filipović, R.

(3) video clip → video clip ili video klip → spot, video snimak, video uradak;

(4) soundtrack → soundtrack → ton (najčešće glazba) snimljen na filmsku vrpcu;

(5) fashion week → fashion week → sedmica mode, prikazivanja najnovijih modnih trendova;

(6) baby-sitter → baby-sitter ili bejbisiter(ica) bejbisiterka → pazitelj(ica) djeteta u odsutnosti roditelja;

(7) input → input → unos podataka (u računar), ulaganje, ulaz;

(8) non-stop → nonstop → neprekidno, bez prekida;

(9) make-up → makeup ili mejkap → šminka, šminkanje;

(10) make-over → makeover ili mejkover → promjena izgleda;

(11) backstage → backstage ili bekstejdž → iza pozornice, iza kulise;

(12) green room → green room → soba za odmor glumaca (izvođača) prije i između nastupa.

Ovakav trend može imati neke prednosti, ali i mnoge nedostatke i nedosljednosti u uporabi složenica. Prednost bi se ogledala u lakšoj komunikaciji i razumijevanju među osobama kojima engleski jezik nije maternji, kao i u komunikaciji sa izvornim govornikom engleskoga jezika. Takva komunikacija ne bi uzimala vrijeme za objašnjavanje određenih termina i riječi, a bila bi to i ogromna pomoć za ne-govornike engleskog jezika pri učenju istog. Ova je činjenica posebice ohrabrujuća i pozitivna za mlade govornike stranoga jezika ili one koji to tek žele postati. Kao treću prednost mogli bismo izdvojiti mogućnost da nam onda prevoditelji ne bi ni trebali, te bi na taj način ne samo uklonili sve dileme vezane za pisanje ili prevođenje određene riječi, nego bismo i uštedjeli na vremenu, novcu, trudu, itd.

S druge strane, takav bi trend rezultirao slabljenjem i možda gubljenjem jednog jezičnog sustava, u ovom slučaju, sustava bosanskoga jezika. Vjerojatnoća je da bismo imali neku mješavinu bosanskog i engleskog, hibrid zvani *Bosenglish*? Hoćemo li u budućnosti koristiti *Bosenglish* ovisi i o nama samima i o korištenju posuđenica.

2.2. Složenice u *Prijateljima*

Kao korpus za potrebe ovoga rada uzeli smo *Prijatelje*, jednu od najzanimljivijih i najkomičnijih TV emisija, a ujedno i najplaćeniju i najpoželjniju emisiju u

svijetu. Iz korpusa smo izdvojili složenice i dali najadekvatnije prijevode za iste. Analiza se zasniva na sedmoj sezoni *Prijatelja*, koja uključuje dvadesetčetiri epizode. Pronađeno je nekih 260 primjera složenica, od kojih se oko 70 primjera uopće ne nalazi u rječnicima standardnog engleskog jezika. Naime, takve se složenice koriste za 'jednokratnu' uporabu ili možda za određeno kratko vrijeme, ali nedovoljno i nekozistentno da budu uključene u sustav složenica engleskoga jezika (ovakve su složenice zaista pravi izazov za prevoditelja!). Treba reći da takve složenice olakšavaju komunikaciju među govornicima u datom momentu.

Na samom početku ističemo da ovakva analiza nije uopće lagana. Nije samo dovoljno poznavati riječ ili je pronaći u rječniku, već je potrebno sagledati i cijeli kontekst situacije, koji je od velike pomoći. Ponekada nije moguće prevesti riječ za riječ, već je potrebno opisati složenicu, kako se ne bi ista pogrešno razumjela ili protumačila (npr: babysitter - pazitelj(ica) djeteta u odsutnosti roditelja, osoba koja čuva djecu; green room - soba za odmor glumaca (izvođača) prije i između nastupa itd.).

Međutim, pitanje prijevoda složenica, posebice ako se radi o opisima istih moglo bi biti i mač sa dvije oštrice. Prihvataju li govornici takve dugačke prijevode dok gledaju svoju omiljenu emisiju? Bi li isti bili isuviše dosadni ili čak obeshrabrujući, posebice u slučaju ako govornici bosanskoga jezika posjeduju elementarno znanje engleskoga? I nadalje, što uraditi ako znamo da je titlovanje stranih emisija i filmova oštro koncipirano i limitirano? Ovo jesu pitanja na koja ćemo pokušati dati odgovor. Svakako, moramo istaći da postoje oprečna mišljenja na ovu temu; neki zagovaraju isključivo korištenje bosanskoga jezika – puristički stav, dok drugi, možda ipak liberarniji, zagovaraju i korištenje nekih engleskih složenica, s ciljem lakšeg ostvarivanja komunikacije.

Slijedi pregled najzanimljivijih složenica iz *Prijatelja*, sa opisom značenja na engleskom jeziku, te preporučljivim prijevodom:

(1) a moonlit walk – a walk by moonlight – šetnja po mjesečini;

(2) French toast – pieces of bread put into a mixture of egg and milk and then cooked in hot oil – prženice, prženac;

(3) centerpiece – a decoration, especially an arrangement of flowers in the middle of a table – ukras (aranžman) za sredinu stola;

(4) dream wedding – wedding that seems perfect – vjenčanje iz snova;

(5) deathbed – the bed on which someone dies or is dying – smrtna postelja;

(6) racquetball (racketball, squash) – an indoor game in which two or four players hit a small ball against the four walls of the court – zidni tenis, squash ili skvoš;

(7) lap dance – a type of dance in which a young woman uses sexy movements and removes her clothes while sitting on a customer's lap in a nightclub – striptiz, vrsta striptiza;

(8) fat camp – a place where children who are fat go to lose weight and to exercise, especially in the summer – kamp za osobe koje imaju poteškoće s težinom;

(9) life jacket – a piece of clothing that can be filled with air and worn around your upper body to stop you from sinking in the water – prsluk za spašavanje;

(10) pinhead – an ignorant and stupid person – glupan;

(11) look-see – a quick look at something – brzo pogledati nešto, brz pogled baciti na nešto;

(12) food poisoning – a stomach illness caused by eating food that contains harmful bacteria, so that you vomit – trovanje hranom;

(13) leg warmers – an item of clothing that keeps your legs warm – štucne, debele čarape;

(14) look-alike (contest) – a contest of people who look very similar to someone who is famous – natjecanje imitatora;

(15) cleaning lady – a woman who cleans houses, offices, etc. as her job – spremačica, čistačica;

(16) groundwork – something that has to happen before an activity or plan can be successful – pripremni rad, priprema, temelj;

(17) hotbed – a place where a lot of a particular activity, especially bad or violent activity happens – klijalište, leglo;

(18) test drive – an occasion when you drive a car so that you can decide if you want to buy it – probna vožnja;

(19) airplane seat – a seat in an airplane – sjedalo u avionu ili avionsko sjedište;

(20) sweet tooth – to like things that taste of sugar – sladokusac;

(21) light-headed – unable to think clearly or move steadily, for example during a fever or after drinking alcohol – koji osjeća vrtoglavicu, grozničav, smušen;

(22) broad-backed – a person who has large back – osoba širokih leđa;

(23) slow-roasted (salmon) – something that is cooked slowly in an oven – peče se na laganoj vatri, na niskoj temperaturi;

(24) post-it – a small piece of coloured paper that sticks to things used for leaving notes for people – samoljepljivi blokčić ili blokčić za poruke;

(25) bungee jumping – a sport in which you jump off something very high with a long length of special rope that stretches tied to your legs, so that you go up again without touching the ground – bungee jumping (/’bΛndži ,džΛmpIŋ/);

(26) report cards – a written statement by teachers about a child's work at school, which is sent to his or her parents – izvještaj o uspjehu i ponašanju učenika (koji se šalje učenikovim roditeljima);

(27) headrest – the top part of a chair or of a seat in a car, plane, etc. that supports the back of your head – naslon za glavu;

(28) goose bumps (goose pimples; goose flash) – small raised spots on you skin that you get when you are cold or frightened – naježena koža;

(29) ankle-deep – to be deep in something to the level of ankles – dubok do gležnja, doseže do gležnja;

(30) wafer-thin (ice) – extremely thin – neznatno malo, sasvim tanko, potanko;

(31) three-piece (meal) – a meal that contains three different dishes – obrok koji se sastoji od tri različita jela;

(32) brake light – a light on the back of a vehicle that comes on when you use the brake – štop (stop) svjetla;

(33) headdress – something that someone wears on their head, especially for decoration on a special occasion – nakit za glavu i kosu, perjanica;

(34) gift shop – a shop that sells small things that are suitable for giving as presents – prodavnica poklona, darova, suvenira;

(35) red carpet – a strip of red carpet laid on the ground for an important visitor ro walk on when he or she arrives – crveni tepih, ceremonijalan, svečan (ako je pridjev);

(36) casting people (cast) – people chosen as the actors of a film – angažirani glumci;

(37) one-time (thing) – former – nekadašnji, svojedobni;

Sljedeći primjeri jesu već prije pomenute 'jednokratne' složenice koje nastaju u datom momentu radi ostvarivanja uspješne komunikacije. Prijevod istih je uvijek i shvaćen i odrađen u sklopu konteksta situacije:

(1) big talk[2] – a person who boasts with something, shows off – hvalisavac;

(2) bonus night – people getting together just for one night after a break-up – još jedna noć zajedno;

(3) man-child – a grown-up who behaves like a child – pola dijete, pola čovjek, biti još uvijek djetinjast;

[2] niti jedan rječnik ne posjeduje ovu složenicu, ali smo naišli na jednu frazu sa istim značenjem kao i pomenuta složenica ('to talk big').

(4) dirty book – a porno magazine – pornografski časopis;

(5) chew toy – a toy made of rubber and big enough so that small children may play with it, put into the mouth without any danger of swallowing it or even a part of it – gumena igračka;

(6) kitty door – a small passage in the door for pets to go inside or outside the house – vratašca za mačke, pse, itd.;

(7) a ship-to-shore call – a call from a ship to the shore (coast) – poziv s mora;

(8) a bake sale – a sale of everything baked, especially pies, doughnuts, bread, rolls, toasts, cookies, cakes, croissants, etc. – (ras)prodaja kruha, peciva i kolača;

(9) Polo retail – the sale of cars of Polo brand name – salon automobila Polo marke;

(10) perfect-for-the-job – somebody who is suitable for the job – osoba savršena za taj posao, prava osoba za taj posao;

(11) miracle worker – a person who knows how to do a job well because of experience gained, talent, practice, etc., so everyone admires his/her skill and knowledge – čovjek koji čuda radi;

(12) "work-wife" – it is not a woman whom you legally get married to, but one of the women whom you work with, you spend eight hours every day with that person, so that you both know a lot about each other having a special type of relationship – "supruga za posao";

(13) bedroom eyes – a sexy way of looking especially when you want to seduce somebody – seksi pogled;

(14) sex weapons – a characteristic of a person who uses sex to achieve what he/she wants – osoba koja koristi seks za ostvarenje svojih ličnih interesa;

(15) résumé shots – your photographies that you have to submit together with your résumé when applying for a job – fotografije priložene uz biografiju;

(16) dating-tons-of-women – a man who dates many women without being closly attached to any one of them – muškarac koji izlazi s dosta žena;

(17) vegeterian-voodoo-goddess-circle (shower) – a party organized by a female circle in which all the members are vegeterians, they might be in control of the world being involved into magical beliefs and practices – zabava za žensko društvo vegetarijanaca, čarobnica i božica;

(18) library computer – a computer that is found in the library of an institution, containing important data of the institution, historical information, members, books, plans, sections, etc. – (glavno) računalo u knjižnici;

(19) chicken expert – a gastronome who knows everything about poultry, especially chicken, and also how it should be prepared as a dish – stručnjak za piletinu;

(20) Mr. Hotshot-Chef-at-the-Big-Fancy-Restaurant-with-the-Best-Chicken-ever – a very confident and successful chef (gentleman) who works in a big fancy restaurant and who makes the best chicken dish in the world – gospodin uspješni kuhar u vrhunskom restoranu koji pravi najbolju piletinu na svijetu;

(21) states game – a game in which you have to remember all the states which may form a big one (ex. the USA), or which may be found on a continent – igra "nabroji zemlje";

(22) Mr. I-forgot-10-states – a gentleman who appears to have forgotten 10 states to enlist within the states game – gospodin koji je "slučajno" zaboravio deset zemalja;

(23) takeout menus – lists of food/meals that you can buy at a restaurant to eat at home – jelovnik obroka "za van", "za ponijeti";

(24) moo-point – an indefinite situation in which someone usually feels helpless or useless and does not know what to do – ćorsokak;

(25) smokes-a-lot (lady) – a lady who smokes cigarettes all the time – gospođa koja stalno puši cigarete;

(26) candy time – a moment when sombody desires a candy, the sugar level suddenly drops – opao mi je "šećer", nivo šećera, moram uzeti nešto slatko;

(27) out-of-towners – coming from out of town – osobe koje žive van grada;

(28) drum noise – a noise produced when playing the drums – buka bubnjeva, udaranje bubnjeva;

(29) Santa costume – a costume that you wear in the Christmas and New Year's time in order to entertain children, give them presents and parcels and so on – kostim Djeda Mraza;

(30) pool boy – a boy who takes care of a swimming pool, making sure that the water is clean, etc. – čistač bazena;

(31) scientist guy – a man who is a scientist – (taj) naučnik;

(32) dessert stealers – persons who steal dessert – kradljivci poslastica;

(33) copy room – a room in an institution (library, post office, university) where a copying machine could be found – fotokopirnica, soba s aparatom za fotokopiranje;

(34) tanning bed – solarium, sun-tan parlor – solarij;

(35) toner needs – needs for more toner – potraživanja za tonerom (za fotokopiranje);

(36) easy-bake (ovens) – ovens in which you could easily bake anything you want – super pećnice;

(37) sniper school – a school for persons who want to become professional snipers – škola za snajperiste;

(38) brain transplant - an operation of transplanting a new brain in one's head – presađivanje mozga;

(39) ringing handbag – a handbag out of which you may hear something (usually a mobile phone) ringing – tašna iz koje se čuje zvonjava;

(40) bathroom emergency – used especially when a child needs to go to the bathroom and when he/she cannot hold it in any longer – dijete ne može trpjeti, dijete mora u toalet;

(41) Internet ministers – so-called priests whom you can get in contact via the Internet, they are easier to reach and also you will quickly get a wedding ceremony organized because these ministers are not overworked all the time and you do not have to wait for several months to have a wedding – unajmljeni matičari s interneta;

(42) T-zone – an area in the shape of letter T that covers your forehead and your nose – masna koža čela i nosa;

(43) monkey-lover – a person who adores monkeys – ljubitelj majmuna;

(44) "gracious-loser" face – a face that you put on when you feel low, like a loser, but you still cope with it in a gracious manner – graciozno-gubitnički izraz lica;

(45) sexy-professor (vibe) – a feeling that a good-looking and sexy professor seems to produce and that somebody reacts to – fluid kojeg zgodni profesor ima, širi oko sebe;

(46) new-relationship (feeling) – a feeling of nervousness and anxiety that one always has when starting a new relationship with somebody else – osjećaj koji se uvijek javlja na početku veze;

(47) full-frontal (nudity) – somebody who is totally naked and then being photographed from the front – golotinja;

(48) "no-sex" pact – a pact between two or more people who agreed not to have sex for the time being – bez seksa, sporazumna odluka o neupražnjavanju seksa;

(49) finger sandwiches – small sandwiches that may resemble one's fingers – sendvičić, mali sendviči od kojih se ne može najesti, ne može biti "ni za zub";

(50) party planner – a person who plans parties – organizator zabava;

(51) seating chart – a diagram showing the exact places for every person to sit on – raspored sjedenja, gdje koja osoba sjedi;

(52) screw-up – mess – zbrka, nered;

(53) You-can-drive-it-but-don't-tell-Rachel (plan) – a plan of allowing someone to drive a car without Rachel being informed about that - "vozi, ali ne reci Rachel ništa o tome";

(54) drag show – a boring show which seems to be never-ending – dosadni šou, dosadni program;

(55) death seat – a passenger seat in a car which is believed to be a dangerous and risky one as the statistics on accidents show – sjedište "s kojeg se gleda smrti u oči / lice";

(56) swim-meets – acquaintances that you form within your swimming club or the swimming championship – poznanici iz plivačkog kluba ili s natjecanja u plivanju;

(57) if-you've-got-it-flaunt-it (kind of father) – a kind of father who is proud of something that he has boasting around with it – tip oca koji se šepuri (hvali) s onim što ima;

(58) older-brother (talk) – a talk with your older brother, who is supposed to be more mature – razgovor sa starijim bratom;

(59) call sheet – the shooting of certain actions in a film – snimanje;

Istina je da ne treba ignorirati činjenicu da je jezik živa pojava i da se svakodnevno mijenja. Potreba najčešće uvjetuje uvođenje novih riječi, pa nije ni čudo što rječnici ne sadrže najnovije riječi koje su se tek počele učestalo primjenjivati, kao recimo *a party planner* – organizator zabava; u novije vrijeme dakako razlikujemo i nova zanimanja (posebice u SAD-u) kao što je *a wedding planner* – organizator vjenčanja; *T-zone* – u časopisima za žene to je danas T-zona, itd. Vrlo je vjerojatno da će neke od njih ubrzo i ući u relevantne inventare riječi, posebice *tanning bed*, ili pak *wedding planner*, ali je isto tako i jasno da će neke gore pomenute složenice jednostavno nestati (pretpostavljamo da *easy-bake oven* – super pećnice mogu u budućnosti izaći iz mode, a time i iz uporabe s obzirom na brzi način života koji usvajamo, a time i konzumiranje brzih jela).

3. Zaključak

Pitanje složenica jeste vrlo kompleksno, čak i u samome engleskom jeziku. Njihova uporaba je vrlo široka, kako smo i sami mogli vidjeti, te je sasvim i očekivano da iste mogu predstavljati problem pri prevođenju u bosanski jezik.

Stoga možemo reći da ovaj rad predstavlja upozorenje pri prevođenju engleskih složenica u bosanski jezik. Ponekada je uistinu i bolje prevesti, posebice ako

se u sustavu bosanskog jezika nalazi riječ istog semantičkog sadržaja. Uostalom, ne postoji dovoljno dobar argument za uvođenje posuđenice, ako imamo domaću izvornu riječ koja označava isti pojam.

No, ponekada moramo napraviti izuzetke i ustupke i suzdržati se od opisnog prevođenja, posebice ako nemamo jednu riječ za određeni pojam. Tada bi se određeni dugački opisi nekih pojmova mogli činiti itekako dosadnim i odbijajućim. Najtipičniji slučaj takvog izuzetka jeste korištenje engleske složenice u originalnom obliku radi postizanja određenog efekta (najčešće komičnog), ili pak radi limitiranog načina titlovanja (svrha ekonomičnosti jezika).

Općenito, potrebno je još jednom naglasiti da se složenice nikada ne trebaju prevoditi van konteksta, jer bi to moglo dovesti do njihovoga krivog tumačenja. Ako postoji riječ u bosanskome jeziku za istu, trebamo ju koristiti. Ako takve nema, trebamo onda riječ opisno objasniti. A u nekim slučajevima ne bi bilo pogrešo ni koristiti englesku riječ – posebice ako će ista proizvesti bolji i jači efekt u komunikaciji.

LITERATURA

Bujas, Željko (2001). *Veliki Englesko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Veliki Hrvatsko-engleski rječnik. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Dictionary of contemporary English (2003). England: Pearson Education Limited.

Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics (2002). England: Pearson Education Limited

Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000). *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe

McCarthy, M., O'Dell, F. (2001). *English vocabulary in use*. Cambridge: Cambridge University Press.

Morton Benson (1990). *Englesko-srpskohrvatski rečnik*. Prosveta Beograd. *Srpskohrvatsko-engleski rečnik*. Prosveta Beograd.

Oxford Advanced Learner's Dictionary (1995). England: Oxford University Press.

Quirk, R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. (1999). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. England: Pearson Education Limited.

Zandvoort, R.W. (1960) *A Handbook of English Grammar*. Great Britain: Longmans, Green Co Ltd.

Vinko Kovačić

Latinski prijevodi sultanskih fermana u korist bosanskih franjevaca

Fra Donat Fabijanić objavio je 1884. godine zbirku s turskog na latinski prevedenih fermana koje su turski sultani od 15. do 19. stoljeća izdavali u korist bosanskih franjevaca. U uvodnom dijelu članka opisuje se kako je zbirka fermana izdana te se iznose nedoumice o tome tko je fermane preveo na latinski. Zatim slijede hrvatski prijevodi izabranih fermana uz opis prilika u Bosni u vrijeme njihova donošenja.

O latinskim prijevodima fermana

Fra Donat Fabijanić, član redodržave sv. Jeronima u Dalmaciji, objavio je u Firenci 1884. godine knjigu latinskih prijevoda 53 fermana[1] turskih sultana[2] i 4 bujuruldije[3] bosanskih vezira,[4] a koji su od 1463. do 1845. bili izdavani u korist bosanskih i hercegovačkih franjevaca i duhovnoj upravi povjerenih im

[1] *ferman* je sultanov ukaz

[2] Popis turskih sultana: Ertuğrul Gazi (1227.-1281.), Osman I (1281.-1326.), Orhan (1326.-1359.), Murat I. (1359.-1389.), Bajazid I. (1389.-1402.), Sulejman (1402.-1410.), Musa (?-1413.), Isa (?), Mehmed I. (1413.-1421.), Murat II. (1421.-1444. i 1446.-1451.), Mehmed II. (1444.-1446. i 1451.-1481.), Bajazid II. (1481.-1512.), Selim I. (1512.-1520.), Sulejman I. (1520.-1566.), Selim II. (1566.-1574.), Murat III. (1574.-1595.), Mehmed III. (1595.-1603.), Ahmed I. (1603.-1617.), Mustafa I. (1617.-1618. i 1622.-1623.), Osman II. (1618.-1622.), Murat IV. (1623.-1640.), Ibrahim I. (1640.-1648.), Mehmed IV. (1648.-1687.), Sulejman II. (1687.-1691.), Ahmed II. (1691.-1695.), Mustafa II. (1695.-1703.), Ahmed III. (1703.-1730.), Mahmud I. (1730.-1754.), Osman III. (1754.-1757.), Mustafa III. (1757.-1774.), Abdul Hamid I. (1774.-1789.), Selim III. (1789.-1807.), Mustafa IV. (1807.-1808.), Mahmud II. (1808.-1839.), Abdul Medžid I. (1839.-1861.), Abdul Aziz (1861.-1876.), Murat V. (1876.), Abdul Hamid II. (1876.-1909.), Mehmed V. (1909.-1918.), Mehmed VI. (1918.-1922.), Abdul Medžid II. (1922.-1924.)

[3] *bujruntlija* ili *bujuruldija* je pašina isprava, naredba

[4] vezir – najviša titula turske administracije, odgovara rangu ministra ili guvernera pokrajine

katolika, pod naslovom: *Firmani inediti dei sultani di Costantinopoli ai conventi francescani e alle autorità civili di Bosnia e di Erzegovina* (Neobjavljeni fermani carigradskih sultana franjevačkim samostanima i civilnim vlastima u Bosni i Hercegovini). Prijevode fermana popratio je uvodima i komentarima na talijanskom jeziku.

Međutim, Fabijanić nije preveo ove fermane. O tome kako je došao do njih piše u posveti "prečasnom ocu Bernardinu iz Portogruara, generalnom ministru čitavoga reda svetog Franje iz Asizija".[5] Piše da mu ih je dao biskup fra Anđeo Kraljević kad je svratio u Zadar na putu za Rim: "Taj uzvišeni franjevački prelat tijekom svog posljednjeg putovanja koje je učinio *ad limina Apostolorum*, svrativši u Zadar, njemu veoma dragi grad jer je ondje primio čast biskupskog ređenja, dao mi je svoj autograf koji sadrži 47 fermana koje je napisao svojom rukom i još sedam prepisanih drugom rukom, dodajući: Mislio sam u Vaše ruke dati na čuvanje ovaj svoj prijevod: učinite s njim što Vam se čini najprikladnijim."[6] Zatim Fabijanić piše da je biskup Kraljević skupio fermane po arhivima franjevačih samostana i iz muslimanskih kuća te ih s turskog preveo na latinski.

Ipak, izgleda da je Fabijanić u posljednjoj tvrdnji pogriješio, jer vjerojatnije je da je fermane preveo na latinski dr. Demetar Atanacković. To mišljenje iznio je dr. fra Julijan Jelenić 1921. godine. On je naime 1914. u arhivu Franjevačkog samostana u Tolisi našao jednu rukopisnu zbirku prevedenih fermana i bujuruldija s ovim natpisom: "*Fermani seu Diversa Diplomata, ac Mandata Imperatorum Turcicorum, suis temporibus data, in quibus Privilegia, ac Immunitates R.R. P.P. Franciscanorum Missionis Bosnensis continentur Ex Turcico idiomate in Latinum versa per D. Demetrium Athanaczkovich A.A. L.L. et Phiae Doctorem Locumtenentem in Caesareo-Regio servitio, ac Adiuvantem Consulatus Austriaci in Bosnia Travniki residente anno D̃ni 1818. Cura vero potissimum Admodum R. P̃ris Dominici Franich à Varesh Lect: Jubilati, Ex Ministri proṽlis, et Vicarii Generalis Ep̃plis in toto Vicariatu Apostolico Bosnensi, ad Archivium V. Con̂tus Suttiscensis posita, Commodo posterorum inservitura 1819.*"[7] ("Fermani ili različiti spisi i nalozi turskih vladara, izdani u vremenima kad su vladali, koji sadrže prvilegije i povlastice prečasnih otaca franjevaca u bosanskoj misiji, koje je godine Gospodnje 1818. s turskog jezika na latinski preveo gospodin Demetrije

[5] talijanski tekst: "Al reverendissimo padre Bernardino di Portogruaro ministro generale di tutto l'ordine di san Francesco d'Assisi"

[6] "Questo egregio Prelato Francescano nell'ultimo viaggio che fece *ad limina Apostolorum*, toccando Zara, città a lui prediletta per le onoranze ricevute nella consecrazione episcopale, mi consegnò un suo autografo contenente quarantasette Firmani scritti di suo pugno et altri sette copiati di altra mano, soggiugendo: Ho pensato di depositare nelle sue mani questa mia traduzione: ne faccia quel conto che le parrà più convenevole." (str. IV)

[7] Kratice treba ovako razriješiti: R.R. P.P. = reverendissimorum patrum, D. = dominum, A.A. L.L. = artium liberalium, Phiae = philosophiae, D̃ni = Domini, R. = Reverndi, P̃ris = Prioris, Lect: = Lectoris, proṽlis = provincilis, Ep̃plis = Eppiscopalis, V. = veteris, Con̂tus = Conventus

Atanacković, doktor slobodnih umijeća i filozofije, namjesnik u carsko-kraljevskoj službi i pomoćnik austrijskog konzula u Bosni kojem je sjedište u Travniku. A iznimnom brigom izuzetno časnog priora Dominika Franića iz Vareša, jubilarnog lektora,[8] bivšeg provincijalnog ministra i generalnog biskupskog vikara u cijelom bosanskom apostolskom vikarijatu, spremljeni su 1819. u arhiv starog sutješkog samostana da tako posluže nasljednicima."). Kako su pak ti prijevodi došli u Franjevački samostan u Tolisi svjedoči nam bilješka na prvoj stranici (koju je, kako Jelenić zaključuje po karakteru slova, napisao fra Martin Nedić): "Posli smrti Fr. Joze Divkovića ova knjiga našasta je među njegovim stvarim. Ima se odsad bolje čuvat, i ne nosat po župama, nego neka stoji u samostanu toliškom." U zbirci se nalazi: sultanov ugovor s monasima s brda Siona kojim se priječi da se od kršćanskih monaha traži harač i drugi danci, 47 na latinski prevedenih fermana čiji su originali u Franjevačkom samostanu u Fojnici,[9] 4 burjundije također iz Fojnice[10] i 8 fermana čiji su originali u Franjevačkom samostanu u Kraljevoj Sutjesci.[11]

Jelenić je usporedio ovu rukopisnu zbirku s onom koju je izdao Fabijanić i zaključio da je oba prijevoda napravila ista osoba. Ipak postoji neka razlika u sadržaju koja sa sastoji u tome što u Fabijanića nema sultanova ugovora sa sionskim monasima i nedostaju tri fermana, ali je zato nadodan jedan drugi ferman (pod brojem 53) što ga je 1845. izdao, ne Selim III., kako Fabijanić piše, nego Abdul-Medžid, a kojim se hercegovačkim franjevcima daje dozvola da mogu podići samostan i crkvu na Širokom Brijegu. Jelenić tako zaključuje da je moguće da je ovaj ferman preveo biskup Kraljević, a ostale Atanacković. Danas se Atanackovićevi prijevodi čuvaju u arhivu Franjevačkog samostana Duha Svetoga u Fojnici.

O načinu izdavanja fermana

Sultani su, na molbe franjevaca, izdavali ferman za fermanom, čija je svrha bila zaštita slobodnog vršenja kršćanskih vjerskih čina, nepovredivosti osoba i imetka franjevaca te oslobađanje franjevaca od nameta. Iako je za ishođenje svakog fermana trebalo platiti velike svote, oni su vrijedili samo nekoliko godina, a najduže dok je vladao sultan koji ih je izdao. Danas nam ti fermani vrlo dobro svjedoče kakve su muke trle franjevce, budući da se, prema običaju sultanova ureda, u prvom dijelu svakog fermana izlažu poteškoće, pritužbe, zbog kojih se franjevci obraćaju vladaru, a tek se onda donosi rješenje i naredba mjesnim vlastima kako da postupe. (usp. Gavran 1990: 50)

---

[8] Jubilarni lektor je naslov koji vrhovni poglavar reda može dati lektoru koji je vršio profesorsku službu kroz dulji vremenski period (12, 16 ili 20) godina.

[9] "Qui omnes in Chartophilaceo V. Conٚtus Fojnicensis asservantur"

[10] "Interpretatio aliquot Burjuldiarum. Harum etiam Burjuldiarum Originalia conservantur Fojnicae."

[11] "Fermani in Conٚtu Suttiscensi existentes."

Treba istaknuti da je svaki ferman, osim putovanja u Carigrad i truda oko dobivanja, stajao i veliku svotu novaca, ponekad i do 1.000 pa i 2.000 groša (250 odnosno 500 cekina) pa je to dovodilo do velikog odlijevanja novca.[12] (usp. Gavran 1990: 55)

Ferman br. 1

Ferman koji je u Fabijanićevoj zbirci na prvom mjestu poznat je pod nazivom Ahdnama ("povelja"). Izdao ju je 1463. godine sultan Mehmed II. el-Fatih ("Osvajač") nakon što je osvojio Bosnu i smaknuo posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića.[13]

[12] Velike svote novca bosanski franjevci morali su plaćati i za dozvole za obnovu crkava i samostana koje su Turci srušili. Također su morali na sudovima mitom plaćati pravdu u svim sporovima koje su vodili. Fratri su također često bili meta pljačkaša. Zbog svih tih silnih izdataka morali su se zaduživati (kod kršćana su dobivali povoljnije kamate a Turci su tražili i 20%) pa su mnogi samostani u drugoj polovicu 17. stoljeću bili u neizdrživim dugovima. O dugovanjima pojedinih samostana u to vrijeme dragocjene podatke daje nam fra Franjo Sudić, Varadinac, u svojoj knjižici *Libellus hoc nomine Pastor bonus*, Venecija, 1679. Dugovi su izraženi u imperijalima, tj. u austrijskim dukatima (jedan je konj u to vrijeme stajao 6 do 8 dukata): Sutjeska 5.000 , Fojnica 4.000, Olovo 8.000, Visoko 3.000, Gradovrh 15.000, D. Tuzla 4.000, Modriča 3.000 (usp. Gavran 1990: 55). Fra Ignacije Gavran (1990: 55) piše kako su se fratri odolijevali dugovima: "Te strahovito velike svote bosanski samostani nisu mogli ni na koji način sami isplatiti. Radi toga, valjalo je ići prosjačiti po drugim državama pa je Provincija otpremila šesnaest fratara da po zapadnoj Evropi (Italiji, Francuskoj, Portugalu, Belgiji i Poljskoj) mole za priloge da se spase ovi samostani i crkve, budući da su ih morali založiti za dugove. Odziv je bio dobar pa je sam papa Inocent XI. dao 6.000 dukata; tako su se mogli otkupiti samostani i crkve te crkveno ruho i posuđe. Već su i ranije neki samostani i Provincija u cjelini bili prisiljeni skupljati milodare da otplate dugove, npr. g. 1603, 1623, 1671. Nehotice se pitamo, je li imalo smisla sve to otkupljivati kad će Turci ionako vrlo brzo smisliti nove globe i namete i samostane opet uvaliti u dug. Ali, drugog rješenja pored ovog nije bilo osim da se poturče ili pobjegnu s toga ukletog bosanskog terena."

[13] Prilike pred izdavanjem Ahdname opisuje fra Ignacije Gavran (1990: 39-40): "Turska se prisutnost osjećala u Bosni davno prije nego što je ona konačno pala pod Turke. Još prije Kosovske bitke (1389) turski su odredi provaljivali u pogranične krajeve bosanske države. To se osobito pojačalo nakon što su Turci osvojili Skoplje (1392) i u njemu ustanovili sandžakat; njegovi su se upravitelji uplitali u međusobne sporove bosanskih velikaša pa su često nastupili i kao suci u njima. Godine 1415. pomogli su Bosancima u bitki sa Sigismundom u Usori, a Tvrtko II. obvezao se g. 1428. da će im plaćati godišnji danak od 25.000 dukata i ustupio im neke gradove. Turci su osvojili neke vojnički važne bosanske klance; držali su u svojim rukama okolicu Sarajeva i utvrđeni Hodidid (u župi Vrhbosni) a na istoku Srebrenicu i više mjesta uz Drinu. S druge strane, godine 1463. Bosna nije bila konačno i potpuno osvojena, jer su znatan dio bosanskog područja povratili u kršćanske ruke dijelom Mađari a dijelom Vladislav Kosača. Mađari su uskoro osnovali u Bosni dvije banovine, jednu sa sjedištem u Srebreniku a drugu, na zapadu, sa sjedištem u Jajcu. No, Turci su sve to postupno povratili a uz to osvojili i Hercegovinu (1482). Srebrenička banovina prestala je postojati 1512. a Jajce je palo 1528. Bihać, koji danas pripada Bosni, ali je bio prije pada pod Turke dio hrvatskog kraljevstva, dospio je u turske ruke g. 1592. Taj razvoj govori da se je g. 1463. turska vlast ukorijenila u Bosni da u njoj vjekovima ostane."

Tu povelju ishodio je od sultana gvardijan fojničkog samostana i kustos[14] bosanske kustodije fra Anđeo iz Vrhbosne (kasnije nazvan Zvizdović). On je naime uvidio da će Turci dugo ostati u Bosni te je stoga pobjedničkom sultanu, kad se vraćao iz Jajca gdje je smaknuo posljednjeg bosanskoga kralja, na Milodražu nedaleko Kiseljaka, pristupio i zamolio ga da franjevci (a tako - preko njih - i katolici) mogu slobodno ispovijedati svoju vjeru.

Mehmedu je izgledalo politički razborito (kako bi imao mirne i lojalne podložnike) udovoljiti molbi pa je tada izdao glasovitu Ahdnamu, kojom je dozvolio povratak onima koji su pred Turcima izbjegli i zajamčio franjevcima (a time s obzirom na vjeru, i katolicima) nesmetano ispovijedanje vjere, osobnu slobodu i sigurnost imovine.[15] Bilo je to obostrano izlaženje ususret: sa strane fra Anđelove - priznanje nove vlasti, sa strane Mehmeda II.- uvažavanje novih, katoličkih podanika i njihovih predstavnika, franjevaca. (usp. Gavran 1990: 39-40)

Latinski tekst fermana br. 1 (str. 41-43)

A me Sultan Mehmed Chan omnibus nobilibus et ignobilibus quibus expedit universis notum sit. Cum exhibitoribus Religiosis Bosnensibus peculiari et altissima gratia affectus sim, mando ne quispiam sive iis, sive Ecclesiis eorum quodpiam impedimentum aut fastidium causet, it ut ii in statibus et ditionibus meis absque omni metu et timore commorari possint; qui profugerunt et revertuntur sint securi et immunes, possint in provinciis meis et Ecclesiis eorum degere, et nemo ex magnatibus meis, Veziriis, vel fidelibus ac subditis, vel ab ipsa Maiestate mea sese ingerat, eos infestet, aut quacumque molestia afficiat. Et ii pro se, personis suis, domiciliis, Ecclesiis, et si quos homines ex peregrinis ditionibus adduxerint, absoluta fruantur libertate. Cum itaque pro eximia gratia et protectione altissima, qua in Sacerdotes dictos feror, Mandatum hoc extrado, una gravissimo juramento adstringo per Creatorem coeli et terrae, per sanctos Codices, per magnum Prophetam nostrum, per centum viginti quatuor millia Prophetas, per gladium quo precingor, ne dictos sacerdotes quispiam infestando affligat, aut iis adversetur quousque illi mihi et Mandatis meis fideles extiterint. – Nell'anno dell'egira 868; dell'era cristiana 1463.[16]

[14] Kustos upravlja kustodijom u ime provincijala. U novije vrijeme kustos znači zamjenik provincijala u provinciji (u najnovijim konstitucijama franjevačkog reda zamjenik provincijala ne zove se više kustos nego provincijski vikar). Budući da se provincija dijeli na više kustodija, kustodija može biti ili jedan dio provincije ili odijeljeni i udaljeni dio provincije.

[15] Sličnu povelju izdao je isti sultan i deset godina ranije kad je osvojio Carigrad. Dao ju je pravoslavnom patrijarhu Skolariosu čime je njemu i pravoslavnim episkopima dao, osim zajamčenja slobode vjere, povlasticu da budu slobodni od svih državnih nameta.

[16] Datum na kraju svakog fermana napisan je na talijanskom jeziku.

Hrvatski prijevod fermana br. 1

Od mene Sultana Mehmed-hana neka bude posve poznato svim plemenitima i neplemenitima kojima koristi. Budući da sam dirnut posebnom i vrlo visokom milošću prema bosanskim redovnicima, nosiocima ovoga fermana, nalažem da nitko ne učini ni njima ni njihovim crkvama nikakvu nepriliku ili gadost, tako da oni mogu boraviti u mojim državama i okruzima bez ikakva straha i bojazni; oni koji su pobjegli i koji će se vratiti neka budu sigurni i nepodložni, i neka mogu u mojim pokrajinama i svojim crkvama živjeti, i neka ih nitko od mojih velikaša, vezira, vjernika[17] i podložnika, pa čak i samo moje visočanstvo ne napada, ne uznemiruje i ne pričinja im nikakve neprilike. A oni neka uživaju potpunu slobodu za sebe, svoje ljude, domaćinstva, crkve i ljude koje su doveli iz stranih okruga. Stoga, budući da zbog iznimne milosti i najviše zaštite koju gajim prema rečenim svećenicima izdajem ovaj ukaz te ujedno najčvršćom prisegom obvezujem po stvoritelju neba i zemlje, po svetim knjigama, po našem velikom proroku, po sto dvadeset i četiri tisuće vjerovjesnika, po maču kojim se pašem, neka nitko spomenute svećenike ne uznemiruje napadima, niti neka im se ne protivi dokle god se budu pokazivali vjerni meni i mojim naredbama. – 868. hidžretske godine;[18] 1463. godine kršćanske ere.

Ferman br. 4

Osim turskih nasilja i nezasitne gladi za novcem, bosanskim je franjevcima zadavalo veliku nevolju nastojanje pećkih patrijarha i drugih pravoslavnih vladika da skuče pod svoju vlast bosanske katolike i franjevce. Ti nedostojni crkveni velikodostojnici bili su najčešće grčkog podrijetla; velikim su mitom kupovali od Turaka crkvene položaje a onda su se nastojali namiriti, kako su već znali, visokim nametima od svojih vjernika a onda i od katolika. U tu svrhu izvadili bi od carigradskih činovnika ferman koji bi im davao takve ovlasti pa bi unajmili snažnu janjičarsku stražu i zaputili se da od franjevaca utjeraju svoj harač. Zato su franjevci morali na sudu dokazivati da nisu iste vjere i tražiti svoja prava.

[17] Riječ *vjernici* ovdje znači ‘muslimani’.

[18] Hidžretske godine počinju se brojiti od 16. srpnja 622. godine kada se Muhamed preselio iz Meke u Medinu (a to preseljenje zove se hidžra). Islamski kalendar temelji se na lunarnom kalendaru pri čemu godina traje 354 dana, 8 sati i 48 minute. Budući da je lunarna godina kraća od solarne za 11 dana, datum muslimanske Nove godine uvijek pada 11 dana ranije nego prethodne. Tijekom tri desetljeća hidžretska Nova godina dogodi se u svakom godišnjem dobu. Za preračunavanje hidžretskih godina u one gregorijanskog kalendara koristi se sljedeća formula: G = H – H : 33 + 622, a za preračunavanje u obratnom smjeru H = G – 622 + (G – 622) : 32, pri čemu je G kratica za godinu po gregorijanskom kalendaru, a H za hidžretsku godinu. Za preciznije preračunavanje po datumima koriste se posebne tablice. Hidžretska godina ima 12 mjeseci koji imaju izmjenično 30 i 29 dana.

Svako takvo suđenje iziskivalo je mito od obiju strana, ponekad i vrlo visoko, pa se valjalo cjenkati i natezati sa sucima oko iznosa toga mita. Franjevci su se redovno pozivali na ahdnamu i na razne fermane, ali je na koncu odlučivalo mito. Ovo je stanje Turcima, i u Carigradu i u Bosni, išlo u prilog pa su pravni položaj ostavljali uvijek nejasnim i dvoznačnim, jer su tako mogli uvijek iznova musti jedne i druge kršćane. Ponekad bi zahtjevi pravoslavnih hijerarha došli upravo u vrijeme kad je franjevcima bilo dogorjelo do nokata zbog turskih globa i nameta i zato je ovo nepravedno uplitanje bilo još teže. (usp. Gavran 1990: 53-54)

Ovo je jedan od mnogih fermana koji su bosanski franjevci uspjeli ishoditi od sultana da se zaštite od nasrtaja pravoslavnih patrijarha i vladika.

Latinski tekst fermana br. 4 (str. 58-59)

Postquam Diploma hoc pervenerit sciatur quod Iudex Saraensis per memoriale sequentis tenoris Portae meae potentissimae substravit. Sacerdotes Ecclesiarum Streseriensis et Fojnicensis ad sedem iudiciariam venientes repraesentavere, se hactenus nullis quaspiam dationes persolvere debuisse, modo autem graecos patriarchas et metropolitas, seu vladicas, eos inique expetere... in sequelam huius memorialis, ac precibus eorum Sacerdotem deferens, mando ut se ab hinc Graeci, vel alterius alicuius ritus patriarchae et metropolitae similes dationes inique expetere praesumpserint, eos semper abigatis atque coerceatis. Obedire nolentes notetis, ac mihi significetis; sic sciatis, ac signo meo imperatorio fidem adhibeatis. - Nell'anno dell' egira 937; dell'era cristiana 1568 (1530-1531).[19]

Hrvatski prijevod fermana br. 4

Nakon što prispije ova povelja neka se zna da je sarajevski sudac mojoj premoćnoj Porti podastro zapis sljedećeg sadržaja: svećenici iz kreševske[20] i fojničke crkve koji su došli pred sudačku stolicu izložili su da dosad nisu morali plaćati nikakve daće, a da su grčki patrijarsi i mitropolite, kao i vladike, od njih nepravedno to tražili... Kao posljedicu toga zapisa i uvažavajući molbe onih svećenika, nalažem da Grke ili patrijarhe i metropolite bilo kojeg drugog obreda, budu li odsad nepravedno tražili daće, uvijek tjerate i sprječavate. Zabilježite one koji ne žele poslušati i meni naznačite; tako znajte, i vjeru dajte mome carskom pečatu. – 937. hidžretske godine; 1530./1531. godine kršćanske ere.

[19] Kad je u rukopisu napisana pogrešna godina kršćanske ere priređivač Fabijanić u zagradu stavlja točnu godinu.

[20] Vjerojatno je ovdje nastala greška u tisku pa je umjesto *Kreseviensis* napisano *Streseriensis* (možda je slagaru u Firenci bilo neobično slovo *K*). Pod tom pretpostavkom u prijevodu stavljam *kreševske*.

Ferman br. 11

U sljedećem fermanu sultan[21] dopušta bosanskim fratrima odijevanje u svjetovnu odjeću, jahanje na konjima i nošenje oružja. Franjevci su naime u Bosni često umjesto redovničke nosili svjetovnu odjeću i imali oružje za obranu jer je svako putovanje bilo opasno. Ponekad su i jahali na konjima. Neki od Turaka su se tome protivili jer im ih je tako bilo teško pljačkati, ali su franjevci uspjeli 1628. ishoditi od sultana ferman koji im to dozvoljava.

Latinski tekst fermana br. 11 (str. 75-76)

Ad universos Iudices Bosnenses. Postquam Diploma hoc imperatorium pervenerit... In districtibus iurisditionis vestrae degentes sacerdotes, firmani huius exhibitores homine ac libello supplici misso sic esposuerunt. "Inde ab expugnatione provinciae huius per ordines imperatorios et secundum vanam religionem nostram per populos cum servis ac equis nostris peregrinantes *dolama*, ac *Kalpak* induti, gladio praecincti, ac his similibus provisi incedebamus. Nunc malevoli quidam asserendo similia vestimenta, armaque nobis non convenire, proprie autem praetextu hoc ad pecunias extorquendas utentes, nobis obices ponunt, iniuriasque inferunt." Sic asserendo rogarunt ut quoad tollendos similes abusus ordines imperatorios extraderem. Mando itaque ut rem hanc rite investigetis; si prout repraesentatum est aliqui malevoli iniqua lucri cupidine ducti, equis, vestimentis ac armis sacerdotum tempore peregrinationis ipsorum adversantur, manusque inferre vellent, hoc plane licitum non est. Vos itaque huiusmodi religioni purissimae ac antiquae consuetudinis canonibus contrarias vexas prorsus non admittatis; resipiscere nolentes bene notetis ac mihi referatis, nec novis querelis ansam praebeatis. Sic sciatis... Nell'anno dell'egira 1037, nel mese Gémasul (Giumadi I o Giumadi II); dell'era cristiana 1601 (1628).

Hrvatski prijevod fermana br. 11

Svim sudcima bosanskim. Nakon što stigne ovaj zapis, neka bude svima na znanje.[22] Svećenici koji žive u distriktima vašeg sudovanja koji su nosioci ovoga fermana poslavši ponizno čovjeka i pismo ovako su izložili: "Otkad je osvojena ova provincija po carskim naredbama i jednostavno po svojoj vjeri putovali smo sa slugama i konjima od naselja do naselja odjeveni u dolamu i kalpak, opasani mačem i opremljeni sličnim stvarima. A sad nam neki zlobnici, tvrdeći da nam ne priliči takva odjeća i oružje, a koristeći to kao izgovor za otimanje novca, postavljaju zasjede i nanose nepravde." Tako tvrdeći tražili su da izdam

[21] Fabijanić je ovaj ferman smjestio među one koje je izdao Mehmed III. (vladao 1596.-1603.), ali to je nemoguće ako je izdan 1628. godine.

[22] U latinskom tekstu rečenica nije dovršena, ali se analogijom prema drugim fermanima može ovako nadopuniti.

carske zapovijedi. Nalažem stoga da ovu stvar po običaju istražite; protive li se neki zlobnici, kao što je izneseno, pogubnom strašću za blagom vođeni, konjima, odjeći i oružju što svećenici imaju za vrijeme svojih putovanja i žele ih napasti; to nikako nije dopušteno. Stoga vi nemojte dopustiti ovakva zlostavljanja koja su protivna najčistijoj vjeri i pravilima starog običaja; dobro zapisujte da se opamete oni koji to ne žele i meni dojavite, da ne uzrokujete povod novih pritužbi. Tako znajte i imajte vjeru u carski pečat.[23] – 1037. hidžretske godine, u mjesecu džumadel-ula ili džumadel-uhra; 1628. kršćanske ere.

Ferman br. 12.

Za sljedeći ferman, koji je Mehmed III. poslao beglerbegu[24] bosanskom, fra Donat Fabijanić piše da je jedan od najosjećajnijih. Na pritužbe franjevaca za razne napade i otimačine sultan izdaje ferman kojim naređuje svojim podanicima da ih ostave na miru.

Latinski tekst fermana br. 12 (str. 77-79)

Princeps principum illustrium, Magnus magnatum[25] eminentium dignitate et veneratione praedicte possessor gloriae et magnificenctiae, singulari Regis supremi gratia N.[26] Beglerbeg Bosnensis cuius felicitas et prosperitas sit perpetua. Reverendissimus Iudex Saraensis coeterique in Sancxakatu Herzegovinae reperibiles iudices in perpetuum augeantur. Postquam imperatorium Diploma hoc pervenerit, notum sit quod ostensores praesentis huius Firmani Bosnenses Religiosi, delegato uno ex suis, repraesentaverunt, se cum Religionis externae (frenk) sint, tempore eo, quo Bosna, Herzegovina et Zvornik per defunctum heroem ex avis et praedecessoribus meis Sultanum Muhamedem, supra quem misericordia Dei sit, gratia eiusdem Sultani ah omnibus dationibus tam ordinariis quam ecclesiasticis penitus exemptos ac immunes factos fuisse, et nullus eos infestare ac molestiis afficere praesumat, idem Sultanus verbum suum regium (ahdname) ac tractatus regulares in manus eis dedit, eosque revera ad hucusque tempus quietos et inturbatos extitisse: modo autem per pascias, vojovdas, subassas, janizzeros contra leges et canones et contra pacta imperatoria premi ab illis; sub eo praetextu quod Ecclesias reparaverint, magnas pecuniae summas extorqueri; et dum secundum absurdum suum morem per pagos peregrinantur, a Iudicibus, aliisque officialibus ipsis equos, coeterasque sarcinas adimi, diversasque persecutiones

[23] U latinskom tekstu rečenica nije dovršena, ali se analogijom prema drugim fermanima može ovako nadopuniti.

[24] *beglerbeg* je zapovjednik pokrajine

[25] U izvorniku umjesto *magnatum* stoji *mognatum* što je nedvojbeno pogreška u tisku (riječ *mognatum* ne postoji) pa zapisujem ispravljenu riječ.

[26] N. vjerojatno znači *nobilis*

causari. Idcirco cum repraesentatione facta superiori rogarent ut ad tollendos hos abusus et persecutiones ordines gratiosissimos facerem, hisce mando: ubi hoc mandatum celsissimum ad vos pervenerit, illud videatis, et si ea quaerimonia certa sit et probata, secundum leges et canones et pacta imperatoria procedatis, ab oneribus contrariis et iniuriis vos abstineatis, neque vos ecclesiis aut monasteriis eorum ingeratis, aut obices ponatis, sed perpetuo mandato huic meo morem feratis, Fermanumque hunc Religiosis tradatis, et signo meo imperatorio credatis. – Nell'anno dell'egira 1009, nel mese Zilkaade; dell'era cristiana 1603 (1601).

Hrvatski prijevod fermana br. 12

Prvače presvijetlih prvaka, veliki među istaknutim moćnicima, plemeniti beglerbeže bosanski, posjedniče spomenute časti i počasti, slave i veličajnosti koje su uvećane posebnom milošću vrhovnoga kralja, neka ti bude bude vječna sreća i uspjeh. Prečasni sudac sarajevski i ostali sudci koji se nalaze u hercegovačkom sandžakatu neka se vječno veličaju.[27] Nakon što stigne ovaj zapis neka bude jasno da su nosioci ovog ovdje fermana bosanski redovnici, izaslavši jednoga od svojih, izložili da su, premda su vanjske vjere (frenk[28]), u ono vrijeme, kad su Bosna, Hercegovina i Zvornik po pokojnom sultanu Mehmedu, heroju od mojih predaka i prethodnika, nad kojim neka je milosrđe božje, zahvaljujući tom sultanu bili potpuno izuzeti i oslobođeni od svih daća, kako redovnih tako i crkvenih, i da ih se nitko nije usudio napadati i pričinjati im neprilike, da im je isti sultan je u ruke dao svoju kraljevsku riječ (ahdnamu) i uobičajene spise te da su oni stvarno do sadašnjeg vremena živjeli u miru i bez uznemiravanja: a sada ih muče paše[29], vojvode,[30] subaše,[31] janjičari,[32] protiv zakona i odredbi i protiv carskih nagodbi; te pod izgovorom da su obnovili crkve, iznuđuju velike svote novca; i dok po svom nezgodnom običaju putuju po selima, sudci i drugi službenici konje i ostalu prtljagu otimaju i provode različita proganjanja. Stoga, budući da su, predstavivši činjenice vladaru, tražili da izdam zapovijedi koje će biti najpovoljnije za uklanjanje tih zloporaba i progona, ovako naređujem: čim vam ovaj najuzvišeniji nalog pristigne, pogledajte ga i, ako je ta pritužba sigurna i dokazana, postupite po zakonima i odredbama i po carskim nagodbama, suzdržavajte se od štetnih tereta i nepravdi, ne napadajte njihove crkve i samostane te ne postavljajte zapreke, nego se zauvijek ponašajte u skladu s ovim mojim nalogom, a ovaj ferman dajte redovnicima na čuvanje, i vjerujte

[27] Fabijanićeva bilješka: "Ovakvih laskavih riječi u istočnjačkom stilu nema ni u jednom od naših fermana. Vjerojatno su izrečene s namjerom da u beglerbegu pobude osjećajnost i dobrostivost prema franjevcima."

[28] Turski izraz za nevjernike, tj. kršćane.

[29] paša – prvobitno: baša; naslov visokih turskih dostojanstvenika i vojnih osoba (osim vjerskih)

[30] Vojvoda znači mnoge službe, a najčešće: nadzornik imanja koji ubire aginske i begovske prihode.

[31] subaša – zamjenik vojvode

[32] janjičari – poseban rod turske vojske, spočetka popunjavan kršćanskom djecom

mom carskom pečatu. – 1009. hidžretske godine, u mjesecu zu-l-ka'de; 1601. godine kršćanske ere.

Ferman br. 53[33]

U sljedećem fermanu sultan Abdul Medžid I. odobrava obnovu crkve i samostana na Širokom Brijegu te naređuje veziru da pazi da ne sagrade veću crkvu, jer je franjevcima bila dopuštena samo obnova, ali ne i nadogradnja srušene crkve i samostana. Ruševine je sultan dao izmjeriti prije početka obnove i nije bilo dopušteno ni najmanje prelaženje prijašnjih dimenzija.

Iako su u fermanu navedene dimenzije ruševina stare crkve, na Širokom Brijegu nikada prije nije postojala ni crkva ni samostan, nego samo groblje. Naime, budući da u Turskom carstvu nije bila dopuštena gradnja novih crkava nego samo obnova starih uz carsko dopuštenje, hercegovački su se franjevci poslužili varkom i uspjeli nadmudriti sultanovu administraciju pokazavši nekakvo kamenje kao da su to temelji crkve i dokazavši tako da je na tom mjestu nekoć stajala crkva i samostan. Moguće da im je u tome naumu pomogao i Ali-paša.

Kamenje koje su pokazali možda je bilo dio groblja, ali po pučkoj predaji fratri su pod vodstvom fra Pile Ančića, budućeg projektanta i voditelja gradnje crkve, prije nego su zatražili dozvolu za gradnju, uz pomoć seljaka iz sela Ljubotića donijeli i zakopali na Široki Brijeg veliko klesano kamenje koje su uzeli s obližnjih ruševina Šarića kule u Šarića Dubravi između Trna i Kočerina. Kad je došlo tursko povjerenstvo i vidjelo to pravilno raspoređeno kamenje ustanovilo je da su se tu nekoć nalazili katolički crkveni objekti. (usp. Jolić 2006: 57, Pandžić 2001: 42 i Nikić 1974: 33).

Kad je "stara crkva" bila izmjerena sultan je izdao ferman, ali za njega je trebalo prethodno platiti mito raznim činovnicima u iznosu 10.500 turskih pijastara. Međutim tu nije bio kraj iznuđivanju novca jer je Ali-paša Rizvanbegović[34], koji je u početku podržavao gradnju, a prije toga i osamostaljivanje hercegovačkih franjevaca, zaustavio gradnju. Fratri su mu morali platiti veliki mito da bi dobili i njegovo dopuštenje za gradnju. (usp. Jolić 2006: 59-61)

Izvornik ovog fermana nalazi se u Arhivu Hercegovačke provincije u Mostaru.

[33] Jelenić (1921: 81) smatra da je ovaj ferman možda na latinski preveo fra Anđeo Kraljević. On je bio prvi poglavar širokobriješkog bratstva koje se 1844. izdvojilo iz kreševskog samostana te je pokrenuo izgradnju samostana. Poslije je postao biskup, tj. apostolski vikar u Hercegovini.

[34] Ali-paša Rizvanbegović bio je u ono vrijeme apsolutni vladar Hercegovine. On je u pobuni bosanskih muslimanskih velikaša protiv sultana (1831.) stao na sultanovu stranu pa je za nagradu dobio to da je Hercegovina postala samostalni pašaluk neovisan od Bosanskog.

Latinski tekst fermana br. 53 (str. 145-147)

Vezir honoris amplissimi, consiliarie magnifice, regula orbis, moderans negotia Status publici sublimi iudicio, terminans curas generis humani scopum tangens consilio, concinnator fabricae Imperii et prosperitatis, stabilitor columnarum felicitatis et maiestatis, dotate variis gratiis Regis Altissimi, moderne Heczegoviensis Vezirie mi, Ali Pascià, cuius amplitudinem Deus excelsus aeternam faciat! Eximie item inter Iudicum Vicarios et in lege peritos, Domine Mostariensis Viceiudex, cuius scientia crescat! Gloriosi pariter inter similes et coequales primores regni et alii viri praecipui, quorum dignitas augeatur. Cum sublime hoc mandatum imperatorium pervenerit, notum sit quod... in praefectura Herzegoviensi, districtu vero Mostariensi, confiniis pagi Pribinsuichi in noto loco Siroki-Brig olim ecclesia subditorum latini ritus extiterit, quae nunc destructa et penitus adnihilata sit. Cum vero commemoratus locus inter quinque alios pagos reperiatur, neque ecclesiam ullam horum pagorum subditi latini ritus in dicta praefectura Herzegoviensi habeant, dum ritui suo operam navant, summa incomoda et maximas difficultates experiri coguntur. Quoniam autem meae clementiae imperiali a supradictis supplicatum humiliter extitisset ut mentionatam ecclesiam iuxta primaevam suam formam una cum aedificio duorum tractuum cubiculis cum habitatione Religiosorum tam superius quam inferius, et etiam culinam instructam reparare quirent; cumque ad tramites datorum ordinum a Magno Vezirio laudata ecclesia opera Iudicis modo legali revisa esset, repertoque a peritis in arte quod fuerit cum aliis suis necessariis aedificiis eidem ecclesia adiunctis longa duorum et sexaginta, lata viginti quinque, alta media octava... taliterque facta delineatione, meaeque Sublimi Portae recomandatione transmissa est. His ita se habentibus a moderno supremo fidei Patriarcha (Iheichal Islam) doctissimo et piissimo Domino Mustafà Athim, oriundo ex Mecca, cuius prudentiam Deus excelsus aeternam faciat, legalis et iuridica decisio petita est: − Si in aliquo oppido esset ecclesia reparationis indigna, quae iamdudum destructa est, utrum illius oppidi incolae taliter ecclesiam destructam, quin tamen eam prolongare, dilatare et elevare velint, secundum pristinam suam formam[35] reparare possint? Respondit, data nobili sua decisione, posse. Legali huic decisioni inixus, decet augustam Maiestatem meam favere et annuere ut desideratam ecclesiam restaurent, inque hunc finem imperiale edictum facultatem hanc complectens, clementer emanare facio,... mandoque ut legi sanctae conformiter agatur. Quapropter toties memoratam ecclesiam, modo superius indicato quoad longitudinem, altitudinem et latitudinem iuxta primaevam suam formam; ea tamen adiuncta conditione ab eadem forma vel latum unguem ne cedere liceat unum digitum, vel unam spictamam prolungando, quandoquidem et iuri congruens et sublimi maiestate mea dignum sit indulgere, restaurari. Porro si quis intuitu huius rei a subditis pecuniam extorquere praesumpserit, gravissimae responsioni et poenae

[35] U izvorniku umjesto *formam* stoji *forman* što je nedvojbeno pogreška u tisku pa zapisujem ispravljenu riječ.

obnoxius erit. Tu Vezir, Vice-Iudex, et alli qui superius nominati estis, postquam haec cognoveritis, et huic conformiter agetis, et a contrario caveatis, meum praecelsum mandatum emanat, praecipioque sicut feliciter pervenerit, modo iam relato ad tenorem excelsi et absolutam obedientiam exigentis mandati mei agatis. Ita sciatis et signo nobili fidem adhibeatis. − Nell'anno dell'egira 1261; dell'era cristiana 1845.

Hrvatski prijevod fermana br. 53

Veziru najveće počasti, veličanstveni savjetniče, ti koji svijetu daješ mjeru, upravitelju državnih poslova uzvišenim rasuđivanjem, koji činiš kraj brigama ljudskog roda razumnošću uviđajući cilj, upravitelju izgradnje carstva i napretka, postavljaču stupova sreće i visočanstva, koji si obdaren raznim milostima najvišega cara, sadašnji moj veziru hercegovački, Ali-pašo, čiju znamenitost neka višnji bog učini vječnom! Isto tako izuzetni među zamjenicima sudaca i među pravnim stručnjacima, gospodine zamjeniče sudca mostarskog, čija stručnost neka raste! Slavni na isti način među sličnim i jednakim uglednicima carstva i ostali izvrsni ljudi, čija čast neka se povećava. Kad vam pristigne ovaj uzvišeni carski nalog, neka vam bude znano da... je u hercegovačkoj prefekturi, a u mostarskom distriktu, u granicama sela Pribinovići[36] u mjestu poznatom kao Široki Brig nekoć postojala crkva podanika latinskoga obreda koja je sada srušena i potpuno uništena. Budući da se navedeno mjesto nalazi između drugih pet sela, i budući da podanici latinskog obreda nemaju nikakvu crkvu ni u jednom od tih sela u hercegovačkoj prefekturi, dok revno vrše svoju vjeru prisiljeni su podnositi najveće neugodnosti i najveće poteškoće. I budući da se pojavila ponizna molba gore spomenutih mojoj carskoj blagosti da uzmognu obnoviti spomenutu crkvu prema prijašnjem obliku zajedno s izgradnjom dvaju traktova za sobe za stanovanje redovnika, kako s gornje tako i s donje strane, te s uključenom kuhinjom; i kad je na tragu danih naredbi sudac na zakonski način pregledao od velikog vezira[37] odobrenu crkvu, i kad su stručnjaci u tom poslu utvrdili da je crkva sa svim drugim pridodanim joj potrebnim zgradama bila duga šezdeset dva, široka dvadeset pet, i visoka sedam i pol...,[38] napravljen je takav nacrt te je podnesen na preporuku mojoj uzvišenoj Porti. Nakon što je to napravljeno,

[36] U selu Pribinovići nalazila se uzvisina Široki brig na kojoj su planirali sagraditi crkvu. Pribinovići se u dokumentima spominju još u srednjem vijeku; vidi: Vego 1942.

[37] veliki vezir – najviši administrativni činovnik do cara

[38] U latinskom tekstu nije napisana mjerna jedinica. U hrvatskom prijevodu izvornog fermana s turskog (Nikić 1974: 36) nalazim podatak da se radi o laktima. Lakat iznosi oko 60 cm pa su odobrene dimenzije za crkvu i samostan u metrima 37 x 15 x 4,5. U ovom latinskom prijevodu skraćen je dio u kojem su mjere; u izvornom fermanu piše: "stručnjaci su pronašli da je, s drugim potrebnim zgradama toj crkvi pripojenim, bila duga 15, široka 10 i visoka 7,5 lakata, pokrivena drvetom. Oko crkve nalazi se dvorište ograđeno zidom od kamena, s juga i sjevera dugim 25, širokim 62, a visokim 3 lakta" (Nikić 1974: 36).

zatražena je od sadašnjeg vrhovnog vjerskog poglavara (Iheichal Islam) veleučenog i nadasve pobožnog gospodina Mustafe Athima, podrijetlom iz Meke, čiju mudrost višnji bog neka učini vječnom, zakonska i pravna odluka: Ako u nekom naselju postoji crkva koju se ne isplati popravljati, koja je već dugo razrušena, mogu li stanovnici toga naselja tako razrušenu crkvu obnoviti po starom obliku, ukoliko je pri tome ne žele produžiti, proširiti i povisiti? Davši svoju plemenitu odluku odgovorio je da mogu. Oslanjajući se na tu zakonsku odluku, dolikuje da ih moje uzvišeno visočanstvo podupre i odobri da obnove željenu crkvu, pa u tu svrhu, dovršavajući ovaj posao, dobrostivo nalažem da se izda carski ukaz,... te naređujem neka se postupi u skladu sa svetim zakonom. Stoga neka se toliko puta spomenuta crkva obnovi na gore navedeni način, tako da joj dužina, širina i visina odgovaraju prvotnom obliku, ali ipak uz onaj dodatni uvjet da se od istoga oblika ne smije odstupiti ni za širinu nokta, ni za jedan prst, niti ga produžiti i za jedan vršak koplja, budući da je dopuštenje u skladu sa zakonom i dostojno uzvišene visosti moje. S druge strane, ako tko bude od podanika iznuđivao novac za taj pothvat, bit će izvrgnut najtežoj odgovornosti i kazni. Ti veziru, zamjeniče sudca, i drugi koji ste gore spomenuti, nakon što ovo doznate, i u skladu s tim postupite, i uščuvate se od protivnoga, neka se razglasi moj preuzvišeni nalog i slutim da ćete, kao što će on sretno stići, isto tako postupiti na već izneseni način u skladu s mojim uzvišenim nalogom koji iziskuje apsolutnu poslušnost. To znajte i plemenitom pečatu dajte vjeru. − 1261. hidžretske godine; 1845. godine kršćanske ere.

LITERATURA

Benić, Bono (2003). *Ljetopis sutješkoga samostana*. (prir. fra Ignacije Gavran). Sarajevo/Zagreb: Synopsis

Firmani inediti dei sultani di Costantinopoli ai conventi francescani e alle autorità civili di Bosnia e di Erzegovina (1884). (prir. fra Donat Fabijanić). Firenze: Tipografia di Mariano Ricci

Gavran, Ignacije (1990). *Suputnici bosanske povijesti*. Sarajevo: Svjetlo riječi

Jelenić, Julijan (1921). Autentični prevodilac Fabijanićevih "Firmani inediti...". *Rad JAZU, 224*, 77-83

Jolić, Robert (2006). Gradnja prve crkve i samostana na Širokom Brijegu. *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu: 1905.-2005.* Široki Brijeg: Franjevački samostan

Nikić, Andrija (1974). Ferman za gradnju crkve i samostana na Širokom Brigu. *Kršni zavičaj, 8*, 29-40

Pandžić, Bazilije S. (2001.) *Hercegovački franjevci – sedam stoljeća s narodom.* Mostar: ZIRAL

Vego, Marko (1942). Naselja bosanske srednjovjekovne države. *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine: od najstarijih vremena do godine 1463, Knjiga prva.* Sarajevo: HKD Napredak, 127-132

FIRMANI INEDITI

DEI

SULTANI DI COSTANTINOPOLI

AI CONVENTI FRANCESCANI

E

ALLE AUTORITÀ CIVILI DI BOSNIA E DI ERZEGOVINA

ILLUSTRATI E PUBBLICATI

Dal Padre DONATO FABIANICH

DEI MINORI OSSERVANTI

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U ZAGREBU

FIRENZE

TIPOGRAFIA DI MARIANO RICCI

Via S. Gallo, N. 31

1884

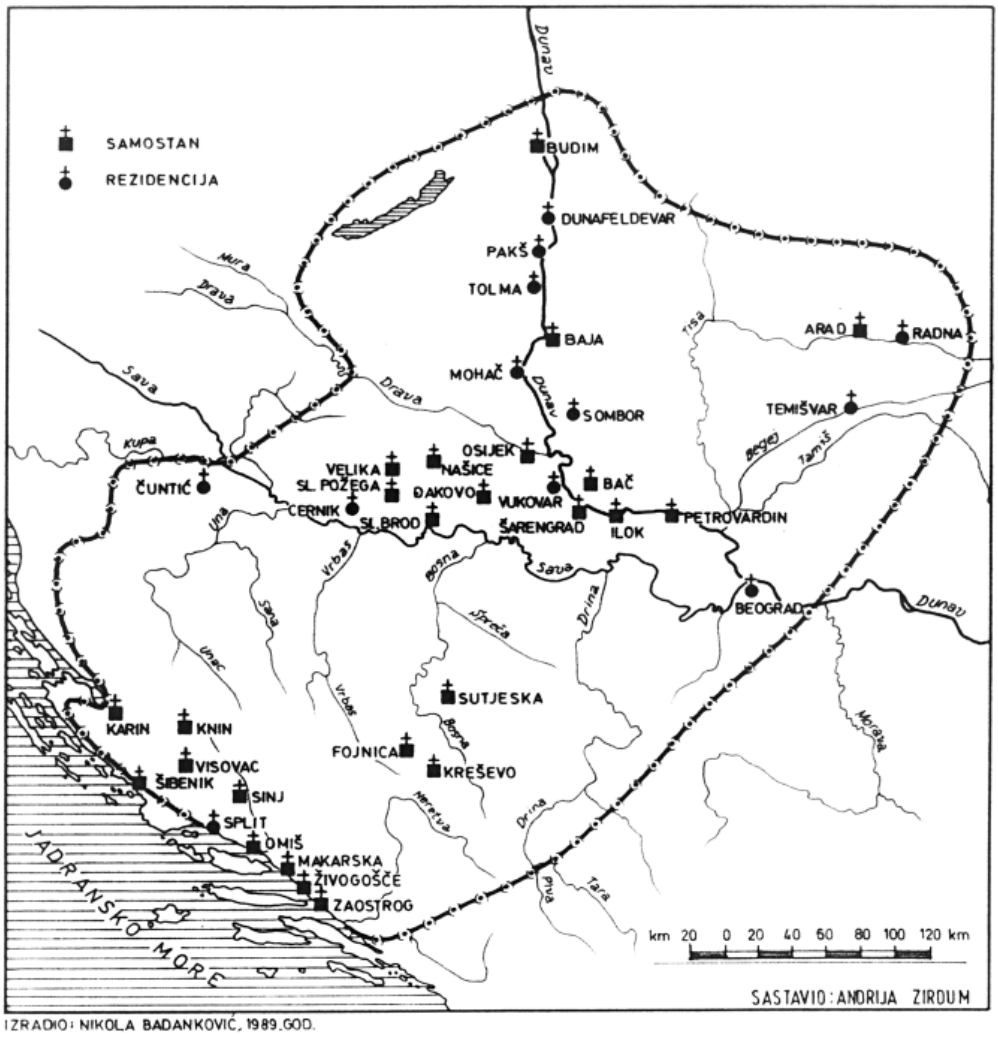
Prilog 1:
Naslovna stranica Fabijanićeva
izdanja latinskih prijevoda fermana

Prilog 2:
Originalna Ahdnama Mehmeda II.
iz 1463. koja se čuva
u Franjevačkom samostanu
Duha Svetoga u Fojnici

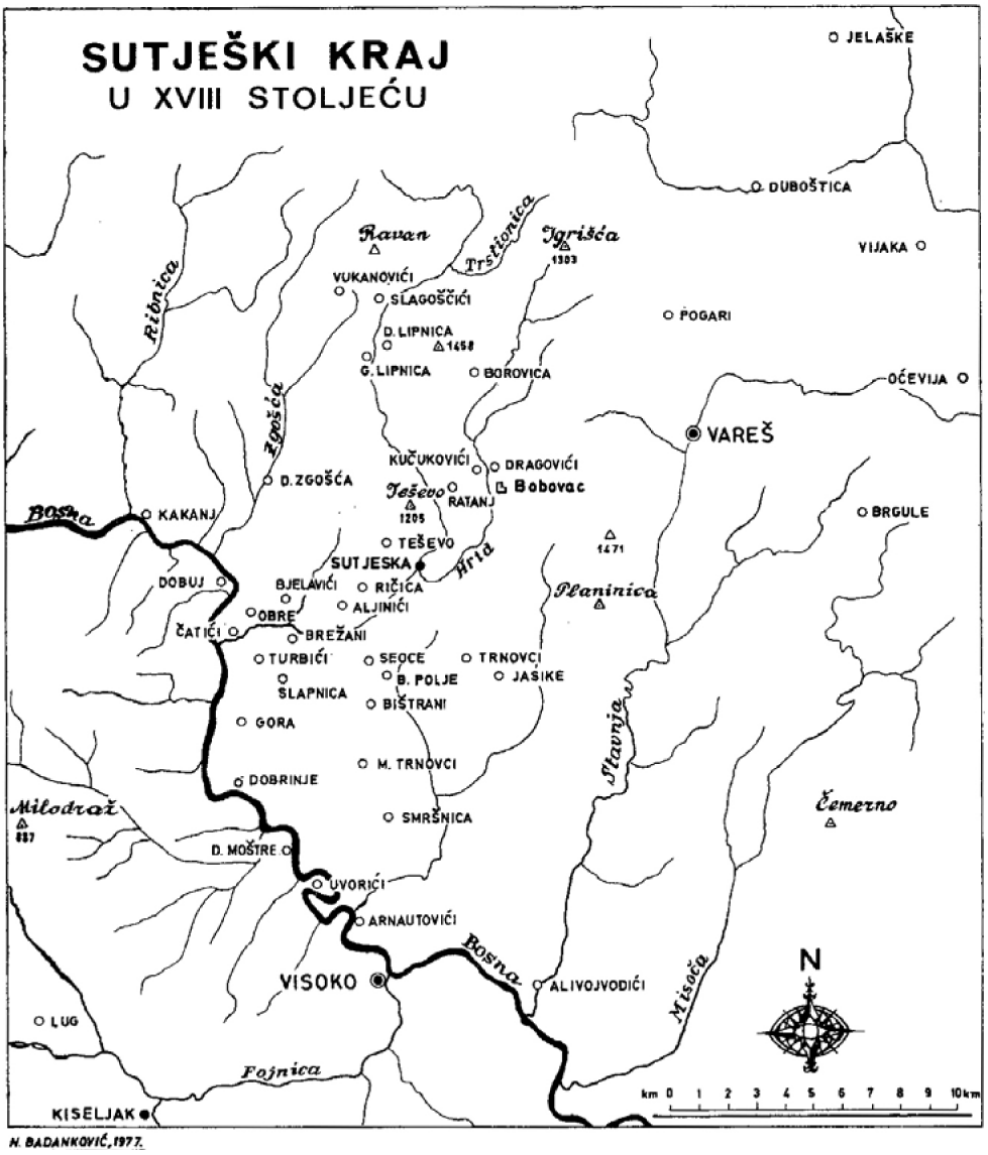
Prilog 3: Samostani Bosanske vikarije (1340.-1517.) (iz Gavran 1990: 30)

Prilog 4: Franjevačka provincija Bosna srebrena 1729. (iz Gavran 1990: 70)

Prilog 5: Katoličke župe u Bosni i Hecegovini 1762. (iz Benić 2003: 346)

Prilog 6: Sutješki kraj u 18. stoljeću (iz Benić 2003: 345)

Prilog 7: Franjevačka provincija Bosna srebrena 1989. (iz Gavran 1990: 143)

Alen Matošević

Hrvatski govor u slivu rijeke Soline

OSNOVNE MORFOLOŠKE OSOBITOSTI

Morfološke karakteristike govora ispitivane oblasti u znatnoj se mjeri podudaraju sa stanjem u standardu. Za razliku od fonetskih obilježja, u oblicima su konfesionalno markirane crte rijetke.

A. IMENICE

1. Iako postoji više načina podjele imenica, većina autorā gramatikā zapravo navodi tri deklinacije prema tome kojom se od triju vrsta nastavaka tvore imenice. Deklinacije su imenovane prema jedinstvenim genitivnim nastavcima: vrsta *a*, vrsta *e* i vrsta *i*.

Po vrsti *a* sklanjaju se imenice muškoga i srednjeg roda, po vrsti *e* većinom imenice ženskoga roda i neke muškoga, a po vrsti *i* imenice ženskoga roda.

1.1. *Imenice deklinacijske vrste a*

1.1.1. *Nominativ jednine*

Imenice tipa *čòbanin* mnogo su običnije bez sufiksa. Ti kraći oblici najvjerovatnije su nastali analogijom prema množinskim oblicima,[1] u kojima ni u standardu nema toga nastavka. Umjesto *sèljanin* govori se *sèljāk*. Jedino je uvijek *Sŕbin*.

čòban tjȅrā òvčice, jèdan *cȉgan*, nȉje *dȕšman*, näš *Lȉpn*^{i}*čān*, *Hûs*^{i}*njān*, ko kàkav *gràđan*, prâvī *kŕšćan*, òtac mu *Sŕbin*...

[1] Ne treba isključiti ni ovakav razvojni put: *čòbanin* > *čòban*^{i}*n* > *čòban*.

Muška imena tipa *Ánto* rijetko imaju oblik na *-e*, ali u tom slučaju nominativ preuzima dugosilazni naglasak iz zavisnih padeža. Bez obzira na finalni vokal ove se imenice dekliniraju isključivo po vrsti *e*.

Bóžo Barića, *Drágo*, *Fráno* Dȅlfić, môj *Rádo*, *Józo* Níkīn, *Ívo* Sekrètār, *Stjépo*, djȅd *Júro*, àmʲdža *Máto*, đȅ je *Jûre*, *Îve* dòšō...

Imenice tipa *kàmēn* imaju samo takav morfološki oblik.

U imenici *dân* nema tragova stare paradigmatske promjene. Rijetka je i složenica *pódne* u tom obliku.

Nisu brojna vlastita muška imena na *-ko*, ali njihova je deklinacija drukčija od promjene istih imena u muslimanskim govorima.[2]

Màrko Grabovìčkić, Júrīn *Màrīnko*, kûm *Slávko*, *Zdénko*, *Zdrávko* Búrdo...

Imenice m. r. koje u standardnom jeziku završavaju na *-ist*, ovdje imaju nastavak *-ìsta* i dekliniraju se po vrsti *e*.

komunìsta bȉo ì ondā, *tasìsta*, *rezervìsta*...

Rod imenica uglavnom se podudara sa stanjem u književnom jeziku, ali pojedine imenice mogu imati i različite indikatore ove gramatičke kategorije.

mȍje *gríje*, vȅlʲkō *gríje*, ne mògu o *smíja,*[3] *pódna* je, dobàr *večē,*[4] *kràstavica*, *ràto*...

1.1.2. *Vokativ jednine*

Vokativni su nastavci *-e* i *-u*, što očekivano ovisi o prirodi završnog konsonanta osnove imenice. Iza nepalatalnih konsonanata dolazi *-e*, a iza palatalnih *-u*, dok kod osnova na *r* postoje kolebanja. U nekim situacijama, gdje to nije uobičajeno, vokativ je jednak nominativu.

sîne môj, *brâte* drâgī, ê môj *djȅde*, *Bȁćūne*, *Stjȅpāne*, *ùjāče*, *Bȍže* drâgī, *vȍjnīče*, *Ȍče* nāš, *jȕnāče*, *ȉmenjāče*...

môj *prȉjatelju*, *ùčʲitelju*, *Péjʲ ću*, *brȁtʲ ću*, *sȅstrʲ ću*, *kȍvāču*, *kȍnju* jèdan, *mûžu* môj, *kràju* rȍdnī...

djȅveru, *cȁre*, frà *Petre*, *kȍmesāru*, *pròfʲ sore*...

drûg môj, ê *vòzāč*, *vòjnīk*...

---

[2] Hrvatska imena spadaju najviše u deklinacijsku vrstu *a*, a muslimanska isključivo u vrstu *e*.

[3] Imenica *smíje* ima nepotpunu deklinaciju, dolazi samo u nekim padežima. Nominativ jednine nije potvrđen.

[4] Samo je akuzativni oblik imenice *vȅčē* u pozdravu muškog roda, inače je uvijek ž. r.

1.1.3. *Lokativ jednine*

Neke imenice sa silaznim naglaskom koje znače što neživo mijenjaju naglasak. Kod jednosložnih se mijenja samo modulacija, a isti slog je naglašen, dok se kod višesložnih osnova naglasak pomiče prema kraju riječi. U standardu su to na neki način morfološki zastarjeli oblici.

na *šìšu*, u *škàfu*, po *tégu*, u *tràpu*, u *vijèru* se kúpali, u *du^{u}áru*, po *običáju*, u *gràu*, pȉta na *sadžáku*...

1.1.4. *Instrumental jednine*

Instrumental jednine imenicā deklinacijske vrste *a* tvori se nastavcima *-om* i *-em*, ali njihova se distribucija ne podudara uvijek sa standardnojezičnim odnosom *grâdom* : *nóžem*. Drugi se nastavak povlači u korist prvog.

tòčkom dòšō, pod *sŕgom*, sa *safúnom*, òdo za *pòslom*, pȍsūt *lúgom*, š *čȍjkom*, dòfatī *štápom*, zä *pāsom*...

s *càrem*, ȉšla *pȍljem*, *ûgljom* nalòžȉla, s *òcom*, *nóžom* ìzbō, s *prȉjateljem*, *pištóljom*, släbo sä *zdrāvljom*, *kljúčom*...

1.1.5. *Nominativ množine*

Osim kad je u pitanju redukcija finalnog vokala, nominativ množine ovih imenica završava na *-i*.

Što se tiče tvorbe množinskim infiksom *-ov-/-ev-*, stanje u ovom govoru ne podudara se uvijek sa stanjem u književnom jeziku, i to ne samo po njegovoj distribuciji, nego i po frekvenciji jednog ili drugog alomorfa. Kao i u slučaju instr. jd. alomorf za nepalatalne osnove dominira: iza nepalatalnih osnova dosljedno je *-ovi*, a iza palatalnih i iza osnova na *r* i *c* postoji kolebanje te se vrlo često i bez jasnog regulatora pojavljuju oba nastavka i u istoj riječi i kod istog govornika.

svȉ *sȉnovi*, *svȁtovi*, *vȕkovi* vȉjū, kȁ su *Dùovi*, *plȕgovi* bíli dȓvenī, *sánovi*, dòšli *svákovi*, *tòrovi*, *štápovi* o sìbov^{i}nē...

kljúčovi, ràstovi *pánjevi*, *žúljevi* ìzašli, *brȍjovi*, *òcovi* vȁši, *kljúčevi* ò šupē, *šìšovi*, *máljevi*, *púžovi*, *kȅrovi*, *càrevi*, jäsenovi i *cèrovi*, dȉmljenī *sìrovi*, *zȅcovi*...

Množinsko proširenje *-ov-/-ev-* nije osobina samo jednosložnih riječi kao ni u standardu. U dvosložnim riječima dominira *-ovi*.

vjètrovi, *gȍlubovi*, mòji *djȅverovi*, *jȁsenovi* i cèrovi, *ȍrozovi* se uskukuríkali, *bȕnarevi* zätrpāni, *kòtlovi*, *pòslovi*, *káblovi*, *Bàdnjevi*...

Neke imenice s nepostojanim *a* imaju običniju kraću množinu.

nä̀ši *mȍmci*, vírē *kȍnci*, *kŕmci* vèl^{i}ki, *lȍnci* lúpaju, *šíljci* stȓšē, cȕrskī *rúpci*, njáki *bópci*, *vrápci*...

Uz jednosložne imenice koje u standardu isključivo imaju kraću množinu pojavljuju se još neke.

mȉši kȍlo vȍdē, *ptȉći* pjȅvaju, *cȓvi*, ȉdū *sâti*, *kònji* vrânī, žûtī *mrâvi*, cȓnī *dâni*, *Sȓbi* dȍšli, dùgi *pȓsti*, *klȉni*, bíli *gȍsti*, *zûbi*...

Imenice srednjeg roda redovito imaju očekivan indoeuropski množinski nastavak *-a*.

Frán^{n}a *Pòlja*, nä̀ša *sèla*, *gúvna*, gràbova *štȉla*, skŕala se *dȓva*, *zvòna* se čȕjū, mòja *gòveda*, sâmā *rèbra*, dòmāćā *jȅla*...

1.1.6. *Genitiv množine*

Kao i u standardu koriste se genitivni nastavci *-ā* i *-ī*. Nastavak *-ijū* imaju samo *pȓst* i *gȍst* te *ȍko* i *ȕho*.[5]

pùna *vȕkōvā*, pêt *cèrōvā*, svòjī *sinóvā*, pé-šēs *momákā*, sû^{u}ī *rebárā*, dvȁes *dȕlūmā*, Rȁče s *Póljā*, iz *dŕvā*, iz *òpanākā*, iz *pŕsā*, nêmā *mîšā*...

pêt *sátī*, stârī *ljúdī*, bez *zúbī*, pùna *cŕvī*, od *mrávī*, bez *kòstī*...

s dȅset *pȓstijū*, od *gòstijū*, *òčijū* mi, vȅl^{i}kī *ùšijū*...

1.1.7. *Dativ/lokativ/instrumental množine*

U ovim padežnim oblicima dominira nastavak *-ima/^{i}ma*, ali, iako rijetko, pojavljuje se i *–òma*.[6] Budući da je je vokal *a* stabilan u finalnoj, kao i u svakoj drugoj poziciji, *-im*, koje se katkad čuje kaoposljedica dokidanja hijata, ne može se uopće smatrati nastavkom.

rȍđen u *Pejìćima*, ȍdnijela *kòscima*, s *pilìćima*, *ljúd^{i}ma*, među *kokòš^{i}ma*, u *dòmobrān^{i}ma*, pò drugīm *sèl^{i}ma*, na *kòljen^{i}ma*, u *zùb^{i}ma*...

---

[5] Imenice *ȍči* i *ȕši* u n. mn. ponašaju se kao imenice ženskog roda vrste *i*, ali njihovi su oblici zapravo dvojinski.

[6] Za nastavak *-òma* pretpostaviti je prirodan razvoj *-ovima* > *-ov^{i}ma* > *-ovma* > *-òma*, osobito zato što se često čuje kao *-òm^{m}a*. Geminacija u tom slučaju najvjerovatnije dolazi kao kompenzacija za ispalo *-v-*. Opet, ono što se nekad čuje kao geminacija prirodno je poslije kratkouzlaznog naglaska. Druga mogućnost jest da je taj nastavak ostatak praslavenske dvojinske paradigme glavne promjene imenica muškog i srednjeg roda (usp. stsl. D/Instr. dv. *raboma*, *seloma*). Ovakav razvoj ne treba isključiti jer to nikako ne bi bio usamljen slučaj da se čuva neka tako stara osobina, a poznato je i da gramatičke kategorije koje se povlače ili naprosto fonemi koji “nestaju” obično ostave neki trag o sebi (npr. stara u-deklinacija ostavila je imenicama m. roda. infiks *-ov-*).

ȍrē sa svòjīm *volòma*, s *brkòma*, òstavio *sinòma*...

1.1.8. *Imenice srednjeg roda starih konsonantskih promjena*

Od imenica stare n-promjene obične su *ȉme*, *vrijème*, *brȅme*, *plȅme*, *rȁme*, *vȉme*, *šljȅme*, *sjȅme* i *tjȅme*. One imaju samo proširene oblike zavisnih padeža.[7]

Također jednina[8] paradigme imenicā stare t-promjene dobro je očuvana, a uobičajene su imenice *tèle*, *štène*, *kljúse*, *ždrȉjebe*, *jàanje*, *pȉle*, *prâse*, *žumánce*, *jáje*, *djetèšce*, *dȓvo*... Osim njih i neke imenice s tvorbenim sufiksom *-ce*, kao *súnce* i *sȓce*, koje izvorno ne pripadaju t-promjeni nekad u jednini analogijom imaju proširenu osnovu. Imenica *dijète* ima u jednini samo neproširene oblike (s *dȉjetom*, ponès *dȉjetu*...), a umjesto množine koristi se zbirna imenica *djèca*.

Sve imenice stare s-promjene izgubile su konsonantski proširak u osnovi, samo iznimno *čȕdo*, *nȅbo* i *ȕho* mogu u množini imati proširene oblike (*čudèsa*, *nebèsa* i *ušèsa*), ali ti oblici imaju nešto drukčije značenje od oblikā s neproširenom osnovom.[9]

Imenica *pódne*, koja u standardu u zavisnim padežima ima osnovu na *-v-*, ovdje glasi *pódna* i ženskog je roda. Složenice *prijepódne, dopódne* i *popódne* ne koriste se, a umjesto njih najčešće dolaze *ȉzutra* i *izapódnē*.

1.2. *Imenice deklinacijske vrste e*

1.2.1. *Nominativ jednine*

Osim muških imena tipa *Júro*, kako je rečeno u 5.1.1., koja se sklanjaju kao imenice vrste *e*, i muška imena, hipokoristici i nadimci na *-a* pripadaju ovoj paradigmi.

Àndrija Kätīn, *Àleksa*, *Lûka* Štéfīn, *Mȉka*, *Đȕka*...

Dvosložne imenice koje označavaju srodstvo kao i u standardu imaju samo oblike na *-a*.

mòja *máma*, *màma*, *bȁba* Lúca, *tȁta*, *príja* Jánja, môj *prȉka*, *téta*, nāša *séka*, *néna*[10]...

---

[7] Imenica *písmo* promijenila je i paradigmu i značenje, a nije poznata imenica koja bi nastala od prasl. **čismę*.

[8] Imenice koje znače što živo nemaju množinske oblike, nego se umjesto njih upotrebljava zbirna imenica ž. r. na *-ād* ili množinski oblik na *-ići* (npr. *tèlād*, *štènād*, *pȉlići*...). Ostale imenice u množini nemaju proširenu osnovu (npr. *žumánca*, *jája*...).

[9] Oblici *čudèsa* i *nebèsa* imaju duhovno značenje, a *ušèsa* su ‘velike, ružne uši’.

[10] Imenica *néna* kod muslimana znači ‘baka’, a u hrvatskom govoru ‘stara muslimanka’.

Na isti se način ponašaju i dvosložna imena i višesložna ženska imena, dakle, u nominativu jednine završavaju na *-a*, a nikad na *-e*.

tëtka *Káta*, *Ána* Mȓkā, *Jéla* Màtīn^{i}ca, bäba *Mànda*, *Rȕž^{j}ca* am^{i}džē Józē, *Màrija* Bóž^{i}na, mòja *Drȁg^{j}ca*...

Hrvatska muška imena na *-ko*, za razliku od muslimanskih, sklanjaju se po deklinaciji vrste *a*, kako je rečeno u 5.1.1.

Muška imena tipa *Júro* rijetko završavaju na *-e*, ali onda im se mijenjaju i naglasak (npr. *Jûre* dòšō, *Mîle* Sárić...) i deklinacijska vrsta (npr. môg *Râdeta*, s *Jûretom*...), što je objašnjeno u 2.4.1.

1.2.2. *Dativ/lokativ jednine*

Za oblike ovog padeža karakterističnо je da se ne provodi sibilarizacija u kategorijama imenica koje predviđa standard, ali osnova se ne sibilrizira ni u nekim drugim imenicama. U nekima je, pak, očito kolebanje.

nà *kuki* òbješen, *àgi* àgino, svòjōj *báki*, ò *Đuki*, *Zôrki* mâlōj, u *Gràd^{i}ški*, *mȁčki* ȍ rēp, ù *kāvgi*, *sèljanki*...

o svòjōj *snà^{h}i*, ȍdnijela *mȁće^{h}i*, bȉo ù *zādrugi*, na *prúgi*, u *Banjalúki*, po *prúzi*, svȁkakōj *stȍki*, u *vójski*, mòjōj *ljèpōjki*...

Substantivirani pridjevi očekivano su zadržali svoju pridjevsko-zamjeničku deklinaciju, ali zanimljiva je imenica *mlâdā,*[11] koja se obično javlja samo u NV jd. i rjeđe u A jd. (pîtāj *mlâdū*).

1.2.3. *Vokativ jednine*

Vokativ jednine ove deklinacijske vrste može biti jednak nominativu[12] ili imati nastavke *-e* ili *-o*. Nastavak *-e* običan je kod imenica koje u N jd. završavaju na *-ica*, a *-o* je vrlo frekventan kod dvosložnih imenica ove deklinacijske vrste. Nije rijetka pojava da je posljednji slog u vokativu produžen.

bȁba drâgā, mòja *kúma*, *nèvjestā*, *gȍspoja*, *Ȁna*, *Dràg^{j}nja*, crnī *Mâto*, djȅde *Pêro*, *àm^{i}dža*, *Ìlija*, *Jûre*...

drugàr^{i}ce, *sèstr^{i}ce*, stârā *kȕkav^{j}ce*, *pìjan^{i}ce* jèdna, *ljepòpot^{i}ce*, *Kàt^{i}ce* tëtkina, *Drȁg^{j}ce*, snȁo *Mȉrkov^{j}ce*, plâvā *Mȁjev^{j}ce*...

žȅno, *prîjo*, *mâjko* mòja, *dûšo* drâgā, *sèstro* mȉlā, *mȕko* mòja, *Mândo*, *Mâro*, *Âno*, *ljùd^{i}no*...

---

[11] Imenica *mlâdā* ima značenja ‘mladenka’ i ‘najmlađa snaha’.

[12] Neke imenice u vokativu, iako formalno jednake nominativu, imaju drukčiji naglasak, i to za jednu moru pomaknut prema naprijed.

1.2.4. *Genitiv množine*

Genitiv plurala ima, kao i u standardu, nastavke *-ā* i *-ī*. Razlika u odnosu na književnu normu jest jedino u tome što je nastavak *-ī* rasprostranjeniji nego u standardu. U pogledu nepostojanog *a* kojim se razbija završna suglasnička skupina osnove, situacija je slična onoj u književnostandardnoj praksi.[13] Nastavak *-ū* stari je dvojinski genitivni nastavak. Imaju ga imenice koje označavaju neki par.

prikò *vrljīkā*, ìmā *līsīcā*, dȅs^{e}t *kûćā*, šésē *gòdīnā*, nêmā nàkī *kàčārā*, *jàbūkā* i *šljîvā*, ìz *Brgūlā*, *c*^{i}*gárā*, näšīje *cȕrīcā*, bȕkovī *šûmā*...

ìz *jaslī*, nêmā bèz *mājkī*, stȍt^{i}nu *bȍmbī*, od *cíglī*, *lámpī* petròlējkī, ìgral^{i} se *kȁrtī*, *tȍrbī*, do dòmāćī *čȍrbī*, brȅzovī *mètlī*...

svî *zemáljā*, pêt *sestárā*, *djèvojākā*, oko dvjȅsta *ovácā*, näjedē se *trȅšānjā*, *krȕšākā*, od *dasákā*...

práznī *rȕkū*, pòpio s *nȍgū*...

1.2.5. *Dativ/lokativ/instrumental množine*

Ovi su padežni oblici dosljedno sinkrtizirani u jedinstven nastavak *-ama*. Zbog stabilnosti vokala *a*, rijetko se pojavljuje nastavak *-am*, i to uglavnom samo onda kad treba dokinuti hijat.

ȍdnijela *žènama*, òt^{i}šli *kȕćama*, da pòložī *krȁvama*, *šljȉvama* nè smētā, *kòzama* dät, *krȁvam* òdnijet...

po *planìnama*, na *ùzdama*, u sèljāčkīm *àlj*^{i}*nama*, gácal^{i} pò *barama*, na *plàtama*, ù *čizmama*, čûvā u *plètarama*, u *šeper*^{u}*šama*...

pòkupio *vȉlama*, rânē se *bȕndama*, sa svòjīm *àm*^{i}*džama*, svȅ rádila *rùkama*, *pérdama* ògrāđeno, sà stārīm *žènama*, kúpli *pàrama*...

1.3. *Imenice deklinacijske vrste i*

1.3.1. *Nominativ/akuzativ jednine*

Ovoj deklinacijskoj vrsti pripadaju imenice ženskog roda koje u nominativu jednine završavaju na suglasnik i imenica *ćî*.[14] Uz neizvedene ovamo spadaju i apstraktne imenice koje se tvore nastavkom *-ōst* te zbirne imenice na *-ād*.

[13] Ako je drugi član suglasničke skupine kojom završava osnova imenice *lj*, *r*, *v* ili *k*, onda genitiv množine uglavnom ima nepostojano *a*. I neke druge suglasničke skupine mogu biti razbijene.

[14] Ova imenica može analogijom prema zavisnim padežima imati i nominativ *ćêr*, ali za razliku od imenice *màti/mātēr*, *ćî/ćêr* paradigmatski ostaje u deklinacijskoj vrsti *i*.

grȁorastā *kȍkōš*, tùđā *kôst*, ko *kâp* vòdē, zèmljana *pêć*, ȍvā *pȁmēt*, ládna *nôć*, *bȍlēst*, išli nȁ *žalōst*, zà *prasād*, jèdnu *ćêr* imā...

1.3.2. *Lokativ jednine*

Vezano za lokativ jednine bitno je naglasiti da njegov očekivani oblik na *-i* čuva staro prozodijsko stanje. Jednosložne, naime, i dvosložne imenice s dugosilaznim naglaskom u N jd. u lokativu imaju dugouzlazni, a jedan broj jednosložnih imenica s dugosilaznim naglaskom čuva stari kratkosilazni naglasak u lokativu. Osim toga imenice s kratkosilaznim naglaskom i zanaglasnom dužinom u N jd. imaju u lokativu kratkouzlazni na pretposljednjem slogu. To su osobitosti koje su poznate standardu, ali poprimaju stilsku vrijednost, dok su u ovom govoru ti oblici obični i neutralni po pitanju stila.

pèče se na *másti*, u *mísli*, nà sāmōj *kòsti*, o *smȑti*, ù crnōj *nòći*, u *làži*, nek je Bôg na *pomòći*, na *paméti*, u *žalòsti...*[15]

1.3.3. *Instrumental jednine*

Instrumental je najzanimljiviji od jedninskih padeža ove paradigme s obzirom na raznovrsnost njegove realizacije u pojedinim govorima. Na njegov značaj ukazano je poodavno.[16] Za razliku od standarda s jedne strane, gdje jedan broj imenica može imati instrumentalni nastavak *-(j)u*, i nekih drugih hrvatskih bosanskih govora[17] s druge, koji pak imaju stilski neutralan nastavak *-im*, ovdje je jedini nastavak *-i*.

s Bòžjōm *pòmoći*, sa svòjōm *ćȅri*, mêso s *kȍsti*, prèd *smrti* je tàkō, sàmo s *mâsti*, s *vȅčeri*, s ûljom i *sȍli*, sà *starosti*...

1.3.4. *Genitiv množine*

Genitiv množine ima nastavak *-ī*. Jednosložne imenice s dugosilaznim naglaskom i u nominativu i u G jd. imaju dugouzlazni u G mn. (npr. *kâp – kâpi – kápī*), jednosložne imenice s dugouzlaznim u N jd. i kratkosilaznim u G jd. dobivaju kratkouzlazni u G mn. (npr. *ćî – ćȅri – ćèrī*), a imenice s kratkosilaznim naglaskom i zanaglasnom dužinom, ukoliko imaju G mn., on ima kratkosilazni naglasak na penultimi (npr. *bȍlēst – bȍlesti – bolèstī*). Ovakvi oblici genitiva plurala, osobito posljednji, u standardu su stilski markirani, dok su ovdje neutralni i jedini poznati.

---

[15] Takav naglasak u lokativu ujedno je je i razlikovan u odnosu na dativne oblike.

[16] Brozović, 1966., Okuka, 1983.

[17] Najviše je to slučaj kod šćakavskih govora. V. bilješku 55.

njénī *stvárī*, dȍsta *lážī*, pêt *kápī*, od *rijèčī*, ládnī *nòćī*, svòjī *ćèrī*, bez *kòstī*, sväkakī *bolèstī*, pùna àvlija *kokòšī*, sȅdam *večèrī*, dȅs^{e}t bòžī *zapovijèdī*...

1.3.5. *Dativ/lokativ/instrumental množine*

Sinkretizirani su padežni oblici određeni nastavkom *-ima/^{i}ma*. Nekad je nenaglašeno *ĭ* potpuno ispalo pa je nastavak zapravo *-ma*. Naglasak je redovito iste vrste i na istom mjestu kao u G nm.

po tùđīm *stvár^{i}ma*, o *zvijèrma*, zíma u *kòstima*, išla *ćèr^{i}ma*, u *míslima*, ù zīmskīm *večèrma*, lijèpīm *rijèč^{i}ma*, u *cijèv^{i}ma*...

1.3.6. *Zbirne imenice na -ād*

Iako jednina ovih imenica znači množinu, neki su se množinski padeži ipak razvili. Obični su u množini samo G i DLI. Kolebanje između tih padeža jednine i množine je očito, a N i A su samo jedninski. U slaganju s predikatom oblici jednine uvijek traže predikat u množini, dok se s pridjevom slažu kao i u standardu.

polòžt *telád^{i}ma*, kȍlko ìmāš *prasádī*, mòjī *unučádī*, sa svòjīm *čeljád^{i}ma*, *krmád^{i}ma* čȉstio, ìmā l *janjádī*, dòćerō *tèlād*, òd *zvjerādi*...

ùn^{u}čād *su* dòbro, *jȁnjād* pásū, svòju *prȁsād*...

B. ZAMJENICE

2. Jedna od mogućih podjela zamjenica jest po funkciji i po značenju. Po funkciji se razlikuju imeničke i pridjevske, a po značenju lične, posvojne, pokazne, upitno-odnosne, neodređene.

2.1. *Lične zamjenice*

Sustav ličnih zamjenica za 1. i 2. lice ne razlikuje se mnogo od stanja tih oblika u standardu. Oblici lične zamjenice u 3. licu imaju neke osobitosti uvjetovane ponajviše promjenama u fonetskom sustavu ovoga govora

2.1.1. *1. lice.* Oblici su jednaki standardnima s izostankom dužeg oblika instrumentala jednine *mnóme*: *jâ*; *mȅne*, *me*; *mȅni*, *mi*; *mȅne,*[18] *me*; *mȅni*; *mnôm*; *mî*; *nâs*, *nās;*[19] *nȁma*, *nām*; *nâs*, *nās*; *nȁma*; *nȁma*.

[18] Akuzativni oblik *mène/mènē* nije poznat među Hrvatima ovoga kraja. On je izrazito obilježje muslimanskih govora.

[19] Nenaglašeni oblici uvijek imaju zanaglasnu dužinu.

jâ sam bȉo, ì *jā* òću, bȁnēm ti *jâ*; prȉja *mȅne*, àj isprèd *mene*, bòjī *me* se, nêmā *me*; *mȅni* su seamdèsēt ì trī, dȅ tī *mȅni* rèci, ì *meni* dâj, tȅško *mȅni*, dâj *mi*, čȍjk *mi* dòšō, gȕvī *mi* se, *me*[20] š čìnī; znàjū òni *mȅne*, *mȅne* ùdali, pîtā l zá *me*, ùfat[i]lo *me*; sȁd je nà *meni*, ò *meni*; nêće prȉda *mnōm*, òdrāsla sȁ *mnōm*...

mî ćemo za Bòž[i]ć, *mî* pòglēdāmo, nè dāmo nì *mī*, *mî* smo; *nâs* je dȅs[e]tero bílo, ìmā ù *nās* svèga, nêmā *nās* nȉđe; lȁko je *nȁma*, svìma *nȁma*, iznès[i] nām, kȕća *nām* je gȍr; *nâs* vȍlē, pítal[i] *nās*; ò *nama* príčale, nà *nama* je; Bôg bȕdi s *nȁma*, međù *nama*...

2.1.2. *2. lice*. Kad je u pitanju lična zamjenica za 2. lice, situacija je slična kao i kod oblika za 1. lice:[21] *tî*; *tȅbe*, *te*; *tȅbi*, *ti*; *tȅbe*, *te*; *tȍbōm*; *tȅbi*; *vî*; *vâs*, *vās*; *vȁma*, *vām*; *vâs*, *vās*; *vȁma*; *vȁma*.

tî rádi, *tī* b sâm, ȁj *tī* vâm; držē se *tȅbe*, kò *tebe* ćemo, žȁo mi *te*, sjȅćā *te* se; dȁ ću ja *tȅbi*, *tȅbi* se smíjū, ì *teb[i]* se svêtī, tô *ti* je, štà *t[i]* je; *tȅbe* tŕpē, pòslal pò *tebe*, sikìrā se zá *te*, mȕčī l *te* šta; s *tȍbōm*, dȋčī se *tȍbōm*, èto pò *tobōm*; àlj[i]ne nà *tebi*...

vî ìt[e]e, a *vī* àjte, kad *vî* ȍć[e]te; ne stídīm se *vâs*, zažèl[i]a *vās* se, ȍtkad *vās* nêmā; svȁkā čâst *vȁma*, odlàn[u]lo *vām*, žûrī *vām* se, da *vām* prȁvo vèlīm; *vâs* pòglēdām, prèpalo *vās*, da ì vās pîtām; štȁ je s *vȁma*, jā tȓčīm zà *vama*; pȁdā pò *vama*, ò *vama* se prîčā...

2.1.3. *Povratna lična zamjenica*. Paralelno sa zamjenicama za 1. i 2. lice oblici povratne zamjenice glase: *sȅbe*, *se*; *sȅbi*; *sȅbe*, *se*; *sȍbōm*; *sȅbi*. Dativ nema nenaglašenoga kratkog oblika.

ȉzvan *sȅbe*, ȉzmeđū *se*; kúp[i]li *sȅbi*, ko *sȅbi*; stȁvi pȍdā *se*, mī prȅdā *se*; nà *sebi*; kȕ će sȁ *sobōm*...

2.1.4. *3. lice.* Paradigma lične zamjenice za 3. lice ima neke oblike koji nisu poznati standardu. Za muški i srednji rod jednine oni glase: *ȍn*, *ònо*; *njȅga*, *njȅg*, *ga*; *njȅmu*, *njȅm*, *mu*; *njȅga*, *njȅg*, *ga*; *njȅmu*, *njȅm*; *njȋm*. Oblici ženskog roda jesu: *ònа*; *njê*, *jē*; *njôj*, *jōj*; *njû*, *jē*; *njôj*; *njôm*. Množina za sva tri roda ima oblike: *ònі*, *ònе*, *ònа*; *njȋ*, *njȉā*, *ī*; *njìma*, *njȉma*, *īm*; *njȋ*, *ī*; *njìma*, *njȉma*; *njìma*, *njȉma*.

Ovdje je, dakle, za razliku od standarda N jd. m. r. redovito s kratkosilaznim nagaskom, *-a* u *njȅga* i *-u* u *njȅmu* ponaša se kao navezak, nema

[20] Ovakav se dativni oblik javlja samo u ovoj razgovornoj formuli.

[21] Isto nema akuzativa *tèbe/tèbē*, što je obilježje okolnih muslimanskih govora, a nenaglašeni množinski oblici redovito imaju nenaglašenu dužinu (*nās*, *nām*).

kratkog oblika *ŋ* za A jd. m. i sr. r., nema nema dugog oblika *njíme* za I jd. Nenaglašeni oblik *ju* nije poznat, *jē* i *jōj* uvijek imaju kvantitet. U množini je većina razlika uvjetovana izostankom glasa *h*, dok je genitivni oblik *njȉā* dobio *-ā* vjerovatno analogijom prema imeničkoj promjeni.

ȍn je nȁš, dȍbar je *ȍn*; *òno* znâ; òd *njeg* dòbiō, s *njȅga*, žȁo mi *ga*; *njȅm* je ȉme, smêtāmo *mu*; ko *njȅga*, vȍlī *ga*; nà *njemu*, ò *njem* nâjboljē; bȁratō š *njîm*; *òna* dôđē svȁkō mȁlo; dȍčepō se *njê*, nȉje *jē* se mȍgō nàgledat; *njôj* svejèdno, prìsjelo ì *njōj*, gȁdī *jōj* se; dâj *njû*, brȉga *jē* nȉje; ù *njōj*; òženī se *njôm*...

dòlaz^{i}li *òni*, *òne* b^{i} rȁdo; *njȉā* petòr^{i}ca, òd *njī*, *njȉā* se rijèš^{i}li, stídīm *ī* se; *njìma* rȅknēm, dâj *īm*; zà *njī*, *njî* òćerāli, vȉdi *ī*; da je pò *njima*; Bôg š *njȉma*...

2.2. *Posvojne zamjenice*

2.2.1. *Nominativni oblici*. Posvojne zamjenice u ovome govoru glase: *môj*, *mòja*, *mȍje*; *tvôj*, *tvòja*, *tvȍje*; *njègov*, *njègova*, *njègovo*; *njȅzīn/njêzīn/njézīn/njên*, *njèz^{i}na/njêz^{i}na/njéz^{i}na/njéna/njêna*, *njèz^{i}no/njêz^{i}no/njéz^{i}no/njéno/njêno*; *nȁš*, *nȁša*, *nȁše*; *vȁš*, *vȁša*, *vȁše*; *njȉov/njȉ^{e}v*, *njȉova/njȉ^{e}va*, *njȉovo/njȉ^{e}vo*.

U nominativnim oblicima posvojnih zamjenica osobitosti u odnosu na standard jesu kratkosilazni naglasak u oblicima *mòje* i *tvòje* te čitava paleta oblika za 3. lice i u jednini i u množini. U kolebanju između oblika 3. l. jd. za ženski rod ipak su najčešći oblici s kratkosilaznim naglaskom.

môj bòstan, drâgā *mòja*, *mȍje* sèlo; onī *tvôj*, *tvòja* nafàka, *tvȍje* je; *njègov* ȍbičāj, ì š^{u}pa *njègova*, *njègovo* imánje; *njȅzīn* ćȁća, òra je *njên*, *njéna* bȁšča, *njéz^{i}na* srȅća, *njêz^{i}no* rȕo; *nȁša* bȁba, *nȁš* kàzan, *nȁše* se znâ; *vȁš* bùkvīk, *vȁša* snâ, svȅ je *vȁše*; *njȉova* je i sìk^{i}ra zlátna, *njȉ^{e}vo* tèle...

2.2.2. *Zavisni padeži*. Paradigmu posvojnih zamjenica karakteriziraju izostanak dužih oblika[22] i ijekavski nastavačni morfemi u I jd., G i DLI u množini:[23] *môj*, *mòja*, *mȍje*; *môg*, *mòjē*, *môg*; *môm*, *mòjōj*, *môm*; *môg/môj*,

[22] Oblici *móga/môga* i *móme/môme* vrlo su rijetki, a *mómu/môm*u i *mòjīma* posve nepoznati.

[23] Oblici G mn. *mòjije* i I jd. i DLI mn. *mòjijem* supostoje s oblicima *mòjī* i *mòjīm*. Oblici *mòjije* i *mòjijem* izvorno nisu imali jat u nastavku, nego je on hiperijekavizam kasnije preuzet analogijom iz paradigme zamjenica s nepalatalnom osnovom. Za oblike, pak, *mòjī* i *mòjīm* možemo pretpostaviti da su nastali od hiperijekaviziranih oblika (*mòjijem* > *mòjij^{e}m* > **mòjijm* > *mòjīm* i *mòjije* > *mòjij^{e}* > **mòjij* > *mòjī*), da su se formalno izjednačili sa starijim stanjem.

mòju, *mȍje*; *môm*, *mòjōj*, *môm*; *mòjijem/mòjīm*, *mòjōm*, *mòjijem/mòjīm*; *mòji*, *mȍje*, *mòja*; *mòjije/mòjī*; *mòjijem/mòjīm*; *mȍje*, *mòja*; *mòjijem/mòjīm*; *mòjijem/mòjīm*. Isto se dekliniraju i zamjenice *tvôj*, *tvòja*, *tvȍje*; *nȁš*, *nȁša*, *nȁše*; *vȁš*, *vȁša*, *vȁše* s razlikom što *nȁš* i *vȁš* u jednini imaju *nȁšeg* i *nȁšem*. Ovamo pripada i povratna posvojna zamjenica *svôj*, *svòja*, *svȍje*.

môg mi Bȍga, s *tvòjē* stránē, ìz *našeg* sèla, nêmā nȉkog *svôg*, *môm* svȅkru, *vȁšōj* je bȁbi osamdès, *svòju* žènu, vȉđe l ònog *nȁšeg*, nà *svōm* tàvanu, ù *našōj* àvliji, sa *svòjīm* brȁtom, pòd *našijem* brđom, *nȁša* Pòlja, *nȁšije* momákā, *mòjī* Pȅćīnā, *tvòjijem* rot^{i}èlj^{i}ma, *nȁše* sȉnove, pò *tvòjīm* rijèč^{i}ma, sa *svòjijem* volòma...

Oblici zamjenicā za 3. l. *njègov*, *njègova*, *njègovo*; *njȅzīn/njêzīn/njézīn/njên*, *njȅz^{i}na/njêz^{i}na/njéz^{i}na/njéna/njêna*, *njȅz^{i}no/njêz^{i}no/njéz^{i}no/njéno/njêno*; *njȉova/njȉ^{e}va*, *njȉovo/njȉ^{e}vo* imaju deklinaciju kao neodređeni pridjevi: *njègov*, *njègova*, *njègovo*; *njègova*, *njègovē*, *njègova*; *njègovu*, *njègovōj*, *njègovu*; *njègova/njègov*, *njègovu*, *njègovo*; *njègovu*, *njègovōj*, *njègovu*; *njègovīm*, *njègovōm*, *njègovīm*; *njègovi*, *njègove*, *njègova*; *njègovije/njègovī*; *njègovijem/njègovīm*; *njègove*, *njègova*; *njègovijem/njègovīm*; *njègovijem/njègovīm*. Rjeđe, i vjerovatno pod utjecajem sklonidbe određenih pridjeva, genitivno-akuzativni oblik za muški rod glasi *njègovōg*, a dativno-lokativni *njègovōm*.

njègova òca àm^{i}džić, od *njȅz^{i}nē* svȅkrvē, ìz *nji^{e}va* sèla; *njénu* òcu dȁo, onom *njêz^{i}nōm* brȁtu; pòsjekō *njègov* jȏšīk, vȉđo *njègova* dȁjdžu, ùzeo *njȉovu* sèstru; ù *nji^{e}vu* žȉtu, na *njègovōj* zèmlji; pod *njègovīm* òraom, s *njênōm* sèstrōm; *njègovi* vòlovi, *njȉova* Pòlja; od *njéz^{i}nije* sinóvā; dokùndisālo *njègovīm*; pokòsio *njègove* Pèć^{i}ne; nà *njēnīm* lèđ^{i}ma; s *njȉovijem* òcom...

2.3. *Pokazne zamjenice*

Ovdje uz standardnojezične oblike, koji su i manje frekventni, postoje i druge realizacije pokaznih zamjenica.

2.3.1. *Ovaj, ova, ovo*. Standardni je nominativni oblik ove zamjenice u muškom rodu rijetkost, a ako se i pojavi, ima kratkosilazni naglasak. Oblici su *ȍvaj/ȍvī,*[24] *ȍvā*, *ȍvō*. U deklinaciji nema većih otklona u odnosu na standard, a uvjetovani su fonetskim promjenama. Kao i u drugim imenskim riječima i zamjenice preferiraju kraće oblike. Ova se zamjenica mijenja po sklonidbi određenih pridjeva: *ȍvī/ȍvāj*, *ȍvā*, *ȍvō*; *ȍvog/ȍvōg,*[25]

[24] Oblik *ȍvī* mogao je nastati analogno zamjenici *kȍjī*.

[25] Kolebanja ove vrste, tj. hoće li nastavačni morfem imati nenaglašeni kvantitet, nema u deklinaciji određenih pridjeva. Kod pridjeva je taj morfem uvijek dug.

ȍvē, *ȍvog/ȍvōg*; *ȍvom/ȍvōm*, *ȍvōj*, *ȍvom/ȍvōm*; *ȍvog/ȍvōg/ȍvī/ȍvāj*, *ȍvū*, *ȍvō*; *ȍvom/ȍvōm*, *ȍvōj*, *ȍvom/ȍvōm*; *ȍvīm*, *ȍvōm*, *ȍvīm*; *ȍvī*, *ȍvē*, *ȍvā*; *ȍvije/ȍvī*; *ȍvijem/ȍvīm*; *ȍvē*, *ȍvā*; *ȍvijem/ȍvīm*; *ȍvijem/ȍvīm*. Paralelnu sklonidbu ima zamjenica *ȍnī/ȍnāj*, *ȍnā*, *ȍnō* i sve što je rečeno za jednu vrijedi i za drugu.

ȍvī pânj, *ȍvā* je kȕća, *ȍnō* mȁlo; pùno *ȍvog* blȁta, ȍd *onē* stârē, ȅno ti *ȍnōg*; *ȍvom* se ȍće, *ȍvōj* svejèdno; žívīm *ovī* žȉvot, *ȍnōg* mi ȕzēli, ù *onū* bȕkvu; ȍ *ovōm* Bȍžiću; pȍd *onīm* crijèpom; *ȍvī* ljûdi, *ovā* slâvlja; òd *onije* ànam; *ȍvīm* nȅ upravi; znádem *ȍvē*, zȁ *ovā* brda; pȍ *onīm* ljúdima; međù *ovijem* svȉjetom...

2.3.2. *Taj, ta, to*. Ova pokazna zamjenica još je bogatija oblicima. Češći su *ȍtī/ȍtāj*, *ȍtā*, *ȍtō*, izvedeni po analogiji prema zamjenicama za 1. i 3. lice, ali su dosta frekventni i *tâj,*[26] *tâ*, *tô*. Obje varijante imaju očekivanu deklinaciju, s kratkim oblicima i mogućnošću ijekavskih alomorfa u pojedinim padežima.[27]

tāj tvôj, *ȍtā* slȉka; òd *otog* dâna, zbòg *tē* cȕrē; *tôj* tvòjōj, *tȍm* svôm pájdi; *ȍtū* blúzu; na *otōm* krèdencu; pòd *otīm* lòncom; *tī* ćútuci; *ȍtije* žȉtkī; pȕsti *tê* prȉče; rècī *tīm* žènama; s *ȍtīm* mòmcima...

2.4. *Upitno-odnosne zamjenice*

Upitno-odnosne zamjenice jesu *tkȍ/kȍ,*[28] *štȍ/štȁ;*[29] *kȍjī*, *kȍjā*, *kȍjē*; *čȉjī*, *čȉjā*, *čȉjē*; *kȁkī/kàkav*, *kàka*, *kàko*; *kòlkī*, *kòlkā*, *kòlkō*.

2.4.1. *Imeničke upitno-odnosne zamjenice*. Zamjenice *tkȍ/kȍ* i *štȍ/štȁ* imaju paradigmu s očekivanim ijekavskim morfemom u instrumentalu, ali za razliku od posvojnih zamjenica ovdje imamo samo duže oblike: *tkȍ/kȍ*, *štȍ/štȁ*; *kòga*, *čèga*; *kòme*, *čèmu*; *kòga*, *štȁ*; *kòme*, *čèmu*; *kȉjem/kîm*, *čȉjem/čîm*. Oblikā sa zanaglasnom dužinom (*kògā*, *čègā*...) ovdje nema, a obilježje su susjednih muslmanskih govora.

kȍ te nȅ znā, *tkȍ* pȉjē, *štȁ* je bílo, nȅ valjā *što* tī tàkō; *kòga* se bòjī, jâ *čega* se brȁgnēm; *kòme* se klȁnjā, znâ *čèmu* se smíje; kod *kòga*, vȉdi *štȁ* râdī; o *kòme* prȉčā, u *čèmu* kȕuā; s *kȉjem*, zȁ *kīm* je plȁkala, *čîm* se bȁvī...

[26] Nema oblika **tî* u N jd. m. r., po analogiji prema drugim zamjenicama, da ne bi došlo do sinonimije s ličnom zamjenicom.

[27] V. 6.3.1.

[28] Oblik *tkȍ* jest rjeđi, ali kad se pojavi dosljedan je i u složenim neodređenim zamjenicama. U muslimanskim govorima ovoga kraja uvijek je *kȍ*.

[29] U funkciji odnosne zamjenice u nominativu uglavnom glasi *štȍ*, a kao upitna ima oblik *štȁ*. Upitno *štȍ* ima značenje ‘zašto’.

2.4.2. *Pridjevske upitno-odnosne zamjenice*. Zamjenica *kȍjī*, *kȍjā*, *kȍjē* za razliku od standarda uvijek ima kratkosilazni naglasak i kraće oblike u G, D i L jd. te u DLI mn. Osim toga karakteristični ijekavski oblici I jd., G i DLI mn. gotovo se uopće ne koriste, a razlog može biti disimilacija: *kȍjī*, *kȍjā*, *kȍjē*; *kȍjēg*, *kȍjē*, *kȍjēg*; *kȍjēm*, *kȍjōj*, *kȍjēm*; *kȍjēg/kȍjī*, *kȍjū*, *kȍjē*; *kȍjēm*, *kȍjōj*, *kȍjēm*; *kȍjīm*, *kȍjōm*, *kȍjīm*; *kȍjī*, *kȍjē*, *kȍjā*; *kȍjī*; *kȍjīm*; *kȍjē*, *kȍjā*; *kȍjīm*; *kȍjīm*. Paralelnu paradigmu ima i zamjenica *čȉjī*, *čȉjā*, *čȉjē*, dok *kȁkī/kȁkav*, *kȁka*, *kȁko*[30] i *kȍlkī*, *kȍlkā*, *kȍlkō* u GA i DL jd. imaju nastavke *-ōg*, *-ōm*, što je uvjetovano njihovom osnovom koja završava na nepalatalni suglasnik. Oblici N jd. *kȁka*, *kȁko* i N mn. *kȁki*, *kȁke*, *kȁka*, za razliku od ostalih srodnih zamjenica, nemaju dužinu na nastavačnom morfemu.

kȍjī je stàrijī, *čȉjē* li je tô mȁslo, *kȍlkā* je, *kȁka* je rána, *kȁkī* dȍbar pânj; ïz *kojē* kȕćē, kòd *čijēg* òca; dâjēm *kojēm* jâ òću, *čȉjēm* se dȉjetu rúgō; *kȍlkōg* sam vȅpra vȉd[i]la, *kȁkī* stân ìmā, *čȉjū* je ćêr dòveo; o *kȁkōm* dȓvetu; s *kȍjōm* jêtrvōm, s *kȍlkīm* račúnom; *kȁki* ljûdi, *kȍji* šûmnjāci, *kȁke* su mu njȉve; ù *kojīh* kȍmšījā; *kȁkīm* ȍn pòmāžē; za *kȍlkē* pȁre; pȍ *kojīm* stàzama; š *čȉjīm* pàrama...

2.4.3. *Pokazni zamjenički pridjevi*. Kao zamjenice *kȁkī/kȁkav*, *kȁka*, *kȁko* i *kȍlkī*, *kȍlkā*, *kȍlkō* mijenjaju se i pokazni amjenički pridjevi: *vȁkī*, *vȁkā*, *vȁkō*; *tȁkī*, *tȁkā*, *tȁkō*; *nȁkī*, *nȁkā*, *nȁkō*; *vȍlkī*, *vȍlkā*, *vȍlkō*; *tȍlkī*, *tȍlkā*, *tȍlkō*; *nȍlkī*, *nȍlkā*, *nȍlkō*. Za njih je karakteristična situacija supratna onome što se desilo kod pokaznih zamjenica. Tamo smo imali *ȍtāj/ȍtī*, *ȍtā*, *ȍtō* prema *ȍvī/ȍvāj*, *ȍvā*, *ȍvō* i *ȍnī/ȍnāj*, *ȍnā*, *ȍnō*, a ovdje je bitno obilježje afereza inicijalnog *o-* u *vȁkī*, *nȁkī* i *vȍlkī*, *nȍlkī* prema *tȁkī* i *tȍlkī*.

nȍlkā njȉva, *tȁkō* dijète; *vȁkōg* mòmka, u *nȁkē* cȕrē, s *tȍlkē* kàmarē; *nȁkōm* čȍjku; *nȍlkū* kȕću; na *nȁkōm* pánju; pred *nȍlkīm* svȉjetom, s *tȁkijem* glâsom; *vȁkī* vòlovi, kȍla *nȁkā*; *nȁkī* sijèlā požèl[i]a; *tȁkijem* svȁnē; nâjvolē *tȁkē*; po *vȁkijem* dân[i]ma; s *nȍlkīm* stvár[i]ma...

2.5. *Neodređene zamjenice*

Neodređene su zamjenice složenice upitno-odnosnih zamjenica. Za razliku od standarda, ovdje su plodni jedino prefiksi *ne-/nje-,*[31] *ni-*, *i-*, *sva-* i čestice *bílo* i *gȍd,*[32] rječe su neodređene zamjenice s prefiksima *što-*, *po-* i *pone-,*[33] a *koje-* i *gdje-* nisu plodni: *nȅko/nȅtko*, *nȅšto*; *nȅkī*, *nȅkā*, *nȅkō*;

[30] Zamjenica *kȁkī/kȁkav*, *kȁka*, *kȁko* može imati i sklonidbu neodređenih pridjeva, što važi i za složenice ove zamjenice (npr. ja *svȁkaka* svȉjeta, *nȅkaku* mòmku...).

[31] Znatno su rjeđi oblici s prefiksom *nje-*.

[32] Čestica *gȍd* uvijek dolazi iza zamjenice, dok *bílo* može biti i iza i ispred nje.

[33] Zamjenice s prefiksom *pone-* zapravo su višestruko složene (npr. *pònekī* < *po+ne+kȍjī*).

nȅčijī, *nȅčijā*, *nȅčijē*; *nȅkakī/nȅkakav*, *nȅkaka*, *nȅkako;*[34] *nȉko/nȉtko*, *nȉšta*; *nȉkojī*, *nȉkojā*, *nȉkojē*; *nȉčijī*, *nȉčijā*, *nȉčijē*; *nȉkakī/nȉkakav*, *nȉkaka*, *nȉkako*; *ȉko/ȉtko*, *ȉšta*; *ȉkojī*, *ȉkojā*, *ȉkojē*; *ȉčijī*, *ȉčijā*, *ȉčijē*; *ȉkakī*, *ȉkaka*, *ȉkako*; *svȁko/svȁtko*, *svȁšta*; *svȁkī*, *svȁkā*, *svȁkō*; *svȁčijī*, *svȁčijā*, *svȁčijē*; *svȁkakī*, *svȁkaka*, *svȁkako*; *bílo kȍ/tkȍ*, *bílo štȁ*; *bílo kȍjī*, *bílo kȍjā*, *bílo kȍjē*; *bílo čȉjī*, *bílo čȉjā*, *bílo čȉjē*; *bílo kàkī/kàkav*, *bílo kàka*, *bílo kàko*; *ko/tko gȍd,*[35] *šta gȍd*; *kojī gȍd*, *kojā gȍd*, *kojē gȍd*; *čijī gȍd*, *čijā gȍd*, *čijē gȍd*; *kakī/kakav gȍd*, *kaka gȍd*, *kako gȍd*; *kolkī gȍd*, *kolkā gȍd*, *kolkō gȍd*; *štȍšta*; *pòkojī*, *pòkojā*, *pòkojē*; *pònekī*, *pònekā*, *pònekō*. Paradigma ovih zamjenica ista je kao kod upitno-odnosnih. Zamjenice složene s *ni-* i *i-* redovito se rastavljaju umetanjem prijedloga.

nȅkaka ženìca, *tko gȍd* ȍće, *nȉčijē* štène, *svȁko* svȅ znâ; ìmā *nȅčeg*, ja *svȁkaka* svȉjeta, *nȉ* od *kog* nȉ glāsa; vàljā l *ȉčem*, *nȅkōj* bȁbi; *svȁšta* râdī, *kolkū gȍd* nâđēš, znâ l *ȉ* za *što*; *svȁko* dȍbar ù *nečem*, u *bílo kȍjōj*; š *čijīm bílo*, pòd *nekīm* dȓvetom; *nȉkaki* ljûdi, *nȅčijē* šȕme; *svȁkakijē* vȏćkī, *nekàkī* ljúdī; *svȁčijīm* ćèr[i]ma dávō; čȕjē *nȅkake* glȁsove; *nȉ* na *čijīm* kȕćama; prèd *svačijīm* òč[i]ma...

C. PRIDJEVI

3. Osnovno morfološko obilježje ove vrste riječi u govoru solinskog sliva jest čuvanje razlike između sklonidbe određenog i neodređenog vida pridjeva. Drugim riječima određeni se pridjevi dekliniraju po pridjevsko-zamjeničkoj promjeni, a neodređeni po imeničkoj. Osim toga, nastavci palatalnih osnova djelimično se povlače na korist nastavaka nepalatalnih osnova (npr. *vrúćo* mlijèko, ù *smeđōm* sànduku, òd *šūpljōg* zûba), što je već bilo slučaj kod imenica. Treće, frekventni su ijekavski refleksi u I jd. m. i sr. roda te u G i DLI mn. I, kao kod zamjenica, izostaju dugi oblici (**crnōme*, **čistōga*).

3.1. *Usporedna sklonidba pridjevā neodređenog i određenog vida*

U slučaju poklapanja oblikā ovih dviju paradigmi razlika je kod većine pridjeva uočljiva na prozodijskom planu. Karakteristika, naime, oblikā paradigme pridjeva neodređenog vida jesu uzlazni naglasci[36] i kratki nastavačni morfemi u većini padeža (osim u I jd. m. r. i sr. r., G, DL, I jd. ž. r. i

[34] Oblici mogu imati i izvorni naglasak osnovne zamjenice (npr. *nekàkī* ljúdī).

[35] Kod neodređenih zamjenica složenih s česticom *gȍd* prvi je član uvijek nenaglašen.

[36] Osim u jednosložnom obliku N jd. m. r., gdje se naglasak prirodno realizira kao silazni.

G i DLI mn.), dok određene pridjeve odlikuju silazni naglasci i nenaglašena dužina na svim nastavcima. I kad u standardu postoji kolebanje koju će vrstu naglaska imati koji vid pridjeva, ovdje je situacija jasna.

a) *Deklinacija pridjevā neodređenog vida*

	m. r.	*ž. r.*	*sr. r.*
jd.			
N	*zdrȁv*	*zdràva*	*zdràvo*
G	*zdràva*	*zdràvē*	*zdràva*
D	*zdràvu*	*zdràvōj*	*zdràvu*
A	*zdràva/zdrȁv*	*zdràvu*	*zdràvo*
L	*zdràvu*	*zdràvōj*	*zdràvu*
I	*zdràvīm/zdràvijem*	*zdràvōm*	*zdràvīm/zdràvijem*
mn.			
N	*zdràvi*	*zdràve*	*zdràva*
G	*zdràvī/zdràvije*	*zdràvī/zdràvije*	*zdràvī/zdràvije*
DLI	*zdràvīm/zdràvijem*	*zdràvīm/zdràvijem*	*zdràvīm/zdràvijem*
A	*zdràve*	*zdràve*	*zdràva*

b) *Deklinacija pridjevā određenog vida*

	m. r.	*ž. r.*	*sr. r.*
jd.			
N	*zdrȁvī*	*zdrȁvā*	*zdrȁvō*
G	*zdrȁvōg*	*zdrȁvē*	*zdrȁvōg*
D	*zdrȁvōm*	*zdrȁvōj*	*zdrȁvōm*
A	*zdrȁvōg/zdrȁvī*	*zdrȁvū*	*zdrȁvō*
V	*zdrȁvī*	*zdrȁvā*	*zdrȁvō*
L	*zdrȁvōm*	*zdrȁvōj*	*zdrȁvōm*
I	*zdrȁvīm*	*zdrȁvōm*	*zdrȁvīm*

mn.

N	*zdrȁvī*	*zdrȁvē*	*zdrȁvā*
G	*zdrȁvī/zdrȁvije*	*zdrȁvī/zdrȁvije*	*zdrȁvī/zdrȁvije*
DLI	*zdrȁvīm/zdrȁvijem*	*zdrȁvīm/zdrȁvijem*	*zdrȁvīm/zdrȁvijem*
A	*zdrȁvē*	*zdrȁvē*	*zdrȁvā*
V	*zdrȁvī*	*zdrȁvē*	*zdrȁvā*

Osim pridjeva tipa *zdrȁv*, *zdràva*, *zdràvo* (odr. *zdrȁvī*, *zdrȁvā*, *zdrȁvō*), prozodijsku opreku silaznosti i uzlaznosti u razlikovanju vida pridjeva imaju i sljedeći pridjevski tipovi: *bôs*, *bòsa*, *bòso* (odr. *bȍsī*, *bȍsā*, *bȍsō*); *stȁr*, *stàra*, *stàro* (odr. *stârī*, *stârā*, *stârō*); *pûst*, *pústa*, *pústo* (odr. *pûstī*, *pûstā*, *pûstō*); *bȉstar*, *bìstra*, *bìstro* (odr. *bȉstrī*, *bȉstrā*, *bȉstrō*); *ládan*, *ládna*, *ládno* (odr. *lâdnī*, *lâdnā*, *lâdnō*). Naglasni tipovi *zèlen*, *zelèna*, *zelèno* (odr. *zèlenī*, *zèlenā*, *zèlenō*) i *dugàčak*, *dugàčka*, *dugàčko* (odr. *dùgačkī*, *dùgačkā*, *dùgačkō*) ne razlikuju kategoriju vida vrstom naglaska, nego mjestom. Jedino tipovi *jàdan*, *jàdna*, *jàdno* (odr. *jàdnī*, *jàdnā*, *jàdnō*), *vȅseo*, *vȅsela*, *vȅselo* (odr. *vȅselī*, *vȅselā*, *vȅselō*) i *kȍrīstan*, *kȍrīsna*, *kȍrīsno* (odr. *kȍrīsnī*, *kȍrīsnā*, *kȍrīsnō*) ne razlikuju kategoriju vida u I jd. m. r. i sr. r., G, DL, I jd. ž. r. i G i DLI mn.

pústa djèca, *mȑka* kȁpa, *zlátan* mòmak; u *stàrē* kòbʲlē; *zelènē* jäbᵘkē, ja *srètna* čȍjka; *sȉt* se *gládnu* nè vjerujē, *mládōj* žèni; nêš vȉtᵗ *poštèna* insána, u *dubòku* vȍdu; na *dùgu* štápu; s *pràvīm* svȉjetom; *slàtke* su tō brȉge; *bòsije* nȍgū, *kràtkī* rukávā; za *mláde* ljûde; s *vrúćōm* pògačōm...

stârī râst, onā *lȉjepā*; *mȁmenē* krȁvē mêso, s *Bȉjelē* zèmljē, òd *prāvōg* dȑveta; svòjōj *dȍbrōj* màteri; nà *Stārū* Màjevʲcu, ù *Dùbokōm* Pòtoku; *zdrȁvōm* rúkōm; *stârī* ljûdi kâžū; òd *mālī* nȍgū, kòd *mlādī* cûrā; *glâdnīm* ústʲma; *zèlenē* džȁranʲke; pòd *stārīm* lȉpama...

3.2. *Upotreba neodređenog i određenog vida pridjeva*

Opreku između neodređenog i određenog vida imaju samo opisni pridjevi i, iako ih ovaj govor dobro razlikuje, njihova upotreba nije uvijek jasno razgraničena. Gradivni su pridjevi uglavnom određenog vida,[37] dok posvojni imaju oblike ili neodređenog ili određenog vida. Određeni vid imaju pridjevi izvedeni sufiksima *-iji*, *-njī*, *-šnjī*, *-skī*/*-kī*, a neodređeni vid imaju oni koji se tvore sufiksima *-ov*, *-ev*, *-ljev*, *-īn*.

[37] Takvi pridjevi, osobito u N jd. m. r. i u usmenoknjiževnom izražavanju, mogu imati oblik neodređenog vida (npr. *Òtac – dȑven kòlac*.)

dȓvenijem vȉlama, *zèmljanī* sûd, *gȕsanē* cȉjevi; *kokòšijā* jája, *zȁdnjī* dân, *jȕčešnjī* sòmūn, *lànjskī* snȉjeg, Mátē *djèdova*, *bèzova* mètla, *Péjićevu* sînu, Fránu *Jȁkovljeva,*[38] ìz *babⁱna* budžáka...

3.3. *Komparacija pridjevā*

3.3.1. *Komparativ*. Komparativ se opisnih pridjeva tvori od osnove i nastavaka *-ī*/*ljī*, *-ijī* i *-šī*, a njihova frekvencija i distribucija uglavnom se podudara s književnojezičkom normom. Oblike s *-ī* imaju jednosložni pridjevi s dugim slogom, neki jednosložni s kratkim slogom i dvosložni koji se tvore sufiksima *-ak*, *-ok* i *–ek.*[39] Komparativ nastavkom *-ljī* tvore pridjevi s osnovom na *b*, *p*, *v*. Nastavak *-šī* u komparativu imaju samo *làk*, *mèk* i *lȉjep*. Nastavak *-ijī* imaju jednosložni pridjevi s kratkim slogom, neki jednosložni s dugim slogom te višesložni i dvosložni osim onih s nastavcima *-ak*, *-ok* i *-ek.* Pridjevi *dòbar*, *zȁo*, *vèlik* i *màlen* imaju u komparativu supletivne oblike. Dvosložni komparativi imaju kratkosilazni naglasak, a trosložni i višesložni imaju kratkouzlazni na trećem slogu od kraja. Komparativ ima deklinaciju određenih pridjeva.

ȍnāj *jȁčī*, dân svȅ *dȕžī*, *mlȁđē slȁđē*, ȍn ti je *žȅšćī*, *dȁljī* rôd, vòlī *sȕvljē* mêso, ȍvāj je màlo *skùpljī*, nêmā *ljȅpšē* u sèlu, *làkšī* pòsō, *stàrijē* žène, *pùstijē* djècē, jȍš *tùžnijī*, òdo *bȍljēm*, nè znā se kȍ je *gȍrī*, *vȅćā* od mòjē, nè mᵉre *mànjē*, dâj *mȉnjī*...

3.3.2. *Superlativ.* Treći se stupanj komparacije tvori od komparativa prefiksom *nȁj-*/*nâj-*.[40] Superlativ obično ima oba naglaska, i na prefiksu i na osnovi, pa se često razbija zanaglasnicama.

nȁjprȅčī rôd, *nȁjstàrijēg* sîna, ȍnāj *nȁjgȍrnjī*, *nâjpamètnijī* òd nās, *nâj* smo *bȍljī*, *nȁj* si mi *ljȅpšā*...

3.3.3. *Modificiranje pridjevskog značenja prefiksima po- i pre-/pri-*. Prefiks *po-* slabi osnovno pridjevsko značenje, a *pre-*/*pri-* izriče pojačan stupanj značenja pridjeva. Prefiksom *po-* modificira se i superlativno značenje u elativno.

pȍbezobrazna je bíla, vàkō *pȍmalēn* čȉča, *prȅslāna* čȍrba, dòbra mi je *prȉdobra*, *pȍnājbȍljī* òd svī, *pȍnāljljȅpšā* međù njⁱma...

---

[38] Potvrđena je i tvorba posvojnog pridjeva sa sufiksom *-īn* od imenice *Jȁkov* (npr. jâ sam *Jȁkovⁱna*).

[39] Svi pridjevi na nepalatal imaju palataliziranu osnovu u komparativu.

[40] Frekventniji su superlativi s *nȁj-*.

D. BROJEVI

4. Neki brojevi imaju realizaciju različitu od standardne, ali je to većinom uvjetovano razvojem na fonetskoj razini.

4.1. *Glavni brojevi*

Broj *jèdan*, *jèdna*, *jèdno* ima deklinaciju određenih pridjeva s razlikom što u N i jd. i mn. nema kvantitet na nastavačnom morfemu. Brojevi *dvâ*, *dvìje*, *òba*, *òbadvā*, *òbadvije* i *trî* imaju zavisne padeže, ali očita je tendencija prema njihovoj indeklinabilnosti. Nešto su običniji oblici kosih padeža ovih brojeva ženskog roda (GA *dvíjū*, *obadvíjū*, *tríjū* DLI *dvìma*, *obadvìma*, *trìma*), dok se oblici muškog i srednjeg roda zamjenjuju brojnim imenicama. Broj se *čètri* ne deklinira. Imenice i pridjevi uz brojeve *dvâ*, *dvìje*, *òba*, *òbadvā*, *òbadvije*, *trî* i *čètri* stoje u starom nominativu dvojine (u m. i sr. rodu jednak je G jd., a u ž. r. N mn.), a lične zamjenice imaju oblik G mn. Ostali su jednočlani glavni brojevi nepromjenjivi: *pêt*, *šêst*/*šês*, *sèdam*, *òsam*, *dèvet*, *dèset*/*dès*^{e}*t*, *jedànēs*, *dvánēs*, *trínēs*, *četrnēs*, *pètnēs*, *šèsnēs*, *sedàmnēs*, *osàmnēs*, *devètnēs*, *dvád*^{e}*sēt*/*dvâjs,*[41] *tríd*^{e}*sēt*/*trîes*/*trìs*, *četrdèsēt*/*čèt*^{e}*res*/*čètres*, *pedès*, *šezdès*, *sedamdès*, *osamdès*, *devedès*, *stô*, *dvjèsto*/*dvjèsta*, *trîsto*/*trîsta*, *čètristo*/*čètrista*, *pêsto*/*pêsta*, *šêsto*/*šêsta*, *sèdamsto*, *òsamsto*, *dèvesto*, *ìljadu*. Uz te brojeve imenice, pridjevi i zamjenice stoje u G mn. *Stòt*^{i}*na*, *ìljada*, *milìōn* i *milijârda* brojne su imenice. Višečlani glavni brojevi nastaju slaganjem jednočlanih.

jèdan dân, u *jèdnīm* cìp^{e}lama, *jèdna* léđa ìmām, nâs *dvâ*, ko *dvâ* jájeta, ònī *dvíjū* kónā, òd *dvije* sèstre, izgùb^{i}la *òba* sîna, dála *obadvìma*, zä *trī* dȉjeta, na sve *čètri*, *péšēs* kûćā, *sèdam* dánā, *dès*^{e}*t* gòdīnā, *pètnēs* dùlūma, *dvâjs* ì trī, *dvjèsta pedès* màrākā, *ìljadu* pútā, *pê stòtīnā*, *dvjétrī ìljade*, ko *dvâ milióna*...

4.2. *Redni brojevi*

Redni se brojevi tvore nastavkom *-ī* od glavnih brojeva. Brojevi *prvī*, *drùgī*, *trèćī* i *čètvrtī* načinjeni su od drukčije osnove. Dekliniraju se kao određeni pridjevi. U višečlanim brojevima samo posljednji član ima oblik rednog broja, a s ostalim se članovima uglavnom ne veže veznikom.

s *prvōm* žènōm, *prvī* dòšli, ù *drugū* nèd^{i}lju, *drùgā* rúka, *trèćī* dân Bòž^{i}ća, *čètvrtī* rázred, ù *pētōm* mjesécu, *dèsētōg ôsmōg*, *devètnēstō* gòd^{i}šte, sväkōg *dvádestōg*, *ìljadu dèvesto trídestē*...

[41] Različiti fonetizmi istog broja najviše su uvjetovani govornom situacijom i rečeničnim ritmom te i kod istog informatora nije dosljedna upotreba jednoga oblika.

4.3. *Brojni pridjevi i zbirni brojevi*

Brojni se pridjevi tvore od osnove glavnih brojeva nastavcima *-òji*, *-òje*, *-òja* (za brojeve *dvâ*, *ȍba*, *ȍbadvā* i *trî*) i *-èri*/*òri*, *-ère*/*òre*, *-èra*/*òra*.[42] Oni se redovito koriste umjesto glavnih brojeva uz zbirne imenice, uz *pluralia tantum* i imenice koje znače parove ili cjeline sastavljene od više pojedinih istih ili sličnih primjeraka ili dijelova. S imenicama se slažu u rodu, broju i padežu, a mijenjaju se po pridjevskoj deklinaciji. Prilikom brojenja bićā različita spola i uz imenicu *jáje* upotrebljavaju se zbirni brojevi, koji su po obliku brojni pridjevi srednjeg roda, ali s izmijenjenim naglaskom (*dvȍje*, *trȍje*, *čȅtvero*/*čȅtvoro*, *pȅtero*/*pȅtoro*, *šȅstero*/*šȅstoro*, *dȅs*^{e}*tero*/*dȅs*^{e}*toro*...), a imenice se uz njih slažu u G mn. Kao brojni pridjev služe i množinski oblici broja *jèdan*, *jèdna*, *jèdno*.

jèdna léđa, na *jèdnīm* lìgurama, *dvòji* svȁtovi, ù njī su *dvòja* djèca (u značenju ‘od dviju različitih majki ili od dvojice očeva’), *dvòje* gaće, mȍje *dvȍje* djècē, bíli *trȍji* òpanci, čȍjk ima *trȍje*, š *četvèrīm* kȍl^{i}ma, *čȅtvèro* mȁčīćā, ùbio *pȅt*^{e}*ro* jája, *dvánēstero* prȁsādi, ìzgin^{u}lo *dvádestero-trídestero*...

4.4. *Brojne imenice*

Kad se broje muškarci može se umjesto glavnog broja upotrijebiti brojna imenica izvedena od osnove brojnih pridjeva sufiksom *-ica*/^{i}*ca*. Imenske se riječi s brojnim imenicama slažu u G mn.

dvòj^{i}*ca* brȁćē, s *obòj*^{i}*cōm*, *trȍj*^{i}*cu* stàrijī ljúdī, sve *četvèr*^{i}*ca* nèstala, nâs *petòr*^{i}*ca*, njî mòžda *dvadestòr*^{i}*ca*...

E. GLAGOLI

5. Glagolski sustav ovoga govora karakteriziraju iste gramatičke kategorije kao i glagole u standardu, ali ovdje unutar kategorijā postoje neki odmaci u odnosu na književnu normu. Osobitost glagolskog sustava ovdje jesu očekivan izostanak imperfekta i glagolskog priloga prošlog, manje frekventan futur drugi i iznimno rijedak pluskvamperfekt te, za razliku od standarda, vrlo živ aorist. Oblici koji odstupaju od književne norme najčešće su rezultat odgovarajućih fonetskih procesa. Nisu rijetki tvorbeni oblici u standardu označeni kao arhaizmi, poput *ùnīć*, *znádem*, *dȁdnēm* i drugi.

[42] Znatno su češći oblici s nastavcima *-èri*, *-ère*, *-èra*. Ovi su nastavci kod višesložnih oblika nenaglašeni (npr. *dvánēstero* prȁsādi).

U ovom opisu relevantne glagolske gramatičke kategorije prate se kroz predstavljanje oblikā načina, vremena i stanja.

5.1. *Infinitiv*

Ovaj oblik završava na *-t* i *-ć*, dakle potpuno je i dosljedno provedena redukcija finalnog *-ĭ*. Ako je reduciran i nenaglašeni *ĭ* ispred infinitivnog *-t*, a prethodi mu *d* ili *t* dolazi do konsonantske geminacije, odnosno, glasovna se realizacija završnoga *t* do određene mjere produžuje, kako je opisano u 4.17. Glagoli druge vrste redovito imaju oslabljen vokal u infitivnom infiksu *-nu-*, a za *màkn^{u}t* potvrđen je i oblik *màkēt*, ali češće u složenicama. Od glagola trećeg razreda prve vrste (glagoli na *-psti*) jedino *òzēpst* ima taj oblik, dok su ostali promijenili vrstu (obični su *crȑpit*, *dúb^{i}t*, *grèbat* i njihove složenice). Uslijed jednačenja konsonanata po mjestu tvorbe na granici riječi, moguće su različite fonetske realizacije infinitivnog dočetka.

grȁ *opríčat*, znâ *kázat*, za *požèl^{i}t*, nèmōj *ȉć*, svȁko mȍgō *ùnīć*, ȍće *ùteć*, *pòmoć* nām, grânu *dòfat^{t}*, nàv^{i}kli *rát^{t}*, svòje *zaštít^{t}*, još jèdnōč *vȉt^{t}*, *dȉgn^{u}t* na tàvan, *pomàkēt* s mjȅsta, *mȅtn^{u}t* šèćera, da nêćeš *òzēpst*, *òzēpš* ćeš, *izdúb^{i}t*, ȍće *ogrèbat*...

5.2. *Prezent*

Morfološke karakteristike prezenta u hrvatskom govoru sliva Soline ne razlikuju se mnogo od onih koje on ima u standardnom jeziku. Obilježje prvog lica jednine jest nastavak *-m*, odnosno *-u* u *ȍću* i *mògu* koje je rjeđe od oblika *mȍrem*. Za drugo lice jednine nastavak je *-š*, za treće *-Ø*, prvo lice množine tvori se nastavkom *-mo*, drugo nastavkom *-te*, a treće, ovisno o vrsti kojoj glagol pripada, nastavcima *-ū*, *-jū* ili *-ē*. Neki glagoli koji u standardu pripadaju drugom razredu pete vrste (onī na *-ati* s prezentom tvorenim nastavkom *-jēm*) sprežu se u prezentu isključivo po prvom razredu iste vrste (prezent na *-ām*), a neki glagoli svršenog vida prvog razreda imaju dubletne prezentske osnove pa mogū tvoriti prezent kao glagoli drugog razreda (npr. *dádem*, *znádem* rjeđe *imádem*) ili po konjugaciji glagolā druge vrste s formantom *-n-*[43] (npr. *znȁdnēm*, *dȁdnēm*, *ìmadnēm*, *stànēm*).

I ovdje je kao i u standardu nenaglašena dužina prozodijsko obilježje prezenta.[44] Funkcionalno, prezent svršenih glagola redovito stoji umjesto složenog oblika, ionako rijetkog, futura drugog.

dok jâ *vîknēm*, *pòglēdām* te cȉjeli dân, *vúčem*, kolko gȍd *ȍću*, *znádeš* tī njèga, štȁ *râdīš*, *jèdē* bòstan, *fâlī* te, jèdnāko *skâčē*, ùvijek *kòsīmo*, *ȍćete*

[43] Ova tvorba je osobito česta kad prezent nesvršenih glagola stoji umjesto futura dugog.

[44] Glagoli prve i pete vrste, koji u prezentu imaju uzlazne naglaske u slogu pred nastavkom, ovdje isključivo imaju kratak slog. Usp. bilješku 9.

l sóka, stálno *pítajū*, nè *čujū* nās, *dȓžē* gòveda, *sȉpām* vȍdu, *dòzīvā* ga, *znádemo* mī, ako *ìmadnēm* pârā...

5.3. *Pitanje imperfekta*

Glagolsko vrijeme koje se i u ovome govoru povuklo, ostavilo je traga u vidu imperfekta glagola *bȉt*, i to uglavnom samo u 3. l. jd. Razlog je zacijelo frekventnost toga oblika.

kȁd onō *bjȅše*, ù njega *bjȅše* jèdan bȍlestan sîn...

5.4. *Aorist*

Ovo je vrijeme, za razliku od imperfekta, vrlo frekventno. Očekivano se tvori samo od svršenih glagola, ali u formi neki glagoli odstupaju od norme. Ovdje se, dakle, ne radi samo o promjenama na fonetskom planu. Većina je glagola izjednačila 1. lice s oblicima za 2. i 3. lice u jednini.[45] To se dogodilo analoški prema jedninskim oblicima aorista glagolā s osnovom na vokal, kod kojih su se nakon ispadanja finalnog *-h* upravo izjednačili jedninski oblici. Moguće je pretpostaviti i da se manje čest oblik za 1. l. jd. povukao pred logično najfrekventnijim oblikom 3. l. jd. U prilog drugoj pretpostavci mogla bi ići i činjenica da aorist glagola *bȉt* za sva lica i u jednini i u množini glasi *bȉ*/*bi*. Ipak, najvjerovatnije je da su razni uzroci interferirali. 1. lice mn. ima alternaciju *-smo*/*-šmo*, dok je ona rijetka u 2. l. mn. *-ste*/*-šte*. Aorist se, osim za blisku prošlost, često koristi i za živo pripovijedanje i blisku budućnost.

Prozodijski gledano, dvosložni aoristni oblici najviše imaju kratkosilazni naglasak, a višesložni, ovisno o vrsti kojoj pripadaju, mogu imati i uzlazne naglaske, ali i kod njih je čest kratkosilazni na prvom slogu. Zanaglasnu dužinu ima samo 3. l. mn. Za množinske oblike glagola s dugim osnovnim vokalom karakterističan je i dugouzlazni naglasak na pretposljenjem slogu.

jā *dòbi* dvȉje, jâ ga nè *pronāđe*, jā ti *pȍjede* svȅ, *òdo* kȕći, *rȅko*, *dȁde* l jā tȅbi[46], *ȕzē* l koláča, štȁ *rȅče*, kȁd prȉje *ȕrādi*, *uníđe* on sâm, kad *sijèvnu*, òsječe *dìvljaku*, *počésmo* bèz tebe, *òdošmo* mī, djȅ *zàstadoste*, *prèkȉdoste* me ù jelu, *uzéšē* nām dûšu, *dóđošē* brȉzo, *òstadošē* njȉā dvȍje, *pomrijèšē* ù jèdnōj gȍdȉni...

---

[45] To se ne dešava, uglavnom, samo kod okamenjenih formi, kao što su poštapalice i uzrečice.

[46] Glagoli *dȁt*, *znȁt*, *ìmat*, *mȍć*, *stȁt*, *tjȅt* i njihove složenice, kao i u prezentu, imaju dubletne osnove.

5.5. *Perfekt*

Perfekt se tvori od glagolskog pridjeva radnog[47] i nenaglašenih oblika pomoćnog glagola *bȉt*. U pitanjima i pri isticanju upotrebljavaju se u perfektu i naglašeni oblici. Vrlo se često i izostavlja pomoćni glagol, osobito u poslovicama i u živu pripovijedanju, a kod povratnih glagola redovito.

urádiō sam tô, *plȅla* čòrape, *jȅsi* l ī *ùćerō*, *znȁli smo* tàkō dȍkasna, *zatvòr*^{i}*la* kȕću, òni *su dozívali*, pô sâta *čȅkō*, *zapòvid*^{i}*la sam* īm, vî *ste strádali*, mī se *zàp*^{i}*li*, *ùn*^{i}*šō* bez pítanja, tī sâm *dòšō*, *jèste* l *ìspekli* ràkiju, *òbrali ste* bòstan, *zapál*^{l}*i* sȉjeno, *nísu ìšli* k mȉsi...

5.6. *Futur prvi*

Ovo glagolsko vrijeme nema nekih izrazitijih morfoloških osobitosti u odnosu na standard. Tvori se, dakle, od infinitiva i nenaglašenog oblika *ću*, *ćeš*, *će*, *ćemo*, *ćete*/*ć*^{e}*te*, *ćē*. Vrlo često oblik za 2. l. jd. glasi *š*. Budući da na infinitivni dočetak fonetski djeluje početno *ć-* pomoćnoga glagola, pravilne su glasovne alternacije. Kad infinitiv završava na *-ć*, nije primijećena glasovna geminacija. U slučaju inverzije glasovnih jednačenja naravno nema. Uz upitnu zamjenicu *đȅ* obično se izostavlja infinitiv *ȉć*.

bȉ ću kako bȕdē, *dȑža ću* ī u Mírnovači, *vrát*^{i} *ćemo* se, kȁ *š* mi *dònijet*, ȍn *će bàn*^{u}*t*, svȉ *ć*^{e}*te nòćit*, tàkō *će bȉt*, *dô ću* òpē sùtra, *ìspe će* snâ, *prô će* tō njû, òndā *ćemo ùnīć*, đȅ *š* ànam, sȁ *ću* ti *rȅć*, *ùješ će* te cúko, *pòmuš ću* jâ, sáma *će* ī *ìsplest*...

5.7. *Pluskvamperfekt*

Ovaj se glagolski oblik nije izgubio, ali je rijedak, a i kada se koristi, nije posve jasna njegova funkcija. Pluskvamperfekt, naime, ne služi toliko za slaganje vremenā u zavisnim rečenicama, nego se više koristi u glavnim rečenicama za izricanje neke davno prošle radnje ili prilikom živa pripovijedanja. Tvori se od glagolskog pridjeva radnog i perfekta glagola *bȉt*. Ipak, u nekim primjerima pluskvamperfekt dolazi sporadično, a umjesto njega bi bez ikakve promjene značenja mogao stajati perfekt.

bíli ga *tráž*^{i}*li* pa òt^{i}šli, *bȉo sam* jā *rádio*, ȍn *bȉo dòšō*, *čȅkali smo* mī *bíli*...

5.8. *Futur drugi*

Futur drugi je glagolsko vrijeme koje mogu imati svi glagoli, ali se zapravo tvori samo od nesvršenih glagola. Funkciju futura drugog svršenih

[47] V. 9.11.1.

glagola preuzima njihov prezent. Futur drugi služi za izricanje radnje zavisnih rečenica, obično pogodbenih i vremenskih, ali kao konstrukcija s veznikom *da* ili *ne da* ima značenje apsolutnog ireala.[48] Tvori se od glagolskog pridjeva radnog i svršenog oblika prezenta glagola *bȉt* (*bȕdēm*, *bȕdēš*, *bȕdē*, *bȕdēmo*, *bȕdēte*, *bȕdū*). Nije poznata forma s pomoćnim glagolom i infinitivom.

ako jâ *bȕdēm víkala*, kad te *bȕdū fál*^{l}*i*, dokle nās gȍd *bȕdū mògli* vȁrat, dok se mî *bȕdēmo smrzávali*, dà *budē čȃčkō* (u značenju ‘nije trebao dirati’), ne dà *budū glàsali* (u značenju ‘nisu trebali glasati’)...

5.9. *Imperativ*

Imperativ ima nesložene oblike samo za 2. l. jd. i 1. i 2. l. mn. Nastavci koji se najčešće dodaju prezentskoj osnovi glase: *-Ø*/*-j*/*-i*, *-jmo*/*-mo,*[49] *-jte*/*-te*. Njegovo se značenje može ublažiti česticom *dȅ* ili postponiranim *-dēr*/*-dēra*. Forme koje odstupaju od norme rezultat su fonetskih procesa. Takav imperativ osim kao zapovjedni način služi i za živopisno pripovijedanje. Zapovijed se još iskazuje i konstrukcijom *àjde*/*àjmo*/*àj* + infinitiv (koji može i izostati ako je situacija dovoljno indikativna). Za izricanje zapovijedi u 3. licu služi složeni oblik čestice *nek* i prezenta 3. l. jd. ili mn. Za negaciju se koristi konstrukcija *nèmōj*/*nèmōjte* + infinitiv, ali i negacijska čestica *ne*. Uz česticu *ne* dosljedno idu nesvršeni glagoli, a analogijom prema toj pojavi i potvrdni imperativ te infinitiv uz *nèmōj*/*nèmōjte* također pokazuju tendenciju nesvršenosti.

nè *bōj* se, *skrôj* mi ćȕrak, dȅ mi *rèci*, *víknidēr* ga, *òd*^{d}*ēra* vâm, lȉjepo *pláti*, *brȁgn*^{i} se tȍga, ne *prodáj*^{i} kȕćē, ne *lijèć*^{i}*te* tùda, bȑžē *dáji*, *nòs*^{i} tō tàkō mî trî dâna *lûtāj*, *bjȅžmo* dȍl, *àjmo* kȕći (u značenju ‘pođimo kući’), *dâjte* mi, *otàr*^{i}*te* nȍge, *àjte* nȉza strānu, *nek râdi* šta ȍće, *nek* sàmo *dôđū*, *nek je* njȅmu dòbro...

5.10. *Kondicional*

U upotrebi su samo oblici kondicionala prvog koji ustvari pokriva i situacije koje standard propisuje kondicionalu drugom. Ovaj se složeni glagolski oblik tvori od glagolskog pridjeva radnog i aorista glagola *bȉt*, koji za sva lica glasi *bi*/*bȉ*. O tome, radi li se o pitanju ili isticanju, ovisi hoće li oblik pomoćnog glagola biti naglašen. Ova konstrukcija iskazuje želju, mogućnost, ali i ponavljanu radnju u prošlosti.

---

[48] ‘Apsolutan’ ovdje znači – upotrijebljen u nezavisnoj rečenici.

[49] Oblik za 1. lice iznimno je rijedak, gotovo ograničen na frazeme koji su i izgubili imperativno značenje, zapovijed se za 1. l. obično iskazuje konstrukcijom s *àjmo*.

nâj *bi* jā *vòlio* ùmrijet, mī *b ìšli*, *bȉ* l mi *pòmogō*, mȍgō bi sȁmo *lèžat*, kad *bi ùdarāla*, *govòrio bi* mi òtac, po mráku *bi* se *vrȁćali*, *požèn*^{i}*la b* jā vâs svȅ, nè *bi* tō òni *znȁli*...

5.11. *Glagolski pridjevi*

5.11.1. *Glagolski pridjev radni.* Tvori se, kao i u većini štokavskih govora uopće, na isti način kao u standardu, od prezentske osnove i nastavaka *-o*/*-ō* (<*-l*), *-la*, *-lo*, *-li*, *-le*, *-la*. Deklinira se po pridjevskoj promjeni, a može imati i određeni i neodređeni vid pa za nj vrijedi sve što je rečeno u 7.1. Osim što rijetko ima pridjevsku funkciju, služi i za tvorbu aktivnih složenih oblika: perfekta, pluskvamperfekta, futura drugog, kondicionala i optativa. Ovaj je oblik, a posebno kraj riječi, osobito pogodan za pojedine glasovne promjene.[50]

ko kod *zrèlē* jäb^{u}kē, od *òdrāsla* čȍjka, *òbrali ste* bòstan, *bíli* ga *tráž*^{i}*li* pa òt^{i}šli, kad te *bȕdū fál*^{i}*i*, *bȉ* l mi *pòmogō*, *žív*^{i}*li*, *pjȅvō* dàbōgdā...

5.11.2. *Glagolski pridjev trpni*. Kao i u književnoj normi tvori se samo od prijelaznih glagola. Tvorba ovog oblika ne razlikuje se od standardne. Nastavci koji se dodaju prezentskoj osnovi, ovisno o vrsti ili podvrsti kojoj glagol pripada, jesu *-n*/*-na*/*-no*, *-en*/*-ena*/*-eno*, *-jen*/*-jena*/*-jeno*, *-ven*/*-vena*/*-veno* i *-t*/*-ta*/*-to*. Nema primjerā tvorbe nastavkom *-t* gdje norma predviđa druge nastavke i obrnuto. Trpni se pridjev sklanja, ako i radni, po pridjevskoj deklinaciji, također može imati i određeni i neodređeni vid. Osim što služi za tvorbu pasivnih glagolskih oblika, njegova je primarna funkcija pridjevska.

ìscijepāna dȓva, *pòsijānōg* žȉta, *zvânī* dȕvāk, *zîdānu* kȕću, *òkačeno* na čivȉluk, *privedèna* cȕra, *ùsīćene* tȕnje, *pèčenō* prâse, *popijèna* ràkija, *samljevèna* šèn^{i}ca, štȁ si *smȑknūt*, *pòznāt* svȁt, *slàma* pròstrijeta...

5.12. *Glagolski prilozi*

5.12.1. *Glagolski prilog sadašnji.* Ovaj je oblik živ u govoru, a tvori se, a kao i u književnom jeziku, od 3. lica množine prezenta nesvršenih glagola i nastavka *-ć*. Može se čuti i neokrnjen prilog sadašnji s nastavkom *-ći*, ali takvi primjeri imaju kratkouzlazni naglasak na pretposljednjem slogu. Vrlo je čest u konstrukciji s aoristom.

cȓče *plȁčūć*, tako *kàzujūć*, jā se sȁtra *govòrēć*, ne *fálēć* īm vjȅrē, òsta *radèći*, *trčèći* dòšō, *čučèći* râdī...

[50] *Hrvatski govor u slivu rijeke Soline (osnovne fonološke osobine)*, u Gradovrh, br. 3, Tuzla, 2006.

5.12.2. *Glagolski prilog prošli*. Vrlo je rijedak, a i kad se pojavi, najčešće je riječ o nekoj okamenjenoj konstrukciji. Tvori se od infinitivne osnove svršenih glagola nastavcima *-vši*/*-āvši* i *-v*/*-āv*. Zbog karakteristične suglasničke skupine, ne dolazi do redukcije finalnoga *-i*. Ovaj oblik glagola *bȉt* zapravo je sačuvao staru pridjevsku funkciju, a glasi *bîvšī*, *bîvšā*, *bîvšē*.

mẽni *rèkāvši* (u značenju ‘moje je mišljenje’), pȍrano *pòšāvši*, *báciv* onī kȁmēn...

5.13. *Pasivni oblici*

Kako u slavenskim jezicima uopće pasiv čini mali postotak svih glagolskih konstrukcija, tako je i u ovom govoru slabo zastupljen. Tvori se na dva načina: povratnom zamjenicom *se* uz aktivne oblike glagola i oblicima složenim od glagolskog pridjeva trpnog i odgovarajućeg obika pomoćnog glagola *bȉt*. Trpno stanje iskazano na prvi način mogu imati svi glagoli, a na drugi način samo prijelazni glagoli.

dovedèna mi *je*, *prȉpēt*^{i} *su* za kóč^{i}ć, *pòsāđeni su* ràstići, sȁmo *se râdī*, svȅ *je* vō *bílo ȕzorāno*, zèmlja *se podijèl*^{l}*a*, *pȍjelo se*, *ȉzgrādi se* cȓkva, cèsta *bî zàpočēta*, *bȉ ćе* dòtad *ùrēđeno*, *bȉ ćе se* òpēt dòbro, ako *bȕdēš pòfāljen,*[51] dok *se nè budē skȕ*^{u}*alo*, *bílo bi* dòbro *pečèno*...

F. PRILOZI

6. Prethodno opisane fonetske promjene i pojave nisu zaobišle ni priloge, ali ova vrsta riječi ima i druge uzroke otklonu pojedinih priloga od standarda. Oni se uglavnom tiču tvorbe.

6.1. *Prilozi mjesta*

Ovi su prilozi dvojaki, jedni su nastali izvođenjem od zamjenica, a drugi prijedložno-imeničkom rekcijskom vezom ili drukčije od punoznačnih riječi ili od prijedloga. Standardnojezične upitne zamjenice *gdje*, *kamo* i *kuda* ne samo da se više gotovo ne razlikuju po značenju, nego su neki njihovi oblici promijenili i značenje. Zamjenica *đȅ* osim što zadržava značenje ‘na kojem mjestu’, ali dobiva i značenja ‘u kojem smjeru’ i ‘kojim putom’ što su izvorno značenja zamjenicā *kamo* i *kuda*. S druge strane zamjenica *kȁm* specijalizirala je značenje u ‘gdje’,[52] a *kȕd* znači ‘u

[51] U futuru drugom pasivnom često se izostavlja glagolski pridjev radni glagola *bȉt*.

[52] I to samo u nekim kontekstima kako ilustriraju navedeni primjeri.

kojem smjeru', *kùda*/*kùdā* 'kojim putom' i rjeđe 'u kojem smjeru'. Običniji prilozi mjesta tvoreni od zamjenica jesu: *óvde*, *tû*/*tûd*/*túde,*[53] *ónde*/*nónde;*[54] *ȍvdud*/*ȍvduda*, *tùda*/*tùdā*, *ȍndud*/*ȍnduda*/*nȍndud*/*nȍnduda*; *vâm*, *tȃm*, *ànam;*[55] *ȍtkle*, *ȍvdale*, *ȍtale*, *ȍndale*; *dókle*, *dóvle*/*dóvde*, *dótle*, *dónde*; *nȅđe*, *nȉđe*, *svȕđe*, *ȉđe*, *svȕkud*, *nȉkud*, *nȉotkle*, *dónēkle*. Ostali obični prilozi mjesta jesu: *gȍr*/*gorjénā dȍl*/*doljénā,*[56] *ȍzgō*/*ȍzgōr*/*odȍzgō*/*odȍzgōr*/*odozgóra*, *ȍzdō*/*odȍzdō*/*odozdóla*, *nȉzbrdo*, *ȕzbrdo*, *brȇdu*, , *nȃpolju*, *unútra*, *blízu*, *pȍdaljē*, *ȉzblīza*, *spȍlja*...

óvde se dosèl^{i}i, *túde* bȉo jèdan iz Dòboja, *nónde* bíla ȕdžera, àj *ȍvduda vâm*, *tùda* po tégu, *ȍndud* dòšli prȉja rȁta, *tâm vâm*, dâj *vâm*, *ànam* bȁc^{i}la, *ànam* njȅga (u optativnom značenju 'bio daleko' ili 'onamo s njim'), *ànam* stȍjī, *ȍtkle* ste vī, bjȅž *ȍtale*, *dóvle* mi je dòšlo, *nȉđe* nísmo prìspjeli, *svȕđe* ȍn bȉo, màkar *dónēkle*, *gȍrjénā* ù šumi, *dȍl* ȍdnijet, *ȍzgōr* pòšla, *ȍzdō* se čȕjē, òdo *brȇdu*, *nȃpolju* zíma, *blízu* je, *pȍdaljē* ȉza grōblja, *spȍlja* ùlazī...

6.2. *Prilozi vremena*

Prilozi koji upućuju na vremenske okolnosti odvijanja neke radnje ponešto su jednostavnije građe. Ima ih neizvedenih, jedna se velika skupina tvori od imenica koje imaju značenje vremenske jedinice ili dijela dana, mjeseca, godine i sl., a izvode se i od ostalih punoznačnih vrsta riječi. Frekventniji su vremenski prilozi: *sȁd*, *tȁd*, *ȍndā*, *nȉkad*, *nȅkad*, *vȁzda*/*vȁzdā*, *pòvazda*/*pòvazdān*, *ȕvijek*, *ȍdondā*, *òtad*, *prȉje*/*prȉja*, *pȍslije*, *jùčē*/*jùčēra*, *prȅk^{u}čē*, *dànas*, *sȕtra*, *prȅs^{u}tra*, *zȃs^{u}tra*, *ȏjtrōs*, *prȅkodān*, *sȉnōć*, *prȅksinōć*, *lâni*, *prȅklāni*, *dògod^{i}nē*, *jesènas*, *zìmūs*, *ljȅtōs*, *pròljetōs*, *ȍdmā*/*nȁmā*, *dávno*, *čêsto*, *ȉstom*, *rȁno*, *kȁsno*, *jèdnōč*/*jèdnōm*, *ȏpēt*/*ȏpēta*, *nèd^{i}ljōm*, *pétkom*.

sȁd je svȅ drùkčijē, još *ȍndā*, *nȉkad* bȍljā gȍd^{i}na, *nȅkad* smo ȉspod snijega, nȉje *vȁzda* bílo ljȅba, *pòvazdān* radùcā nȅšto, *prȉje* se ȕjāga jȅlo, sjȅćām se ko *jùčē*, *prȅs^{u}tra* ćemo *ȍpēta*, *ȏjtrōs* je pädalo, *zìmūs* smȓzlo, *dògod^{i}ne* će dôć, *ȍdmā* polètio, *ȉstom* òde, da *jèdnōč* ì jā, *nèd^{i}ljōm* k mȉsi...

6.3. *Prilozi načina*

Paleta načinskih priloga ne odstupa mnogo od standarda, samo su neki načini tvorbe plodniji, a neki drugi manje plodni. Izvode se kao i ostali, od zamjenica, imenica, glagola, ali u većoj mjeri od pridjeva, i to sufiksima ili

[53] Prilozi *óvdje*/*óvde* i *tû*/*tûd*/*túde* često se koriste sinonimski.

[54] Prilozi kao *nónde* jesu oblici složeni s česticom *èno* uz gubljenje inicijalnog vokala (npr. *èno+ónde*, *èno+ȍnuda*). Nema paralelnih oblika s česticom *ȅvo* (**vȍvdud*).

[55] Prilozi *vâm* i *tȃm* ponekad se značenjski podudaraju s *óvde* i *tû*/*tûd*/*túde*, a *ànam* uvijek znači *onamo*.

[56] Konsonantski slijed *lj* ovdje se ne čita sliveno, nego kao dva odvojena glasa.

od oblika srednjeg roda pozitiva, komparativa i superlativa opisnih pridjeva. U potonjem slučaju prilog se, osim po kontekstu, od pridjeva uglavnom razlikuje i po prozodijskim obilježjima (npr. *brȋzo smo dòšli – bŕzo dijète*, *lȉjepo pjèvā – lȉjepō dijète*). Najčešći su načinski prilozi: *vàkō*, *tàkō*, *nàkō*, *nȉkākō*/*nìkākō*, *nȅkāko*, *svȁkāko*, *poimèncē*, *naglavàčkē*, *potrbùškē*, *nȁopāko*, *nȁglās*, *odjèdnōč*/*odjèdnōm*, *jȅdva*, *màksūz*, *dalèko*, *lȍše*, *dòbro*, *tȇško*/*tèško*, *zdràvo*, *lȉjepo*... Funkciju prilogā načina ima zapravo i glagolski prilog sadašnji.

vàkō svȁkī dân, *nàkō* trȅbā, *nìkāko* da se oljepòtā, kòd njega mȍre *svȁkāko*, râdī *nȁopāko*, òkrēnēm ga *potrbùškē*, *jȅdva* pòkup^{i}li, dô ć^{e}mo *màksūz*, nek je se *zdràvo*, *zlȍ* mu dóđe, *lȉjepo* pjȅvā, *odjèdnōm* skȍči, ȍn *ležèći* jȅdē, *trčèći* dòšō, *ràdo* će pòmoć, *bȍljē* ìzglēdāš, *tȅžē* je kòpat, štȍ *bŕžē* mȍre, *nȁjslȁđē* je što se nè smijē, *jȅdnāko* sjèdī (u značenju ‘sjedi već neko vrijeme u istom položaju’)...

6.4. *Prilozi uzroka i namjere*

Ove je priloge često teško razlikovati jer jedan oblik može imati i jednu i drugu funkciju. Uzročni i namjerni prilozi ne dolaze često u govornoj situaciji i nema ih mnogo. Običniji su *džȁba*/*džȁbē*, *uìnāt*/*uzìnād*, *zàtō.*

džȁba smo dòlaz^{i}li, *džȁbē* râdīmo, òt^{i}šla *uzìnād*, *zàtō* sam ì uzeo...

6.5. *Prilozi količine*

Ni kod količinskih priloga odmak od književnog jezika nije velik. Oni su jednim dijelom neizvedeni, neki se tvore od pridjeva, zamjenica i imenica, a, budući da ovi prilozi uglavnom odgovaraju na pitanja *koliko?* i *koliko puta?*, mnogi se izvode od brojeva. Frekventniji su količinski prilozi: *vòlkō*, *tòlkō*, *nòlkō*, *mȁlo*, *nìmalo*, *nȅšto*, *mlȍgo*, *vȉšē*, *prȅv^{i}šē*, *prȉkov^{i}šē*/*prȅkov^{i}šē*, *sȉla*, *dȍsta*, *skrôz*, *jèdnōm*/*jèdnōč*, *dvápūt*, *trípūt*.

nòlkō šljîvā, *mȁlo* nās je, nêmā *nìmalo*, *vȉšē* pämeti, *prȉkov^{i}šē* râdī, *sȉla* svȉjeta, *skrôz* ga sätrō, *dvápūt* se žènio...

G. PRIJEDLOZI

7. Prijedlozi se u ovome govoru razlikuju od standarda fonetskom pojavnošću, ali i frekvencijom i distribucijom. I ovdje se razlikuju pravi, izvedeni i složeni. Najobičniji su: *bez*/*brez*, *kraj*, *pored*, *niz*, *o*, *oko*, *po*, *pred*, *rad*/*radi*, *zbog*, *s*, *uz*, *za*, *na*, *iz*, *među*/*mređu*, *između*, *pod*, *ispod*, *k*, *kroz*, *protiv*, *prȉja*/*prȉje*, *poslije*, *iza*, *preko*/*pr^{e}ko*/*priko*/*pr^{i}ko*, *nad*, *viš*/*više*,

poviš/*poviše*, *niže*, *mjesto*, *uči*, *ȕpō*, *nàvr*. Prijedlozi *niz*, *pred*,[57] *s*, *uz*, *pod*, *nad* i *kroz* redovito na kraju dobivaju *a* pred riječima koje počinju istim ili sličnim suglasnikom, kojim prijedlog završava, ili suglasničkom sekvencom koja bi otežala izgovor. To se također dešava i pred nenaglašenim oblicima zamjenica. Što se tiče rekcije prijedlogā, uglavnom se poklapa sa standardnom. Višestruku rekciju imaju *u* (s G, A i L) i *za* (s G, A i I), dvostruku *na*, *o*, *po* (s A i L), *među*/*mrđu*, *nad*, *pod*, *pred* (s A i I) i *s* (s G i I). Samo s dativom ide *k*, s akuzativom *kroz*, *niz*, *uz*, a s lokativom *prema*. Svi ostali slažu se s genitivom.

ù mene òtac (u značenju ‘moj otac’), *ù* cur^{i}cē, *ù* plan^{n}u, *u* kùp^{u}su, *zâ* nōg rȁta, *zà* s^{i}nove, *zà* stārōm kȕćōm, *nà* kr^{u}šku, *na* meráji, *ò* tebi, *ȍ* grānu, *po* ràkiju, *po* àvliji, *mrećù* nama, *međù* stārē, *nȁda* mnōm, *pȍdā* se, *pred* Bòžić, *prȉdā* se, *nȉza* strānu, *krȍza* zīd, *ùzā* se, *bèz* brigē, *k* mȉsi, *prȉja* zòrē, *izà* sna, *poviš* krèveta, *vìš* kućē, *pr^{j}ko* pòtoka, *uč^{i}* Jùrjeva, *ȕpō* pòsla, *nàvr* glávē, *niže* mòstića...

H. VEZNICI

8. Veznici u ovome govoru također su pretrpjeli redukcije, i to ne samo fonetske, nego i distribucijske. Osim toga, ovdje prevladava asindetsko vezivanje rečenica pa su veznici kao vrsta riječi manje frekventni, nego u književnom jeziku. Ipak, relativno su česti veznici: *i*, *pa*, *ni*, *nit*, *il*/*jel*, *a*, *al*, *dok*, *neg*, *da*, *čîm*, *tȅk*, *već*, *samo*, *kad*, *zàtō što*, *jer*/*jerbo*, *(ne bi) l*, *ako*, *da*, *l*/*li*, *mada*. Kao i u standardu sastavni veznik *ni* koristi se u zanijekanim rečenicama, dok veznik *nit* sam ima funkciju negacije. Vremenski veznik *kad* preuzima funkciju veznikā *nákon što* i *pošto*. Pogodbeno *l* slijedi iza vokala, a *li* iza konsonanta.

jâ *ì* tī, dvâ kònja *i* kòb^{i}lu, àjmo *pa* kud pȕklo, nȅ znām *nì* jā, *nit* mògu *nit* òću, vòdē *jel* sóka, bȁc^{i}la *il* spút^{i}la, *a* môj ti Rádo tàkō, *al* nè m^{e}re dokle ȍće, *dok* je nȁma zdrâvlja, *neg* jā šútīm, rȅkō je *da* ćе dôć *čîm* mògodnē, *već* da mī nàspēmo, *kad* zazímī, *kad* smo vȁć tû, *zàtō što* su blȅsavi, *ne bi l* se sjȅt^{i}la, *ako* jā tō znȁdnēm, *dà* mi je ȍvā pȁmēt, nè dōđēš *li*...

I. ČESTICE

9. Većina čestica ima značenje kao i u standardu. Za oblikovanje niječnih rečenica koristi se *ne*, a upitna je čestica *l*/*li*. Opisni se imperativ tvori

[57] Prijedlog *pred* proširen glasi *prida*.

česticom *nek*. Kad se pita ne vjerujući u istinitost onoga o čemu se pita, dolazi čestica *zȁr*. Za razliku od standarda, ovdje dolazi samo u zanijekanim konstrukcijama, i to uglavnom iza negacije. Od čestica koje služe za pojačanje tvrdnje ili poricanja česte su *bòme*, *jàšta*, *jȅst*/*jȅs*, *nȉpošto*. Za izricanje nestrpljenja ili zadovoljstva onim što iskaz znači obično služe *bâr*, *bȁš*, *i*, *čȁk*, *jȅdva*, *tȅk*, *vȅć*, *sȁmo*, a za dopuštenje čestice *bîlo*/*bílo* i *gȍd*. Za izricanje dojma ili ocjenjivanje iskaza koriste se *gòtov*, *stvárno*, *sȉgūrno*, *mòžda*/*mȍrebit*, *vàljda*/*vàlda*, *skòro* i druge. Nijansu poticajnosti imperativu daju čestice *dȅ*, *dȅdēr* i *-dēr*.

nè ātā čȍjk, gânjā *l* se, znâš *li* tī, nêćeš *zȁr* kȕći, *bòme* ȍću, *jàšta* neg ćе rát^{t}, *jȅs* mrâk ćе, néću *nȉpošto* ànam, *bâr* trî stóje, *bȁš* se lȉjepo napríčašmo, *ì* jā devèrām, *čȁk* četvèrcu òdvūkli, *jȅdva* dîšē, *tȅk* pêt, *gòtov* izdàn^{u}la, *stvárno* lȉčī, *sȉgūrno* ćе pädat, *mȍrebit* ȍn znâ, *mòžda* ćē stȉć, *vàlda* ȍn znâ, *dȅ* pòpī sôk, *dȅdēr* ùzmi, *rèc^{i}dēr*...

J. UZVICI

10. Od uzvika kojima se upućuje na različita duševna stanja i dojmove u ovom su govoru česti *jȍj*/*jôj*, *ȕ*/*û*, *ȉ*, *á*/*à*, *pȕ*, *âha*, *brȓ*. Uzvik *jȍj*/*jôj* najviše označava čuđenje ili žaljenje, *ȕ* i *ȉ* čuđenje i nevjericu, *á*/*à* pitanje, iznenađenje i čuđenje, *pȕ* gađenje, a *âha* zluradost. Pažnja se najčešće svraća uzvikom *ê*, a za nukanje služe *mâj* i *nȁ*. Za obraćanje životinjama, dozivanje i tjeranje koriste se *mȁc*, *pȉs*, *ȉš*, *stȕ*, *mávra,*[58] *cùrik*, *mȓš*, *pȉripiri*/*píripiri*, *gȕc* i drugi. Česti su onomatopejski uzvici *ljȕlj*, *bȕć*, *grȕ*, *zvȅk*, *bȕm*, *kukurȉkū*, *mû*, *bê*. Uzvici imaju različit naglasak i za njih ne važe prozodijska pravila kao u ostalih vrsta riječi.

K. DVA PRIMJERA ZAPISA SNIMAKA S TERENA

(informator: Manda Banović, 72 god.)

A znâš kak smo mî prȉja grȁ jȅli? Mi smo prȉja grȁ jȅli, nȉje se nȉkāko zapržávō, nego se zàk^{i}selī sa sìrćetom... pa tō je bílo, stvárno tō je bílo slȁtko. Zàkiselī se grȁ i ȍn se jȅdē, ládan grȁ. Ȍn je bȕdi bívō i pȍrijedak, al zàk^{i}selī se, tō se jȅdē, jô. A tī tō sȁd nè m^{e}reš... (D: Jȁb^{u}kovīm sìrćetom, bezbèl?) *Jȁb^{u}kovīm, jȁb^{u}kovīm, ȉ, jȁb^{u}kova sìrćeta svȁko nàt^{u}kō, tȍknēš mȁlo i... Pa tàkō je tō bílo, bȍlan. Uz kòpānje, pòstī se. Pòstī se uz kòpānje,*

[58] Uzvici *stȕ* i *mávra* služe kod rada s volovima.

pôst je, štà š sȁd? Nàpravē... onū kisèlⁱcu, lȕka zèlenōg nakrížajū, òsolē, nȁlijū vòdē i sìrćeta i tō je ko saláta, grȁa pòsna jȅdēš, nêmā tⁱ drȕgē.

(D: A štȁ je od tī pȍslōvā, rècⁱmo, krȍz godⁱnu, tamȁn jèdno zàvrīšīš, prìspijē drȕgō?) *Ȉ, pa tō je stálno, gònⁱlo jèdno drȕgō, gònⁱlo, nêmā, nêmā òdmora, nêmā. Dȍk se ùzorē, sȉjē se, sȉjē se, ȍdmā pȍčnē nȉcat, ȍdmā pȍčnēš kòpat. Al pòsijā se, dȍsti se pòsijē, pa kòpānje, sȁd óvde, sȁd... Pa sᵉ vàljā vrȁćat òpēt kòpat pò drugī pútā...* (D: Drugìcu?) *Drugìcu, ù tom prìspijē kòševⁱna, kȍsī se pa kȕpī se pa žȅtva prìspijē pa žȁnjē se, vȑše se na gúvnu, dȅvēr onāj... Nàpravi gùvno... Jā sam znȁla nàpravⁱt gùvno, (...) lèdⁱna, nȉje lèdⁱna. Môrāš ìmat, svòje ìmat gùvno. Ȕzmēš vòlovⁱma, ôdāš vȁzdān, ùtabāš (...) da vòlovi ȍnō nȁbijū zȅmlju. Nàtabajū, nàtabajū, ondā ogùljāj onū trávu, dovúci vòdē, pòspi vȍdōm, ȍndā ìmā, onāj, pljȅvē, ȕvijek se pljȅvnjāk dȓžō, pȍspēšpo tōj zèmlji i nàtabāš ȍpēt, djèca mórala nàtabat da se onā pljèva zȁbijē u nū mȅku zȅmlju (...) ko kalàisāna, nêmā vȉšē... Ònо se ùsjā, tī vȑšeš svȁkī dân, sjájī se nā zèmlja.*

(informator: Janja Matošević, 78 god.)

Àljⁱne se pȁrⁱle u pȁrjenⁱci, pȁrīš lùkšiju, nàjprȉja àljⁱne stȍpijēš, èvteno, ovē kòšᵘlje, šàrᵉnē i slȍžīš ȕvečēr... i ȕjtru prȍvrē, onā, lònac vòdē, nȉje lònac, većonī kàzan, kòtō... na vèrⁱgama. i prȍvrē i ȉzlijēš u nū pȁrjenⁱcu. Pȁrjenⁱca bíla, znâš, ȉskopāna ȏ drveta, nȉje bílo od... većȏ drveta. I tàkō dvâ lònca, dvâ kàzana... i pȍšljem ìzvadīš àljⁱne i pèreš pràtljačōm. Ù nās bíla vòda niže kȕćē... pràtljačōm. A prȍbijēš lêd i pèreš àljⁱne. A svârīš sȅbⁱ u lòncu i òcijedīš, màlo se slȅgnē onā... lûg. Lúgom zȁspēš i slȅgnē se i pèreš kȍsu.

Tō je prȉja još bílo, a ka sam jâ bíla, bílo je drùkčijē òpēt, màlo bílo drùkčijē. Nȉje bílo, ne se nì znalo za sàpūn, nȉje se znȁlo za... za šàmpōn. I da se pròbjerē šàmpōn kȍjī je bȍljī.

Sȁd je dȍbar žìvot, džȁba je tō, sȁmo nêmā zdrâvlja. Dȁ je da mlađàrija žíve, čûvājte se, djȅco... Sȁd je dà Bōg sàčūvā. Bȏlēst je zàšla. Sȁmo se čûvājte, zdrâvlja svóga dok ga ìmāte. Ka ga ìzgubīte, gòtovo je. Jâ prȉja kàka sam bíla cȕra, môj... Osamdèsēt òsam kîlā jā sam ìmala ka sam se ùdala, a kâžū ka je cȕra mȑšava, prȉja, ka sam jâ bíla, ù moje dôba, ako je mȑšava, kae, tuberkulózu ìmā, nâš... A jâ sam bíla bȏlesna od svòjije stvárī. I ka sam ìzišla nà godⁱne jā sam ìmala osamdès kîlā... i jȏš njȅšto. Bíla vàkō... Dȍskoro sam jā bíla nàpredna. Jā ìmām vàkō, znâš, fȁmelijārno da sam crvèna u lícu, ȅno Víto, ȅno Mȉrko, sȁmo Màtija nȉje. Màtija i Màrīnko... i Rádo je crven. Bàcⁱli se ná me. Ù mene su brȁća tàkō. A Ívo svȍje, dȁjdža. Bȉo je sȁd kòd Ratka.

(D: A nïje prije bîlo ni tīh ljëkōvā...) *Ma kákī, nïje s ni ìšlo dȍktoru. Pa jā sam dvâ mjȅsēca bȍlovāla krȍz uši... i sȁd m*^{i} *se ponòv*^{i}*lo. Dvâ mjȅsēca... i dòšla Tȍm*^{i}*ćka, jèdna kóna nâša, kae, Màtija, bâ, môm òcu bílo ìme Màtija, kȁže, vòdi Jânju dȍktoru! Kȁže, nêću, kȁže, ako će ùmrijet, nek ȕmrē! Nísam, kae, nijèdnōg dȉjeta vòdio dȍktoru, nêću nì njē. Jâ dvâ mjȅsēca bȍlovāla krȍz uši, dvâ mjȅsēca mi tèklo krȍz uši, kad je s ònī rȁt završio, ȕy onī rȁt. I mène òtac, ȍn ȉmō málu pémziju, ȍn mène pòšaljē da jā vȉdīm ìmā l čȅk, sȁd jā mȍlīm žénā okò sebe, dȅ, bā, čȕj il ìmā čȅk il nêmā... nè čujēm jâ, dvâ mjȅsēca tèklo krȍz uši, dvâ mjès*^{e}*ca bȍl*^{l}*o me.*

L. LITERATURA

Josip Baotić, *Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente*, BHDZ IV., Sarajevo, 1983.

Eugenija Barić [et al.], *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, [2]1997.

Ivan Brabec, *Fonetske osobine u tuzlanskom kraju*, Pitanja književnosti i jezika, knj. IV. i V. Sarajevo, 1957.-1958.

Ivan Brabec, *Govor Tuzle i okolice*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, 1955.

Dalibor Brozović, *Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 8, Zadar, 1968./1968.

Dalibor Brozović, *O aktualnim znanstvenim i nastavnim problemima hrvatskosrpske dijalektologije, osobito u klasifikaciji dijalekata*, Jezik br. 2 (str. 53-60), 1963./1964.

Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog istočno-bosanskog dijalekta*, HDZ II., Zagreb, 1966. str. 119-208.

Dalibor Brozović, *Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni*, Ljetopis JAZU, knj. 65, Zagreb, 1961., str. 334-350.

Dalibor Brozović, *Govor u dolini rijeke Fojnice*, Zagreb, 1966.

Dalibor Brozović, *Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića*,

Stjepan Ivšić, *Prilog za slavenski akcenat*, Rad JAZU 187, Zagreb, 1911.

Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1974.

Mijo Lončarić, *Kalničko-bilogorska štokavština*, HDZ II. (str. 133-150), Zagreb, 1985.

Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, [3]1963.

Alen Matošević, *Hrvatski govor u slivu rijeke Soline (osnovne fonetske osobine)*, Gradovrh III. (str. 104-133), MH, Tuzla, 2006.

Milan Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2002.

Milan Moguš, *Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika* u: Stjepan Babić [et al.], *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1991.

Miloš Okuka, *Govor Rame. Uvod, fonetika i morfološke osobine*, Svjetlost, Sarajevo, 1983.

Asim Peco, *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne*, BHDZ I., Sarajevo, 1975.

Asim Peco, *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne*, BHDZ III., Sarajevo, 1982.

Asim Peco, *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, ANUBIH, Djela XVI., Sarajevo, 1986.

Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd, 1978.

Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb, 1969.

Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.

Hanka Vajzović, *Orijentalizmi u književnom djelu*, Institut za jezik i Orijentalni institut, Sarajevo, 1999.

Naila Valjevac, *Govor u slivu Lašve*, BHDZ IX., Sarajevo 2002.

Jovan Vuković, *Bosanski i hercegovački ijekavski govorni tipovi*, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. XVIII., Sarajevo, 1963., str. 17-28.

Julijana Kovačević

Naslijeđe stećaka - podsjetnik

Umjesto uvoda

Ne mogu, a da se ne osvrnem na skorašnji odlazak u Sarajevo. U osnovi, ništa posebno, poneka rupa i neravnina više na cesti, gužve i kamioni, sve kao i uvijek. Ipak, negdje u blizini Olova, pozornost mi je privukla hrpa neuredno ostavljenoga kamenja pored samoga puta. Pogled više i shvatila sam da je to gomila stećaka, pokislih i blatnjavih. Zastala sam na trenutak i promatrala najvažnije spomenike naše starije povijesti bačene na marginu, baš kao i sve druge važne stvari u nas. Okrenula sam se i ja ponovno svom materijalističkome svijetu i svakodnevnici. Ali, nisam mogla zaboraviti tu gomilu koja je evocirala sve ono što me nekada (a to nekada i nije bilo tako davno) interesiralo, o čemu sam sakupljala literaturu i laički proučavala sve što sam mogla pronaći, bilo kakav pisani materijal. Sada je sve to ostavljeno negdje po strani. A kada bolje razmislim, sve je to ponovno nekako pred nama. Ne prepoznaje se, jer predrasude i sumnje stavljaju koprenu na oči i sužavaju vidike. Kamene kugle, natpisi, ostaci koji svjedoče o postojanju kulture, pismenosti, a prije svega života na našemu području. Ne pomažu ni nastojanja onih rijetkih pojedinaca koji kulturu stavljaju prije svega, čak naprotiv. Živimo u vremenu koje ima prefiks *fast*, ništa drugo osim toga nije važno. Zanemaruju se činjenice o podrijetlu, počecima pismenosti, pa u skorije vrijeme i o pokušajima najhrabrijih da Bosnu učine kolijevkom europske civilizacije. Bez obzira na ishod, važni su pokušaji, ali...

I umjesto da se to prihvati s odobravanjem, oduševljenjem i ponosom, nailazi se na, blago rečeno, neodobravanje i skepsu. Za one, koji pripadaju ovoj skupini, moj skromni osvrt na (ne)aktualnost stećaka nije pisan. Vjerujem da postoje entuzijasti i oni koji će pronaći kako riječi koje su ispred nas vrijede i nešto znače u vremenu kakvo jeste. Zapravo, sigurna sam da postoje.

Stećci – izraz nas samih

Općepoznato je da stećci predstavljaju nadgrobne spomenike i da se uglavnom vežu za srednjovjekovnu Bosnu o kojoj nema puno preciznih podataka.

Međutim, vidljivo je da, za razliku od drugih nadgrobnih spomenika u Europi i u svijetu, stećci ne predstavljaju konvencionalan izraz kršćanskog pogleda na svijet, život i smrt, nego izražavaju specifični duh i mentalitet bosanskoga čovjeka određen religijom i društvenim posebnostima srednjovjekovne bosanske države, što i ne treba čuditi jer je Bosna uvijek bila na razmeđu svjetova i u njoj su se oduvijek ukrštale različite kulture i religije i prožimale se, stvarajući pri tome specifično ozračje u kojemu je ovdašnji čovjek živio i stvarao.

O stećcima je napisano puno toga, a ono što je posebno zanimljvo su natpisi ili epitafi i motivi, jer je to ono nešto po čemu se stećci razlikuju od svih dugih europskih nadgrobnih spomenika.

Iako najveći broj epitafa ne izlazi iz shematiziranog okvira, ipak ima priličan broj natpisa koji su rezultat dubokih osobnih emocija i autorovih saznanja, izazvanih jačinom tragičnosti događaja o kome je trebalo ostaviti svjedočanstvo. Ovo je primjer, odnosno potvrda kako se emocije ne mogu staviti u propisani okvir, nego da uvijek postoji ona ljudska potreba da se osjećanja, strahovi i imaginacije iskažu na jedan novi, orginalni način. Ti rijetki natpisi dokazuju kako se čovjek i njegova osobnost ne mogu staviti u okove i norme i da svako vrijeme ima svoj način iskazivanja

Dalje, čimbenik iz kojega se inlokuju poetičke osobitosti srednjovjekovnih bosanskih epitafa, odnosno natpisa na stećcima, ograničene su dimenzije (komad ploče) na kojoj se tekst epitafa ispisivao. Trebalo je na ograničenom prostoru napisati tekst sa što manje riječi, a da on izrazi što dublju emociju. Ova estetska (poetska) funkcija zapravo se može razumjeti kao usmjerenost poruke na samu sebe pri čemu poruka prestaje biti sredstvo općenja i postaje njegov cilj. Ova je funkcija svojstvena prije svega književnoumjetničkim tekstovima odnosno umjetnosti uopće, stoga je i zapanjujuće da se na stećcima pojavljuje takvo nešto.

Naravno, ne treba zaboraviti ni motive koji se javljaju jer oni, zajedno sa jezikom i pismom, daju pravu sliku bosanskoga srednjovjekovlja koje je u svakom pogledu bilo jedna osobena pojava u umjetnosti uopće. Stećci su naslijeđe, tako se i trebaju shvaćati, oni su izraz onoga što smo mi nekada bili, oni su uvjerenje da posebnost nije nedostatak.

Pregled motiva na stećcima

Na stranicama nekih stećaka isklesani su raznovrsni reljefni motivi. Ti reljefi, uz oblike, predstavljaju najizrazitiju likovno – umjetničku osobinu i vrijednost stećaka. Oni istodobno predstavljaju veliku zagonetku stećaka jer je vrlo teško objasniti podrijetlo i značenje svakoga od tih motiva.

Do sada je nabrojano 86 vrsta motiva koji se ponavljaju na stećcima. Neki od njih se ponavljaju više puta. Svi motivi nazivaju se ukrasima i prema njihovome

značenju i funkcionalnosti dijele se na tri skupine i to na one koji djeluju kao čista dekoracija, zatim skupina koja ima simbolično značenje i na skupinu figura i figuralnih kompozicija. .

U kategoriji motiva simboličnoga značenja najbrojnije su pojave polumjeseca, zvijezde i sunca. U većini slučajeva teško je razlikovati predstavu zvijezde od predstave cvijeta – ružice.

Slikovni religijski motivi

Može se reći da su predstave, odnosno motivi polumjeseca, zvijezde i kruga (sunca) osobina svih krajeva i svih vrsta oblika stećaka.

Drugi najčešći motiv ove skupine jeste križ koji se nekada javlja sam, a najčešće u zajednici sa polumjesecom i zvijezdom ili sa nekim drugim motivom. Motiv križa je isto tako opća pojava i osobitost svih krajeva. Ima ga na svim vrstama stećaka. Pored njih se još javljaju i motivi štita, mača, koplja, buzdovana, zastavice i dr. Značenje simbola ima i motiv ruke, jabuke, čaše i štapa.

Trećoj kategoriji motiva pripadaju pojedinačne ljudske i životinjske figure, zatim predstave figuralnih kompozicija čije se scene najčešće odnose na lov na jelene, predstave igre – kola i junačkih borbi i mačevanja.

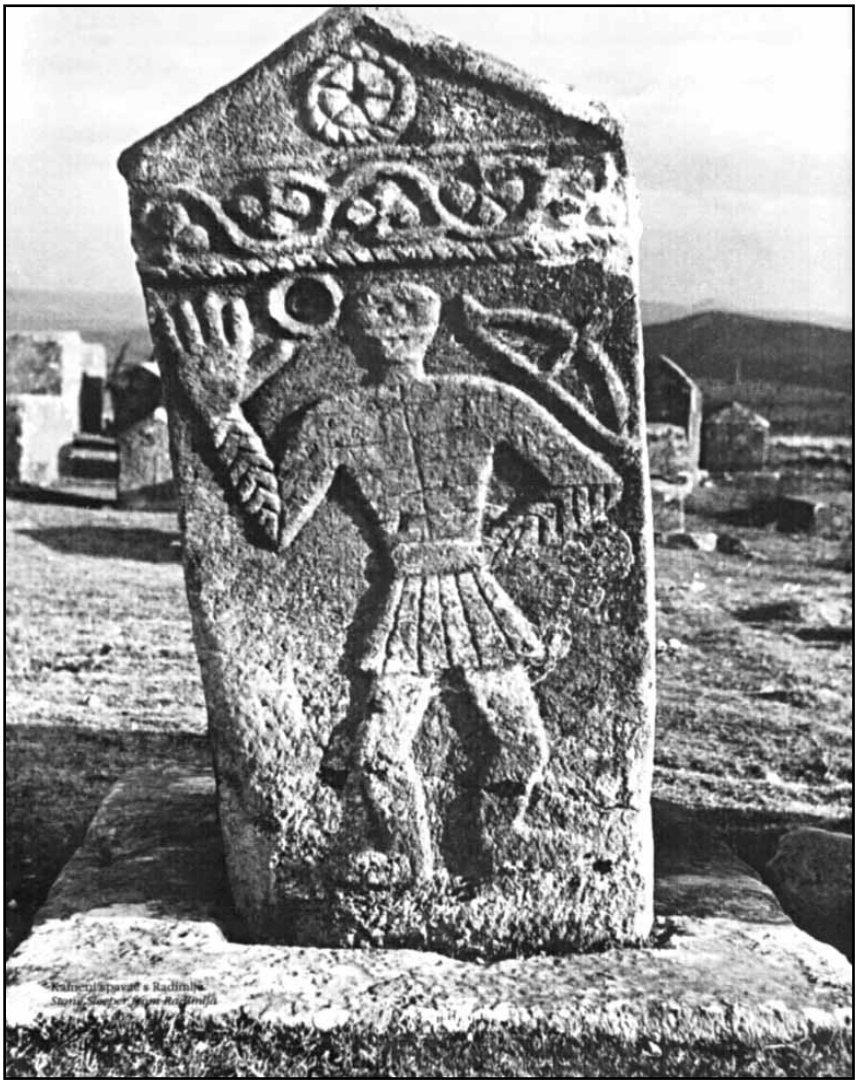
Spirala je prastari motiv. Smatrana simbolom smrti i uskrsnuća. U kombinaciji sa križem i grožđem, spirala je nekada bila duboko simbolična, jer je križ predstavljao Krista, a spirale su označavale njegove sljedbenike.

U narodu je ljiljan bio omiljen i nazivan je Bogorodičnim cvijetom. U stablu s granama neki autori također pronalaze kršćansku simboliku jer biljka sa cvijećem predstavlja život poslije smrti.

Postoji više tumačenja podrijetla – značenja motiva polumjeseca, zvijezde i sunca. Smatra se da mjesec svojim stalnim postojanjem i nestajanjem predstavlja mijenu između života i smrti zemaljskoga bića i tako simbolizira smrt, ali istodobno i nadu u uskrsnuće, život poslije smrti. Također je bilo tumačenja da mjesec kod nekih paganskih naroda simbolizira boginju plodnosti, zbog čega se ponekad smatralo da stećci sa ovakvim znakovima pripadaju ženama. Kod starih Slavena mjesec je značio sreću i napredak, a slično se objašnjavala i zvijezda. Sunce se, kao najsnažniji čimbenik života, poštovalo kod svih naroda i u svim vremenima. Kaže se da su sunce, mjesec i zvijezde bili božanstvo starih Slavena. Sunce je bilo orijentacija u mnogim poslovima naših naroda. Ovaj solarno – lunarni kult ostao je u narodu i poslije srednjovjekovlja. Može se reći da su polumjesec, zvijezda i sunce kao prastari slavenski simboli došli na stećke, ali je nesigurno tvrditi da su oni na stećcima zadržali taj smisao i u kojem stupnju, ili da su već tada poprimili drukčije značenje.

O pripadnosti simbola križa nje bilo nikakve sumnje, jer je križ prvi simbol kršćanstva. Bogumili ili krstjani su prezirali križ, ali samo kao realno Kristovo raspelo, a poštovali su ga kao simbol Krista raširenih ruku. Ne može se ustvrditi da je križ na stećku u svakom slučaju imao simboličan karakter. Vjerojatno se negdje pretvorio u dekoraciju. Ponekad se na stećcima susreće križ bez gornjeg kraka, tzv. *T* ili *Tomin križ*, koji je u germanskoj simbolici imao moć zaštite ljudi od demona. Križ s krugom umjesto gornjeg uspravnog kraka bio je egipatski hijeroglif, tzv. *Crux ansata* i značio je život, življenje.

Štit, mač, strijela i drugi motivi jesu predstave ratničke i viteške opreme, pa se općenito smatra da oni simboliziraju pokopanog ratnika ili viteza.

Smisao ruke na stećcima nije dovoljno objašnjen. Neki istraživači su u tome vidjeli pozdrav suncu ili Bogu, iako autor Bešlagić smatra da ruka može biti simbol vlasti i moći, a u nekim slučajevima znak prijetnje i spremnosti na osvetu za neko učinjeno djelo. Na nešto kasnijim nadgrobnim spomenicima, kako kršćanskim, tako i židovskim i muslimanskim, može se pronaći ponegdje motiv šake sa raširenim prstima.

Motiv čaše nije doskora bio ni primijećen na stećcima. Taj motiv najviše podsjeća na kalež što je karakteristično za svećenike. Pijetao je u vjerovanju mnogih naroda imao zapaženu ulogu. Kao objavljivač zore pijetao je bio posvećen bogu Apolonu. U Indiji i Rusiji ubijanje ove životinje bilo je djelo oskrvnuća. U svadbenim običajima starih Slavena smatran je simbolom plodnosti. U kršćanskoj mitologiji pijetao je povezan sa odricanjem Svetog Petra kod Krista, kao atribut tog apostola u znaku kajanja. Pijetao je u srednjem vijeku smatran vijesnikom Kristove nauke, a na grobovima je bio simbol borbe protiv grijeha.

Možda su neki znanstveni radnici u pijetlu na stećku vidjeli metaforu "djeda" kao najvišeg vjerskog dostojanstvenika srednjovjekovne bosanske crkve kao heretičke, jer su se djedovi kao episkopi te crkve smatrali nasljednicima sv. Petra.

Konjičko kolo, Lisiči– Konjic

Motiv kola tumačen je različito. Neki u ovoj predstavi vide mirno, kultno kolo, koje se nekada igralo na pogrebnim svečanostima, za neke je to realna scena iz života ondašnjih ljudi, izraz njihove vedrine i smisla za glazbu i ritam.

Stećak, Lisiči– Konjic

Osobito je teško protumačiti specifična kola u kojima kolovođa jaše na jelenu. Jelen je kod mnogih naroda od davnina božanska životinja, kao i žrtvena. Kod Kelta on je bio simbol plodnosti, bogatstva, ali i smrti. On odvodi duše umrlih na drugi svijet. U kršćanskoj simbolici jelen označava savršeno dobre vjernike odane Kristu. Prema Davidovu psalmu, jelen simbolizira dušu koja traži Boga.

Osim ptice uz predstavu pokojnika i ptica na križu za koje se smatra da bi mogle biti golubovi iz kršćanske mitologije, na stećcima susrećemo i pticu na ruci čovjeka, zatim uz štit i mač, a najčešće u lovu uz hrta ili na jelenu ili košuti. Možda je ovdje riječ o sokolu koji je u srednjem vijeku korišćen za lov na divljač. Ptice su pronađene i na starim muslimanskim nišanima. Tradiciju lova sa sokolovima dugo su održavali begovi u Bosni.[1]

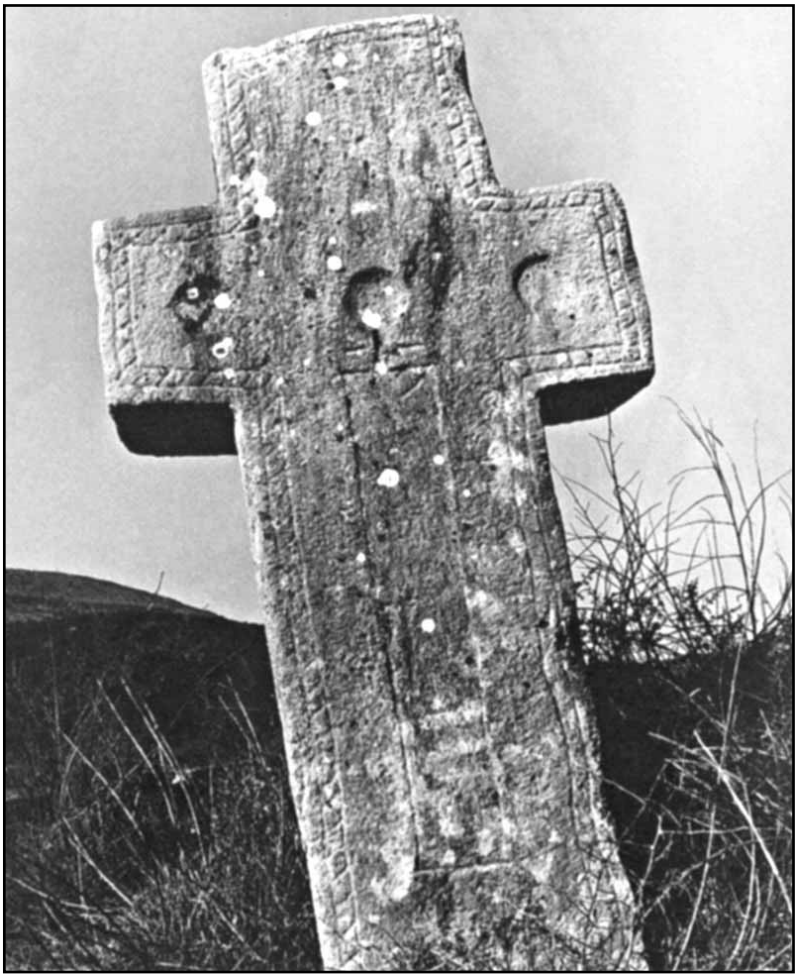
[1] Šefik Bešlagić, Stećci i njihova umjetnost, Sarajevo, 1971.god., str. 44 -53

U skupini socijalnih simbola najvažnije mjesto zauzimaju grbovi. Osim nekoliko potpunih grbova izrađenih u duhu zapadnoeuropske heraldike, svi ostali – njih nekoliko stotina – pripadaju specifičnim heraldičkim kompozicijama štita s mačem. Ove kompozicije susrećemo pretežito na području bivše Humske zemlje ili Hercegovine, a u okviru opće europske heraldike predstavljaju sasvim novu i specifičnu pojavu. Misli se da su ovi neobični grbovi uglavnom pripadali nižem plemstvu i da potječu pretežito iz XV. stoljeća. Od drugih socijalnih simbola treba spomenuti jednostavne heraldičke ambleme ili figure (životinje, ljiljani, rozete i dr.), zatim predstave mača i koplja. Neki misle da i jedan od najraširenijih ukrasa na stećcima – polumjesec i zvijezda – u ovoj povijesnoj epohi imaju prije karakter socijalnog simbola – amblema Bosne ili bosanskoga plemstva – nego značaj određenoga religioznog sustava.

Najrašireniji religiozni simbol, i najčešći ukras na stećcima uopće, znak je križa. Prema mišljenju većega broja autora, u ovu kategoriju spadaju i tzv. solarni znaci – predstave sunčanog kruga, *"svastika"*, te polumjesec i zvijezda.

Križ od arkada, Knešpolje – Široki Brijeg

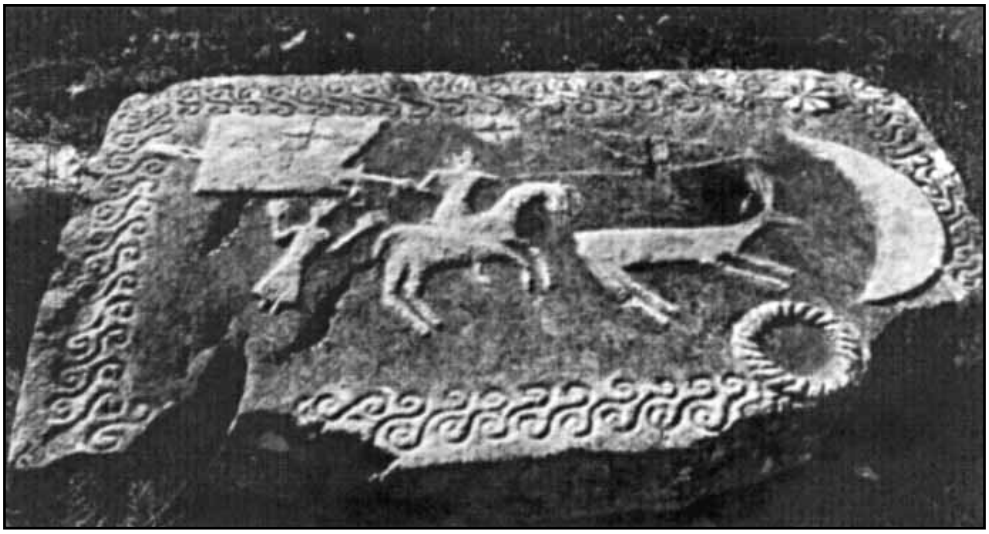
Tasov grob, Tasovčići – Čapljina

Figuralne predstave su svakako najzanimljivija, te u kulturnom i umjetničkom smislu najvrijednija skupina ukrasa na stećcima. Kao što je slučaj u drugim granama umjetnosti, i ovdje je broj motiva relativno malen i u velikoj mjeri shematiziran. Portreti pokojnika relativno su malobrojni, ali u kulturno-dokumetarnom pogledu veoma značajni. Najpoznatiji su portreti gosta Milutina Crničanina (Humsko kod Foče) i vojvode Radoja Miloradovića – Hrabrena (Radmilja kod Stoca). Najčešće su figuralne kompozicije – scene kola, predstave bojnih igara, lova i raznih životinja. O njihovom značaju autori se ne slažu: jedni vide u tim scenama samo ilustraciju pokojnikova života; drugi inzistiraju na simbolici: kolo je posmrtno, a lov na jelena i vepra također ukazuju na zagrobni život.[2]

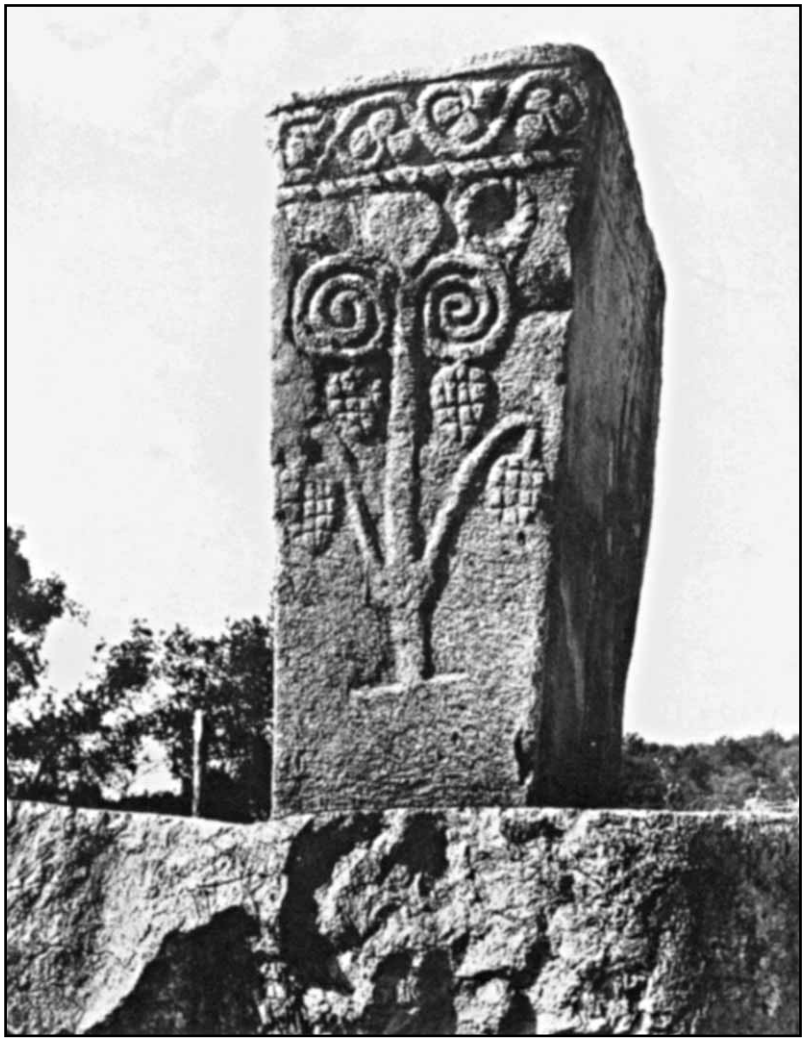
[2] Šefik Bešlagić, Stećci i njihova umjetnost, Sarajevo, 1971, str. 38 – 43.

Ne ustrijeli me strijela ...,
Radimlja – Stolac

Lov na jelena, Bijača – Ljubuški

Iz kamena grožđe, Boljuni – Stolac

Već odavno je zapaženo da neki krajevi imaju poseban afinitet prema određenim vrstama motiva, pa su učinjeni pokušaji identificiranja pojedinih klesarskih škola, odnosno stilovi. Za sada, izdvojena su samo dva velika područja koja pokazuju specifične osobine u pogledu uporabe ornamentalnih motiva. Prvo je područje bivše Humske zemlje ili Hercegovine na kome su stećci i doživjeli svoj najpuniji razvoj. Figuralne predstave kola, turnira i lova, heraldičke kompozicije štita s mačem, arhitektonski ornament slijepih arkada, te biljni motivi ljiljana i vitice sa trolistom, uz manje iznimke, susrećemo se samo na području Hercegovine (računajući tu njezin najveći opseg koji je imala u XV. stoljeću). Druga, istočnobosanska zona uglavnom obuhvaća predjele oko Zvornika, Srebrenice, Vlasenice, Rogatice, Kladnja i Olova i sa sjeveroistočne strane zadire duboko

u centralnu Bosnu. U ovoj zoni figuralne predstave su vrlo rijetke i specifične (npr. predstava oranta – čovjeka u molitvi). Od socijalnih simbola dolaze samo predstave koplja, te ruke i mača. U ornamentici dominira spirala, a rjeđe se susreće i loza. Prema karakteru ornamentike može se izdvojiti još jedna zona: to je području centralne Bosne koji se uglavnom poklapa sa područjem tzv. Kraljeve zemlje u XV. stoljeću. Na ovome području gotovo jedini ukrasi stećaka su simboli križa, polumjeseca i zvijezde. Dva raskošno ornamentirana stećka iz Zgošće (Kaknja), spomenik sa grbom velikog bosanskog kneza Radoja i neki drugi predstavljaju rijetke iznimke u ovom području.

Natpisi na stećcima

Slika o bosanskim stećcima bila bi nepotpuna ako se ne bi osvrnuli i na natpise koji se na njima nalaze. Kovač, koji je isklesao i kamen i natpis, rijetko je kada bio pismen ako je on radio oba posla. Događalo se i da je ispuštao ili premetao pojedina slova; ali se dešavalo i to da je predložak za natpis kopirao naopako tako, da slova teku obratnim redom, s desna na lijevo. Taj slučaj desio se na stećku Dragila Miletića, kome je natpis pisao sin Dragiša, ali je nepismeni kovač kopirao pismo naopako. Isto se desilo i s natpisom na stećku Vlatka Vlađevića, gdje slova u redovima također idu s desna na lijevo i naopako, kao u zrcalu.

Ti natpisi, iako potječu od slabo pismenih ljudi, zanimljivi su u jezičnom vidu, jer reproduciraju narodni govor u nepatvorenom, nenamještenom obliku. Iz njih, kao jednu od značajnijih osobina, razabiremo da su velikom većinom pisani ikavštinom, s povremenim pojavljivanjem ijekavštine. Svaki natpis počinje riječima *Ase leži* ili *se leži* te navodi ime i zvanje pokojnikovo, a ako je on bio vlastelin ne zaboravlja se dodati da je pokopan na svojoj zemlji, na svojoj baštini, na plemenitoj baštini.

Tako npr. Rač Galčić u Veličinima leži na *svoioj plemenitoi*, Ivan u Prečkom polju leži na *svoj zemli*, Dabiživ Drašković u Kalesiji *na svoii zemli na plemenitoi*, a isto tako i knez Batić u Kopašćima. Ta baština se ponekad i poimenice spominje, kao na natpisu bosanskoga Nestora, Vignja Miloševića, koji veli *i legoh na svom plemenitom pod Kočenom* ili na onom Mahmuda Brankovića u Brankovićima koji leži *na svoi baštini na Petrovu polu*. Također se isticalo i to ako pokojnik nije bio sahranjen na svojoj zemlji kao na stećku Braja Tvrdojevića gdje je napisano da on leži *na zemli tuždoi*.

Natpisi stećaka su izraženi jezikom kojim su govorili široki narodni slojevi. To su epitafi (nadgrobni natpisi) koji često jednostavnim riječima izražavaju pohvalu umrlom, žele mu *"dobar san"*, upozoravaju žive na potrebu čuvanja uspomena, prijeteći onima koji bi pokojnika i njegov vječni dom uznemiravali (*"Ase leži dobri junak i čoek..."; "...Priđite i žalite me..." ili "...Čoječe ... tako da nijesi proklet, ne tikaj u me..."*). Ponekad su ti epitafi sočno i snažno izražena

narodna mudrost i filozofija, a ponekad djeluju kao prava literarna ostvarenja (npr. *"... Davno ti sam legao i vele ti mi je ležati..." ili "... l da viste da ćete umrijeti i vsi vi..."*, ili *"Ase leži Vukašin Dobrašinović. U to doba umrijeh. Svakomu me žao bi momu."*).

Više puta se natpisom daju samo najkraći podaci o umrlom, uz streotipnu kršćansku invokaciju (zazivanje Boga): "U ime oca i sina...", ili samo *"Va ime boga"* i formulu na kraju natpisa: *"... vi ćete biti jesam ja..."*. Inače, svi su natpisi sasvim ozbiljni i nema nikakvih neukusnosti. Neobično je, ali sasvim vješto, uz dosta podataka i sa izvjesnom dozom suzdržanog humora, sastavljen epitaf iz Grahovčića kod Travnika: "*Stoipedeset godina živih, triput na Jurjevdan Bilu na ledu pridoh, triput na Jurjevdan novog kruha jidoh, ne vidih šeher Zenice, ni kasabe Travnika.*" Natpis pripada turskom razdoblju, vjerojatno XVI. stoljeću, ali je, nažalost, već izgubljen.

Natpisi pružaju mnogo materijala za proučavanje rječnika. Tako se može naići na jezične izraze koji su se već davno prestali rabiti, kao što su npr.: ase, a si, sie, u značenju ovdje, tu i to, kao i poleg u značenju pokraj, poredi zatim oblik vje/ẽ, kao treće lice singulara prezenta glagola vjesti ili vjedjeti, to jest znati, ili priste, kao zapovjedni način za drugo lice plurala u značenju pristupite, priđite, itd. Nailazimo na mnoge izraze koji se danas veoma rijetko čuju, npr. ini (drugi, ostali), kućnica (supruga), končina (konac, kraj), dojdoh (dođoh) i sl. Po natpisima u pojedinim krajevima možemo slijediti uporabu ikavskoga govora, jer se, npr, negdje kaže bilig, vira, vični dom, itd.

Iz nekih natpisa vidi se da su se pristaše bosanske crkve pokopavali pod stećke. Tako se u natpisu iz Puhovca kod Zenice spominje gost Mišljen, u natpisu iz Humskog kod Foče gost Milutin, a u natpisu iz Batkovića kod Bijeljine gost Milorad. Na oštećenom natpisu sanduka iz Zgunje kod Srebrenice preostala je riječ *strojnik*, a drugi natpis iz Zgunje govori o *krstjaninu ostoji*.

Svi navedeni natpisi pripadaju svećenicima bosanske crkve, među kojima gosti imaju rang sličan episkopu kod pravoslavne crkve ili biskupu kod rimokatoličke jer je još samo zvanje djeda iznad njega. Ć. Truhelka je 1891. godine objavio jedan natpis iz Boljuna kod Stoca u kome je pročitano da se pokopani zvao starac Boljunović. Kako su se visoki dostojanstvenici bosanske crkve zvali starcima, taj natpis u literaturi često je služio kao jedan od dokaza da su stećci bogumilski.

Sastavni dio nekih natpisa je pohvala (laudatio) pokojniku. Tako je napisano na stećku Trtiše Banovića u Kovanima, Rogatica, da je dobri vitez, knez Radivoj kaže o sebi *u toi vrime naibdi muž u Dubravah bih*, a Stana Đurenovića u Boguljunima zadovoljava se skromnim naslovom dobre žene.

Takve pohvale su često opširnije koncipirane i obrazložene karakternim crtama iz pokojnikova života. Na jednom anonimnom stećku iz Gornjeg Turbeta

veli pokojnik o sebi: *ži(vih) počteno i smerno, ere znah da e smrt i greb učinih i navukoh za svoga života ubuduće*; o Dragojlu Miletiću u Dapascima veli se, *da je voL'ni človjek' kome mu služaše, vjeran beše*.

Treba također spomenuti i one spomenike i natpise koji završavaju ezhortacijom da se ne oskvrni grob i pokojnikov mir. Milutin Marojević u Carevcu, Glamoč, zaklinje prolaznike da se *nitkor ne sahrani s nim'*, a Pavko Radohnić u Hodouu veli: *molu vi se bratio i gospodo ne moite mi kosti prjetresati!*, a Viganj Milošević: *ne nastupaite na me: ja sam' bil' kako vi ste, vi ćete biti kako esam ja*.

Istu frazu naći ćemo i na stećku u Prečkom polju ispod Treskavice *„bratijo i družino žalite me: ja sam' bil jako vi a vi ćete biti kao i ja''*, a ta formula koju ćemo često pronaći nesumnjivo je nastala po uzoru one strane talijanske uzrečice:

lo Sui come sei tu – Tu sarai come son io: Pensi a questo e va con Dio!

(Ja sam bio kao što si ti, ti ćeš biti kod što sam ja: misli na to i pođi s Bogom!)

Natpisi su višestruko značajni. Poučavaju nas stanju narodnoga jezika u srednjovjekovnom dobu, po njima vidimo stupanj razvoja određene vrste pisma. Često su u njima navedena imena sahranjenih osoba, a ponekad i važnijih ličnosti ili događaja što omogućava točnije datiranje samih spomenika. Zbog tako široke dokumentarne vrijednosti, osobito u odnosu prema pismenosti i kulturi naših naroda u staroj Bosni, primjeri stećaka sa natpisima zaslužuju posebnu pozornost.

Detaljno objašnjenje ovih motiva traži puno truda, istraživanja i vjerojatno nikada neće biti do kraja završeno. Vjerujem da će biti onih koje će ovi tragovi navesti na razmišljanja i usporedbe. Primjetno je koliko se simbola iz različitih kultura i religija miješa na jednom nadgrobnom spomeniku što govori u prilog činjenici da je Bosna bila pod jakim utjecajem onih koji su dolazili.

Neaktualnost stećaka možda i nije tako pod negacijom, samo kada bi se za tren zaustavili i osvrnuli oko sebe. Oni govore sami za sebe, o kulturi, življenju, pismenosti, vjeri, običajima i što je meni osobno najzanimljivije, o prožimanju, a nitko ne može poreći da je ta tema neaktualna.

LITERATURA I IZVORI

1. ALOJZ BENAC, Bogumili i umjetnost na stećcima, Sarajevo, 1966.
2. A. BENAC, B. ČOVIĆ, F. PAŠALIĆ, N. MILETIĆ, P. ANĐELIĆ, Kulturna istorija BiH (od najstarijih vremena do početka turske vladavine), Sarajevo, 1966.
3. A. BENAC, Srednjovjekovni nadgrobni spomenici BiH II, Beograd, 1951.

4. A. BENAC, Stećci, Beograd, 1962.
5. BABIĆ ANTE, Bosanski heretici, Sarajevo, 1963.
6. BABIĆ ANTE, Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Sarajevo, 1972.
7. BIHALJI, MERIN, BENAC, Stećci, Beograd, 1963.
8. BRKIĆ HUSEIN, BiH, Enciklopedija Jugoslavije II, MCMLV
9. ĆIRO TRUHELKA, Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne, Glasnik VII, Sarajevo, 1951.
10. ĆIRO RAIČ, Hercegovina (srednji vijek – slike), 1998. EDUARD HERCIGONJA, Povijest hrvatske književnosti (srednjovjekovna književnost), Zagreb, 1975.
11. EDUARD HERCIGONJA, Povijest hrvatske književnosti (srednjovjekovna književnost), Zagreb, 1975.
12. Grupa autora, Pisana riječ o BiH od najstarijih vremena do 1918. god., Sarajevo, 1982.
13. MARIAN WENZEL, Ukrasni motivi na stećcima, Sarajevo, 1965., Biblioteka Kulturno nasljeđe
14. MARIAN WENZEL, Bosanski stil na stećcima i metalu, Sarajevo, 1999.
15. MIRKO VIDOVIĆ, Ban Kulin i krstjanska Bosna, Sarajevo, Hrvatsko kulturno društvo Napredak
16. NADA KLAIĆ, Srednjovjekovna Bosna, Zagreb, 1994.
17. P. ŽIVKOVIĆ, Etnička i vjerska povijest Bosne, Slavonije i Srijema do konca XVII st., Sarajevo – Mostar, 1996.
18. PAVAO ANĐELIĆ, Glavne etape kulturnog cvata u srednjovjekovnoj Bosni, Sarajevo, 1973.
19. R. ILARION, Nešto o Bosni, Beograd, 1878.
20. SALIH JALIMAN, Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države, Tuzla, 1997.
21. SIMA ĆIRKOVIĆ, Istorija srednjovjekovne bosanske države, Beograd, 1964.
22. STANOJE STANOJEVIĆ, Narodna enciklopedija, Zagreb, 1929.
23. ŠEFIK BEŠLAGIĆ, Stećci i njihova umjetnost, Sarajevo, 1971.
24. VJEKOSLAV KLAIĆ, Poviest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb, 1882.
25. VLADIMIR ĆOROVIĆ, Historija Bosne, Beograd, 1940.
26. VOJISLAV BOGIČEVIĆ, Pismenost u BiH, Sarajevo, 1975.

Nadira Puškar

Istina i pomirenje u jeziku i stilu postmoderene književnosti na primjeru romana *Davidova priča* Zőe Wicomb

1. Uvod

Poželimo li se upustiti u filozofski podhvat kao što je definiranje istine, krenut ćemo u pustolovinu bez kraja. Postoji više razloga za to. Kao prvi bismo mogli navesti opće prihvaćeno uvjerenje da je istina je dobra i vrijedna divljenja, a da je laž, s druge strane, loša sama po sebi. Prema Levi Straussovom sistemu binarnih suprotnosti,[1] ljudi su skloni definirati svijet oko sebe tako da pojavi koju žele opisati suprostave neki drugu. Tako je naprimjer dan suprotan noći, bijela boja crnoj, a dobro lošem. Ovo nizanje primjera bismo mogli nastaviti unedogled, ali ono što je na neki način konačno je činjenica da se istina ne može definirati prosto kao nešto što nije laž.

Vremena u kojima se istina donekle idealizirala su davna prošlost. Danas živimo u svijetu gdje najčešće prolazi recept negativne krajnosti i u kojem se nepoželjne istine isuviše često prikrivaju kako bi se stvorile lažne utopije. Unatoč svemu navedenom, ljudi su itekako svjesni da bi život bez istine bio lišen dostojanstva. To može biti jedan od razloga zašto istrajno tragaju za njom.

I u romanu južnoafričke spisateljice Zőe Wicomb,[2] naslovljenom *Davidova priča,* dominantna tema je istina. Radnja romana je utemeljena na povijesnoj zbilji i smještena je u Južnu Afriku devetesetih godina. To je vrijeme kada je u Južnoj Africi srušen "apartheid režim".[3]

---

[1] Bertens, 62.

[2] Zőe Wicomb, južnoafrička spisateljica, rođena je i odrasla u Namaqualandu. Nakon što provodi dvadest godina u Velikoj Britaniji u ranim se devedesetim vraća u Južnu Afriku i predaje na univerzitetu u Western Capeu. Trenutno predaje na univerzitetu Strathclyde u Škotskoj. Autorica je zbirke kratkih priča *Ne možete se izgubiti u Cape Townu (1987)*, kao i drugih kratkih priča i eseja. (V. feministpress.org)

[3] *Apartheid,* politički sitstem koji podrazumijeva segregaciju i diskriminaciju crnaca, su 1948 legalizirali pripadnici Nacionalne partije (bijelci). Sistem se postepeno radikalizirao i zbog toga

Mnogim Afrikancima je ova činjenica bila dovoljna da pomisle da je represiji i diskriminaciji konačno kraj i da dolazi vrijeme potpune liberalizacije, kada će konačno moći stvoriti pravu demokratsku državu.

No, istina je, nažalost, sasvim drugačija. Glavni lik romana, David Dirks, osjeća da se ispod masovne euforije zbog novostečene slobode, ipak krije jedna mračnija istina.

Za njega kraj rata neće značiti i kraj diskriminacije, jer on kao pripadnik miješane rase " obojenih", zapravo više nigdje ne pripada. Zato on počinje tragati za svojim korijenima i želi doznati više o njegovim Griqua precima.[4]

Osim toga, u novoj Južnoj Africi David ne prepoznaje ideale jednakosti, slobode i bratstva za koje se borio i stoga on želi saznati šta se krije iza praznih riječi zlatoustih oratora. Konačno, tu je i ono što Davida možda najviše zanima, a to je istina o Dulcie, ženi koja je se borila rame uz rame sa drugim vojnicima i čiji je lik okružen misterijom.

1. Odlike postmodernističkog teksta: Razaranje iluzije (distanciranje pripovjedača) uporabom intertekstualnosti i dekonstrukcije teksta

Postmodernizam je umjetnički pravac koji se prvi put pojavio u arhitekturi 15.07.1972 u 15: 32 h, u vrijeme kada je srušen stambeni blok koji je sagradio čuveni Japanac Yamasaki, da bi se na tom mjestu mogli sagraditi novi stambeni blokovi.[5]

David Lodge, engleski književnik i teoretičar, smatra da postmodernistička djela književnosti odlikuju određeni stilski postupci na koje nailazimo i u *Davidovoj priči.*[6] Jedan od njih je razaranje iluzije uporabom intertekstualnosti i dekonstrukcijom teksta. David Dirkse unajmljuje nepoznatu spisateljicu da ispriča njegovu priču., te je na samome početku upozorava da se ona kao netko tko ne poznaje povijest ANK,[7] prema priči mora postaviti objektivno.

Drugim riječima, spisateljica bi kao netko tko zna pisati, trebala odabirom odgovarajućega jezika učiniti priču lingvistički razumljivom, ostati articulator, a suzdržati se od bilo kakvoga subjektivnog komentiranja.

---

je borba crnaca za slobodu, koja se dotada zasnivala na mirnim protestima, prerasla u oružanu. Međutim, NP je zbog kaosa u zemlji i internacionale izolacije morala započeti pregovore sa crncima. 1994. održani su prvi demokratski izbori i apartheid je srušen.

Davenport i Sauunders. *South Africa: A Modern History, 5th ed.* Baingstoke: Macimillian, 2000, str.11, 325, 585.

4 Driver, 219-226.

5 Charles Jenks. *Whati is postmodernism?*. London: Academy edition, 1986.

6 Lodge, David. The Models of Modern Writing: Metaphor, Metonymy, and the Typology of Modern

Literature. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977.

7 Afrički nacionalni kongres

Davidova priča je postmodernistička i po tome što u svoj sadržaj unosi određene citate. Uporabom tehnike intertekstualnosti autorica stupa u dijalog sa tradicijom, iz čega uočavamo da su tradicionalni tekstovi puni određenih nelogičnosti. Wicomb pronalazi te nelogičnosti i dekonstruira ih.[8] Dakle, jezik je ključ, a stil pisanja sredstvo razaranja iluzije.

Na primarnom nivou dekonstrukcije ona se bavi nelogičnom reprezentacijom istine. Istina, koja je općenito sinonim pozitivnog, nije ugodna ni za Davida, a ni za afrički narod. Ma kakva ta istina bila, ipak je saopćena stilom pisanja i formom, tako da budi, opominje i oplemenjuje.

Međutim, Wicomb nije kritična samo prema tradiciji, već preispituje i suvremenu književnost. Esencijalno pitanje kojim se bavi odnosi se na granicu između fikcije i zbilje. Ona u tom kontekstu govori i o reprezentaciji istine u fikciji i sumnja da se istina može definirati u konačnim okvirima. Prema njoj, fikcija, kao i zbilja, može ponuditi samo krnju sliku prave istine. Time otvara problem fikcije kao nedovršenoga pojma u jeziku i književnosti u modernoj dobi uopće.

Ukratko, za ovaj roman se svakako može tvrditi da posjeduje karakteristike jednog postmodernističkog teksta. Kao što Daymond napominje to je "ne toliko Davidova priča koliko spisateljičina priča o pisanju priče" (Daymond, 30). Osvrćući se na proces pisanja *Davidove priče*, fikcionalna spisateljica uočava problematičnu prirodu jezika i pokazuje da jezik kao takav ne može u potpunosti služiti kao artikultor istine, jer smo često u opasnosti da pogrešno interpretiramo jezične znakove. Autorica u književnim tekstovima iz prošlosti nailazi na praznine i dekonstruira ih. Bertens te praznine naziva "slijepim točkama" (Bertens 142). Međutim, dekonstrukcija nije autoričin jedini cilj. Ona i u svoj tekst unosi određene nelogičnosti, jer u onom trenutku kada više ne može pisati, u tekstu nastaje "black out" i pojavljuju se slijepe točke na koje smo već ranije nailazili u tradicionalnim tekstovima. Dakle, neuspjeh jezika da prenese određene istine nije uočljiv samo kod tradicionalnih tekstova, nego i u novijoj književnosti.

Istina u *Davidovoj priči* i jest i nije napisana i sama spisateljica zaključuje da je to "riječ koja se ne može napisati" (DS, 136). I David to shvaća i zna da se -trudeći se objasniti neobjašnjivo - bori sa vjetrenjačama.

Istina se jezični i filozofski pojam u književnosti postmoderne ne može opisati pojedinačnim djelovanjem jezika, tradicije, stila ili forme, već se njezina približna definicija može ostvariti samo u njihovom jedinstvu.

2. Prošlost i sadašnjost u Davidovoj priči

Na prvi pogled, prošlost i sadašnjost u ovom romanu izgledaju kao dva potpuno različita svijeta. Predstavljena su dva shvaćanja prošlosti. Prvo shvaćanje ot-

[8] Betetens, 119.

krivamo nakon što David krene u potragu za svojim identitetom. On želi saznati nešto više o svojim Griqua precima. Ova potraga na površinu izbacuje povijesnu zbilju iz 1922. godine.

Ovo je za Grique bilo vrijeme velikih selidbi i stoga vrijeme nesigurnosti. Grique su, kako možemo saznati, etnička grupa službeno klasificirana kao "obojeni" i njihov jezik "xiri" ne pripada u bantu grupu jezika.[9] Ni crnci, ni bijelci nikad ih nisu prihvatili kao dio svoje zajednice. Stoga je njihova želja za otcjepljenjem, barem do nekog stupnja opravdana. Općenito, obojeni su i za bijelce i za crnce, oduvijek predstavljali mrlju na njihovoj časti. Budući da su bijelci u Južnoj Africi sebe smatrali "čistom" rasom, za njih je miješanje sa crncima značilo neoprostiv grijeh.

S druge strane, crnci koji su se miješali sa bijelcima, smatrani su izdajnicima. Kazna za njih je bila izopćenje iz zajednice crnaca. Izopćavali su ih drugi crnci koji su se trudili sebe istaknuti kao borce za slobodu. Zbog toga su "obojeni" utjelovljenje nedefiniranog identiteta do današnjeg dana.

Sadašnjost u romanu su 9o-te godine. U povijesti Južne Afrike ovaj je period predstavljen kao period tranzicije od represije ka slobodi. U to je vrijeme srušen "apartheid režim" i političari su se okupili da naprave nacrt nove države. Prvi demokratski izbori u Južnoj Africi održani su 1994. To je istovremeno "vrijeme euforije i strahom ispunjene nesigurnosti" (Diamnod, 25). Nelson Mandela, politički i spiritualni vođa crnaca, pušten je iz zatvora. To ljudima daje nadu da je njihovom podređenom položaju kraj. Međutim, čim shvate da demokracija nije donjela bitne promjene u njihovoj zemlji, njihovo početno oduševljenje zamjenjuju gorčina i nezadovoljstvo. Ono što postaje očigledno je da se problemi iz prošlosti prenose u sadašnjost i da se neće tako brzo riješiti. Ljudi od tada na viziju dvaju pomirenih rasa i njihov zajednički život gledaju sa skepticizmom.

Osim toga, za obje strane je bilo teško suočiti se sa onim što se dogodilo u prošlosti. To se najbolje moglo vidjeti na saslušanjima KIP-a.[10] KIP je imala težak zadatak - njeni su istraživači morali iskopati doslovce cijelu prošlost apartheida, a ne samo njen skelet. Konačan cilj bio je poboljšati tadašnju situaciju u zemlji i pomiriti dvije konfliktne istine, crnu i bijelu.

Wicomb uporabom ironije ukazuje na apsurdnost cijeloga projekta. Naime, nekima od zločinaca čija su zlodjela navodno bila politički motivirana, dodijeljena je amnestija. To je samo produbilo konflikt između ranije dominantne NP-e i njenoga političkog rivala- ANK. Na kraju se iznalaženje kompromisa pokazalo kao nemoguća misija jer nijedna strana nije bila spremna priznati svoje greške u javnosti. Drugim riječima, i NP i ANK su se tvrdoglavo nastavile držati svojih verzija istine, neprestano naglašavajući pravednost svojih postupaka.

[9] Dorothy Driver, 216.

[10] Komisija za istinu i pomirenje

Naravno, ni jedna verzija nije predstavljala afrički narod u cjelini, osobito žene i rasne manjine, koji su jednostavno bili isključeni kao manje bitni.

Diskriminacija žena je i jedan od najvećih propusta KIP-a: organizirana su posebna saslušanja za žene, koje su proglašene sekundarnim žrtvama sukoba. Posmatrali su ih prosto kao majke, žene i sestre primarnih žrtava -- muškaraca.[11] Važnost iskustava žena kao žrtava reducirana je na minimum. Daymond u svom eseju "Tijela pisanja: obnavljanje prošlosti u *Davidovoj priči* spisateljice Zőe Wicomb i *Rasnost* Elleke Boehmer" citira jedan takav primjer:

> (...), tijekom televizijskog prenosa ispovijesti jedne žene o tome kako je njena sestra- pod sumnjom da je policijski doušnik- živa spaljena, te o tome kako je ona morala identificirati njeno seksualno unakaženo tijelo, njen iskaz je prekinut na poziv načelnika da se minutom šutnje oda počast herojstvu i žrtvi (mrtve žene). Na ovaj je način traumatično sjećanje ženine sestre... na izmučeno tijelo bilo prekrojeno u priču o herojstvu nacije u formaciji. (Robins 138, citiran u Daymondu, 25).

Slično se događa i u *Davidovoj priči,* kada David pokušava opisati Dulcie kao vrisak, što razbjesni spisateljicu koja mu uzvraća:

Vrisak, smijem se, vrisak? Nećeš se izvući njenim abstraktiranjem.Osim toga, sama Dulcie nikad ne bi vrištala. Dulcie je gospodarica izdržljivosti i kontrole. Dulcie zna da vrištanje ima svrhu samo onda kad znaš da će doći netko da te spasi ; da je vrisak žalba svijetu poredka i pravde i da ne postoji takav poredak kojem se ona može žaliti. (DS, 134)

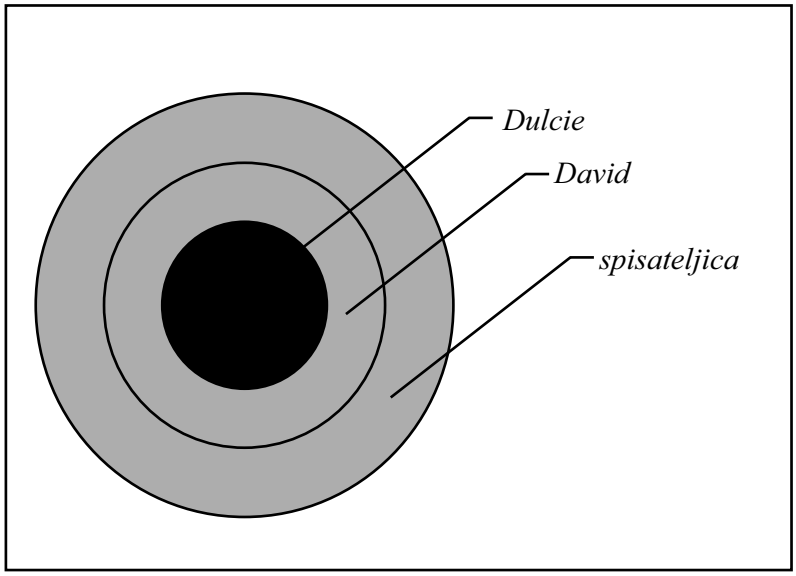
KIP je imala mnogo nedostataka i nije donijela velika poboljšanja. Spolna diskriminacija se nastavila, a konflikt između dvaju sukobljenih strana samo se produbio. Neki od članova ANK bili su toliko drski da se čak nisu ni željeli pojaviti na saslušanjima. S druge strane, članovi NP su uporno odbijali priznati svoju krivicu za rasizam. KIP je ukratko bila jedna utopistička ideja i institucija koja nije uspjela postići nikakav dugotrajan cilj.

3. Pripovjedački krug

Roman *Davidova priča* ima kompleksnu strukturu. Ta se struktura od makrokozma društva sužava na jedan precizniji centar: mikrokozam u obliku pripovjedačkoga kruga. Pripovjedački krug ima tri dijela: centar priče (Dulcie), unutarnji dio kruga (David), i konačno, vanjski dio kruga (fikcionalna spisateljica).

[11] Driver, 239.

Slika 1
Pripovjedački krug

(GRAFIKON, MICROSOFT OFFICE WORD)

3. 1. David = Unutarnji dio pripovjedačkog kruga

David Dirkse, ANK aktivist, je istovremeno i insajder i autsajder u priči. To znači da on i zna i ne zna što se događa u misterioznoj crnoj rupi ili centru moći oko koga se sve okreće. U ANK-u je insajder, zbog toga što je upoznat i sa dobrim i sa lošim djelima ove političke grupe. Kao što i sam David ističe "on nema iluzija i prihvata i činove slave, ali i činove užasa" (DS, 11). Ipak, David se po jednom u ANK ne uklapa. On pripada rasi "obojenih", a za njegovu se etničku grupu Griqua kaže da je to jedan od onih "etničkih identiteta koje je politika baca u sjenu i u starim i u novim sistemima" (Driver, 216). Protivno Davidovim uvjerenjima, koji svoju rasu smatra neutralnom, njegovi drugovi iz ANK se s njim ne slažu, jer smatraju da su obojeni i njihovi zamršeni etnički korijeni prijetnja njihovoj hegemoniji i da ih pod svaku cijenu moraju ukloniti.

Kad David izrazi želju da posjeti Kokstad da sazna više o svojim Griqua precima, jedan od njegovih drugova mu kiselo dobaci: "Etnički identitet, (...), problem za druga?" (DS, 65).

Iako je David već dokazao svoju odanost drugovima i afričkoj stvari, on ipak za njih ostaje autsajder i čini se da njegov doprinos u borbi više nije dovoljan. Prvi znak koji ukazuje na to da David više nije dobrodošao u redovima ANK-a je udarna lista, fatalni list papira na kojem pronalazi svoje i Dulcino ime napisane ženskom rukom :

> Bulji u rukopis na stranici, u imena koja plivaju jedno prema drugom, sjedinjava ih u intimnost koja prevazilazi teške i čudne momente njihovih slučajnih sastanaka -intimnost smrti koja sve uklanja. (DS, 114).

ANK-ovci ponovo testiraju Davidovu odanost i šalju nekog Thomas Stewarta da ga špijunira. Thomas Davidu isprva ponudi da mu bude turistički vodič. Međutim, ispostavi se da su njegova neprirodna ljubaznost i nametljivo ponašanje dio špijunaže koju provodi. Kad se jedne noći David vrati sa plesa u kokstadskom hotelu, otkrije Thomasa koji sjedi u tami njegove sobe. Thomas bez oklijevanja otvara kovčeg pun dijamanata i nudi Davidu partnerstvo u krijumčarenju dijamantima.

Thomasov posjet iz korijena mijenja Davidov život. On konačno uspjeva povezati udarnu listu, Thomasovo špijuniranje i njegov pokušaj da ga podmiti.

ANK-ov sistem je okrutan. Davida testiraju drugovi koji žele oprati sebe i natjerati ga da sam sebe izopći iz grupe. Thomas pokušava iskoristiti dijamante da namami Davida u zamku. Ukoliko David prihvati ponudu, sam će biti kriv za svoje izopćenje iz grupe. Dakle, tijek priče nas vodi ka sredini, odjeku prošlosti i sadašnjosti: potlačeni crnci (ANK) ponavljaju postupke ANK-a (tlačitelja), te i sami postaju tlačitelji. Homi K. Bhabha, postkolonijalni kritičar, naziva ovaj vid ponašanja *mimikrija*:

> (...) pomalo uvijek stranim i izobličenim načinom na koji će kolonizirani, svojevoljno ili prinudno, ponoviti metode i diskurs kolonizatora (Bertens, 208).

Kokstad tako postaje mjesto gdje se prošlost i sadašnjost susreću. Ovdje počinje Davidova opsjednutost istinom. Borba je gotova. Južna Afrika je oslobođena od okova apartheida. Međutim, David shvaća da on nije slobodan i da se za njega od vremena apartheida ništa nije promjenilo. Njegovi mu drugovi ne vjeruju i on mora izabrati hoće li će ostati sa njima i izgubiti svoj identitet ili će napustiti ANK. To je najteža dilema u Davidovom životu, jer je on žrtvovao sve za slobodu. David je bio žrtva mučenja: " duboki ožiljci na oba stopala" (DS, 11) to dokazuju. On se prisjeća scene iz Quatro kampa, zatvora, gdje su ga izgleda mučili zbog sumnje da je doušnik:

> Ne kaže da je bio u Quatru, ali da, kako je svaki pokret opsjedala izdaja, moralo je biti paranoje, moralo je biti grešaka; i da, ako je postupanje prema njemu bilo greška, uskoro je bila ispravljena., ništa zaista ozbiljno, možda čudno pretjerivanje zbog rastresenosti.Bog zna, bilo je već dovoljno teško. Bio je rat, zaboga. (DS, 196)

Na koncu, David žrtvuje svoju ljubav za Dulcie.Opet zbog drugova. Oni povlače oštru crtu između privatnoga i profesinalnog života. Emocije u ratu nisu dozvoljene jer one borce čine slabićima. Dulcie, žena koju svi hvale zbog hrabrosti, je Davidova drugarica, njegov suučesnik u borbi. Usprkos tome, od Davida saznajemo da je muče nepoznati muškarci. Moguće je da je i David jedan od njih.

On je zasljepljen svojim oduševljenjem za stvar i još uvijek vjeruje

> (...) da je istina crno bijela, i da neupitno leži u borbi za slobodu, borbi za jednaku raspodjelu bogatstva, za obrazovanje za sve, za pravo svakog djeteta, žene i muškarca na dostojanstvo... (DS, 116).

Metafora crno-bijele istine je najnaglašenija ironija u romanu jer je očigledno da je istina podijeljena na dva pola: crni i bijeli. Ove dvije kontrastne boje su simbol podijeljene nacije. Međutim, ono što je zapanjujuće su podijele unutar ovih podijela, pa tako uočavamo: odane i izdajice, podobne i nepodobne. David implicitno priznaje da je Dulcie žrtvovao drugovima: spisateljici dodaje praznu stranicu na kojoj ona uočava

> (...) raskomadane tjelesne oblike: aseksualni torzo, kao kod krojačke lutke, ruke pogrešno savijene u zglobovima; noge; otečena stopala; ruke kao kandže. (DS, 205)

Spisateljica u ovom trenutku nema "sumnji da to Dulcie leži unakažena na stranici". (DS, 205).

David je dvostruka žrtva. Prvo, zato što vjeruje da je projekat "rainbow nacije" moguć. Drugo, zato što dopušta da ga njegovi drugovi brutalno iskoriste i da ga pretvore u mučitelja žene koju voli.

Na koncu je David suočen sa užasnom istinom i ne može se nositi sa tim da je ono što se dogodilo Dulcie dijelom i njegova krivica. On diže ruku na sebe jer vjeruje da je to jedini izlaz iz "izdajničkog, naopakog svijeta" (DS,177)-kako sam opisuje zemlju u kojoj živi.

3. 2. Vanjski dio pripovjedačkoga kruga: fikcionalna spisateljica

Uloga fikcionalne spisateljice ima ogromnu važnost u tekstu i prolazi kroz nekoliko faza razvoja. Spisateljica počinje raditi na tekstu kao prepisivič, ali je ova uloga ne zadovoljava, jer osjeća jaku potrebu da progovori za sve žene Južne Afrike i to postupno i čini. Ispočetka je njezin glas gotovo nečujan, međutim, stoljeća represije i ponižavanja čine da taj glas na kraju dosegne energiju vriska. Ipak, spisateljičin glas naglo zamire nakon Davidove smrti što se može objasniti tezom da nema svrhe objašnjavati stvari koje su po prirodi neobjašnjive.

David za prepisivača odabire ženu. Spisateljičin lik je zapravo krinika iza koje se krije istovremeno kritički i nesiguran glas same autorice- Zöe Wicomb. Taj je glas na početku nepristran i autsajederski, jer Wicomb osjeća da istovremeno ima i nema pravo na istinu. Kao emigrant koji povremeno navraća u Južnu Afriku, ona je svjesna da je mogu kritizirati zbog neupućenosti u lokalne probleme.[12] Ipak, kako Daymond ističe, *Davidova priča* autorici ne služi samo da izrazi nelagodu zbog svog "vanjskog" položaja u priči, nego se također pokušava riješiti subjektivnosti koja je uočljiva kod pisaca emigranta.

Wicomb se ne oslanja ni na "povratno pisanje"[13] kao na jedinu tehniku pisanja, već napušta spisateljsko bojište na kojem kolonizator piše i pogrešno reprezentira, a kolonizirani piše natrag i dekonstruira.[14] Ona kritizira i kolonijalni i postkolonijalni stil pisanja te pruža " krtički otpor neoimperijalnim interesima" (Daymond, 27). Kako Daymond dalje ističe:

> Književnostima na margini mora se dozvoliti da osim centru pruže otpor i jedna drugoj. (Daymond, 27).

Fikcionalna spisateljica potpuno ovisi o Davidu. Ona-barem po onome kako David doživljava njenziu ulogu-ne bi trebala pokušavati popuniti jezične praznine u priči. Za njega je spisateljica jednostavno prepisivač koji se tako treba i ponašati. Kao što spisateljica sama zaključuje, sve što Davidu treba je

> (...) netko tko je dovoljno pismen i tko otvoreno simpatizira pokret za oslobođenje; a da moje naklapanje, kako je on to nazvao, o značenjima u margini, ili o nedostatku značenja koji su važan aspekt pisanja, nema nikakve veze sa njegovim projektom i da ništa ne očekuje od mene. (DS, 2).

Zbog svoje ovisnosti o Davidu, spisateljica ne može opisati kaos sa kojim je suočena. Na kraju taj kaos izaziva njezino gađenje i prisiljena je priznati da nije uspjela shvatiti što se zapravo dogodilo:

Moj ekran je uništen.

Riječi mi bježe.

Ne priznajem ove šifre kao svoje.

Ne želim imati ništa više sa njima.

Perem svoje ruke od ove priče.

(DS, 213).

[12] Daymond, 27.

[13] Driver,242= 245.

[14] Daymond, 27.

David neprestano insistira na tome da spisateljica nikad ne bi mogla razumjeti cijelu njegovu priču, a posebno dio koji se odnosi na Dulcie. Zato je upitno što Dulcie uopće predstavlja i spisateljica nije sigurna da li je Dulcie jedna žena ili David u ovom imenu spaja više imena žena,u čija se mučenja osvjedočio.

Mislim, priznaje David, da ne vidim potrebu da je ispunim detaljima, osobito onakvim kakve si ti izmislila.Vidiš, ona nije kao ostali; ne može se, na primjer reći da je mlada ili stara ili da je u srednjoj dobi.Više razmišljam o njoj kao o - ima potrebu da okljeva prije takve apusrdne ideje- nekom vrisku koji odzvanja u mojoj priči. (DS, 134).

Jezične praznine na koje nas spisateljica upozorava u uvodu priče i dodaje kako je "zahvalna za (te) dobrodošle odsutnosti" (DS, 2), također ukazuju na neadekvatnost ili neuspjeh jezika da opiše nešto neizrecivo. Prema spisateljici ove praznine proizilaze iz toga što David ne želi ili ne smije ispričati sve. (DS, 2). David kao revolucionar posvećen stvari osjeća da je

> (...) moguće pronaći ravnotežu između neophodne tajnosvitosti i potrebe da se nešto ispriča, što uzrokuje napetost koja uznemirava čovijeka i koja se mora sakriti, ali koja ga je ipak navela da na svoju životnu priču gleda kao na okvir koji se nikad ne može razbiti. (DS, 2).

Kroz razvoj priče postaje očigledno da bi se na mjestu jezičnih praznina trebala nalaziti istina o podzemnim aktivnostima ANK uključujući i zločine koje su članovi ove političke grupe počinili protiv žena kao što je Dulcie. Iako je spisateljica dijelom zahvalna za jezične praznine, ona je također isfrustrirana zbog toga što David ne želi pričati o Dulcie.

Ni Dulcie ne želi ili ne može govoriti, pa je spisateljica prinuđena da njen lik "bombardira činjenicama" (DS, 78), koje je sama izmislila. Tako Dulcie postaje super heroina-žena koja je sposobna trpjeti mučenje stisnutih zuba.

3. 3. Centar pripovjedačkoga kruga: Dulcie

Dulcie je centar pripovjedačkoga kruga. Ona je istodobno i najtiši i najjači glas u priči. Roman *Davidova priča* je razbijen na sitne fragmente, a Dulcie i njena sudbina čine najveći dio priče. Njen je lik, kako kaže spisateljica, okružen misterijom. (DS, 75); ona ne priča svoju priču i doživljavamo je uglavnom iz Davidove perspektive. Davidov opis Dulciena lika sastoji se iz niza sitnih pojedinosti i ne možemo biti sigurni što se zapravo dogodilo s njom. Spisateljica također dopunjava priču, ali njene se dopune baziraju na pretpostavkama i ne mogu zaokružiti Dulcien lik. David odbija suradnju i uporno šuti o važnim stvarima vezanim za Dulcie, pa spisateljica izmišlja da se radi o ženi ogromne snage koja je sposobna nijemo trpjeti mučenje.

U romanu se nalazi prostor neispunjen jezikom, velika crna rupa koja se ne može opisati riječima. Ova se rupa otvara, nemilosrdno grabi Dulcie i reducira je na šutnju, te je zbog toga Dulcie i prisutna i odsutna u tekstu. Ona ne može ili ne želi govoriti. Njezina šutnja predstavlja izvor najveće napetosti u tekstu, ili kako Gane komentira "tenziju između svjedočanstva i šutnje, privatnog i javnog" (Gane, 101). Gane također tvrdi da

> (...) upravo njena šutnja postaje izvor diskursa. Pitanja tajnovitosti i nasilja odjekuju (...) a (svaki)se roman bori sa istinama koje su neizrecive i neprihvatljive. (Gane, 102)

Dulcie se prema ovome zaista može metaforički predstaviti kao vrisak koji para tišinu. Iz jezičnih praznina izlazi žalba protiv nepravde koju nitko ne čuje. Ovim se pitanjem bavi i postkolonijalna kritika, te bi Dulcie u tom kontekstu predstavljala *potčinjenost* koju opisuje Spivak:

> (...) kategorija onih niže rangiranih, koji su prema vojnoj prosudbi uvijek pogodni za kolonizaciju, onih koji imaju niži čin. Spivak ovaj termin peuzima od Gramschija da opiše niže slojeve kolonijalnog i postkolonijalnog ili kako bi mnogi rekli neokolonijalnog društva: beskućnike, nezaposlene, sitne zemljoradnike, radnike i tako dalje. Ona je, međutim, svjesna da kategorizacija po društvenim slojevima čini druge razlike nevidljivim i da se mora insistirati na činjenici da je struktura koloniziranih i potčinjenih subjekata heterogena. Spivak uočava jednu razliku fokusirajući se na *potčinjenu ženu,* veoma veliku kategoriju svrstanu pod termin kolonizirani (i neokolonizirani), te tvrdi da je tradicija ženu oduvijek dvostruko marginalizirala. (Bertens, 212).

Dulcie je kao politički aktivna žena i kao pripadnik podređene etničke grupe dvostruko marginalizirana. U novoj, navodno slobodnoj Južnoj Africi, sloboda pripada samo muškarcima i iako je ženama poput Dulci dozvoljeno da se bore u ratu, namjerno ih se izostavlja kada se dodjeljuju počasti. David spisateljici priča o ulozi koju je Dulcie trebala usvojiti:

> Da, prekršila je svaku mjeru i dosta im je nje. Mora se odreći svoje moći, predati uniformu i napraviti mjesta za muškarčine.Ali to nije sve. Ona zna previše, zna sve laži, povijest svakog poteza napravljenog protiv nje. Ona mora - i tu on naglo prestaje pričati. (DS, 204).

Kada se radi o ugnjetavanju žena i rasnih manjina, nema gotovo nikakve razlike između NP i ANK. Politika definira identitet. David i Dulcie postaju nevid-

ljivi jer se svojih identiteta moraju odreći. David bira lakši način zato što smatra da se konflikt sa nadređenima pod svaku cijenu mora izbjegavati. On je odlučan u svojoj odanosti, makar to značilo da mora žrtvovati Dulcie. Iako nismo sigurni je li David svojevoljno ili prinudno jedan od Dulcienih mučitelja, i sama pomisao na to je užasna.

Dulcie je za razliku od Davida prikazana kao tvrdoglava, neovisna žena. Ona je kao i druge žene u Južnoj Africi u veoma teškoj, socijalno izoliranoj i potčinjenoj poziciji. Usprkos tome, ona naizmjenice popušta i pruža otpor. Identitet njenih mučitelja je nepoznat i ona ih ne može identificirati, ali mučenja koja trpi prevazilaze kapacitete svake izdržljivosti:

> Ne pričaju nepotrebno. Povezuju joj oči pri specijalnim operacijama. Grokću i klate se u igri koja podsjeća na kiruršku, pružaju ruke prema instrumentima (...). Žena koja ne dolazi uvijek, igra staromodnu ulogu sestre: čisti i previja rane. (DS, 178).

David je zaljubljen u Dulcie, ali ipak pristaje sudjelovati u njezinom mučenju. To saznajemo iz scene u kojoj David stavlja ruke na Dulciena ramena:

> Jednom, samo jednom je David prišao dovoljno blizu da stavi ruke na njena ramena. Otisci njegovih prstiju precizno utisnuti u rane ispod njene košulje, intimno uronjeni u njeno tijelo, milovali su svaku šupljinu, svaki njen organ -pluća, jetru, bubrege i slomljeno srce -vatrenom požudom (DS, 199).

Međutim, ono što nije jasno u potpunosti je da li je David pasivni promatrač ili aktivni sudionik Dulciena mučenja.

U to je vrijeme ANK strogo zabranjivao ljubavne veze unutar svojih redova, jer su se po njima emocije lako mogle oteti kontroli i stvoriti od drugova izdajnike.

Dulcie je prinuđena na šutnju, ali upravo ta njezina ograničenost razvija novi diskurs koji se pokazuje kao zaglušujući. Njezino tijelo postaje komad papira, horor priča ispisana rukama zlikovaca. Ona se ne može boriti jer "ne postoji takav red poredak kojem bi se mogla žaliti" (DS, 134). Međutim, ono što spisateljicu čini bjesnom je Davidova šutnja o Dulcie, pa se ona u njeno ime ljuti na njega:

> Ona razumije pitanje časti,ali ne može podnjeti njegovu šutnju, primitivni strah da se nešto dogodi ako pričamo o tome, da se oslobode demoni. Ili obrnuto: da će nas šutnja osloboditi stvarnosti, da će je poništiti. (DS, 182).

Dorothy Driver, prominentna književna kritičarka u polju južnoafričke postkolonijalne književnosti, razvija interesantnu debatu o Dulcienom identitetu. Ona postavlja pitanje je li Dulcie lik iz zbilje ili je ona samo fragment jednog većeg iskustva i nudi tri odgovora.[15] U prvom tvrdi da je u Dulcienom liku utjelovljena Dulcie September, žena koja je u južnoafričkoj povijesti doista i postojala. Ovaj odgovor je prihvatljiv jer osim istih imena, uočavamo i druge paralele između ova dva lika. September je i sama bila ANK aktivistica, a kako povijesni dokazi tvrde, ubili su je njezini drugovi. U drugom odgovoru Driver predlaže da se Dulcien lik usporedi sa Don Quijoteovom idealiziranom ženom, jer i David na neki način idealizira Dulcienu legendarnu hrabrost i snagu. Konačno, Dulcieno ime je preuzeto iz poznatog stiha Homerove *Odiseje* koji kaže: " Dulce et decorum est pro patria mori " (Lijepo je i časno za domovinu umrijeti).

Ukratko, Dulcien identitet nije lako definirati, jer ona nije žena koja se uklapa u stereotipne obrasce poslušnosti i pasivnosti. Ona pruža otpor i stoički prima ćuške muškog svijeta. Njezin identitet je, dakle, podložan raznim interpretacijama: neki je mogu doživjeti kao jednu osobu, a neki kao simbol tragičnoga iskustva južnoafričkih žena. U tom je slučaju Dulcie lik u kojem se spajaju prošlost i sadašnjost i možemo povući paralele između Dulcie i Rachel le Fleur, Dulcie i Krotoe, te konačno između Dulcie i Bartmanove. Dulcie je kao i ove žene bila prisiljena da trpjeti i šutjeti.

Kao i tijelo Bartmanove koju su muškarci zatvorili u kavez kao životinju i pokazivali je kao izložak u Europi, i Dulcieno tijelo postaje vrsta trijumfantnog izloška, strašan podsjetnik i primjer za to što se dogodi onima koji se bune protiv njihove moći. Mučenja kroz koja Dulcie prolazi su nezamisliva:

> Prilikom prve posjete jedan je od njih - mršavi muškarac, očigleno vođa, rekao: "Ne silovanje, to je neće naučiti ničemu, ne izostavljajte ništa; za takve kao što je ona, silovanje je previše dobro". Tada je zamahnuo elektrodama, a drugi joj je čovjek skinuo spavaćicu. Kada govore o njoj, to je kao kad ljudi pričaju o svojim slugama- kao da nisu tu. (DS, 178).

Dulcie ne prepoznaje ljude koji je muče zbog maski koje nose, ali ima osjećaj da ih

> (...) poznaje, ili da je možda poznavala neke od njih na nekom drugom mjestu. Da, likovi u crnim odjelima su poznati; ne mogu uvijek odvraćati oči;crne ruke, bijele ruke, potvrđuju njene slutnje. Čini joj se da prepoznaje neke glasove, ali to prepoznavanje kao da lebdi nad njenom svješću. (DS, 179).

[15] V. Driver, 252.

Prema onom što Dulcie vidi, a vidi i crne i bijele ruke koje je muče, njeni su mučitelji i pristaše apartheida, ali i njeni drugovi. Ako simbolički interpretiramo Dulcieno iskustvo, bijele su ruke prošlost aprtheida, a crne sadašnjost kojom upravlja ANK. Oba sistema diskriminiraju i ugnjetavaju žene.

4. Zaključak

Roman autorice Zöe Wicomb *Davidova priča* je postmodernistički tekst koji na jedan novi način pokušava definirati istinu. Umjesto da se poistovjećuje sa jednom stranom i tako riskira da istinu boji u crno ili bijelo, Wicomb zauzima neutralan stav i pokušava dokučiti istinu iz ove perspektive. Ona odbacuje subjektivnost i ne koncentrira se isključivo na patnju svoga naroda.

Wicomb tvrdi da postoje tri vrste istine: povijesna, rasna i spolna. Osim toga, i ove se istine dijele unutar sebe. Ona ne vjeruje mnogo u povijesne činjenice i upozorava nas na to da je povijest uvjetovana ishodom borbe: povijest uvijek pišu pobjednici.

Drugo, istina je uvjetovana rasom. David i Dulcie se kao pripadnici mješane rase "obojenih" ne uklapaju ni u bijelu ni u crnu istinu.

Najveći naglasak Wicomb stavlja na istinu definiranu spolom. Njen je roman žalba žrtava brutalnosti, južnoafričkih žena, koje su u iznimno teškoj situaciji.

To je priča nastala iz traumatičnoga emocionalnog iskustva. Međutim, iz tišine prouzrokovane tom traumom izdiže se glas istine.

LITERATURA

Primarni izvori:

1. Wicomb, Zoë. *David's Story*. Feminist Press, New York (2000).

Sekundarni izvori:

1. Bell, David. "The Persistent Presence of the Past in Contemporary Writing in South Africa." *Current Writing: Text and Reception in Southern Africa*, 15:1 (2003 Apr), pp. 63-73.
2. Bertens, Hans. *Literary Theory: The Basics*. London, England: Routledge, (2001).
3. Daymond, M. J. "Bodies of Writing: Recovering the Past in Zoë Wicomb's David's Story and Elleke Boehmer Bloodlines." *Kunapipi: Journal of Post-Colonial Writing*, 24:1-2 (2002), pp. 25-38.
4. Davenport, Thomas and Christopher Saunses. *South Africa: A Modern History. 5th ed.* Basingstoke: Macimillian, 2000.
5. Driver, Dorothy. 'Afterword', *David's Story*, Zoë Wicomb, Feminist Press, New York (2000), pp.215-271.
6. Gane, Gillian. "Unspeakable Injuries in Disgrace and David's Story." *Kunapipi: Journal of Post-Colonial Writing*, 24:1-2 (2002), pp. 101-13.
7. Jencks, Charles. *What Is Postmodernism?*. London: Academy edition, 1986.
8. Kroog, Antje. *Country of My Skull*. London: Vintage(1999).
9. Lodge, David. *The Models of Modern Writing: Metaphor, Metonymy, and the Typology of Modern Literature*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977.

Drugi korisni izvori:

1. Brink, André; Wicomb, Zoë; and Kunene, Mazisi. "South African Writers and the Problem of Languages'." *Commonwealth Essays and Studies*, 16:1 (1993 Autumn), pp. 96-103.
2. Easton, Kai. "Travelling through History, 'New' South African Icons: The Narratives of Saartje Baartman and Krotoä-Eva in Zoë Wicomb's David's Story." *Kunapipi: Journal of Post-Colonial Writing*, 24:1-2 (2002), pp. 237-50.

3. Driver, Dorothy. "Transformation Through Art: Writing, Representation, and Subjectivity in Recent South African Fiction." *World Literature Today: A Literary Quarterly of the University of Oklahoma*, 70:1 (1996 Winter), pp. 45-52.

4. Horn, Anette. "Die Scham der Sklaven: Die Rolle der Farbigen ('Coloureds') in der südafrikanischen Literatur (Bessie Head, Wicomb, Nadine Gordimer): Vom Widerstandskampf zur Nationbildung." *Trans: Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, 5 (1998 July), (no pagination). Electronic publication.

5. Levi, Strauss, Claude. *The Way of Masks*. Seattle: University of Washington Press (1982)

6. Richards, Constance S. "Nationalism and the Development of Identity in Postcolonial Fiction: Zoë Wicomb and Michelle Cliff." *Research in African Literatures*, 36:1 (2005 Spring), pp. 20-33.

7. Robins, Steven. "Silence in My Father's House:Memories, Nationalism and Narratives of the Body". *Negotiating thePast:The Making of Memory in South Africa*.ed. Sarah Nutall and Carli Coetzee.OUP, Cape Town(1998), pp.120-40

8. Saussure, Ferdinand de.*Course in General Linguistics*. New York: McGraw-Hill (1959)

9. Spivak, Gayatri Chrakravorty."Three Women's Texts and a Critique of Imperialism", in Bill Ashcroft et al. eds.*The Postcolonial Studies Reader*. London and New York: Routledge(1985).

10. Nkosi, Lewis. "The Republic of Letters after the Mandela Republic." *Journal of Literary Studies/Tydskrif vir Literatuurwetenskap*, 18:3-4 (2002 Dec), pp. 240-58. Afrikaans summary.

11. Willemse, Hein. "Zoë Wicomb in Conversation with Hein Willemse." *Research in African Literatures*, 33:1 (2002 Spring), pp. 144-52.

12. Richards, Constance S. On the Winds and Waves of Imagination: Transnational Feminism and Literature. New York, NY: Garland, 2000. xv, 177 pp.

13. Richards, Constance S. "Toward a Transnational Feminist Writing and Reading Practice: Virginia Woolf, Alice Walker, and Zoë Wicomb." *Dissertation Abstracts International, Section A: The Humanities and Social Sciences*, 57:7 (1997 Jan), 3009.

14. Wicomb, Zoë. "Shame and Identity: The Case of the Coloured in South Africa," pp. 91-107. Attridge, Derek (ed. and introd.); and Jolly, Rosemary (ed. and introd.). Writing South Africa: Literature, Apartheid, and Democracy, 1970-1995. Cambridge, England: Cambridge UP, 1998. xv, 288 pp.

15. Wicomb, Zoë. “South African Short Fiction and Orality,” pp. 157-70. Bardolph, Jacqueline (ed.). Telling Stories: Postcolonial Short Fiction in English. Amsterdam, Netherlands: Rodopi, 2001. xiii, 477 pp.

16. Wicomb, Zoë. “Translations in the Yard of Africa.” *Journal of Literary Studies/Tydskrif vir Literatuurwetenskap*, 18:3-4 (2002 Dec), pp. 209-23. Afrikaans summary.

17. Wicomb, Zoë. “Postcoloniality and Postmodernity: The Case of the Coloured in South Africa: Proceedings of the Conference of the Association of University English Teachers of South Africa, University of the Western Cape, 30 June-5 July 1996,” pp. I: 5-16. Wittenberg, Hermann (ed. and introd.); and Nas, Loes (ed. and introd.). AUETSA 96, I-II: Southern African Studies. Bellville, South Africa: U of Western Cape P, (1996). vi, 309 + viii, 239, 17 pp.

18. Wicomb, Zoë. “Reading, Writing, and Visual Production in the New South Africa.” *The Journal of Commonwealth Literature*, 30:2 (1995), pp. 1-15.

19. Wicomb, Zoë. “Culture beyond Color? A South African Dilemma.” *Transition*, 60 (1993), pp. 27-32.

20. Wicomb, Zoë. “Nation, Race and Ethnicity: Beyond the Legacy of Victims.” *Current Writing: Text and Reception in Southern Africa*, 4:1 (1992 Oct), pp. 15-20.

21. Wicomb, Zoë. “To Hear the Variety of Discourses.” *Current Writing: Text and Reception in Southern Africa*, 2:1 (1990 Oct), pp. 35-44. Replies to 1992-2-14449.

Ilustracije:

“pripovjedački krug.” Microsoft Word Office:. 28 June 2005-06-29(2002).

Prijevod citata sa engleskog jezika:

Nadira Puškar, prof. engleskog jezika i književnosti

GRADOVRH

KOMUNIKOLOGIJA

Anita Petrović, Kristina Tadić

Analiza sadržaja

Uvod

Cilj svakog naučnoga istraživanja je dobiti što objektivnije rezultate, tj. rezultate koji će biti gotovo jednaki bez obzira na to tko provodi istraživanje. Za svako istraživanje je važno precizno odrediti predmet istraživanja, a naročito je važno dobro izabrati metode i sredstva kojima će se podvrgnuti taj predmet istraživanja. Kod proučavanja društvenih procesa trebaju se pažljivo primjenjivati metode i instrumenti istraživanja kako bi se dobili što objektivniji i pouzdaniji rezultati, zbog toga što su društvene nauke za razliku od prirodnih mnogo osjetljivije u pogledu objektivnosti.

Zbog velike ekspanzije masovnih medija u prošlome stoljeću, čovjekove ideje, misli, norme, poruke i sl. velikom se brzinom šire diljem svijeta. Kako „ nova“ sredstva masovne komunikacije imaju veliki utjecaj na društveni život i aktivnosti pojedinca, javila se potreba u društvenim naukama za razvijanjem metode i tehnike koja bi služila istraživanju sredstava javnoga komuniciranja. Metoda koja je nastala prvenstveno iz praktičnih razloga, a kasnije je uspostavljena i njezina znanstvena dimenzija, označena je kao analiza sadržaja.

U daljem izlaganju određen je pojam analize sadržaja, analizirane su povijesne prilike koje su dovele prvo do praktičnog, a zatim znanstvenoga uobličavanja ovog metoda, područje primjene, način izvođenja i tehnike pretvaranja kvalitativnoga sadržaja u kvantitativne rezultate, koji istraživaču omogućavaju da dođe do znanstvene konkluzije.

Analiza sadržaja u procesu društvene komunikacije

Analiza sadržaja predstavlja metod tj. način sređivanja sadržaja kvantitativnih podataka o najrazličitijim vrstama društvenoga općenja tj. komunikacije .[1]

Nastala je kao rezultat praktičnih i teorijskih potreba da se o različitim oblicima društvene komunikacije dobiju objektivniji i potpuniji podaci.

[1] Fuad Saltaga, „Metodologija društvenih i pravnih nauka“, Sarajevo, 2005., str. 85.

Proces društvene komunikacije sastoji se od:

1. Odašiljača poruke
2. Primatelja poruke
3. Sadržaja poruke

Poruka predstavlja svaki simbolički sadržaj, koji ima određeni smisao ili bar njegov odašiljač to pretpostavlja, a upućen je s nekom namjerom drugim osobama.

Cilj poruke može biti odašiljačeva želja da iznese neka svoja iskustva, uskladi svoju djelatnost sa drugima, utiče na ponašanje primatelja poruke i sl., pa samim tim sadržaj može biti izuzetno raznolik.

Odašiljači i primatelji mogu biti pojedinci, ali i šire društvene skupine, čitavi narodi, a potencijalno i čitavo suvremeno čovječanstvo.[2]

Društvena komunikacija (općenje)

Proces društvene komunikacije nije jednosmjeran, u njemu pojedinci imaju aktivniju ili pasivniju ulogu.

Odašiljač poruke kao aktivna strana pokreće proces općenja i pri tome prati kakve reakcije njegova poruka proizvodi kod primatelja, što utječe na njegovo buduće ponašanje u narednim fazama općenja.

Praćenje ovih reakcija je jednostavno u neposrednom općenju kao što je npr. razgovor, ali je dosta kompliciranije u posrednom općenju kao što je npr. štampa, fotografija, mas mediji, jer bez praćenja kako su određene poruke primljene i shvaćene te kakav je stav zauzet prema njima, gotovo je nemoguće organizirati trajniji oblik općenja.

Proučavajući sadržaj upućene poruke izvode se zaključci o shvaćanjima, stavovima, vrijednostima, namjerama odašiljača poruke; o njegovom odnosu prema drugim društvenim skupinama, organizacijama i društvenim zajednicama unutar nekog društva i u širem međunarodnom okviru.[3]

Analiza sadržaja kao istraživački postupak ne sadrži teorijske stavove kojima bi se objašnjavali podaci o simboličkom društvenom općenju već se uglavnom ograničava na sređivanje i sintetičko kvantitativno opisivanje tih podataka.

---

[2] Vojin Milić, „Sociološki metod“, Treće izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sedstva, Beograd, 1996., str. 571.

[3] Vojin Milić, op.cit. djelo, str. 572.

Analiza sadržaja se relativno lako primjenjuje na organizirane oblike društvenoga općenja gdje se poruke javljaju u poznatim vremenskim intervalima s prilično čvrstom strukturom.

Bitno je napomenuti da analiza sadržaja kao istraživački postupak ne sadrži sredstva za aktivno prikupljanje informacija. U društvu se ipak neki opseg društvenoga općenja manifestira u trajnijim oblicima što olakšava analizu sadržaja, za razliku od neposrednoga općenja koje se ostvaruje svakodnevno između pojedinaca – kao što je razgovor.

Relativno je jednostavno proučavati sadržaj nekih novina, zato što se radi o trajnijem izvoru poruka, ali je mnogo teže analizirati reakcije čitatelja na sadržaj pojedinih poruka. Ovo zato jer je potrebno prikupljanje izvornih podataka, dok je o sadržaju novina dovoljno raspolagati primjercima iz određenog perioda.

Analiza sadržaja nije u potpunosti adekvatan termin za ovaj istraživački metod, jer se ne ispituje samo sadržaj emitirane poruke nego se gotovo uvijek u obzir uzima i njihov oblik tj. ne samo ono što je rečeno, napisano, naslikano nego i kako: na miran, objektivan način ili je u neku poruku unijeto više osjećajnost, strasti i sl.

Eventualno odvajanje sadržaja poruke od njezinog oblika, stila značilo bi njezino osiromašenje jer se ne može pravilno procijeniti cilj odašiljača poruke bez oba ova elementa.

Zbog različitih oblika i ciljeva u kojima se upotrebljava teško je na jedinstven način definirati analizu sadržaja:

> B. Berelson daje slijedeću definiciju: "Analiza sadržaja je istraživačka tehnika za objektivan, sistematski i kvantitativan opis očevidnog sadržaja simboličkog općenja".
>
> B. Berelson, Content analysis in Communcation Research, The Free press, Glencoe, III, 1952. p. 18.

Analiza sadržaja je pogodna i za ispitivanje osobina stila nekog književnika, tj. je li neki tekst razumljiv za određene kategorije čitatelja, da bi se utvrdilo kako treba pisati udžbenike.

K. Kripendorf: "Analiza sadržaja može biti stoga na nov način definirana kao upotreba ponovljivih i valjanih metoda za izvođenje specifičnih zaključaka iz teksta o drugim stanjima i osobinama njegovog izvora."

Po Kripendorfu sadržaj gubi svaku samostalnu vrijednost i samo je posrednik pomoću kojeg se želi nešto saznati o njegovom izvoru. Podesan je za proučavanje propagande.

Svojstva analize sadržaja

Analiza sdržaja treba biti:

1. Objektivna
2. Sistematična
3. Kvantitativna [4]

1) Pod objektivnošću podrazumijeva se stvaranje jednoznačnih kategorija koje se upotrebljavaju za razvrstavanje sadržaja proučavanoga općenja. Sve kategorije moraju biti jednoznačno određene kako bi se opća tema mogla raščlaniti na niz užih kategorija pomoću kojih bi različiti klasifikatori primjenjujući ih mogli doći do manje - više jednakih rezultata. Izvorna građa koja je predmet proučavanja iako raznovrsna po formi i konkretnom sadržaju mora se srediti prema nekim općim kriterijima. Analizom sadržaja iz kvalitativnog izvornog materijala dolazi se do uporedivih kvantitativnih izvornih podataka.
2) Sistematičnost se postiže tako što se analizira ili cjelokupan sadržaj ili na metodičan način stvoren uzorak proučavanoga općenja. Npr. proučava li se dnevna štampa potrebno je stvoriti odluku o uzorku listova, nakon koje se stvara uzorak sadržaja koji će biti analiziran. U analizi čitave izvorne građe primjenjuje se isti klasifikacijski okvir što rezultira sistematičnim izvornim podacima i izvođenjem širih uopćavanja.
3) Karakteristično za analizu sadržaja jest da se njezini rezultati izražavaju u kvantitativnim veličinama tj. učestalost pojedinih elemenata općenja (izraza, simbola, tema) nastoji se kvantitativno izmjeriti, kako bi se došlo do kvalitativne analize proučavanoga sadržaja. Npr. analizira li se kako određena štampa piše o nekoj temi, potrebno je pratiti u kakvim kvantitativnim odnosima u pojedinim listovima stoje članci, kako se piše o pojedinim aspektima teme, njezinim nedostacima, pozitivnostima itd.[5]

Oblast primjene analize sadržaja

Nastanak i razvoj

Analiza sdržaja, u svojim razvijenim oblicima, javlja se u prvoj polovini XX. st., a punu primjenu doživljava neposredno za vrijeme II. svjetskoga rata.

[4] Ferdinand Michon, Nijaz Mesihović, Danuta Les-Wieczorek , "Metode i tehike društvenih/ ekonomskih istraživanja", drugo izdanje, Sarajevo, 1991., str. 86.

[5] Vojin Milić, op. cit. djelo, str. 576-578.

Koristila se za proučavanje političke propagande, u početku fašističkih zemalja, a kasnije propagande svih potencijalno protivničkih država. Ciljevi istraživanja svodili su se na političko-operativne i strategijsko-obavještajne rezultate.

Međutim, analiza sadržaja nije produkt XX. st. već se javlja znatno ranije, ali u tehnički manje razvijenim i manje sistematičnim oblicima.

Ovaj metod primjenio je Max Weber[6] u svom istraživanju veze između protestantskoga, Kalvinovog učenja i pojave kapitalističkog načina privređivanja u zapadnoj Europi. Analizirao je protestantske dogme i načela svjetovne etike, u svom djelu „ Protestantska etika i duh kapitalizma“, koja su proizašla iz njih i pokazao vezu, po njegovom mišljenju, sa bitnim osobinama zapadnoeuropskog kaptalizma.

Naime, ispitivao je sadržaj priručnika za obavljanje crkvene djelatnosti protestantskih pastora s ciljem provjere jesu li pastori u svom neposrednom općenju s vjernicima iznosili i razvijali one etičke stavove koji su upravo pogodovali nastanku kapitalističkog sustava.

Weberova je analiza pokušaj da se o sadržaju jednog institucionaliziranoga oblika masovnog općenja zaključuje ne na osnovu neposrednih podataka, nego posredno analizom sadržaja priručnika za obavljanje vjerske djelatnosti pastora, koji su bili organizatori tog oblika općenja. Masovno općenje u to vrijrme obavljalo se isključivo u usmenome obliku, tako da su predmetom analize bile i njihove propovijedi upućene najširim slojevima.[7]

Veliki pokušaj primjene analize sadržaja svakako predstavlja Sorokinovo[8] djelo “Društvena i kulturna dinamika” (1937) u kojem se proučavaju svi aspekti društvene kulture raznih društava i perioda. Njegovo istraživanje se odnosi na statističko opisivanje svih strana društvene kulture, kao i statistički opis raznih društvenih pojava kao npr. ratova, revolucija, političkih prevrata i sl. Po njemu postoje tri osnovna tipa kulture koja se smjenjuju ciklički:

- Ideacionalni
- Idealistički
- Senzualni

a svaki od pomenutih tipova ima svoj stav prema stvarnosti i životu.

Analizom sadržaja različitih kulturnih tvorevina iz različitih perioda pokušao je dokazati postojanje osobene strukture osnovnih tipova kulture. Npr. ispitivao

[6] Aleksandar Halmi, “Strategije kvalitativnih istraživanja u primjenjenim društvenim znanostima”, Naknada Slap, Zagreb, 2005., str.379.

[7] Mujo Demirović, Slavo Kukić, “Metodologija naučnoistraživačkog rada društvenih nauka”, Bihać/Mostar, 2003., str. 116 -117.

[8] Vojin Milić, „ Socijologija saznanja“, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986., str. 281-284.

je smjenu i učestalost religiozne i svjetovne tematike u likovnoj umjetnosti, muzici i književnosti da bi dokazao kako se tijekom vremena uporedo s promjenom tipa kulture sve više povećava učešće svjetovnih tema, a religiozne odlaze u pozadinu.

U oblasti filozofije Sorokin je ispitivao kretanje osnovnih ontoloških, gnoseoloških, etičkih, političko-filozofskih stanovišta. Pri tome, da bi došao do podataka o utjecaju pojedinih ideja i teorijskih stanovišta na razvoj društvene svijesti, nije se bazirao na prosto prebrojavanje pisaca koji su ih zastupali, jer bi to bilo suviše grub i mehanički način kvantifikacije.

Utjecaj pojedinih filozofa analizirao je kroz:

- zastupljenost pojedinih mislitelja u djelima drugih suvremenika i kasnijih pisaca, kao i u udžbenicima
- prevođenje djela i nakon smrti autora
- je li filozof tvorac originalnoga filozofskog sistema
- je li osnivač filozofske škole i ako jest koliko sljedbenika ima
- pisanje monografija o njemu.

Na osnovu ovih elemenata stvoren je index utjecajnosti pojedinih filozofa na društvo uopće, čije se vrijednosti kreću od 1-12, tako da ideje utjecajnih mislilaca imaju veću specifičnu težinu u kvantitativnom opisu općega stanja društvene kulture određenog vremenskog perioda.[9]

Weberov istraživački pristup je primjer pokušaja dokazivanja kako neki idejni stavovi, pravci ili struje uključeni u društveni život utječu na tijek povijesti.

Sorokinovo istarživanje imalo je suprotan cilj, on je formulirao tri osnovna tipa kulture i pratio njihov utjecaj na društvo i pojedinca. U poređenju s Weberom predmet istraživanja je znatno proširen, ali je Sorokinov metod bio mnogo određeniji i suvremeniji.

Suvremena analiza sadržaja

Najvažnija karakteristika suvremene analize sadržaja jest nastojanje da se sadržaj analizira ne samo kvalitativno već i kvantitativno u skladu s općom težnjom za kvantificiranjem podataka u društveno humanističkim znanostima.[10]

Druga karakteristika jest "šarolikost" sadržaja koji se njome nastoje analizirati. Ranije je bila ograničena uglavnom na pisani materijal, a u novije vrijeme

[9] Vojin Milić, op.cit. djelo, str. 287.
[10] Aleksandar Halmi, op.cit.djelo, str. 381.

se primjenjuje i na verbalni, slikovni, filmski materijal, kao i na sve druge kvantitativne sadržaje.

Analiza sadržaja je metod za klasificiranje i kvantificiranje raznih verbalnih i neverbalnih poruka u najširem smislu riječi prema njihovim sadržajima i formalnim karakteristikamam a u skladu sa unaprijed utvrđenim općim pravilima.[11]

Prema Zvonareviću začetci analize sadržaja u modernom smislu susreću se kod nekih istraživača krajem XIX. st., tako npr.:

Thompson (1886) u djelu "Studija javnog mišljenja" pokušava precizirati i definirati niz osnovnih kategorija potrebnih za analizu javnoga mišljenja. Vrijednost njegovoga rada ogleda se u tome što on nastoji otkriti ne samo logički sustav međuzavisnih pojava - standardne kategorije, nego što citiranjem brojnih izvora konkretno pokazuje kako su se ti pojmovi formirali i u kojem su smjeru djelovali.

Willcox (1900) u svom radu „ Američke novine" je pokušao klasificirati sadržaj po jednog primjerka od 240 američkih novina prema naslovima, uz primjenu metode uzoraka.

Lasswell (1927) u radu "Propagandna tehnika u svjetskom ratu" otkriva glavne teme koje su koristile propagande svih zaraćenih strana.

Barelson (1952) u radu "Analiza sadržaja u komunikacijskim istraživanjima" dao je najpotpuniji pregled višestrukih primjena analize sadržaja.

Analiza sadržaja u oblasti političke propagande

Oblast u kojoj je analiza sadržaja našla široku primjenu, i gdje su se razvili njeni osobeni oblici i korištena najsuvremenija tehnička sredstava, jest analiziranje *političke propagande*.[12] Naučnici okupljeni oko Lasswella ovaj metod koristili su prije svega za proučavanje ratne propagande u I. svjetskom ratu. Njihovi neposredni motivi i ciljevi nisu bili naučni, a rezultati do kojih su dolazili omogućili su izvođenje raznih zaključaka o stanju i političkim namjerama rukovodstva u zemljama čija je propaganda analizirana.

Karakteristično je proučavanje italijanske i njemačke propagande, a neka predviđanja do kojih se došlo primjenom ovog istaraživačkog postupka, nakon rata pokazala su se točnim. Npr. raspolažu li Nijemci tajnim oružjem i kada će ga primijeniti, povezanost osovine Berlin - Rim, raspoloženje pojedinih slojeva njemačkog društva itd.

Isto tako, sistematskim poređenjem sadržaja i stavova američkih profašističkih listova i nacističke propagande, nastojalo se utvrditi jesu li neki listovi ovisni o neprijateljskim propagandnim centrima.

---

[11] Zvonarević M. , "Socijalna psihologija", Školska knjiga, Zagreb, 1981., str. 145.

[12] Vojin Milić, op.cit. djelo, str. 581.

Iz ovih primjera se vidi da je analiza sadržaja imala isključivo praktično - političke ciljeve, međutim, kasnije su iz prikupljenih podataka proučavan i razni teorijski problemi političke propagande.

Proučavanje političke propagande[13] pomoću analize sadržaja može se po svojim ciljevima podijeliti u dvije grupe:

I. grupa – ispituju se neki trajniji ciljevi i djelovanje propagande, dublje povezani s osnovnim ideološkimm stanovištima pojedinih pokreta i organizacija kao i osobine propagandnih metoda

II. grupa – ispitivanje neposrednih propagandnih ciljeva.[14]

Oba proučavanja temelje se na ispitivanju ključnih simbola, stereotipa, parola kojima se u razradi svojih osnovnih tema služi propaganda. Simboli koji se često upotrebljavaju daju posebnu boju propagandnom sadržaju, a stereotipima dolazi do izražaja iskrivljeno ili uprošteno prikazivanje nekih bitnih, objektivnih činjenica, no ipak stereotipi djeluju vrlo upečatljivo i psihološki vrlo ubjedljivo.

Za ovaj pristup nije bitna istinitost analiziranoga sadržaja, već se akcent stavlja na namjeru odašiljača poruka i njihov utjecaj na primatelje.

Prilikom analiziranja propagande važan element analize je proučavanje *stereotipa*. Tako je npr. Barelson analizirao kratke priče koje su objavljivali najtiražniji američki časopisi u periodu od 1937.-1943. god., kako bi utvrdio odnos američke propagande prema nacionalnim manjinama. Ustanovio je da se nacionalne manjine u Americi prikazuju na stereotipan način tj. njima se pripisuju osobine koje ih čine inferiornim u poređenju s tipičnim Amerikancem. Tako npr. tipično doživljavanje Italijana bilo je kroz stereotip gangstera, Jevreja kroz stereotip smiješnih, glupih, škrtih ljudi najnižega društvenog položaja. Međutim, Amerikanci su prikazivani kao ljudi višega društvenog položaja, bolji od ostalih.

Primjena analize sadržaja u raznim naučnim disciplinama

Slično naprijed izloženom je i proučavanje tema objavljenih radova iz raznih naučnih disciplina, što ujedno predstavlja drugu oblast primjene analize saržaja.

Predmet proučavanja je sadržaj uglednih i utjecajnih naučnih časopisa, u kojima se najbrže evidentiraju sve promjene u nekoj naučnoj oblasti. Naime, naučne

[13] Propaganda (lat. propagare – rasprostaniti) –plansko širenje učenja i principa (vjerskih, revolucionarnih); svrha je propagande da ljudi potpuno shvate neki novi nazor o svijetu i da ga prihvate kao svoj za duže vrijeme; Bratoljub Klaić, Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1985.

[14] Fuad Saltaga, op.cit. djelo, str. 86.

ideje koje su razrađene u nekoj knjizi, najprije se iznose u vidu članaka u nekom naučnome časopisu, jer se tako dolazi do mišljenja stručne javnosti o njma.

Analiza sadržaja koristi se i kod ispitivanja tzv. *masovne kulture.*[15] Posebna olakšica primjene ovog metoda je činjenica što se u suvremenom društvu javljaju različiti prenositelji sadržaja masovne kulture.

Masovna kultura je usko povezana s reklamom i propagandom i zbog toga je neposredno uključena u privredne i političke tijekove društvenoga života. Tako npr. analizira se učestalost populariziranja nosiltelja raznih društvenih uloga: političara, privrednika, sportista, glumaca, pjevača i drugih aktivnih stvaratelja, u raznim oblastima društvene kulture, kako bi se vidjelo koje su njihove najčešće isticane lične osobine, kvalitete i sl., jer se to nameće kao univerzalna društvena vrijednost u datom periodu.[16]

Slijedeća oblast u kojoj je analiza sadržaja našla višestruku primjenu jeste proučavanje *školskih udžbenika*, a posebno iz onih premeta koji su povezani sa vladajućom ideologijom, kako bi se utvrdio utjecaj ideologije na prikazivanje sadržaja i njihovu ocjenu.

Komparativnom analizom udžbenika iz historije došlo se do zaključka da su određeni historijski digađaji, njihove posljedice, uzroci potpuno različito prikazivani u različitim državama koje su bile aktivni sudionici prikazivanih događaja. Po pravilu, svi udžbenici, odstupajući od objektivnoga činjeničnoig stanja, nastoje što ljepše prikazati učešće vlastitoga naroda.

Također, ispitivano je kojom brzinom naučna istraživanja ulaze u udžbenike, posebno one za stručno obrazovanje.

Poznato je da i u najegzaktnijim naukama prođe izvjestan vremenski period od pojave značajnih naučnih otkrića pa do njihovog unošenja u nastavne udžbenike; što je stupanj izobrazbe niži, to je ovaj period duži.

Analiza sadržaja se koristi i kod proučavanja *jezika*, i to kod:

a) ispitivanja stilskih osobina književnoga djela

Ovaj vid ispitivanja pomagao je pri rješavanju mnogih spornih pitanja oko autorstva pojedinih književnih djela. Također, kada su u pitanju povijesni dokumenti čija je autentičnost diskutabilna, analiza jezika i stila je ta koja omogućava dolazak do pravog rješenja.

b) ispitivanja razumljivosti pismenoga uradka

Naime, kada su u pitanju naučne oblasti koje se progresivno razvijaju, čak i stručnjaci iz tih oblasti mogu naići na problem u razumijevanju izloženog sa-

[15] Ismet Dizdarević, "Psihologija masovnih komunikacija", Drugo izdanje, Sarajevo, 1998., str. 212.

[16] Rudi Supek, "Ispitivanje javnog mnijenja", Naprijed, Zagreb, 1968., str. 102.

držaja. Razumljivost određenih sadržaja usko ja povezana sa stupnjem općeg obrazovanja, obavljanim društvenim funkcijama, općim kulturnim miljeom itd.

No, bez obzira na pomenuto, pravilnom primjenom analize sadržaja otklanjaju se elementi nerazumljivosti.

Izloženi pregled ukazuje da je djelokrug primjene ovog istraživačkog postupka vrlo širok.

Načini izvođenja analize sadržaja

Barelson je naznačio tri pristupa analizi kvalitativnog materijala:

a) sa gledišta samog sadržaja, istraživač je u prvom redu zainteresiran za karakteristike sadržaja poruke

b) sa gledišta tvorca materijala, istraživača sadržaj poruke zanima samo ako mu to može reći o osobinama onoga tko je poruku stvorio

c) sa gledišta publike, istraživača zanima sadržaj poruke jer mu može nešto reći o karakteristikama publike kojoj je poruka upućena.[17]

a) Karakteristike sadržaja

Kod ovog pristupa interes se usredotočuje ili na stvarnu prirodu ili na formu sadržaja. Barelson navodi šest primjena koje se uglavnom odnose na stvarne karakteristike simboličkog materijala :

- u prve dvije primjene uspoređuju se materijali nastali u različito vrijeme
- u trećoj i četvrtoj primjeni uspoređuju se materijali iz različitih izvora
- u petoj primjeni promatrani sadržaj komunikacije se vrednuje prema standardima prihvaćenim od strane istraživača
- šesta primjena se sastoji od ispitivanja reakcija u kontroliranim uvjetima.

Postupci su slijedeći:

1. Opisivanje trendova u sadržaju komunikacije ili poruke

Sastoji se od ispitivanja promjena u sadržaju kroz određeni vremenski interval.

U ovom slučaju koristi se historijsko - komparativni metod, u sukcesivnim vremenskim točkama, kao i sistem klasifikacije. Tipičan primjer opisivanja trendova je Yakobsonova i Lasswellova analiza prvomajskih slogana u bivšem

[17] Aleksandar Halmi, op. cit. djelo, str. 390.

SSSR-u, čime su otkrili da su se vremenom ti slogani mijenjali. Općerevolucionarni simboli ustupili su mjesto nacionalnim.

Analiza članaka, o izbjeglicama i raseljenim osobama kod nas, prikazuje daleko manji interes javnosti, nego što je to bio neposredno po okončanju rata u BiH.

2. Praćenje razvoja školstva

Ova primjena je u biti istovjetna sa prethodnom, no razmatra se odvojeno jer se znatan dio istraživanja odnosi na otkrivanje trendova, praćenjem dokumentacija i publikacija.

3.Prikaz internacionalnih razlika u sadržaju komunikacije davanjem značaja međunarodnim odnosima

Sve su češća istraživanja kako bi se utvrdilo postoje li sustavne razlike među zemljama u sadržaju njihovih glavnih medija i komunikacija npr. analiza sadržaja nastavnih planova u nas i u Americi.

4. Usporedba medija ili razine komunikacije

Koristi se kod istraživanja uloge masovnih medija u formiranju javnoga mnijenja, Lazarzfeld i Barelson analizirali su ulogu natpisa u štampi o međurasnim odnosima preko novinskih izvješća o jednom Crncu koji je bio optužen za ubojstvo, te su našli velike razlike između „crnih“ i „bijelih“ novina.

5. Formuliranje i primjena standarda komunikacije

Evaluacija komunikacije medija je moguća samo usporedbom stvarnih dostignuća određenih standarda, ako su strandardi jasno i precizno postavljeni moguća je evaluacija medija putem analize sadržaja.

6. Postavljanje upute za tehničku operaciju istraživanja

Sastoji se od kodiranja inervjua otvorenoga tipa i analize unutarskupne interakcije, a koje predstavljaju najčešću primjenu analize sadržaja.[18]

Slijedeće primjene analize sadržaja jesu usmjerene na formu kojom je sadržaj izražen.

Prva analizira propagandu, druga je izvedena s ciljem da se usavrši razumljivost pisane komunikacije, a trećom se služe oni koji su zainteresirani za otkrivanje statističkih karakteristika poruke.

Dakle, analiza sadržaja može poslužiti za:

1. Otkrivanje propagandnih tehnika koje su upotrijebljene u nekoj poruci

Traže se propagandne teme koje nosi poruka, jer analiza sadržaja propagande često namjerava otkriti načine na koje ona utječe na javnost.

[18] Aleksandar Halmi, “Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima”, Pravni fakultet, Zagreb, 1996., str. 279 - 283.

Dvije vrste propagandnih tehnika su istraživane:

a) privlačnost motiva

b) trgovački trikovi

2. Analizu ili mjerenje "čitljivosti" materijala komunikacije

Odnosi se na analiziranje materijala prema njegovoj čitljivosti i razumljivost, kako bi se stupnjevao maerijal na bazi težine shvatljivosti za različite grupe učesnika.

3. otkrivanje stilističkih karakteristika poruke

Miles je ispitivao omjer glagola naspram imenica u engleskoj poeziji od 1540. god. do 1940. god. u poznatom djelu "Kontinuitet poetskog jezika".

b) Karakteristike tvorca poruke ili izvori sadržaja

Drugi glavni pristup analizi sadržaja sastoji se od pokušaja da se doznaju neke karakteristike njezina tvorca, a prije svega nešto o njegovim ciljevima.

Ova analiza može poslužiti:

1. Za identificiranje namjere i drugih karakteristika komunikatora, npr. analiza Hitlerove političke aktivnosti u kojoj se vidi jasan trend prema agresiji i ratu.
2. Za utvrđivanje psihološkoga stanja pojedinca ili grupe; ovdje spada analiza sadržaja poruka kao što su: dubinski intervju, biografije, pisma, životne priče i sl.
3. Za otkrivanje opsega propagande; ovdje je analiza sadržaja upotrijebljena za prikupljanje pravnih dokaza za potrebe suda.
4. Za prikupljanje obavještajnih podataka o neprijatelju, koje je bilo jako aktuelno tijekom II. svjetskog rata i nakon njega, kada su se razvijale metode kojima su analizirane karakteristike službenog komunikacijskoga materijala. No, jako teško je bilo provjeriti validnost ovih metoda zbog jako povjerljive prirode ovoga posla.[19]

c) Karakteristike publike ili efekti sadržaja

U trećem glavnom pristupu analizi sadržaja materijal se uzima kao osnova za zaključivanje o karakteristikama javnosti kojoj je sadržaj namijenjen ili o efektima komunikacije.

Ovakva analiza može poslužiti:

[19] Zvonarević M., op.cit. djelo, str. 168.

1. Za otkrivanje stavova, interesa i uvjerenja javnosti. U studijama o sadržaju masovnih medija polazi se od hipoteze da materijal iznošen u medijima odražava dominantno mišljenje javnosti u nekom trenutku.
   Tako je Hart analizirao sadržaj popularnih časopisa u SAD-u u periodu od 1900. god. do 1930. god. i utvrdio, na temelju broja tema koje se odnose na religiju i seksualne slobode, da je status religije opao i da je više prostora posvećeno seksualnoj slobodi i ponašanju. [20]
2. Za otkrivanje fokusa pažnje. Neki istraživači smatraju da će, ako je neka tema istaknuta u medijima, istovremeno biti istaknuta i u razmišljanjima populacije. Istraživanja su pokazala da je ova pretpostavka pogrešna, jer različiti ljudi izloženi istom sadržaju i putem istog medija mogu reagirati sasvim različito.
3. Za otkrivanje reakcije publike na neku poruku. Prema Zvonareviću to predstavlja jedan od najsloženijih problema analize sadržaja koji istraživači nastoje riješiti. Tu se analizi sadržaja želi podvrgnuti materijal koji se pojavljuje kao reakcija na neku poruku. [21]

Postupci izvođenja analize sadržaja

Kao što je već ranije napomenuto, osnovna svrha analize sadržaja je sistematizacija tj. kodifikacija teorije. Ona dakle omogućava da se kvalitativni empirijski materijal može kvantificirati, čime metodologija utemeljene teorije postaje egzaktnija. Konačno, cilj je sistematizacija empirijskog materijala, odnosno pretvaranje opažene pojave u znanstvenu činjenicu ili podatak koji se izražava u kvantitativnoj formi.

Kad istraživač prikupi kvalitativni empirijski materijal, odnosno opažene sociološke fenomene koji se zbivaju u prirodnim uvjetima, on nastoji taj materijal ili sadržaj klasificirati u odgovarajuće kategorije kako bi ga mogao što bolje metodički opisati. Postupak se naziva analiza sadržaja ili kodiranje.

Glavni postupci kojima se služimo su: *komparacija* i *diferencijacija* različitih svojstava istih predmeta i pojava, odnosno istih svojstava različitih pojava. Glavni rezultati koji iz tog proizilaze su: deskripcija, klasifikacija, definicija.

Komparacija ima dva osnovna oblika:

- prvi je istovremena usporedba, a
- drugi je povijesna usporedba, u tijeku koje uspoređujemo supostojeće u nekim već minulim vremenima.

[20] Aleksandar Halmi, op.cit. djelo, str. 285.
[21] Zvonarević M. op.cit. djelo, str 171

Diferencijacija se nadovezuje na komparaciju, jer tek u sljedećoj etapi analize možemo utvrditi razlikuju li se predmeti i pojave koje smo usporedili po svojoj kvaliteti ili ne.

Deskripcija ili opis nekog događaja ili pojave je smisleno objedinjavanje svih utvrđenih obilježja u jednu cjelinu. Može se izraziti riječima, simbolima i drugim oblicima neverbalne komunikacije od kojih svaki ima svoje verbalno značenje. Mora biti potpuna i sistematična, tj. mora sadržavati što više podataka o opaženoj pojavi.

Klasifikacija je razvrstavanje ili razdioba sadržaja do kojih se došlo prethodnom analizom određene kategorije, a prema nekim ustaljenim kriterijima.

Definicija je u logičkom smislu najviši domet analize sadržaja uopće.[22]

Tehnika analize sadržaja – pretvaranje kvalitativnog empirijskog materijala u znanstvene činjenice

Analiza sadržaja mora slijediti određene korake da bi materijal mogao poslužiti u istraživačke svrhe:

1. stvoriti objektivne činjenice prikladne za
2. mjerenje i kvantitativnu obradu
3. pridati važnost nekoj sistemskoj teoriji
4. izvesti šire generalizacije nego što je sam materijal.[23]

Bazična pretpostavka implicitna u analizi sadržaja je:

> "istraživanje komunikacijskih poruka omogućava spoznavanje ljudi koji te poruke spoznaju"
>
> (A. A. Berger; Media Analysis Techniques, Nuw- Bury Park, Sage Publications, INC; 1991., str. 92)

Problem objektivnosti obuhvaća četiri aspekta:

- Koje će se varijable koristiti u nacrtu analize (npr. broj riječi u tekstu, postupak osobnih glagola, mišljenje o uzorcima određenih pojava i sl.)
- Kategorije za svaku varijablu. Za svaku varijablu neophodna je precizna specifikacija sustava kategoriziranja. Varijable se mogu kategorizirati na različite nivoe.

[22] Aleksandar Halmi, op.cit. djelo, str. 291.

[23] Ferdinand Michon, Nijaz Mesihović, Danuta Les – Wieczorek, op.cit. djelo, str. 88.

- Operacionalne definicije za svaku kategoriju. Mora se odrediti jedinica analize, obično je to jedinica registriranja i jedinica sadržaja ili konteksta.

Prvu čini specifičan dio sadržaja koji je okarakteriziran svrstavanjem u datu kategoriju. Npr. ako se radi o analizi nekog filma mogu se u obzir uzeti ove jedinice analize: čitav film, pojedini kadrovi, scene i sl.; kod analize udžbenika može se uzeti: cijeli udžbenik, poglavlje, odlomak, rečenica, riječ i sl.

Nakon izbora jedinice analize treba izabrati jedinicu sadržaja. Jedinica konteksta je najširi predmet sadržaja koji možemo ispitati u karakteriziranju jedinica registriranja. To je zapravo onaj simbol ili ideja (tema) koji su logička osnova same analize. Najjednostavniji primjer je koliko se puta pojavljuje neka riječ u okviru neke jedinice analize.

Metod analize sadržaja najviše se koristi u analizi semantičkih, a nekad i sintaksičkih govornih ili pisanih sadržaja. U teorijskom smislu metod analize sadržaja može se upotrijebiti u analizi bilo koje forme sadržaja simboličkih saopćenja.[24]

Ovaj metod najranije je upotrijebljen u analizi sadržaja dnevne štampe, kad je ukazano na vezu između sadržaja rubrike i tiraža lista. Povećanjem obima rubrika sa senzacionalnim, skandaloznim i sportskim sadržajem povećavao se i tiraž lista.

Analiza sadržaja se koristi i u literaturi i u nauci, ali ne na indentičan način.

U literaturi je dozvoljen izbor posebnih dijelova poruke na koji se usmjerava analiza, dok se drugi ignoriraju. U naučnoj primjeni metod analize sadržaja ne smije biti selektivan već se mora obuhvatiti cijela poruka, sistem poruka ili sadržaj koji je odgovarajućom statističkom procedurom izabran kao uzorak.

Analiza sadržaja ima određene metodološke prednosti i nedostatke. A. A. Berger navodi:

Prednosti:

- nije skup metod
- dolazak do materijala ne predstavlja naročitu teškoću
- nije nametljiv, ne utječe na ljude
- bazira se na podacima koji mogu biti kvantificirani
- mogu se analizirati i sadašnji i prošli događaji, ili i jedni i drugi

[24] Ismet Dizdarević, op.cit djelo, str. 220.

Nedostatci:

- izbor reprezentativnoga uzorka materijala je otežan
- nije lako ostvariti dobro radno definiranje teme koju treba proučavati
- nije lako utvrditi mjerljive jedinice
- teško je dokazati da su zaključci formulirani na temelju analize sadržaja ispravni

Analiza sadržaja se danas manje upotrebljava ne zato što je nepouzdana, već zato što je komplicirana, dugo traje i stručno je jako zahtjevna. Mada je statistička obrada i interpretacija olakšana zahvaljujući upotrebi računara ipak se njezina primjena na malim uzorcima i u tim uvjetima ne isplati potpuno.[25]

Smatramo da pomenuto stajalište nije osnovano jer moderno društvo upravo karakterizira stalni porast masovnih medija i drugih oblika društvene komunikacije, ali u isto vrijeme i raznih vrsta poruka i njihovih odašiljatelja i primatelja. Stoga stalno raste i analitičko značenje ove sociološke metode.

Analiza sadržaja je vrlo važan i neophodan istraživački postupak u svakom kompleksnijem proučavanju društva. Ali, da bi analiza sadržaja bila sociološki metod, ne smije se općenje odvojiti od realnih društvenih okvira u kojima i nastaje i ima određene društvene funkcije.

Zaključak

Analiza sadržaja predstavlja specifičnu metodu kvantitativne obrade kvalitativnih sadržaja različitih oblika komunikacije. To je istraživački postupak kojim se utvrđuje kakva se poruka nalazi u nekim sredstvima informiranja i kakav je njen utjecaj na primatelja poruke. Cilj analize sadržaja je dolazak do objektivnoga, sistematskog i kvantitativnog opisa manifestnog i latentnog sadržaja sredstava komuniciranja.

Pod sadržajem sredstava komuniciranja podrazumijevamo poruke izražene tekstom, glasom, slikom, pokretom i sl.

Analiza sadržaja proučava sadržaj masovnih medija (televizije, radija, štampe), način i strukturu njihovog širenja, kao i reakcije primatelja poruke. Na bazi toga mogu se bolje shvatiti odnosi između sadržaja poruka i njihovog prihvaćanja, između sadržaja i vrsta medija, između sadržaja i primatelja poruke. Drugim riječima, analiza sadržaja je istraživački postupak kojim se iz društvenog općenja žele izvući bitni sociološki zaključci.

[25] Ismet Dizdarević, op.cit. djelo, str. 223.

Društveno općenje podrazumijeva postojanje:

- odašiljača poruke
- primatelja poruke
- sadržaj poruke

Za analizu sadržaja bitni su, prije svega, poruka i njen sadržaj koji mogu biti odaslani na razne načine, jer moderna društva upravo obilježava stalni porast masovnih medija i drugih oblika društvene komunikacije, ali u isto vrijeme, i raznih vrsta poruka i njihovih odašiljača i primatelja.

Ekspanziju primjene analiza sadržaja doživljava tijekom i nakon I. i II. svjetskog rata, kada se isključivo koristila za analiziranje neprijateljske političke propagande. Neposredni motivi i ciljevi ovog istraživačkoga postupka nisu bili naučni, a rezultati do kojih se dolazilo omogućavali su izvođenje raznih zaključaka o stanju i političkim namjerama rukovodstva zemalja čija se propaganda analizirala. Tadašnje analize sadržaja su se uglavnom odnosile na istraživanje utjecaja sredstava masovnog komuniciranja na javno mnijenje. Kod analize sadržaja i danas se upotrebljava Lasswellova formula, nastala za vrijeme I. svjetskog rata, a koja glasi: "Tko je rekao, što je rekao i s kakvim rezultatom".

Analiza sadržaja provodi se sistematski, uz dobar odabir reprezentativnoga materijala i precizno određenje kategorija za analizu. Kategorije je poželjno, ali ne i nužno, odrediti i definirati na temelju jednoga kriterija, iz razloga što se tako lakše dobija jasna razgraničenost kriterija, što je bitno za daljnju analizu. Kvantifikacija je u analizi sadržaja nužnost, no treba paziti da kvantitativne oznake ne postanu same sebi svrhom. Čista kvantifikacija bez dodatka kvalitativnih oznaka rezultirala bi "krnjom" analizom.

Analiza sdržaja se, pretežito, koncentrira na simbole, znakove i riječi, te prati frekventnost njihovoga pojavljivanja u određenim porukama.

Područja primjene analize sadržaja su raznolika. Koristi se pri analizi kulturnih i socijalnih sistema mišljenja, literature, stereotipa, jezika, tiska, radija, filma i televizije. Kao sredstvo proučavanja raznih oblika društvenog općenja, analiza sadržaja je vrlo važan i često neophodan istraživački postupak u svakom kompleksnijem proučavanja društva, a zbog razvijenosti današnjih sustava masovne komunikacije ima široku primjenu.

LITERATURA

1. Vojin Milić, "Sociološki metod", Treće izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.
2. Vojin Milić, "Sociologija saznanja", Veselin Masleša, Sarajevo, 1986.
3. Fuad Saltaga, "Metodologija društvenih i pravnih nauka", Sarajevo, 2005.
4. Mujo Demirović, Slavo Kukić, "Metodologija naučnoistraživačkog rada društvenih nauka", Bihać/Mostar, 2003.
5. Ferdynand Michon, Nijaz Mesihović, Danuta Les-Wieczorek, "Metode i tehnike društvenih/ekonomskih istraživanja", Drugo izdanje, Sarajevo, 1991.
6. Rudi Supek, "Ispitivanje javnog mnijenja", Naprijed, Zagreb, 1968.
7. Aleksandar Halmi, "Strategije kvalitativnih istraživanja u primjenjenim društvenim znanostima", Naknad Slap, Zagreb, 2005.
8. Aleksandar Halmi, "Kvalitativna metodologija u društvenimm znanostima" Pravni fakultet, Zagreb, 1996.
9. Ismet Dizdarević, "Psihologija masovnih komunikacija", Drugo izdanje, Sarajevo, 1998.
10. M. Zvonarević, "Socijalna psihologija", Školska knjiga, Zagreb, 1981.
11. Bratoljub Klaić, Riječnik stranih riječi, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1985.

GRADOVRH

PEDAGOGIJA

Ruža Tomić

Kvaliteta sociopedagoške komunikacije sa djecom koja su ispoljila delinkventno ponašanje

(prikaz doktorske disertacije)

Uvod

Istraživački rad pod nazivom *Kvaliteta sociopedagoške komunikacije sa djecom koja su ispoljila delinkventno ponašanje* obraća se stručnim i odgovornim osobama, društvu u cjelini, odraslima, djeci, školi, obitelji, socijalnim službama centara za socijalni rad i svima drugima koji su odgovorni za razvoj i odgoj djece.

U centru istraživačke pažnje ove studije su djeca sa posebnim potrebama, konkretno djeca koja su ispoljila delinkventno ponašanje i kvaliteta sociopedagoške komunikacije koju različiti agensi socijalizacije (obitelj, škola, društvo vršnjaka, socijalne službe centara za socijalni rad, organi pravosuđa i drugi agensi socijalizacije) grade sa ovom djecom.

Centralno pitanje u ovom istraživačkom radu je pitanje razumijevanja svijeta djece koja su ispoljila delinkventno ponašanje i mogućnost odgojnog rada s njima u obitelji, školi, ustanovama za resocijalizaciju, centrima za socijalni rad i organima pravosuđa.

Delinkventno ponašanje mladih poslije Drugog svjetskog rata, osobito u novije vrijeme, dobilo je zabrinjavajuće razmjere u cijelome svijetu, kako po svome obimu tako i po oblicima ispoljavanja. U mnogim zemljama ono pokazuje alarmantni porast koji prate teži oblici napada na društvena dobra i vrijednosti uz sve češće udruživanje mladih u cilju vršenja tih napada. Time se ova pojava uvrstila među najteže socijalne probleme najvećeg broja zemalja suvremenog svijeta. I u našoj zemlji stanje je alarmantno, naročito poslije rata 1992. - 1995. godine.

Zbog toga se u suvremenoj društvenoj praksi ulažu ogromni napori kako bi se odgovarajućim sredstvima ova pojava svela na što je moguće manju mjeru. I znanost se počela intenzivnije baviti ovim složenim i aktuelnim društvenim problemom, naročito poslije Drugog svjetskog rata. Ipak, brojni problemi na ovome polju ostali su sporni, neriješeni ili su rješavani na način koji ne dopušta ni minimalne zahtjeve objektivnoga znanstvenog proučavanja.

Radeći kao pedagog- psiholog u Specijalnoj osnovnoj školi za mentalno retardiranu djecu u Tuzli imala sam priliku susresti se sa različitim grupama djece sa delinkventnim ponašanjem i sa njima raditi.Težila sam ih privući školi i ublažiti ili otkloniti delinkventno ponašanje. Kontakt sa djecom bio je većinom uspješan. Škola je bila jedini faktor socijalizacije koji je pridavao važnost delinkventnom ponašanju djece. Roditelji su uglavnom bili nedostupni ili su na razne načine željeli krivicu za dječije ponašanje pripisati drugim faktorima (lošem društvu, ulici, TV i sl.). Nerijetko su i sami vršili krivična djela. Ni škola nije imala poseban dodatni program za tretman ove djece. Socijalne službe centara za socijalni rad sa čijih područja su djeca sa delinkventnim ponašanjem dolazila, reagirale su ovisno o entuzijazmu socijalnih radnika i uglavnom fragmentarno. Slično je sa MUP-om .

Pred sobom sam imala djecu koja "tonu", ali nisam imala snage sama ih izvući iz njihovog teškog stanja. Sadržaji i metode koje sam koristila u radu bili su uspješni sa djecom koja su imala podršku obitelji, društva vršnjaka, socijalnih službi i drugih agenasa socijalizacije. Komunikaciju je u početku bilo teško uspostaviti jer su djeca bila nepovjerljiva prema meni. Sistematskim i studioznim radom stvarano je obostrano povjerenje što je pospješilo u djeci otvorenost, srdačnost i želju za komunikacijom. Podijeljen teret lakše se nosi, pa je tako i njima probleme sa mnom. Ukupni rad i rezultati nisu bili jasno metodološki razrađeni. Registrirana je snažna potreba za detaljnijom studijom ove problematike. Odluku da se detaljnije bavim ovom problematikom donijela sam onda kad sam shvatila da je broj ove djece sve veći i kad sam uvidjela efikasnost holističkog pristupa u radu sa njima. Preživljavala sam i sudbine onih koji se nisu mogli vratiti na pravi put te su se izgubili u svijetu socijalne patologije. To je u meni učvrstilo spoznaju o potrebi za strukturiranim istraživačkim procesom koji bi doprinio promjeni ponašanja djece sa delinkventnim ponašanjem i uspostavljanja kvalitetne komunikacije s njima kako obitelji tako i ostalih agenasa socijalizacije (društva vršnjaka, škole, socijalnih službi iz centara za socijalni rad i dr). To bi im učinilo život kvalitetnijim, osjećali bi se prihvaćeni kao ravnopravni subjekti od strane svoje okoline, a ne bi bili odbačeni, ismijavani, omalovažavani. Tema kojom se bavimo tijesno je povezana sa pitanjima demokratizacije odgoja i obrazovanja. Pedagoško-psihološki rad sa djecom sa posebnim potrebama, u ovom slučaju sa djecom koja su ispoljila delinkventno ponašanje, ističe priznanje odgojivosti čovjeka, težnju za maksimumom vlastitoga razvoja i poštivanje drugih oko sebe.

Rad sa djecom koja su ispoljila delinkventno ponašanje je izraz demokratizacije odgoja i obrazovanja.

Danas je u sve češćoj upotrebi pojam komunikacije. Čovjek, vidjevši konflikte u svom okruženju, sve češće osvješćuje potrebu za uspješnim komuniciranjem sa drugim ljudima.

Pojam komunikacija potiče od latinske riječi commnicare što znači učiniti općim. "Sam pojam komuniciranja označuje u svom najopćijem vidu izmjenu poruka između dviju ili više osoba."(M. Zvonarević, 1976.). Ljudsku komunikaciju karakterizira međuljudski odnos, upotreba simbola i pojmova u verbalnom ili pisanom govoru. Uspješnost komunikacije je najvažniji aspekt komunikacije. Ljudi koji su naučeni uspješno komunicirati lako se snalaze u kontaktima s drugima, sretni su.

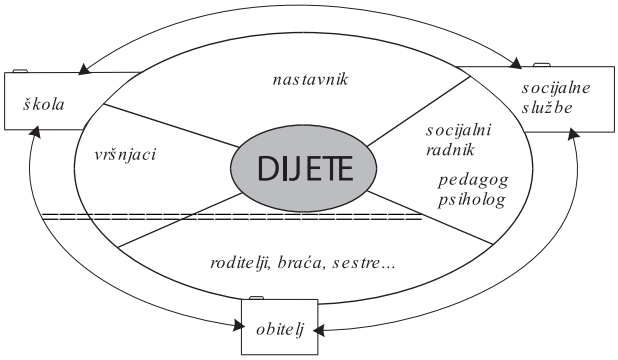
Za naš istraživački rad pojam komunikacije je bitan zbog toga što se humanistička pedagogija temelji na komunikacijskom procesu. Humanistički pristup naglašava teoriju učenja i potreba, a učenje, motivacija i ljudska aktivnost prožeti su komunikacijom. Suštinu ljudske komunikacije čini međuljudski odnos koji predstavlja "složen dinamički proces u paru ili grupi koji određuje ponašanje između osoba koje u njemu sudjeluju." (M.Bratanić,1993.).

O kvaliteti komunikacije ovisi razumijevanje i zadovoljstvo osoba koje komuniciraju. Kvaliteta sociopedagoške komunikacije predstavlja nivo uspješnosti komunikacije u kontekstu međuljudskog odnosa, bilo osobnog, bilo profesionalno – društvenog.

Kvaliteta sociopsihološke komunikacije uključuje sposobnost i osjetljivost da na nivou verbalnog i neverbalnog prepoznamo određena stanja i raspoloženja osoba sa kojima smo u interakciji i da u skladu s tim adekvatno reagiramo. Predstavlja jedan aspekt socijalne zrelosti i pruža mogućnost ocijeniti stanje osobe sa kojom smo u interakciji i u skladu s tim djelovati.

Veoma važan pojam značajan za predmet našeg istraživanja je pojam socijalizacije. Rot 1983. a prema D. F. Aberle, 1961. socijalizaciju određuje kao "sticanje vještina, znanja, motiva i stavova koji su potrebni za izvršenje sadašnjih i budućih uloga pojedinaca u društvu, kao proces putem koga jedinka uči da se ponaša tako da bude prihvaćena od ostalih članova grupe kojima pripada, odnosno kao proces putem koga ljudska jedinka uči da se ponaša kao ostali članovi društva."

"Termin agens socijalizacije ili prenosnik odnosno prenosilac socijalizacije pokazuje istovremeno da, osim osoba i institucija preko kojih se prenose društvena shvatanja, djeluju i faktori koji određuju sadržaj socijalizacije, od kojih se sadržaj socijalizacije prenosi." (N. Rot, 1983.).

Slika 1.
Agensi socijalizacije djeteta koje je ispoljilo delinkventno ponašanje

Ako ponašanje definiramo "kao svako držanje, aktivno ili pasivno, psihičko ili fizičko koje se nalazi u interakciji jedne ličnosti ili grupe, koje je primijećeno od uže ili šire socijalne sredine, u kojoj se osoba ili grupa nalazi, tada poremećaj u socijalnom ponašanju predstavlja takvo držanje odnosno reagovanje koje je u suprotnosti sa opšteprihvaćenim vrijednostima, normama i pravilima ponašanja date socijalne sredine, datog društvenog sistema." (Z.Ilić, 2000.). Postoje različiti oblici poremećaja u ponašanju, a najteži oblik predstavlja delinkventno ponašanje. O delinkventnom ponašanju se govori ako ponašanje ličnosti u određenoj okolini dobije obilježje prekršaja (legalni aspekt). "Delinkventno dijete" klasifikaciono je podgrupa socijalne neprilagođenosti. Delinkvencija je zakonski pojam i odnosi se na onu djecu i omladinu koja su zbog svog ponašanja došla u sukob sa zakonom. (P. Šimleša 1983).

Delinkventno ponašanje može se objasniti samo ako se pored socijalnih, kulturnih činilaca i stjecaja okolnosti poklanja posebna pažnja i osobinama ličnosti.

Istraživanja Bujanović-Pastuović, 1988. pokazala su da postoji povezanost između delinkventnog ponašanja i osobina ličnosti kao što su: emocionalna stabilnost, frustraciona tolerancija, upornost i sl., tj. osobina ličnosti u užem smislu, koje znače relativno stabilnu organizaciju motivacijskih sklonosti individue, koja proizilazi iz interakcije bioloških poriva i socijalne i fizičke okoline.

Pojam delinkventnog ponašanja djece mnogi istraživači pripisuju različitim defektima unutar obitelji i s tim u vezi narušenom procesu socijalizacije mladih. Obitelji se pridaje važna funkcija u nastanku kriminaliteta, pa je njena uloga i u procesu resocijalizacije ovih osoba izuzetna. Među faktorima koji su bitni za nastanak delinkvencije navode se: socijalni i ekonomski status obitelji, materijalni položaj, uvjeti stanovanja, obrazovanje, zaposlenje, ponašanje članova obitelji, odnosi u obitelji, kvaliteta i stil odgojnog utjecaja i drugo.

Za pravilan razvoj ličnosti djeteta veoma je važna interpersonalna komunikacija između nastavnika i učenika i učenika i učenika. "Kako se učenik osjeća u školi i kakav odnos razvija prema školi, također do određene mjere ovisi i o

odnosu nastavnika prema đaku, tj. da li se prema njemu odnosi bolje nego prema drugima, jednako ili lošije. Značajna je također kvaliteta odnosa unutar razredne zajednice, tj. između đaka." (Singer, Mikšaj-Todorović, 1993.).

Glavna istraživačka pitanja

Glavna istraživačka pitanja od kojih smo pošli u radu su:

1. Koji su agensi socijalizacije delinkventne djece i koju vrstu sociopedagoške komunikacije grade sa njima,
2. Kakvo je iskustvo delinkventnog ponašanja od strane djeteta i kako agensi socijalizacije (obitelj, škola, društvo vršnjaka, socijalna služba i dr.) gledaju na to ponašanje,
3. Koje su razlike između ekologije normalno razvijenog djeteta i djeteta koje je ispoljilo delinkventno ponašanje,
4. Koji su etiološki činitelji delinkvencije vezani za: obiteljske uvjete življenja, za školu i način školovanja, za društvo vršnjaka, slobodno vrijeme i karakteristike crta ličnosti,
5. Kako delinkventno ponašanje razumiju nedelinkventna djeca, roditelji, vršnjaci, nastavnici, razredne starješine, inspektori MUP-a, pedagozi i psiholozi i kakvu komunikaciju grade sa delinkventnom djecom i međusobno,
6. Analiza programa prevencije sa delinkventnom djecom i izrada konkretnog programa prevencije,
7. Kako cjelokupna sredina predstavljena u međuodnosima obitelji, škole, društva vršnjaka, socijalnih službi, ustanova za resocijalizaciju utječe na pedagoški razvoj djeteta koje je ispoljilo delinkventno ponašanje,
8. Kako osnažiti komunikaciju između roditelja i djeteta , ali i njih sa društvom vršnjaka, školom, a ako je potrebno i sa drugim faktorima: socijalnom službom, organima pravosuđa,
9. Kakav je značaj i kvaliteta komunikacije u pedagoškom radu s djecom koja su ispoljila delinkventno ponašanje, kakve se promjene dešavaju zbog ispoljenog delinkventnog ponašanja i
10. Kakvi su odnosi okoline prema delinkventnoj djeci i koji su načini da se ti odnosi promijene nabolje.

Akciono istraživanje kao metodološki koncept

Akciono istraživanje koristi se tek u nekoliko posljednjih decenija. Naziv je preuzet iz engleskog jezika: action research- akciono istraživanje. "Zadatak

akcionog istraživanja je da istovremeno istražuje i mijenja. To je proces saznavanja mijenjanjem i mijenjanja saznavanjem." (Banđur, V., Potkonjak, N., 1999.).

U istraživanju koje je u toku nastojali smo saznati kakva je komunikacija između delinkventnog djeteta i agenasa socijalizacije, a istovremeno kroz istraživačku djelatnost djelovati da se unaprijedi ta komunikacija. Također smo pokušali saznati koji su etiološki činitelji delinkvencije, a istovremeno djelovati na dijete koje je ispoljilo delinkventno ponašanje da osvijesti svoje stanje i da se pokuša iz njega izvući.

Razlozi zbog kojih ovo istraživanje ubrajamo u ovaj koncept su:

- Istraživač je prirodom svoga angažmana bio u poziciji praktičara koji isprobava vlastiti rad, a pošto se ukupni istraživački proces trebao odvijati u uvjetima novouvedene prakse (pedagog-psiholog koji bi radio sa djecom koja su ispoljila delinkventno ponašanje u obitelji, školi, ili roditeljima i nastavnicima držao predavanja o djeci koja su ispoljila delinkventno ponašanje, stručnjak koji bi koordinirao rad između agenasa socijalizacije delinkventne djece nije postojao prije prisustva samog istraživača i jačeg animiranja stručnjaka), mogle su se očekivati promjene u mikroprostorima.
- Bez obzira što je istraživanje akciono (što znači neograničeno vremensko trajanje), postojalo je i postoji vremensko ograničenje za izvještavanje o rezultatima.

Ovo istraživanje ne može duži vremenski period ništa promijeniti u širem društvenom sustavu kad je riječ o pedagoškom radu i delinkventnoj djeci, ali predstavlja temelj i daje podatke kojima se može ubuduće raspolagati u zalaganju za općenitije promjene u komunikaciji sa delinkventnom djecom svih agenasa socijalizacije ove djece (npr. prijedlog organizacije rada pedagoga-psihologa sa delinkventnim djetetom u obitelji, školi, centru za socijalni rad i rad ostalih agenasa socijalizacije sa delinkventnom djecom).

Istraživačke metode

Od metoda u našem istraživanju smo koristili: metodu proučavanja pojedinačnog slučaja, analitičko-deskriptivnu metodu, hermeneutičku metodu i metodu proučavanja dokumentacije.

Osnovnu metodu u ovom istraživanju činila je metoda proučavanja pojedinačnog slučaja.

Primjenjujući ovu metodu konstruirali smo istraživački dizajn korak po korak i definirali faze kroz koje smo ciklično prošli putem istraživanja:

1. Upoznavanje i određivanje statusa fenomena u našem slučaju: oblici ispoljenog delinkventnog ponašanja,
2. Sakupljanje podataka koji se odnose na faktore ili na prilike u vezi sa danim fenomenom (uvjeti koji su uvjetovali pojavu delinkventnog ponašanja kod djece),
3. Dijagnoza, sagledavanje uzroka kao osnove određivanja tretmana (postojeći stavovi o fenomenu "delinkventno ponašanje" i komunikacija između subjekata i institucija u komunikacijskom krugu),
4. Primjena odgovarajućeg sociopedagoškog programa, primjena potrebnih mjera od strane socijalnih službi i ostalih agenasa socijalizacije,
5. Analiza slučaja nakon završenoga tretmana kako bi se ispitala efikasnost zamišljenog i realiziranog programa.

Formulacija zadataka našega istraživanja upućuje da će u istraživanju biti primijenjeni praćenje i analiza. S obzirom da ćemo težiti boljem razumijevanju fenomena koristit ćemo analitičko-deskriptivnu metodu. Cilj našeg istraživanja je razumijevanje što nije moguće postići bez primjene metoda hermeneutike.

Ukoliko se želi sudjelovati u uspješnom odgojno-obrazovnom radu sa djecom koja su ispoljila delinkventno ponašanje umijeće razumijevanja je jedan od osnovnih zahtjeva. U našem slučaju razumijevanje fenomena "delinkventno ponašanje" je veoma bitno, ali i razumijevanje komunikacijskoga kruga koji postoji u odnosu: dijete, škola, vršnjaci, socijalne ustanove.

Ciljana skupina

Pojedinci i grupe (agensi socijalizacije)	Br. učesn. u istr.
Djeca koja su ispoljila delinkv. pon.	10
Obitelji djece sa delinkv. ponaš.	
Majke	8
Očevi	2
Braća, sestre, djedovi, nene, ostali	5
Škola	8
Razredne starješine	8
Odjeljenja	8
Vršnjaci	147
Djeca iz Centra Hum	14
Djeca iz KPZ Zenica	10

Ostali nastavnici	50
Socijalne službe	
Stručnjaci iz Centra za socijalni rad	
Tuzla, Novi Grad Sarajevo, Stari Grad Sarajevo	
Centar Sarajevo i Mostar	
Socijalni radnici	8
Pedagozi	3
Psiholozi	1
Inspektori MUP-a iz Mostara, Sarajeva i Tuzle	3
Sudije Sudova iz Mostara, Sarajeva i Tuzle	3
Stručnjaci iz Centra Hum	5
Stručnjaci iz KPZ Zenica	5

Uzorak nedelinkventne djece

Uzorak djece koja nisu ispoljila delinkventno ponašanje sačinjavao je: 51 učenik Osnovne škole Kreka u Tuzli, 49 učenika Osnovne škole Tušanj u Tuzli i 53 učenika Srednje mašinske škole u Tuzli, ukupno 153 ispitanika.

Rezultati empirijskog istraživanja

PRIKAZ STUDIJA SLUČAJEVA

SLUČAJ 1. V. M.

V.M. ima 17 godina. U matičnu knjigu delinkventne djece upisan je 4.11. 1998. godine u Centru za socijalni rad Tuzla. Imao je 13 godina i tri mjeseca.

Nalaz psihologa

- Simulacija umjereno izražena sa tendencijom da postane problematična i da bude oblik njegovog stalnog ponašanja u situacijama koje ga ugrožavaju.
- Izražen je ekstravertik.
- Lako uspostavlja kontakt s drugim osobama i te veze su prisne.
- Posjeduje slabu upornost u postizanju ciljeva, javlja se nestabilnost pažnje, niska razina aspiracije, površnost u radu i sl.
- Rezultati na testu pokazuju nešto ispodprosječnu inteligenciju.
- U radu je brzoplet, uvjeren u sebe, brzo i površno radi.

Nalaz pedagoga

Nema razvijene radne, higijenske i kulturne navike.

- Sklon je krađi, lažima, neuredan, neodgovoran.
- Neuredno pohađa nastavu, zadržava se na putu od kuće do škole, ne sluša majku, izbjegava rad u kući.
- Društvo mu čine negativno orijentirana lica, loši učenici, neodgojeni. Pod njihovim je utjecajem.
- Ne prihvaća savjete, koristi neukost i dobrotu majke.

Inteligentan je i sa više volje i rada mogao bi postići zadovoljavajući uspjeh. Ponavlja peti razred.

- Radi se o djetetu sklonom asocijalnom ponašanju.

OBITELJSKE PRILIKE

V. M. je rođen u izvanbračnoj zajednici.

Otac je rođen 1946. godine u Tuzli. Po zanimanju je tesar, zaposlen u *Tehnogradu* Tuzla. Često je na bolovanju, sklon je alkoholizmu, kocki, maltretiranju i napuštanju obitelji. Stupio je u novu bračnu zajednicu u kojoj ima troje djece. M. ni do danas nije priznao za sina.

Majka Z. rođena je 1955. godine u Gornjim Moranjcima, općina Srebrenik. Izvanredno je završila osmogodišnju školu. Radila je kao njegovateljica djece i spremačica po kućama građana Tuzle. 1983. godine pri povratku s posla u liftu zgrade u kojoj je radila izgubila je desnu ruku. Uspjela je ostvariti pravo na stalnu socijalnu pomoć i na invalidsku penziju od čega i izdržava M. i sebe.

M. je rođen na vrijeme i bez problema. Njegov fizički razvoj tekao je normalno. Na psihičkom planu još od osme godine pojavile su se devijacije u ponašanju. Izrazito je dobrog zdravlja.

M. se do šeste godine razvija i raste kao jedinac.

Kad je imao 6 godina, majka stupa u vanbračnu zajednicu sa E. čovjekom koji će M. pokušati da nadomjesti oca. E. je po zanimanju radnik. Za vrijeme rata u Bosni, on često odlazi na ratište. Situacija u M. obitelji se mijenja. Majka je sve više zabrinuta za život svoj i dječiji, ali i za E. odlazak na ratište. Na vrata je zakucala i prava ratna glad koja ovoj, iako preskromnoj obitelji, do sada nije bila poznata. Iz veze sa E. majka rađa kćerku M. koja danas ima 10 godina. M. položaj u obitelji se mijenja. Od jedinca on postaje starije dijete u obitelji. Počinje postepeno gubiti pažnju majke i očuha, jer oni svu svoju pažnju prenose na kćerku Mer.

Uvjeti stanovanja su dosta neuslovni.

Materijalni uvjeti obitelji su jako skromni. Jedini prihodi su majčina invalidnina i socijalna pomoć. E. nema stalan posao.

Odnosi u obitelji su ponekad grubi i primitivni. Kad se E. napije, jedva su podnošljivi. Odnosi prema M. su promjenljivi. Majka je često nedosljedna u zahtjevima, očuh je indiferentan ili prestrog. Međusobni odnosi između supružnika su također neskladni, što se negativno odražava na M. i njegov odgoj.

Komunikacija sa rodbinom i prijateljima je rijetka.

Zdravstveno stanje članova obitelji je relativno dobro. Majka Z. je tjelesni invalid bez desne ruke, ima problema sa bronhitisom. Mer. ima problema sa vidom. E. ima visok krvni pritisak i alkoholičar je. M. je dobrog zdravlja. Do sada kod njega nije registrirano nikakvo ozbiljnije oboljenje.

U svojoj obitelji M. se i danas ne osjeća potpuno prihvaćen.

Škola, način i uvjeti školovanja

M. je pošao u školu sa navršenih sedam godina, kad je sazreo psiho-fizički za redovito praćenje nastave i izvršavanje školskih obveza i dužnosti.

U petom razredu M. školske obveze u potpunosti zanemaruje. Sve češće bježi iz škole. Druži se sa starijim delinkventima. Dva mjeseca pred kraj školske godine povređuje nogu. Na kraju školske godine ima tri slabe ocjene: iz bosanskog jezika, matematike i engleskog. M. gubi godinu i ponavlja peti razred.

U šestom razredu nastavlja loš odnos prema školi i školskim obvezama. Sedmi razred završio je sa dovoljnim uspjehom. Osmi razred završio je s dobrim uspjehom. Predao je dokumente u mašinsku školu na autolimarski zanat, gdje je i primljen.

Odnos prema školi u prvom razredu srednje škole ostaje isti: nemaran, neodgovoran. U drugom razredu stanje ostaje isto.

5.1.1.3. Vidovi delinkventne aktivnosti

Još u trećem razredu osnovne škole javlja se kod M. krađa tuđih stvari (opisano ranije). Zatim se javljaju bježanje iz škole, skitnja, ometanje nastave i agresivnost u vidu verbalnih delikata i fizičkih razračunavanja s vršnjacima. Kad je M. napunio 13 godina Centru za socijalni rad Tuzla upućen je akt kojim se obustavlja krivična prijava protiv V.M. i K. D. zbog krivičnog djela teške krađe iz člana 148.st.2 u vezi sa stavom 1 tačka 1, KZ RBiH počinjenog na štetu D.D. "Autosaobraćaj" iz Tuzle, jer nisu navršili 14 godina.

Tokom 2000. godine M. i dalje čini krivična djela krađe u društvu sa G.A. i K.D.

Općinski Sud u Tuzli pokreće pripremni postupak protiv V.M. zbog produženog krivičnog djela – teška krađa - iz čl. 274.st.1.t1. KZ F BiH. Istog dana donio je rješenje kojim se određuje pritvor od mjesec dana

Tokom 2001. godine M. se usredsredio na krađu kasetofona iz automobila sa K.D. i K. Draž. Time je počinio kao saizvršitelj produženo krivično djelo teška krađa - iz čl. 274.st.1. KZ FBi H.

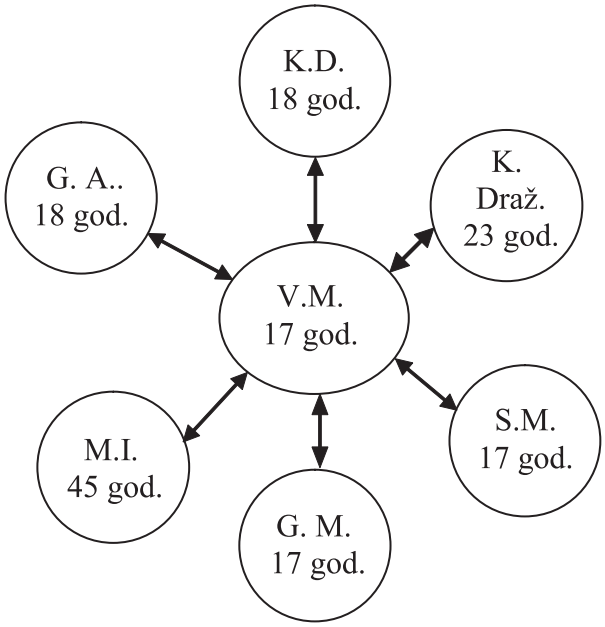
Tokom 2002. godine nižu se jedno za drugim krivična djela krađe i teške krađe. Krađe i dalje obavlja u društvu vršnjaka i starijih delinkvenata.

Društvo vršnjaka i utjecaj na delinkventno ponašanje

M. se od drugog razreda osnovne škole druži sa vršnjacima asocijalnog ponašanja.

M. jedino društvo predstavljaju delinkventne osobe. To su vršnjaci, ali i stariji delinkventi sa kojima zajedno obavlja delinkventne aktivnosti. Odnosi među njima su većinom skladni.

M. položaj u delinkventnoj skupini izgleda ovako:

Vidljivo je da je M. centralna ličnost u ovoj delinkventnoj skupini. Svi drugi se pojavljuju povremeno s M. u krađi, a samo M. se pojavljuje u svakoj krađi ili kao saizvršitelj ili kao inicijator.

Utjecaj filma, radija, TV i štampe na delinkventno ponašanje

M. pokazuje jak interes za filmove. Posebno ga zanimaju kriminalistički i ratni filmovi, komedije i uopće akcioni filmovi. Mjesečno gleda oko 10 filmova. Voli slušati muziku. Prati TV serije i kvizove. Političke emisije ga ne zanimaju. Ne voli čitati školske lektire. Najradije čita stripove i beletristiku. Iz novina ga zanimaju vicevi.

Uzroci i povod izvršenja delinkventnih radnji

U M. slučaju uzroke trebamo tražiti u obiteljskim prilikama: načinu rođenja, položaju u obitelji, odnosima u obitelji i prema M. i kvaliteti komunikacije među članovima obitelji. Promjena položaja u obitelji djelovala je traumatizirajuće na našeg maloljetnika. Negativno je na njega djelovalo i teško materijalno stanje i loši uvjeti stanovanja koji ovu obitelj prate od njenog postanka.

Stanje u školi je također djelovalo na kriminalnu aktivnost V. M.

Kriminalisički filmovi koje je često gledao i različiti stripovi davali su mu inspiraciju za obavljanje delinkventnih aktivnosti.

Iz nalaza psihologa i pedagoga vidljivo je da M. posjeduje i neke osobine ličnosti koje pogoduju razvoju u delinkventa.

Motiv izvršenja krivičnih djela kod M. je prema Bertu prisvajanje.

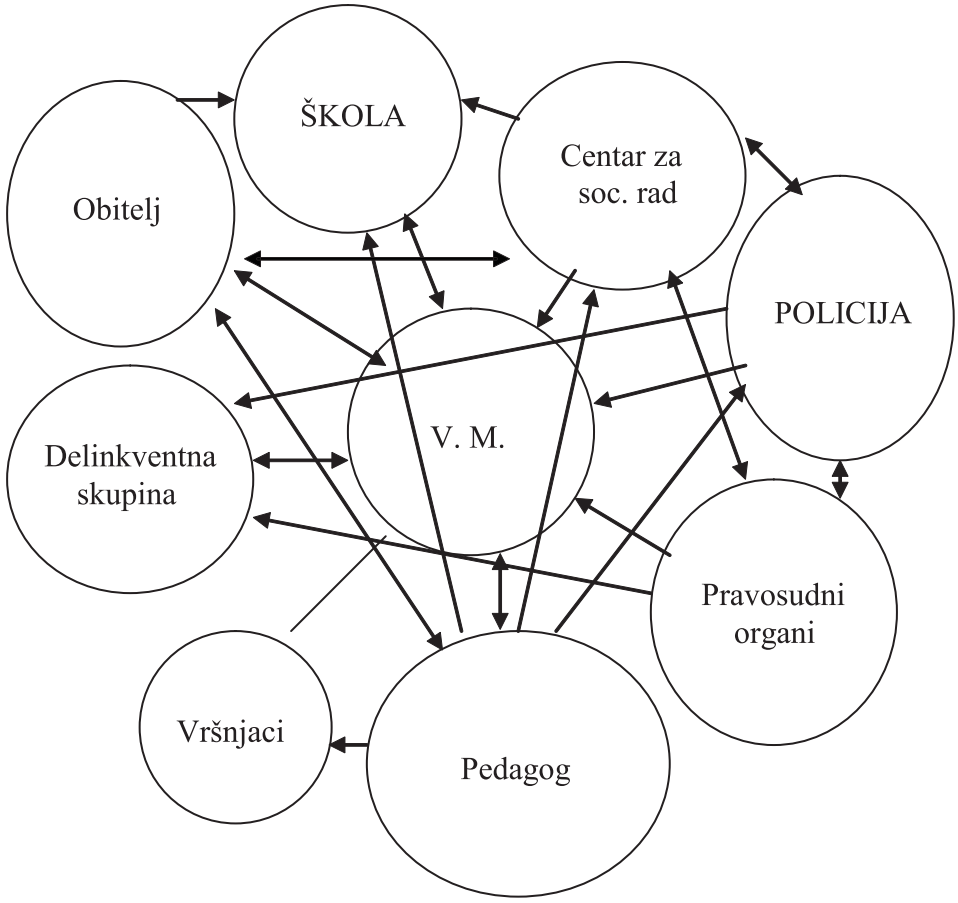
Iz razgovora s M. saznali smo da delinkventna djela čini da bi osigurao sredstva za izlaske i provod.

Rad stručnih službi na slučaju V. M.

Centar za socijalni rad Tuzla radi sa M. od 1998. godine kada se prvi put pojavljuje kao učinitelj krivičnog djela krađe još u vrijeme kad nije bio navršio 14 godina i kada u krivično-pravnom smislu nije bio odgovoran.

U rad sa M. od 2002. godine uključio se i pedagog. Nastojao je pomoći M. da osvijesti svoje stanje delinkventnog ponašanja i pokuša se iz njega izvući. Radio je s M. svakih 15 dana po 3 sata. Na seansama je koristio tehnike: intervjua, ubjeđivanje, savjetovanje, pisanje sastava i crtanje na zadate teme. Nastojao je uvezati agense socijalizacije kako bi zajednički jedinstveno utjecali na M. i njegovo ponašanje.

Agensi socijalizacije koji djeluju na M.

Nakon pojačane komunikacije između pedagoga i agenasa socijalizacije sa M. i pojačane komunikacije između agenasa socijalizacije međusobno, stanje je stagniralo. U toku 2003. godine M. nije načinio ni jedno krivično ni prekršajno djelo.

Tko je zakazao od društvenih faktora u slučaju V.M.

U slučaju V.M. zakazali su društveni faktori među kojima prednjače obitelj, pedagoško-psihološka služba škole, centar za socijalni rad, mjesna zajednica i društvene institucije vlasti.

Stanje V. M. nakon 3 mjeseca

Nakon provedenog istraživanja pedagog je zadržao redovitu komunikaciju sa V.M. Komunikacija je dvosmjerna i sastanke i viđenja često inicira i sam M. što je veoma važno u procesu resocijalizacije. U toku ovog perioda M. ne čini ni jedno prekršajno ni krivično djelo.

Glavna poruka društvu

U ovom slučaju društvu možemo poručiti:

- osnovati profesionalne društvene institucije koje bi roditeljima pomagale u odgoju djece,
- dati veći akcent da na prevenciju maloljetničke delinkvencije u obitelji, školi, društvenim organizacijama,
- dati podršku osnivanju profesionalnih društvenih institucija, udruženja i humanitarnih organizacija čiji bi cilj bio resocijalizacija delinkventne djece.

Subjektivni sud o slučaju V.M.

Komunikaciju s V. M. pedagog je uspostavio uspješno. Komunikacija je dvosmjerna i odvija se i nakon provedenoga istraživanja.

U boljim obiteljskim uvjetima i odnosom društvene sredine prema njemu, ovaj dječak nikad ne bi pošao putem delinkventnog ponašanja.

SLUČAJ 2. M. D.

M. D. ima 17 godina. Upisan je u knjigu delinkventne djece početkom 2002. godine. Po zanimanju je učenik trećeg razreda saobraćajne škole u Tuzli. Dijete je bez roditeljskog staranja. Smješten je u Dječiji dom za djecu bez roditeljskog staranja u Slavinovićima

Mišljenje stručnog tima o M.D:

Rano je ostao bez roditeljskoga staranja pa je po tom osnovu smješten u dom za djecu bez roditeljskog staranja gdje se i sada nalazi. Trenutno pohađa treći razred saobraćajne škole u Tuzli, ali je zbog povrede noge odsutan dva mjeseca što je utjecalo na uspjeh u školi, koji u posljednje vrijeme slabi. Potišten je zbog svoje obiteljske situacije. Do sada nije evidentiran kao počinitelj krivičnih djela. Osjetljiv je, te je potrebno upražnjavati individualne razgovore, davati podršku da prođe adolescentni period.

Mjere koje treba poduzeti:

D. je izrečena disciplinska mjera sudski ukor.

U skladu sa predloženom mjerom preduzeti korake u školi, u Domu, komunikacijskim odnosima sa odgajateljem. Uključiti ga u dodatne aktivnosti za svestran razvoj ličnosti. Na psihološkom planu pomoći mu da stekne samopouzdanje.

Obiteljske prilike i smještaj u Dom

D. potječe iz razvedene obitelji, radničkoga porijekla. D. roditelji su u zajedničkom braku živjeli kratko.

Odnosi u obitelji su neskladni. Roditelji su od početka zajedničkog življenja gajili jedno prema drugome nepovjerenje, nepodnošljivost i nerazumijevanje, što je uzrokovalo stalne konflikte, svađe i fizičke obračune. Odnosi prema djetetu su također bili neadekvatni, bez poštovanja i uvažavanja dječije ličnosti, emotivno hladni sa puno agresivnih ispada i fizičkih maltretiranja, posebno od strane oca. D. odgoj od strane oca bio je pretjerano strog ili neujednačen, a od strane majke veoma popustljiv. Nadzor od strane roditelja bio je nedovoljan. U obitelji je vladala unutarnja dezorganizacija. Sve ovo je na D. djelovalo traumatizirajuće i ostavilo je dubokog traga u njegovoj psihi.

Zbog slabe brige oca D. je sa 5 godina smješten u Dom bez roditeljskog staranja u Tuzli.

Za D. je veoma važan i njegov donator iz Italije. S njim održava česte i bliske kontakte.

Način i tok školovanja

D. je u osnovnu školu u Slavinovićima upisan u prvi razred sa navršenih sedam godina života. Brzo se adaptirao na novu situaciju i školske obveze. U odjeljenski kolektiv se uklopio bez problema.

Školske obveze ispunjavao je savjesno. U učenju je postizao vrlo dobar uspjeh.

U srednju školu upisao se po svojoj želji i interesu. Izabrao je saobraćajnu školu, smjer motornih vozila. Prvi i drugi razred završio je sa dobrim uspjehom. U trećem razredu počeo je kod D. opadati interes za školske aktivnosti. Popustio je u učenju.

Vidovi delinkventne aktivnosti

Odgajatelj u Domu iznosi da je M.D. sklon poremećajima u ponašanju koji se manifestiraju u sklonosti ka agresivnom ponašanju, alkoholizmu i maltretiranju slabijih i drskom ponašanju. Poremećaji su se javili u trećem razredu srednje škole.

Paralelno sa ovim poremećajima u ponašanju, D. čini prvo krivično djelo-oštećenje tuđe stvari- iz čl. 281. st.1 KZ FBiH u vezi sa čl. 23 KZ FBiH.

Nakon ovoga počinjenog djela, od ožujka 2002. godine, D. nije počinio više ni jedno krivično djelo, tako da se s pravom može konstatirati da je počinjeno krivično djelo situacionog karaktera.

Društvo vršnjaka

D. se oduvijek družio s vršnjacima pristojnoga ponašanja. Odnosi između vršnjaka i D. su većinom skladni.

D. je s vršnjacima uvijek dobro surađivao. Oni su na D. djelovali pozitivno, a i on na njih.

Razvoj seksualiteta kod D.

D. se počeo zabavljati prije dvije godine. Odnosi sa djevojkom bili su skladni i razumijevali su jedno drugo. N. je našla drugog mladića.

Nakon prekida veze sa N., D. se nije zabavljao ni s jednom djevojkom.

Slobodno vrijeme i njegov utjecaj na delinkventno ponašanje

D. slobodno vrijeme provodi kroz organizirane sadržaje u društvu domskih vršnjaka koji imaju slično ponašanje.

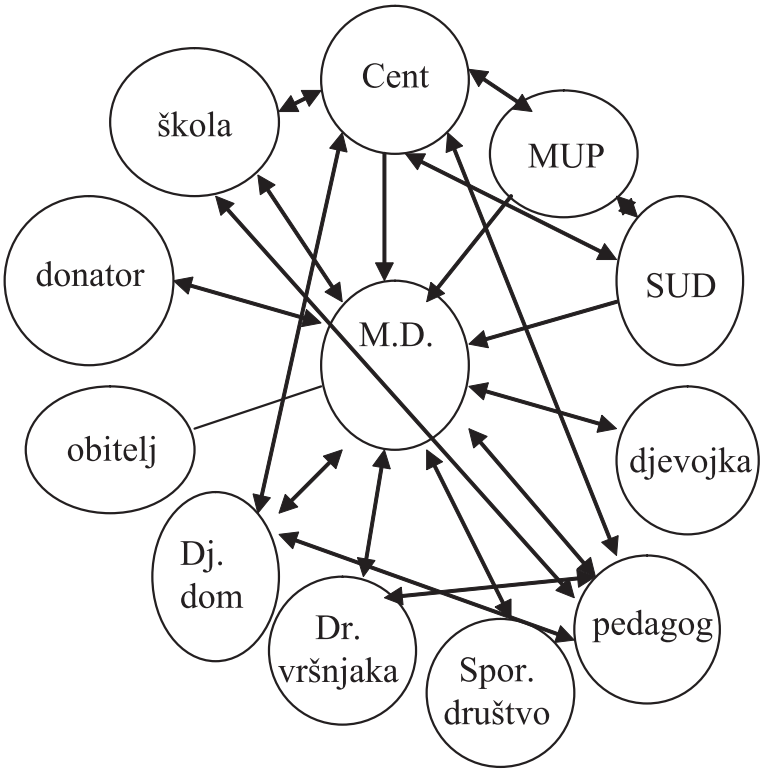
Loša sociopedagoška komunikacija u obitelji i prekid komunikacije

Iz analize obiteljskih prilika vidljivo je da je kvaliteta komunikacije u D. obitelji narušena. Narušeni su međusobni odnosi između roditelja što je eskaliralo u česte konflikte, svađe i tuče, na kraju u razvod braka. Odnosi prema D. bili su loši, bez emotivne topline, pažnje, razumijevanja i ljubavi. Vrlo često je od oca, kad je ovaj bio u pripitom stanju i fizički zlostavljan. Roditelji su krivicu za neadekvatan brak gledali u D. Ovako loša komunikacija s D. djelovala je na njega frustrirajuće.Traume koje je ponio iz ovih ranih dana, on nosi i danas.

U četvrtoj godini D. napušta majka. Ostaje sa ocem. Otac je još agresivniji prema D. zbog toga što ga je majka napustila. Sa pet godina D. je smješten u Dom bez roditeljskog staranja u Slavinovićima. Otac prekida svaku komunikaciju s njim. Ni do danas se nije interesirao za D. niti mu se javio. Majka s D. uspostavlja komunikaciju prije dvije godine. Javlja mu se telefonom, šalje mu mobitel i četerdeset KM, a onda ponovo prekida komunikaciju.

Komunikacija u Domu s vršnjacima i osobljem je zadovoljavajuća. Komunikacija u školi je također zadovoljavajuća. Sa djevojkom komunikacija je otežana. Nakon prekida veze s prvom djevojkom koju je iskreno volio, D. veza sa svakom drugom je površna. D.uspješnu komunikaciju održava s donatorom iz Italije. Povremeno na raspustu odlazi kod njega u Italiju. Donator surađuje sa Domom.

Od travnja 2002. godine s D. kontaktiraju i stručne službe Centra za socijalni rad Tuzla (stručni tim u sastavu: psiholog, sociolog i socijalni radnik. Od aprila 2002. godine s D. je uspostavio komunikaciju pedagog. Komunikacija među agensima socijalizacije u D. slučaju je sljedeća:

Vidljivo je da je jedan od bitnih faktora socijalizacije, obitelj, kao i komunikacija s njom, u potpunosti izostao.

Uzroci i povod izvršenja delikta

Uzroke treba tražiti u obiteljskim prilikama, razvoju seksualiteta i prekidu jake emotivne veze sa djevojkom koju je D. volio, sklonosti alkoholizmu i agresivnom ponašanju, kao i u prekidu sociopedagoške komunikacije sa obitelji u periodu ranog djetinjstva te još uvijek nedostupnoj komunikaciji.

Rad stručnih službi sa M.D.

S M. D. su nakon počinjenoga delikta intenzivno radili stručnjaci iz Doma za nezbrinutu djecu u Slavinovićima: odgajatelj, socijalni radnik i direktorica doma. Paralelno s njima u rad su se uključili stručnjaci iz Centra za socijalni rad Tuzla, sociolog i socijalni radnik. Centar za socijalni rad nastojao je koordinirati rad MUP-a, suda i stručnjaka iz dječijeg doma. Uporedo s njima, u rad se uključio pedagog. Pedagog je pospiješio međusobnu komunikaciju među agensima socijalizacije i inicirao jedinstvo u zahtjevima prema D., što je doprinijelo da se D. ponašanje preusmjeri u pozitivnom smjeru.

Nakon analiziranoga delikta D. više nije počinio ni jedno krivično djelo, niti eksces u domu i školi, što nas upućuje na zaključak da je delikt koji je D. počinio situacionog karaktera, kao i na to da uspješna sociopedagoška komunikacija među agensima socijalizacije sputava mladog čovjeka u izvršenju kriminalnih radnji. U radu s D. pedagog je koristio: intervju, savjetovanje, pisanje i crtanje sastava na zadane teme i vođenje dnevnika. Komunikaciju je održavao svakih 15 dana. Komunikacija je bila dvosmjerna i veoma uspješna.

Tko je od društvenih faktora zakazao u slučaju M.D.

M.D. je dijete bez roditeljskog staranja i odgajan je u Dječijem domu za nezbrinutu djecu u Slavinovićima. D. je pristojno odgojen mladić.

U njegovom odgoju potpuno je zakazala obitelj. Delikt koji je D. počinio je situacionog karaktera i učinjen je pod dejstvom alkohola.

U D. slučaju potpuno je izostala suradnja između roditelja i dječijeg doma i roditelja i škole.

Stanje M.D. nakon 3 mjeseca

M.D. je potpuno rehabilitiran slučaj.

Glavna poruka društvu

Društvo bi trebalo organizirati preventivni rad sa djecom i mladima o upotrebi alkohola i alkoholnih pića. Posebnu pažnju treba posvetiti servisu za pomoć obitelji u odgoju djece, kao i podrški mladima u braku putem bračnih savjetovališta.

Veću pažnju treba posvetiti seksualnom odgoju djece i mladih i podsticanju razvoja jednakosti među spolovima, njegovanju iskrene i prave ljubavi.

Posebnu pažnju nakon punoljetstva društvo treba posvetiti mladima koji su odgajani u domovima.

Nužno je povezati nadležne socijalne ustanove i privredne organizacije kao i biro za zapošljavanje za osobe izmještene iz doma.

Subjektivni sud o slučaju M.D.

Pedagog je sa zadovoljstvom komunicirao sa D. Sa D. bi trebalo i dalje komunicirati i pružati mu podršku u rješavanju životnih problema.

Zaključna razmatranja

Došli smo do sljedećih zaključaka:

- Većina ispitanika smatra delinkventno ponašanje nedoličnim i nepoželjnim u društvu. O ovom ponašanju govore kao o nepristojnom, prolaznom i neprimjerenom njihovoj ličnosti. Zbog toga žele da se otklone uzroci i da prestanu s delinkventnim ponašanjem. Također uviđaju da je ovo ponašanje štetno po društvenu zajednicu.
- Ekologija djeteta koje je ispoljilo delinkventno ponašanje razlikuje se od ekologije normalno razvijenog djeteta. Set struktura koje čine okruženje delinkventnog djeteta je stalno praćen negativnim elementima i prati ga boravak u delinkventnom okruženju.
- Najčešći etiološki činitelji delinkvencije su: loše obiteljske prilike gdje među faktorima dominiraju nesređeni i neadekvatni obiteljski odnosi, loša kvaliteta komunikacije sa djetetom od strane roditelja, zanemareni odgoj od strane jednog ili oba roditelja, loš socioekonomski status i loši uvjeti stanovanja, prisutnost sociopatoloških pojava u obitelji među roditeljima ili ostalim članovima obitelji, slaba adaptacija na školu i školske aktivnosti, loš uspjeh, bježanje i napuštanje škole, loša sociopedagoška komunikacija između djece i profesora, ili sa vršnjacima iz odjeljenja i škole, druženje sa asocijalno orijentiranim vršnjacima iz odjeljenja i škole, druženje sa asocijalno orijentiranim vršnjacima ili starijim osobama, neorganizirano provođenje slobodnog vremena, te loša komunikacija među različitim agensima socijalizacije sa djetetom ili nedostatak međusobne komunikacije između njih.
- Svoje stanje delinkventnog ponašanja dijete shvata kao nepoželjno, štetno, prolazno, kao stanje koga se treba što prije osloboditi. Očekuje pomoć šire društvene zajednice na tom planu.
- Roditelji većinom delinkventno ponašanje ubrajaju u štetnu i opasnu društvenu pojavu. Djeci koja su ispoljila delinkventno ponašanje treba pomoći.

Stanje delinkventnog ponašanja njihovog djeteta roditelji doživljavaju kao opasnost za cijelu obitelj i društvo, a zbog ispoljenog delinkventnog ponašanja od strane njihove djece prate ih osjećaji stida, kajanja, očaja, nesreće i straha.

- Na sličan način stanje delinkventnog ponašanja članova njihove obitelji doživljavaju i ostali članovi obitelji: očevi, braća, sestre, nene. Jedino braću sklonu delinkventnom ponašanju ne obuhvaćaju navedena stanja.
- Najveći broj ispitanika nedelinkvenata smatra delinkventno ponašanje jako opasnom i štetnom društvenom pojavom. Gotovo trećina ispitanika iznosi da se ne bi družila sa delinkventnom djecom.
- Delinkventna djeca se većinom druže sa vršnjacima sličnoga ponašanja ili sa starijim delinkventima.
- Nastavnici i razredne starješine smatraju da se delinkventna djeca trebaju školovati u redovnoj školi. Većina je nezadovoljna kvalitetom komunikacije sa delinkventnom djecom.
- Važnu ulogu u preduzimanju mjera, kao inicijator organizirane akcije na prevenciji, suzbijanju i otklanjanju delinkventnog ponašanja, treba imati škola. Većina nastavnika ima pozitivan stav prema delinkventnoj djeci i gradi s njima suradničke odnose.
- Većina stručnjaka iz socijalnih službi navodi da treba graditi suradničke odnose sa delinkventnom djeom. Oni navode kako bi u cilju smanjenja delinkvencije trebalo veću pažnju posvetiti preventivnim mjerama, korektnom radu u slučaju ispoljenog delinkventnog ponašanja, te da mladima treba pružiti pomoć da prevaziđu stanje delinkventnog ponašanja.
- Inspektori MUP-a smatraju da je delinkventno ponašanje novonastali problem koji je u ekspanziji i dobija zabrinjavajuće razmjere. Zanemareno je i o tome se senzacionalno govori tek kad se nešto dogodi. Komunikaciju pripadnika MUP-a sa delinkventnom djecom ocjenjuju dobrom i zadovoljavajućom. U cilju efikasnijega rada MUP-a na otklanjanju delinkventnog ponašanja navode da je nužno stvoriti bolje uvjete za rad, poboljšati suradnju sa ostalim agensima socijalizacije i organizirati intersektoralni pristup radu.
- Suci ocjenjuju maloljetničku delinkvenciju kao društveno-opasnu pojavu kojoj se ne posvećuje dovoljna pažnja. Kvaliteta komunikacije sudova sa delinkventnom djecom je nedovoljna zbog zakonskog položaja suda, s obzirom da se radi isključivo o vođenju postupka i donošenju odluke.
- Delinkventna djeca koja se nalaze na resocijalizaciji u Centru Hum o svom ponašanju prije dolaska u ovu ustanovu misle da je bilo loše, problematično, nepromišljeno. U ustanovi Hum se različito osjećaju. O tome kako

na njih gleda društvena sredina najbolje govori izjava jednog štićenika: "Nemojte i vi kao i svi ostali da nas smatrate lopovima, kriminalcima i ubicama. Većina nas ovdje je socijalni slučaj."

Želje nekih od njih su da što prije izađu iz ove ustanove. To se vidi po molbama: "Pomozite mi da izađem iz ove ustanove!". Ili: "Želim da izađem iz doma!"

- Stručnjaci koji rade u Ustanovi Hum navode da mjere koje preduzima njihova ustanova na resocijalizaciji djece s delinkventnim ponašanjem nisu dovoljno efikasne. Kvaliteta komunikacije sa delinkventnom djecom u ustanovi je dobra, primjerena mogućnostima djece, bliska kućnoj atmosferi. Većina djece koja se nalaze na resocijalizaciji u KPZ-u Zenica osuđuju svoje ponašanje koje su imali prije dolaska u ovu ustanovu. Stručnjaci zaposleni u KPZ-u Zenica iznose da delinkventna djeca prihvaćaju odgovarajuće režim dnevnih aktivnosti. Kvaliteta sociopedagoške komunikacije stručnjaka sa delinkventnom djecom u ustanovi je dobra, profesionalna, ali bi mogla biti bolja.
- Suradnja između pojedinih agenasa socijalizacije je nedovoljna. Ubuduće bi u cilju ublažavanja i otklanjanja delinkventnog ponašanja trebalo veću pažnju posvetiti međusobnoj suradnji obitelj - škola, obitelj - socijalne službe, obitelj- MUP, obitelj-sud, škola - socijalne službe, škola –MUP, škola - sud, obitelj - društvo vršnjaka, škola - društvo vršnjaka, socijalne službe - društvo vršnjaka, MUP- društvo vršnjaka, sud – društvo vršnjaka.
- Ponuđeni model prevencije delinkventnog ponašanja samo je jedan od mogućih modela na kome bi se ubuduće u našem društvu trebalo ozbiljnije raditi.
- Program sociopedagoškog tretmana djeteta koje je ispoljilo delinkventno ponašanje od strane pojedinih agenasa socijalizacije također je jedan od mogućih modela na kome bi ubuduće trebalo više i studioznije raditi.
- Društvo bi ubuduće u cilju predupređenja, ublažavanja ili otklanjanja delinkventnog ponašanja trebalo da preduzme i neke od sljedećih mjera:
- Kvalitetno umrežavanje vladinih i NVO koje će akcent svojih budućih aktivnosti staviti na prevenciju maloljetničke delinkvencije,
- Otvaranje što većeg broja sportskih i planinarskih društava.
- Materijalna potpora za sportska i druga udruženja.
- Davanje podrške osnivanju KPZ za maloljetnike.
- Kadrovsko jačanje škole i centara za socijalni rad – kompletiranje stručnih službi.
- Jačanje kvalitete komunikacije sa delinkventnim djetetom i kvalitete sociopedagoške komunikacije među agensima socijalizacije delinkventnog djeteta.

Ruža Tomić

Karakteristike djece s poremećajima u ponašanju

Ljudsko ponašanje

Sa pojmom potrebe tijesno je povezano i ponašanje. Prema Jašoviću,1991. nema psihičkog ponašanja koje ne izaziva ili ne prati određena fizička aktivnost i obratno, nema tjelesnog fizičkog reagiranja – ponašanja čovjeka u kome ne sudjeluje i njegova psihička strana. O karakterističnome odnosu fizičkih i psihičkih aktivnosti čovjeka govori Glasser W., 1989. Polazeći od toga da su ljudska bića odgovorna za ono što čine, Glasser ističe da se takvim ponašanjem, tzv. "odgovornim" ponašanjem pojedinac zadovoljava kao društveno biće, a da se pri tome ne sprječavaju drugi zadovoljiti svoje potrebe. Glasser ostaje vjeran humanističkome modelu tumačenja ponašanja čovjeka i njegovih patnji. "Čovjek nije odgovoran zato što je bolestan, nego je bolestan zato što je odgovoran. On dalje ukazuje na četiri osnovne komponente ljudskoga ponašanja: djelovanje- aktivnost, mišljenje, osjećanje i fiziološki procesi- pojave.

Djelovanje- tjelesna aktivnost predstavlja voljno pokretanje svih ili pojedinačnih dijelova tijela u željenom pravcu. Mišljenje je voljno ili nevoljno izazivanje misli kao u snovima. Emocionalnu komponentu po Glasseru karakteriziraju dugotrajna osjećanja koja se razlikuju od neposrednih emocija koje su kratkotrajne (npr. smrt drage nam osobe). Posredna osjećanja (raspoloženja) su komponenta ponašanja kojom nadziremo svoju okolinu.

Naša osjećanja su bitan element- dio našeg ponašanja, kao ono što činimo ili što mislimo. Složena fiziologija pruža organizmu ono što mu je neophodno za djelovanje, mišljenje i osjećanje. Sve ove komponente ponašanja su međusobno povezane. Po teoriji kontrole, čovjek može birati modele svoga ukupnog ponašanja bez nekih značajnijih spoljašnjih utjecaja.

Glasser bihevioralni sistem razdvaja i dijeli na dva podsistema:

- preusmjeravanje- organizacija ponašanja,
- reorganizacija ponašanja.

Organizacijom ponašanja mi u " skladištu" nama poznatih ponašanja biramo najefikasnije ponašanje za aktualnu situaciju. Kad nam ponestane poznatih ponašanja, aktivira se reorganizacija ponašanja i ona je izvor naše kreativnosti. Bez reorganizacije ponašanja, po Glasseru, nikad ne bismo mogli naučiti ništa novo.

Ponašanje nije samo ono što čovjek čini (djeluje), tjelesna aktivnost, već i ono što misli, osjeća, kao i ono što je fiziološka reakcija djelovanja, mišljenja i osjećanja. Ponašanje se uvijek vrši u interakciji, pa je tijesno povezano sa komuniciranjem. Ako ponašanje definiramo "kao svako držanje" aktivno ili pasivno, psihičko ili tjelesno koje se nalazi u interakciji jedne osobe ili skupine, koje je primijećeno od uže ili šire socijalne sredine, u kojoj se osoba ili skupina nalazi, tada poremećaj u socijalnom ponašanju predstavlja takvo držanje, odnosno reagiranje koje je u suprotnosti sa općeprihvaćenim vrijednostima, normama i pravilima ponašanja date socijalne sredine, datog društvenoga sistema." (Z. Ilić, 2000.).

Pojam poremećaja u ponašanju

"Poremećaji u ponašanju predstavljaju skupni naziv za sve one pojave biološke, psihološke i socijalne geneze koje manje ili više pogađaju pojedinca i nepovoljno djeluju na njegovu aktivnost, reaktivnost, te neugodno ili dapače štetno i opasno utječu na druge pojedince i društvene organizme (npr. porodicu, školski kolektiv, dječije i omladinske organizacije), te užu i širu zajednicu." (Dobrenić, Poldrugač,1974.).

Prema nekim autorima (Vodak, Šulc,1968.) odstupanja dječijeg ponašanja od pedagoške norme razvrstavaju se na mane i poremećaje.

Mane u ponašanju su ona odstupanja koja spadaju u pedagošku sferu, a nastale su većinom na odgojnom osnovu. Nasuprot tome, poremećaji u ponašanju spadaju u medicinsku sferu. Svakako da i oni nekada nastaju na odgojnom osnovu, prerastajući u simptom nekog bolesnoga stanja.

Teško je razlučiti kad se radi o mani, a kada o poremećaju u ponašanju. I mana i poremećaj predstavljaju sintezu mnogih elemenata gdje se odgojni element komplicira bolesnim ili bolesni odgojnim. Mane se u čisto kristaliziranom obliku ne pojavljuju u praksi, već samo u teoriji. Nije lako odrediti normu dječijega ponašanja. Isti autori daju definiciju odstupanja od norme. "Odstupanjem smatramo slučajeve kada dijete čini, bilo u cijelom svom razvoju ili u određenom vremenskom dijelu dijalektičkog sjedinjavanja vlastitih zahtjeva i potreba za zahtjevima i potrebama društva – tako značajne poteškoće da proces ne uspijeva, a ponašanje izmiče uobičajenim oblicima pedagoške intervencije. Pri tome je objektivno ugrožen razvoj dječije ličnosti i interesi društva." (Vodak, Šulc, 1968).

Dr. Muhamed Dervišbegović (1997) ističe: "Kao djecu sa poremećajima u ponašanju označavamo onu djecu čije ponašanje uzrokuje konfliktne situacije. U tom slučaju govorimo o emocionalno oštećenoj ili o socijalno neprilagođenoj djeci. Ako ponašanje ličnosti u određeoj okolini dobije oblik prekršaja onda se govori o delinkventnom ponašanju."

"Poremećaji u ponašanju, u širem smislu, obuhvaćaju kako poremećaje organske ili biološke etiologije, tako i psihološke i socijalne, pri čemu se ovim terminom prvenstveno upozorava na ona područja koja odstupaju na općem i području osobne i socijalne adaptacije."(Kovačević, Stančić, Mejovšek, 1988).

Karakteristike djece s poremećajima u ponašanju

Brojni autori izučavali su karakteristike djece s poremećajima u ponašanju s ciljem pružanja pomoći učiteljima i nastavnicima u blagovremenom uočavanju njihove prisutnosti među djecom ili intencije javljanja. Ukoliko se na vrijeme uoče i registriraju poremećaji u ponašanju, uspjeh u njihovom otklanjanju je veći.

Dr. Dobrila Stefanović ističe da "prema uputstvima za otkrivanje potencijalno emocionalno poremećene djece, takva djeca ispoljavaju sljedeće oblike poremećaja:

1. Teško se motiviraju za rad i potrebno je stalno podsticati ih da bi završili posao koji su započeli.
2. Često su nepažljivi, indiferentni, nezainteresirani, lijeni.
3. Ispoljavaju nervozne reakcije kao npr. često grickanje noktiju, uvrtanje kose, čupkanje odjeće, češanje, duboko i često uzdisanje, grčevi i grimase mišića lica, uznemirenost i vrpoljenje i sl.
4. Odvajaju se od druge djece kad god to mogu.
5. Ne uspijevaju u školskom radu, a razlog tome nije poznat. Postižu manji uspjeh nego što bi trebalo s obzirom na svoje sposobnosti.
6. Ne vole školu i često odsustvuju s nastave.
7. Često su neraspoložena i izgledaju nesrećnija od druge djece.
8. Često su ljubomorni i pretjerano takmičarski raspoloženi.

Postoji više grupa djece i omladine ometene u emocionalnom razvoju i društvenom prilagođavanju. Prema Dobrili Stefanović (1980) "jednu grupu čine djeca čije loše prilagođavanje je rezultat disharmonije odnosa između djeteta i njegove sredine. Prilično brojnu podgrupu neprilagođene djece čine tzv. problem djeca,

zatim djeca sa primarnim poremećajima ponašanja i djeca zaostala na primitivnom stupnju socijalizacije."

Oni pokazuju različite oblike poremećaja u ponašanju i neadekvatni su im stavovi prema roditeljima, vršnjacima, drugoj djeci, narušavaju školsku i društvenu disciplinu, bježe od kuće i škole, pokazuju averziju prema učenju, zaostaju u napredovanju, kradu, itd.

Drugu skupinu čine ona djeca kod koje su primarni emocionalna nestabilnost i slične teškoće, neurotično i psihotično ponašanje itd. Emocionalne teškoće i poremećaji ponašanja ove djece ispoljavaju se u različitim oblicima neadekvatnoga emocionalnog ponašanja, zatim u neurotičnim i psihotičnim reakcijama djeteta. Kod obje skupine djece stavovi prema sebi i drugima su neadekvatni i atipični s obzirom na uzrast. U tom pogledu upadljivo odstupaju od normalno razvijenih vršnjaka.

Društveno loše prilagođena djeca (odgojno zapuštena djeca i maloljetni delinkventi) ponekad ne moraju ispoljavati karakteristike emocionalno poremećene djece. Karakteristično za ovu djecu je da često skitaju, bježe iz škole, sklona su prijestupima (krađi, prostituciji, pljački, uništavanju imovine, lažima itd.).

Osnovni simptomi kod sva tri oblika ponašanja su: anksioznost, hostilna agresija i povučenost u sebe.

Anksioznost je stanje fobičnih reakcija, prestrašenosti i nemira bez nekih uočljivih uzroka. Javlja se kod djece odgajane u neprijatnoj i emotivno hladnoj atmosferi. Uzrok straha i emocionalne napetosti leži u odbijanju i nezadovoljavanju osnovnih dječijih potreba. Hostilna agresija se javlja većinom kao posljedica doživljene frustracije. Frustracija predstavlja osujećenje, nezadovoljenje koje nastupa zbog prepreka da se dođe do cilja.

Dr. Dušan D. Đorđević ističe da se po osobinama ličnosti maloljetni delinkventi razlikuju od ostale djece. Neke od osobina ličnosti (prema Gliku, Tapanu, Majeru) maloljetnih delinkvenata su: asocijalnost, nepoštovanje ničijeg autoriteta, prkos, neposlušnost, neprijateljsko raspoloženje prema drugima, destruktivnost, sadizam, impulsivnost, emocionalna nezrelost, socijalna nezrelost i pripadnost ekstrovertnome tipu ličnosti.

Prema Nivex Koller- Trbović (1988), ovu djecu karakterizira i: "pothranjenost i nešto ispodprosječni tjelesni razvoj , s obzirom na dob djece... osim fizičke inferiornosti, kod ove djece prisutne su, po posljedicama možda još i teže emocionalne traume. Najčešće je utvrđena emocionalna labilnost, depresija, emocionalna glad, oštećenost, uskraćenost, napetost, distanciranost, emocionalna hladnoća, nepovjerljivost, a kod nekoliko njih "ljepljivost"... kod jedne trećine ove djece i danas (tj. u vrijeme ispitivanja) prisutno je noćno mokrenje i problemi sa snom."

Mogu se kod ove djece uočiti i neke od sljedeći osobina: bez spontaniteta su i životne vedrine, nezainteresirani za igru, interesi su im neprimjereni dobi i prihvaćenim društvenim vrijednostima (alkoholizam, skitnja, starije društvo i sl). Kod nekih su prisutne i disleksija, disgrafija, diskalkulija, mucanje i druge teškoće. Često ih djeca odbijaju zbog njihovog ponašanja.

Uzroci nastanka poremećaja u ponašanju

Uzroci za pravilan razvoj djeteta dijele se na dvije skupine. Prvu skupinu čine biološki faktori koji dolaze do izražaja od početka razvoja embrija, a djeluju i poslije djetetovoga rođenja. Oni su odgovorni za pravilan tjelesni razvoj i neporemećenost nervnog sistema.

Drugu skupinu predstavljaju odgojni faktori. To su odgojni uvjeti u kojima dijete raste i koji ga pripremaju za život u društvu, stvarajući za njegovo ponašanje stalno novu i višu motivaciju.

Prema Vodaku i Šulcu (1968) "da bi dijete pravilno reagiralo na zahtjeve vaspitanja, moraju neporemećeno funkcionisati tri elementa: razum, osjećanje i volja."

Specifičnosti koje zadese ličnost djeteta ozbiljnije, naročito u osjećajnoj, voljnoj, moralnoj i intelektualnoj oblasti, često dovode do asocijalnih i antisocijalnih motivacija. Izvor negativnih motiva je i nedovoljan odgoj, kontakt sa oštećenim pojedincima i drugi rušilački utjecaji.

Na motivaciju utječu i karakteristike životnoga razdoblja. Neispravne motivacije mogu se pojaviti u školskoj dobi i u pubertetu. Vrlo je važno kod djece stvoriti sistem dobrih i čvrstih navika i stabilnost motiva.

Prema B. Stevanoviću (1988), mane i poremećaji u ponašanju mogu se pojaviti kod sljedeće djece: "prvenče, jedinče i najmlađe dijete u porodici (neki ističu težak položaj srednjeg djeteta uporodici, dijete istrišče (dijete rođeno poslije duge pauze nerađanja u porodici), neželjena i odbačena djeca, suviše lijepa i suviše ružna djeca, umno zaostala i suviše bistra djeca, djeca siromašnih i djeca imućnih, a besposlenih roditelja, vanbračna djeca i djeca iz nesrećnih brakova, djeca bez jednog ili bez oba roditelja, usvojena djeca, djeca razvedenih roditelja, djeca pastorčad, djeca kod čijih roditelja postoji velika razlika u godinama starosti, djeca sa tjelesnim manama i nedostacima, djeca ljevaci i druga."

Slično misli i Dušan Đorđević, a dodaje još nedovoljnu njegu u djetinjstvu, loše društvo i slabo organizirano slobodno vrijeme.

Brojni autori navode da do poremećaja u ponašanju dovode narušeni obiteljski odnosi.

Ivan Škoflek (1975) navodi da ne postoji tačno izražena etiologija poremećaja ni kod nas ni u svijetu. On iznosi najupotrebljiviju kliničko-psihološku klasifikaciju koju je napravio prof. Bregant na osnovu koje mogu biti poremećaji uvjetovani:

"- kao posljedice somatopsihičkih poremećaja,

- kao posljedice endogenih psihoza i
- kao razvojno uslovljene smetnje.

Grupu razvojno uslovljenih poremećaja možemo, a i moramo razgraničiti u dvije podgrupe:

- poremećaji uslovljeni dejstvom miljea i zavođenja i
- poremećaji uslovljeni neodgovarajućim psihosocijalnim dejstvom okoline (reaktivno uslovljeni poremećaji, emocionalna oštećenost i sl."

prema dr. Petru Stojakoviću glavni uzrok neprilagođenog ponašanja je anksioznost.

Neki autori, kao Vojin Matić (Savremena psihijatrija), ističu da do maloljetničke delinkvencije dovode sljedeći faktori: deficijentna obitelj, psihopatija, neurotični karakter, kao posljedica psiholoških poremećaja u obitelji, neurotične crte (fobija, prisilno lutanje, kleptomanija i sl.).

Većina stručnjaka se slaže u tome da mogu biti biološki uvjetovani, ali da im uzroci mogu biti i u sferi sociopsiholoških i pedagoških faktora.

LITERATURA

1. Ajdinski, LJ.: Integralna rehabilitacija mentalno retardiranih, Beograd, 1981.
2. Ajanović, Dž. – Stevanović, M.: Školska pedagogija Sarajevo, 1998.
3. Bašić, J. – Žirak, A.: Programski aspekti tretmana djeve i omladine s poremećajima u ponašanju, Zagreb, 1992.
4. Bečin, A.: O pojmu i nazivu tzv. Vaspitno-zapuštene djece i omladine, Osvrti, SDDY, Beograd, 1968
5. Bevanda, J.: Smetnje adaptacije i ozbiljni razlozi za svestranijom saradnjom roditelja i vaspitanika predškolskih ustanova, Naša škola, Sarajevo, 1989.
6. Dervišbegović, M.: Školska djeca problemsko ponašanja, porodica i dijete, 8, Sarajevo, 1980.str.4-6.

7. Dervišbegović, M.: Preodgoj drugi vid odgoja, Naša škola, 7-8, Sarajevo, 1999.str.65-69.
8. Dervišbegović, M.: Socijalna pedagogija sa andragogijom, Sarajevo, 1997.
9. Društveno reagovanje na maloljetničko prestupništvo, Zbornik članaka, SDDY, Beograd, 1972.
10. Dizdarević, I.: Odnosi između stvaralačkih sposobnosti i društvenog ponašanja djece, Pedagogija, 3, 1979.str.171-189.
11. Dobrenić, P.: Neki društveno moralni stavovi omladine sa poremećajima u ponašanju, Zagreb, 1974.
12. Gajer, P.: Psihijatrijska dijagnostika djece s poremećajima u ponašanju u funkciji rehabilitacije, Zbornik radova, Zagreb, 1982.
13. Hadžihasanović, H.: Pedagogija, Tuzla, 1995.
14. Hajduković, Č.: Prestupničko ponašanje mladih, Savremena administracija, Izdavačko-štamparsko preduzeće, 1975.
15. Hajduković, Č.: Prestupničko ponašanje mladih, Beograd, 1975.
16. Jaspers, K.: Opšta psihopatologija, Prosvjeta, Beograd, 1978.
17. Jovanović, M.: pomoć djeci sa neurotičnim smetnjama sa aspekta djelatnosti socijalnog radnika, Socijalna politika i socijalni rad, 1. Beograd, 1991. 32-34.
18. Koler-Trbović, N.: Teška djeca, Defektologija 2, Zagreb, 1998, str.146.
19. Kosović, J.: Maloljetnička delikvencija, Zbornik radova, Sarajevo, 1988, 69-74.
20. Kovačević, V. – Matić, A.: Osnovna pitanja patologije maloljetnih delikvenata, Osvrti, 3, Beograd, 1970, 111-130.
21. Kecmanović, D.: Socijalna psihijatrija sa psihijatrijskom sociologijom, Svjetlost, Sarajevo, 1978.
22. Leljak, J.: Timska obrada slučaja, Osvrti, 3, Beograd, 1970. 74-90.
23. Marković, T.: Ustanove za postupak s odgojno zapuštenom djecom i omladinom, historijat i vrste, Osvrti, 2, 1969. 69-82.
24. Marković, T.: Društveno značenje i težina pojave odgojne zapuštenosti i delikventnog ponašanja kod djece i omladine, Defektologija,4, Zagreb, 1967.
25. Matthias, F. I drugi : Djeca koju je teško odgajati, Educa, Zagreb, 1996
26. Miller, B.: Komunikacija sa djecom, Sarajevo, 2000.
39. Pašalić-Kreso, A.: Ugroženo roditeljstvo ili ugroženo djetinjstvo, Zbornik radova, Sarajevo, 1998, 59-68.
40. Pehar, L.: Djeca sa specijalnim potrebama, Zbornik radova, Sarajevo, 1998, 59-65.

41. Pehar-Zvačko, L.: Oduzeto djetinjstvo, Sarajevo, 2000.

42. Pehar-Zvačko, L.: Uticaj porodice na razvoj agresivnog ponašanja kod djece ranog uzrasta, Naša škola, 5-6, Sarajevo, 1991, 304-309.

43. Pedagoška enciklopedija, I i II dio, Grupa autora, 1989.

44. Poldrugač, V.: Formiranje kadrova za odgoj i preodgoj osoba sa poremećajima u ponašanju na Fakultetu za defektologiju u Zagrebu, Defektološka teorija i praksa, 3-4, Beograd, 1980, 351-358.

45. Rot, N.: Opšta psihologija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, beograd, 1987.

46. Rot, N.: Osnovi socijalne psihologije, Beograd, 1983.

47. Singer,M..- Mikšaj – Todorović, Lj.: Delikvencija mladih, Zagreb, 1993.

48. Skalae, V.: Položaj maloletnika s poremećajima u ponašanju i ličnosti u procesu vaspitno-obrazovne integracije, Defektološka teorija i praksa, 3-4, Beograd, 1980., 344-350.

49. Sultanović, M.: Uzroci društveno neprihvatljivog ponašanja maloljetnika, osvrt na stanje u školstvu sa fokusom na izostajanje učenika na kraju 1997/98.školske godine, Zbornik radova, Sarajevo, 1998.19-32.

50. Todorović, S.: Uzroci društveno neprihvatljivog ponašanja maloljetnika, Zbornik radova, Sarajevo, 1998, 39-46.

51. Tomić, R.: Najčešće mane koje ispoljavaju naša djeca i načini njihovog otklanjanja, Pogled, 5-6, Zagreb, 1985, 268.

52. Tomić, R.: Odnosi u porodici, Porodica i dijete,3-4, 1982, Sarajevo, 10-11.

53. Tomić, R.: Uloga stručnih službi u otklanjanju poremećaja u ponašanju kod lako mentalno retardirane djece (Osnovnoškolski uzrast na području Tuzlanskog kantona, 1991-1997), Magistarski rad, Tuzla, 1999.

54. Tomić, R.: Komunikacija sa djecom delikventnog ponašanja, Tuzla, 2005.

55. Troha, V.: Motivaciona i stimulaciona sredstva u odgojnom radu s odgojno zapuštenom djecom i omladinom, Osvrti, 2, Beograd, 35-37.

56. Uzelac, S.: Socijalna edukologija, Zagreb, 1995.

57. Vodak, P.- Šulc, A.: Mane i poremećaji ponašanja u dječijem dobu, Sarajevo, 1966.

Zlatko Špoljarević

Uloga školskoga vjeronauka u odgoju mladih

I. TEORIJSKE OSNOVE

1. TEMELJNI POJMOVI

Uvod

Kako bi se osiguralo što bolje razumijevanje teksta i pojmova u istraživanju, na samome početku, dat ćemo kraći opis najčešćih pojmova koji će se koristiti u ovome radu. Naime, nije rijedak slučaj da jedan te isti pojam razni autori različito definiraju ili mu u istome tekstu daju različito značenje.

1.1. Religija: učenje koje se tiče najvišega bića (božanstva, Boga); vjera; vjeroispovijest; figurativna svetinja; etičko načelo kojim je neki čovjek duboko prožet, stvar savjesti.

***1.2. Religiozan*:** koji je u svezi sa religijom, koji pripada religiji, pobožan, Bogu ugodan, bogobojažljiv, smjeran, savjestan, duboko prožet osjećanjem dužnosti prema sebi i drugima.

1.3. Vjeroispovijest: svaka vjeroispovijest, istinita ili lažna; svako udruženje, korisno ili štetno; svaka partija dobra ili zla; ima svoje idejne temelje i osnove, kao ideološke postavke koje određuju njezin cilj i usmjeravaju njezin pravac, služeći kao statut njezinim članovima i sljedbenicima. Onaj tko želi pristupiti jednom od spomenutih udruženja gleda u njegove osnove, pa ako se njima zadovolji, podsviješću i svjesno ih prihvati, bez imalo sumnje u njih, traži pristupanje tome udruženju, uključujući se u krug njegovih članova i pristalica, postaje obvezan izdržavati sve aktivnosti kojima ga obvezuje statut udruženja i plaća sustavom određenu članarinu. Nakon toga obvezan je svojim djelovanjem pokazivati iskrenost prihvaćanja njegovih osnova i principa, neprestano ih se prisjećajući kako ne bi učinio nešto što im se suprotstavlja. Svojim moralom i djelovanjem predstavlja lijep uzor tih principa, kao i njihovog praktičnog misionara.

1.4. Moralni odgoj: općenito razvijanje i formiranje moralne svijesti, čuvstava i volje sa određenim smjerom i sadržajem čime se doprinosi izgrađivanju karaktera i određenoga ponašanja u društvu u skladu sa prihvaćenim moralom.

1.5. Moral: je skup običaja, naročito dobrih običaja, onih koji omogućuju povoljan i skladan opstanak i razvitak pojedinca i društva; vrlina, krjepost, najveći zakon održanja ljudskoga društva.

1.6. Moralizam: priznavanje i strogo zahtijevanje jednoga moralnog shvaćanja dužnosti.

1.7. Moralist: propovjednik morala, učitelj, pisac koji piše o moralu i sudac u pitanjima morala.

1.8. Moralna teologija: po Kantu, pokušaj da se na osnovi urođene težnje razvojnih bića da žive sa izvjesnim moralom, zaključi postojanje boga i njegovih osobina.

1.9. Vjeroučitelj: osoba koja posjeduje niz kvaliteta od kojih su prve moralna, karakterna, stručan. Na ovo se nadovezuje potreba da vjeroučitelj bude emocionalno stabilna osoba sa altruističkim osobinama. Važno je da, pored opće, ima razvijenu i socijalnu inteligenciju.

1.10. Nastavni program: službeni dokument koji propisuju prosvjetne vlasti i koji određuje sadržaj rada u svakome nastavnome predmetu tj. obim građe (znanja, vještina i navika) koju učenici trebaju usvojiti.

1.11. Nastavni plan: osnovni školski dokument koji izdaju prosvjetne vlasti i kojim se u formi tabele propisuju prdemeti koji će se obučavati u određenoj školi, kojim redom po razredima ili po koliko sati tjedno.

1.12. Odgoj: jedna od osnovnih društvenih pojava i djelatnosti, svjesno i namjerno prenošenje društveno-povijesnih iskustava starijih generacija na mlađe, sa svrhom da se svaka generacija osposobi za svoju društvenu ulogu u sadašnjosti i budućnosti i tako osigura kontinuitet društvenog života.

1.13. Obrazovanje: odgoj putem stjecanja znanstvenih znanja po prirodi, društvu i ljudskome mišljenju i putem ovladavanja radnim vještinama i navikama, kojim se razvijaju i oblikuju određene crte ličnosti i usvaja znanstveni pogled na svijet.

II. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

1.DEFINICIJA I ZNAČAJ PROBLEMA ISTRAŽIVANJA

Ovaj rad bavi se u sagledavanjem uloge školskoga vjeronauka u odgoju mladih.

U cilju rješavanja problema osvrćemo se na neke čimbenike koji dovode do pristanka djece na pohađanje školskoga vjeronauka:

- vjerska pripadnost,
- vjerski osjećaji,
- utjecaj vršnjaka.

1.1. Teorijski značaj istraživanja

Proučavanje uloge školskoga vjeronauka u odgoju mladih treba razmotriti razvijanje i utvrđivanje već postojećih vjerskih osjećaja i razvijanje teorije.

1.2. Praktični značaj istraživanja

Istraživanje je od neposredne važnosti za razvijanje općeprihvaćenih moralnih i ljudskih vrjednota.

1.3. Društveni značaj istraživanj

Društveni se značaj ogleda u aktualnosti jer pozitivno utječe na mlade. Određenim metodama, tehnikama i instrumentima sagledat ćemo koje zahtjeve pred učenike i vjeroučitelje postavlja sadržaj nastavnoga programa školskoga vjeronauka, te koje zahtjeve učenicima postavljaju vjeroučitelji i roditelji.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovoga rada je bio ostražiti, kritički analizirati, utvrditi i interpretirati utječe li i kako školski vjeronauk na odgoj mladih, a napose na moralni odgoj.

Treba istražiti i utvrditi:

- što mlade dovodi do želje za pohađanjem vjeronauka;
- očekivanja učenika;
- stavove učenika o tome utječe li pohađanje nastave školskoga vjeronauka na njihov moralni odgoj;
- utječe li pohađanje nastave škloskoga vjeronauka na odabir poziva vjerskoga službenika.

3. ZADATCI ISTRAŽIVANJA

U odnosu na definirani problem i postavljeni cilj pred istraživanje postavljeno je više zadataka kako bi se utvrdilo utječe li školski vjeronauk na odgoj mladih. Utvrđeni cilj konkretiziran je kroz sljedeće zadatke:

1. Istražiti tko ili što utječe na odluku mladih za pohađanjem nastave školskoga vjronauka;
2. Ispitati utječe li pohađanje nastave školskoga vjeronauka na moralni odgoj mladih;
3. Ispitati utječe li pohađanje nastave školskoga vjeronauka na prakticiranje vjere;
4. Ispitati može li pohađanje nastave školskoga vjeronauka utjecati na odabir poziva vjerskoga službenika (svećenik, redovnik, imam, redovnica/časna sestra, mualim);
5. Istražiti očekivanja učenika od nastave školskoga vjeronauka;
6. Ispitati utjecaj vjeroučitelja/vjeroučiteljice na pohađanje nastave šklоskoga vjeronauka.

4. GLAVNA HIPOTEZA

S obzirom na zadani cilj ovoga istraživanja i na teorijska saznanja i dosadšnje rezultate, pretpostavio sam da školski vjeronauk pozitivno utječe na na odgoj mladih pa samim tim i na razvoj općeprihvaćenih moralnih i ljudskih vrjednota.

5. PODHIPOTEZE

Polazeći od glavne hipoteze pred istraživanje je postavljeno nekoliko hipoteza:

1. mladi odabiru vjeronauk zbog svojih vlastitih uvjerenja.
2. pohađanje nastave školskoga vjeronauka pozitivno utječe na moralni odgoj mladih.
3. pohađanje nastave školskoga vjeronauka također pozitvno utječe na prakticiranje vjere.
4. pohađanje nastave šklоskoga vjeronauka ne utječe na odabir poziv avjerskoga službenika.
5. učenici očekuju od nastave školskoga vjeronauka produbljivanje i razvijanje vjerskoga znanja.
6. vjeroučitelj može pozitivno utjecati na pohađanje nastave školskoga vjeronauka.

6. UZORAK

U procesu odabira uzorka primijenili smo postupke koji osiguravaju da uzorak bude dovoljne veličine i da bude reprezentativan.

Populaciju u istraživanju sačinjavali su učenici srdenjih škola sa područja Općine Tuzla i to Opća gimnazija "Sveti Franjo" i Opća gimnazija "Ismet Mujezinović".

U Općoj gimnaziji "Sveti Franjo" izvodi se nastava rimokatoličkoga vjeronauka, a u Općoj gimnaziji "Ismet Mujezinović" nastava islamskoga vjeronauka.

U uzorak je uvedeno po jedno odjeljenje prvoga i jedno odjeljenje drugoga razreda obiju škola.

Slučajnim odabirom određena su odjeljenja po razredima. Ovim ispitivanjem obuhvaćeno je 130 učenika, 65 učenika prvoga i 65 učenika drugoga razreda.

7. ISTRAŽIVAČKE METODE

Ovo je istraživanje po vremenskoj usmjerenosti dosta aktualno. Usmjereno je na ulogu školskoga vjeronauka u odgoju mladih. Pretežno je empirijsko. S obzirom na ovu vrstu istraživanja korišćene su sljedeće istraživačke metode:

1. analitičko – deskriptivna metoda,
2. metoda teorijske analize i
3. sarwey metoda.

Analitičko – deskriptivnom metodom i metodom teorijske analize prikazana su najvažnija teorijska razmatranja i empirijske prilozi istraživanja uloge školskoga vjeronauka u odgoju mladih.

Budući da je problem kompleksan, mora se prvo istražiti analitički te na osnovi prikupljenih podataka teorijski analizirati.

Sarwey metodu sam koristio u fazi registriranja odgojno – obrazovnoga utjecaja vjeronauka u odgoju mladih, utemeljenja moralnih vrijednosti kod mladih, te stvaranja moralnih navika.

8. ISTRAŽIVAČKE TEHNIKE

Istraživanje uloge školskoga vjeronauka u odgoju mladih je veoma kompleksno. Zato je posebna pozornost posvećena izradi i valorizaciji instrumentata za ovo istraživanje, izvršena su mnoga konzultiranja sa vjeroučiteljima i drugim stručnjacima koji se bave odgojem i obrazovanjem.

Na osnovi tih priprema izrađen je instrument koji se konstruira za prikupljanje podataka od učenika.

Nastojala se osigurati spremnost učenika na sudjelovanje u ovome istraživanju tako što sam im je usmeno objašnjena važnost ovoga istraživanja. Pitanja su formulirana jasno, jednostavno i razumljivo.

Za istraživanje korišćen je anketni upitnik za učenike.

9. ORGANIZACIJA I TIJEK ISTRAŽIVANJA

Istraživanje uloge školskoga vjeronauka u odgoju mladih na području Grada Tuzle vršeno je školske 2006./2007. godine.

Nakon konačne izrade instrumenta za prikupljanje podataka, vršene su pripreme u školama koje su izabrane za uzorak. One su se sastojale od posjeta školama i razgovora sa ravnateljima/direktorima, pedagozima i vjeroučiteljima, kako bi bila objašnjena važnost istraživanja i način provođenja ispitivanja.

Dogovoreni su način i vrijeme dolaska, metode rada, te osigurana njihova podrška.

Anketiranje je bilo anonimno, što je zasigurno doprinijelo iskrenosti odgovora.

Anketiranje je trajalo jedan školski sat.

III. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA

Uvod

Analizirani su rezultati prikupljeni anketnim upitnikom za učenike o ulozi i učinku školskoga vjeronauka u odgoju mladih, dobijeni na osnovi mišljenja i stavova učenika.

Rezultati su statistički obraženi i interpretirani.

Dobijeni rezultati služili su kao temelj za traženje odgovora na postavljeni cilj i zadatke ovoga istraživanja.

1. RAZLOZI ZBOG KOJIH UČENICI POHAĐAJU NASTAVU ŠKOLSKOGA VJERONAUKA

Uvažavajući teorijska stajališta i istraživanja drugih autora, u ovome istraživanju pošlo se od pretpostavke da učenici pohađaju nastavu školskoga vjronauka dragovoljno, tj. iz vlastitih uvjerenja

Pretpostavke su provjerene istražujući mišljenja učenika. Njihove stavove utvrđeni na temelju pitanja iz instrumenta, a to su pitanja 1. i 2. u Upitniku za učenike

***Utvrdio sam da je na pitanje br. 1.: "Zašto pohađaš nastavu vjronauka?" najviše ispitanika odgovorila "Zbog valstitih uvjrenja", njih 105.

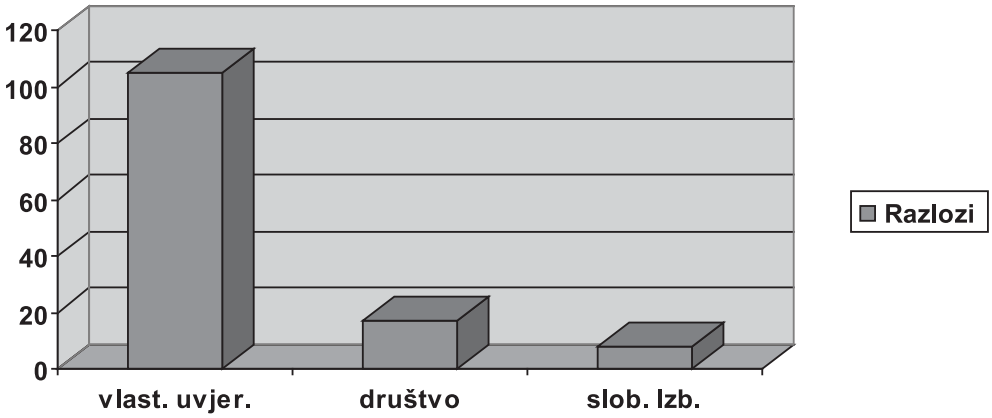
Tabela 1.

Ispitanici	Vlastito uvjerenje	Društvo, okolina, roditelji	Po vlastitom izboru
Odgovori učenika	f % 105 80,76	f % 17 13,07	f % 8 6,15

Dakle, ispitanici su u 80,76% slučajeva odgovorili da su nastavu vjronauka izabrali zbog vlastitih uvjerenja, njih 13,07% zbog utjecaja društva ili roditelja a 6,15% su dali odgovor po slobodnome izboru.

Isto se može vidjeti i na Grafikonu 1.

Grafikon 1.

Jesu li mišljenja učenika statistički značajna ili su slučajna, izračunato je $\chi 2$ – testom.

$\chi 2$ je računat na temelju opaženih i slučajnih frekvencija prema formuli:

$\chi 2 = E(fo\text{-}ft)^2$

Red veličina izgleda ovako:

	a)	b)	c)	E
fo	105	17	8	130
ft	43,3	43,3	43,3	
fo-ft	61,7	-26,3	-35,3	

$\chi 2$= 87,91+15,97+28,77=132,65

Uz drugi stupanj slobode na razini značajnosti od 0,05 granična vrijednost $\chi 2$ je 5,991. Budući je dobijeni $\chi 2$ 132,65 veći od granične vrijednosti, postoji statistički značajna razlika između dobijenih i očekivanih frekvencija, te se odgovori učenika mogu smatrati statistički značajnim, a ne slučajnim.

***Na pitanje br. 2. : "Tko ili što je utjecalo na tvoju odluku?" odgovori su bili sljedeći:

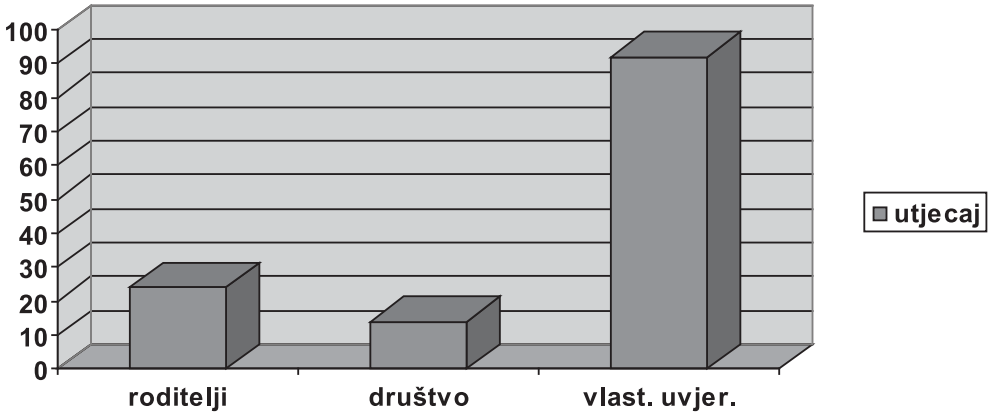
Tabela 2.

Ispitanici	Roditelji	Društvo, prijatelji	Moje uvjrenje
Odgovori učenika	f %	f %	f %
	24 18,46	14 10,76	92 70,76

Iz Tabele 2 se vidi kako su 24 učenika odgovorili pod a) 14 pod b) i 92 pod c).

Isto se može vidjeti i na Grafikonu 2.

Grafikon 2.

Budući dobiveni $\chi 2$ iznosi 83,19 i statistički je značajan, zaključujem da stavovi učenika nisu slučajni.

Zaključujemo da je razlog pohađanja nastave školskoga vjeronauka vlastito uvjerenje učenika, čime je potvrđena podhipoteza da učenici odabiru nastavu školskoga vjeronauka iz svojih vlastitih uvjrenja.

2. ŠKOLSKI VJERONAUK UTJEČE NA MORALNI ODGOJ MLADIH?!

Polazeći od zakona, propisa, moralnih načela svih religija i vjera koji čovjeka uče što savršenijem odnosu prema Bogu i čovjeku, školski vjeronauk, između ostalih, ima zadaću moralno odgajati mladog čovjeka i u njega "usađivati moralne zasade".

Ispitujući mišljenja učenika u pitanjima br. 8. i 9. došao sam do sljedećih rezultata:

***Na pitanje br. 8. :"Kakav odnos prema tebi imaju tvoji vršnjaci koji ne pohađaju nastavu školskoga vjeronauka?" odgovori su prikazani u Tabeli 3 i Grafikonu 3:

Tabela 3.

Ispitanici	Poštuju me	Izbjegavaju me	Ne poštuju me
Odgovori učenika	f %	f %	f %
	127 97,69	1 0,76	2 1,53

Iz Tabele 3 se vidi kako 97,69% učenika kaže da ih vršnjaci koji ne idu na vjeronauk poštuju, 0,76% izbjegavaju, a 1,53% ne poštuju.

I iz Grafikona 3 se isto vidi.

Grafikon 3.

Dobiveni $\chi 2$ iznosi 227,4 , znatno je iznad granične vrijednosti i statistički je značajan, pa prema tome stavovi učenika nisu slučajni.

***Drugo pitanje vezano za moralni odgoj je: "Misliš li da pohađanje nastave školskoga vjeronauka pozitivno utječe na odnos prema osobama drugih konfesija (vjeroispovijesti)?"

Odgovori su bili zanimljivi.

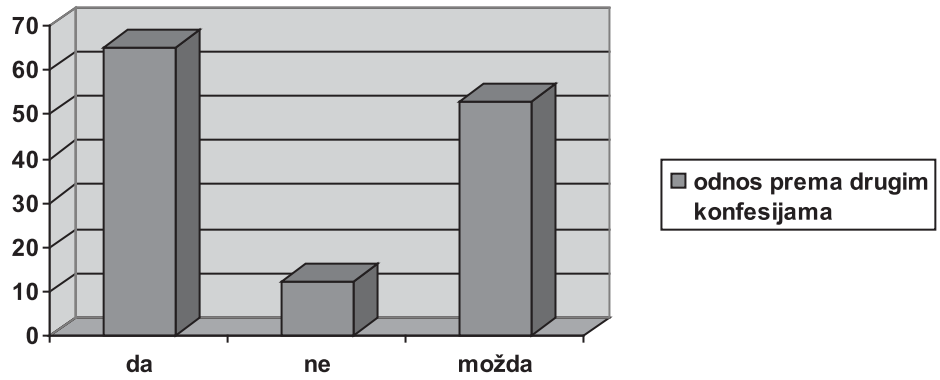
Tabela 4.

Ispitanici	Da	Ne	Možda
Odgovori učenika	f % 65 50	f % 12 9,23	f % 53 40,76

Vidimo kako 50% ispitanika smatra da vjeronauk pozitivno utječe na odnos prema drugim konfesijama, 9,23% smatra da ne utječe, dok njih 40,76% odgovara sa "možda".

I iz Grafikona se vidi kakvi su odgovori učenika na ovo pitanje:

Grafikon 4.

Dobiveni $\chi 2$ iznosi 35,66, statistički je značajan i negira slučajnost odgovora učenika.

Potvrđena je podhipoteza kako školski vjeronauk pozitivno utječe na moralni odgoj mladih.

3. ODNOS POHAĐANJA NASTAVE ŠKOLSKOGA VJERONAUKA I PRAKTICIRANJA VJERE

Zanimalo me je i kako i u kojoj mjeri učenici koji pohađaju nastavu školskoga vjeronauka prakticiraju vjeru. Pretpostavka je da učenici koji idu na vjeronauk odlaze i na molitve u svojim vjerskim zajednicama i da će idući na vjeronauk tako i nastaviti.

Pitanja 7 i 15 obrađuju ove segmente teme.

***"Pohađanje nastave školskoga vjeronauka utjecalo je da tvoje prakticiranje bude:

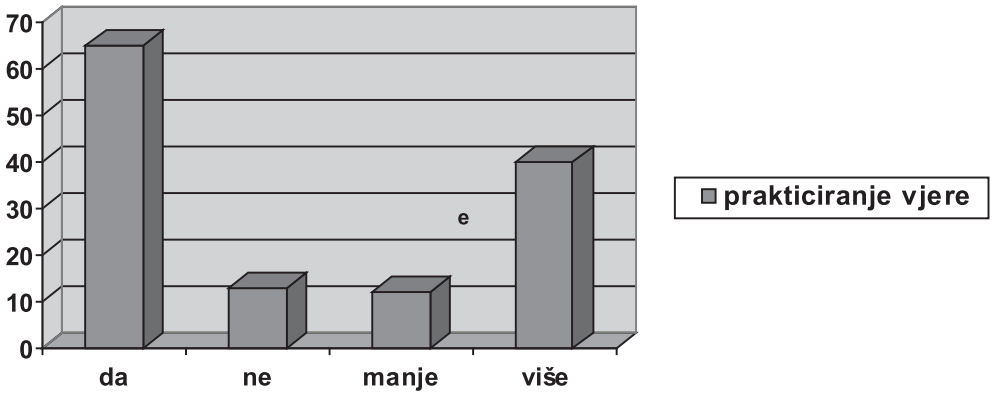
a) prakticiram,
b) ne prakticiram,
c) prakticiram manje nego li prije,
d) prakticiram više nego li prije."

Tabela 5.

Ispitanici	Prakticiram	Ne prakticiram	Prakticiram manje nego li prije	Prakticiram više nego li prije
Odgovori učenika	f % 65 50	f % 13 10	f % 12 9,23	f % 40 30,76

Iz Tabele 5 vidimo kako 50% učenika prakticira, 10% ne prakticira, 9,23% prakticira manje, a 30,76% više nego li prije. Ovi rezultati su prikazani i grafički.

Grafikon 5.

$\chi 2$ iznosi 49,62 i statistički je značajan, pa postoji značajna razlika između dobivenih i očekivanih frekvencija, te se mišljenja učenika mogu smatrati značajnim.

***Na pitanje br. 15 :"Vjeroučitelj/vjeroučiteljica je tvoj stav prema vjeri:

a) poboljšao,

b) nije promijenio,

c) pogoršao."

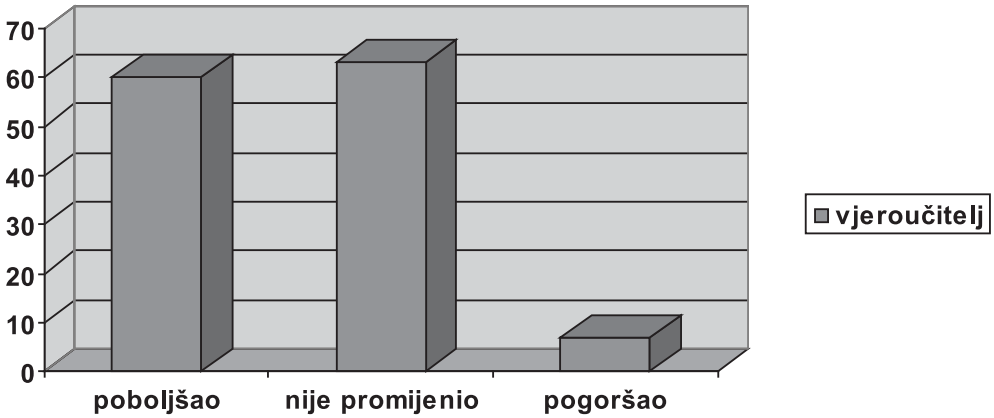
odgovori su izgledali ovako:

Tabela 6.

Ispitanici	Poboljšao	Nije promijenio	Pogoršao
Odgovori učenika	f % 60 46,15	f % 63 48,46	f % 7 5,38

Iz Tabele 6 se vidi kako je 46,15% učenika kazalo da je vjeroušitelj poboljšao njihov stav prema vjeri, 48,46% da nije promijenio i svega 5,38% da je pogoršao.

Grafikon 6.

Ista se ocjena iščitava i iz Grafikona 6 .

Dobivena vrijednost $\chi 2$ je 45,83.

Uz dva stupnja slobode na razini značajnosti od 0,05 granična vrijednost $\chi 2$ je 5,991.

S obzirom da je dobiveni $\chi 2$ veći od granične vrijednosti, zaključujem da postoji statisitčki značajna razlika između dobivenih i očekivanih frekvencija, te se mišljenja učenika mogu smatrati značajnim, a ne slučajnim.

Ovim rezultatima je potvrđena podhipoteza da školski vjeronauk pozitivno utječe na prakticiranje vjere.

4. UTJECAJ ŠKOLSKOGA VJERONAUKA NA ODABIR POZIVA VJERSKOGA SLUŽBENIKA (SVEĆENIK, REDOVNIK, IMAM, REDOVNICA/ČASNA SESTRA, MUALIMA)

Jedna od hipoteza je bila da pođašanje nastave školskoga vjeronauka ne mora utjecati na poziv vjerskoga službenika. Iz prakse se vidi da je poziv vjerskoga službenika u deficitu i da oni koji su vjernici, pa samim tim i mladi koji pohađaju školski vjeronauk ne moraju i nisu odabrali poziv vjerskoga službenika.

***Pitanje je glasilo:”Misliš li da pohađanje nastave školskoga vjeronauka može utjecati na odabir poziva vjerskoga službenika (svećenika, imama, redovnika, redovnice/časne sestre, mualime...)?”

Evo rezultata:

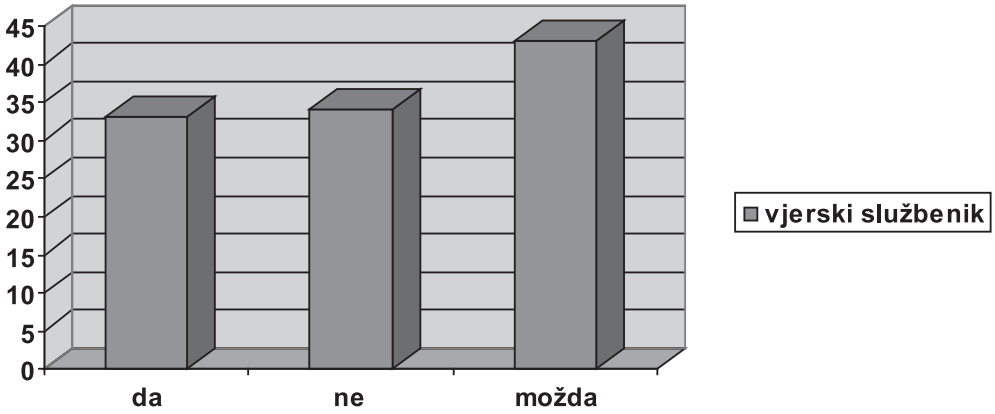
Tabela 7.

Ispitanici	Da	Ne	Možda
Odgovori učenika	f %	f %	f %
	33 25,38	34 26,15	43 33,07

Iz Tabele 7 se vidi da je 25,38% učenika odgovorilo potvrdno, 26,15% negiralo, dok je 33,07% učenika odgovrilo sa "možda".

Grafički iskaz ovih rezultata izgleda ovako:

Grafikon 7.

Izračunati $\chi 2$ iznosi 4,44 što je ispod granične vrijednosti koju očitavamo na drugom stupnju slobode.

Budući da sam teoretske frekvencije postavio tako da sam svakom odgovoru ostavio podjednak broj frekvencija, ovakvim $\chi 2$ je potvrđena podhipopteza da vjeronauk ne utječe na odabir poziva vjerskoga službenika.

5. OČEKIVANJA UČENIKA OD NASTAVE ŠKOLSKOGA VJERONAUKA

***"Što očekuješ od nastave školskoga vjeronauka?" je pitanje koje je analizirano da bi se vidjelo što to učenici očekuju od vjeronauka.

Pored općih moralnih vrjednota, pretpostavio sam da je to svakako razvijanje i usavršavanje već postojećeg spoznanja vjere.

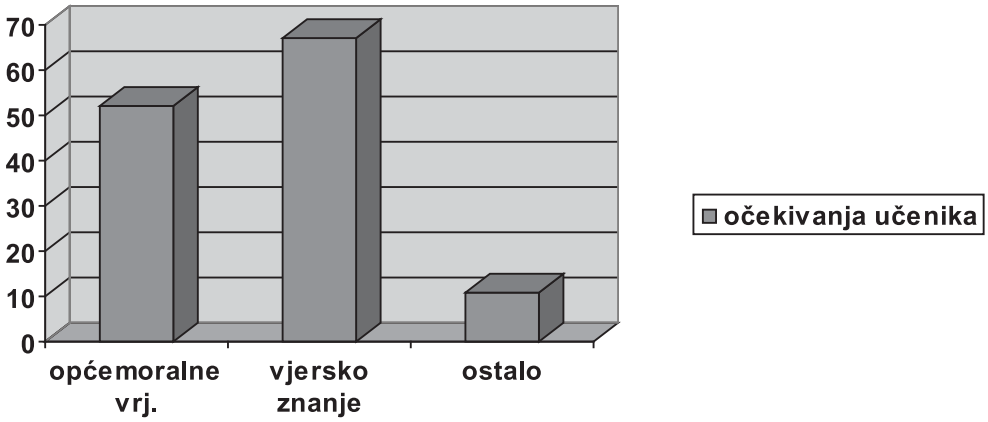
Evo kakvi su bili odgovori učenika

Tabela 8.

Ispitanici	Razvijanje općemoralnih i ljudskih vrjednota	Razvijanje vjerskoga znanja	Ništa od navedenog
Odgovori učenika	f % 52 40	f % 67 51,53	f % 11 8,46

Iz Tabele 8 se vidi da je 51,53% učenika odgovorilo da očekuju razvijanje vjerskoga znanja, 40% razvijanje općemoralnih i ljudskih vrjednotai 8,46% ništa od navedenog. Ovi su pokazatelji predstavljeni i grafički.

Grafikon 8.

Izračunati $\chi 2$ iznosi 38,8, što je iznad granične vrijednosti koju očitavamo na drugom stupnju slobode.

Naime, granična vrijednost na drugome stupnju slobode iznosi 5,991, pa sa velikom sigurnošću mogu tvrditi da dobiveni rezultati nisu slučajni, pa stoga mogu zaključiti da je potvrđena i ova podhipoteza.

6. UTJECAJ VJEROUČITELJA/VJEROUČITELJICE NA POHAĐANJE NASTAVE ŠKLOSKOGA VJERONAUKA

Odnos vjeroučitelja i učenika, tj utječe li vjeroučitelj na pohađanje nastave školskoga vjrenauka sam utvrdio analizirajući odgovore učenika na pitanja br.: 11,13 i 14.

Dobio sam sljedeće rezultate

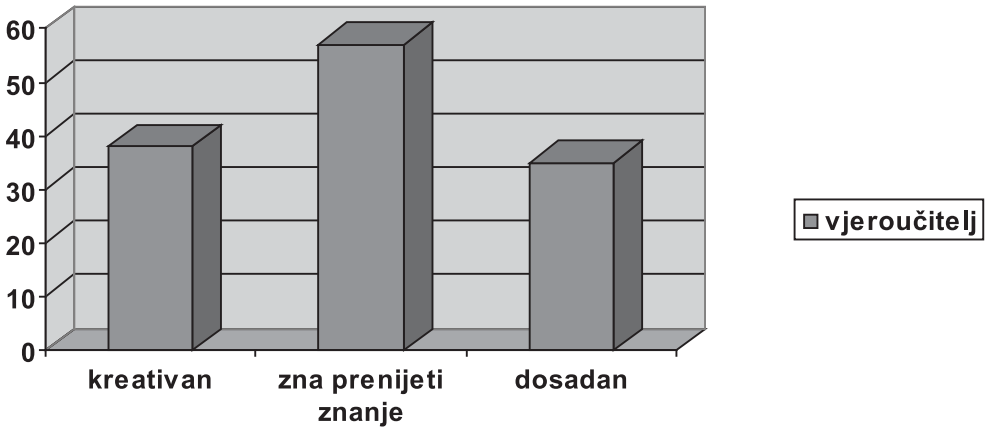
***Na pitanje br.11: “Tvoj vjeroučitelj/vjeroučiteljica je:”, dobio sam sljedeće odgovore:

Tabela 9.

Ispitanici	Kreativan/ kreativna	Zna prenijeti znanje	Dosadan/dosadna
Odgovori učenika	f %	f %	f %
	38 29,23	57 43,84	35 26,92

Iz Tabele 9 se vidi kako 29,23% učenika smatra da je vjeroučitelj kreativan, 43,84% odgovara kako vjeroučitelj zna prenijeti znanje, a 26,92% smatra da je vjroučitelj dosadan. Ove rezultat su prikazani i grafički.

Grafikon 9.

Provjerivši rezultate $\chi 2$ testom gdje $\chi 2$ iznosi 6,56 i statistički je značajan, zaključujemo da odgovori učenika nisu slučajni već statistički značajni.

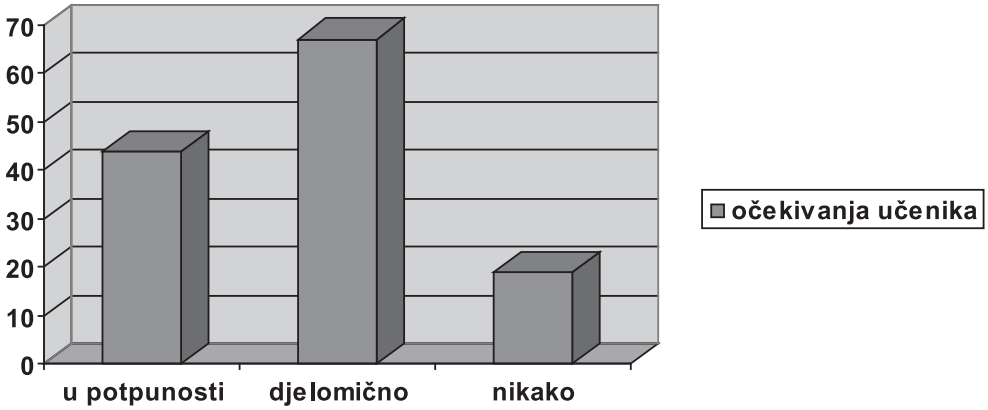
***Na pitanje "Tvoj vjeroučitelj/vjeroučiteljica ispunjava tvoja očekivanja:" odgovori su bili ovakvi:

Tabela 10.

Ispitanici	U potpunosti	Djelomično	Nikako
Odgovori učenika	f %	f %	f %
	44 33,84	67 51,53	19 14,61

Vidimo kako 33,84% ispitanika smatra da vjeroučitelj u potpunosti ispunjava njihova očekivanja, 51,53% djelomično, a 14,61% nikako.

Grafikon 10.

Izračunta vrijednost $\chi 2$ testa je 26,61.

Budući da je $\chi 2$ iznad granične vrijednosti, te je statistički značajan zaključujemo da su odgovori učenika statistički značajni.

***Na pitanje br. 14: "Ti smatraš da tvoj vjeroušitelj/vjeroučiteljica od tebe očekuje:

a) samo znanje,

b) znanje i razumijevanje,

c) prakticiranje,

d) ne očekuje ništa."

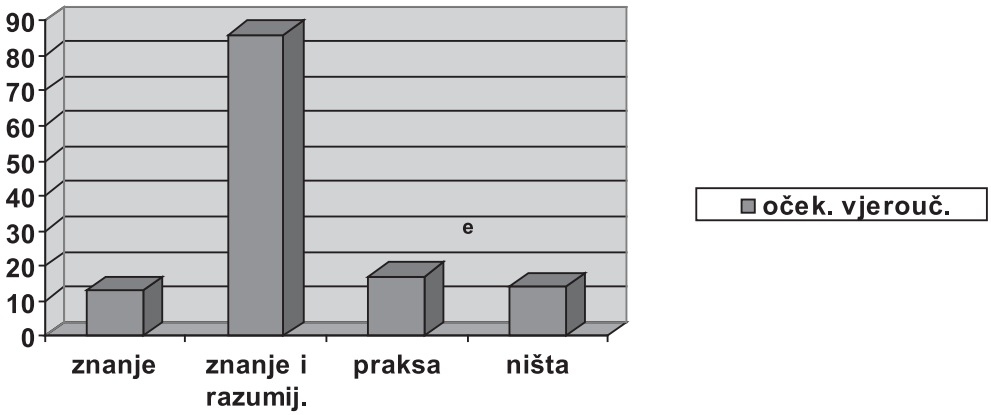
ispitanici su odgovorili:

Tabela 11.

Ispitanici	Samo znanje	Znanje i razumijevanje	Prakticiranje	Ne očekuje ništa
Odgovori učenika	f % 13 10	f % 86 66,15	f % 17 13,07	f % 14 10,76

Iz Tabele 11 se vidi kako 10% učenika smatra da vjeroučitelj od njih traži samo znanje, 66,15% znanje i razumijevanje, 13,07% prakticiranje, a 10,76% ne smatra da vjeroučitelj ne očekuje ništa. Ovi su rezultati predstavljeni i grafički.

Grafikon 11.

Izračunati $\chi 2$ iznosi 117,68, što je iznad granične vrijednosti koju očitavamo na trećem stupnju slobode.

Naime, granična vrijednost na trećemu stupnju slobode iznosi 7,815, pa se sa velikom sigurnošću može tvrditi da dobiveni rezultati nisu slučajni, nego su statistički značajni.

Na osnovi ovih rezultata zaključujemo da je potvrđena ova podhipoteza.

ZAKLJUČCI

Na osnovi teorijskih razmatranja, primijenjene metodologije, te analize i interpretacije dobijenih rezultata, u ovome istraživanju došlo se do sljedećih zaključaka:

1. Dobiveni rezultati jasno pokazuju kako na odluku za pohađanjem nastave školskoga vjeronauka utječe osobni stav, tj. vlastito uvjerenje mladoga čovjeka koji izabire vjeronauk kao predmet koji će slušati u procesu nastave.
2. Pohađanje školskoga vjeronauka pozitivno utječe na moralni odgoj mladih, razvija njegovanje općih ljudskih vrjednota.
3. Rezultati dobiveni istraživanjem pokazuju kako učenici koji idu na vjeronauk već od ranije prakticiraju vjeru, te i dalje nastavljaju obavljati molitvu u svojim zajednicama i tako prakticirati vjeru.
4. Potvrđena je sam pretpostavka kako pohađanje nastave školskoga vjeronauka ne mora rezultirati odabirom poziva vjerskoga službenika.
5. Učenici od nastave vjeronauka očekuju razvijanje svoga znanja o vjeri.

6. Potvrđena je podhipoteza kako vjeroučitelj može utjecati na pohađanje nastave vjeronauka.

Na osnovi dobivenih rezultata i razgovora sa ispitanicima zaključujemo da učenici smatraju kako je vjeronauk taj koji će u učenike ugraditi univerzalne ljudske vrjednote i podučiti ih suživotu i toleranciji. Vjeronauk treba staviti u ravnopravan položaj sa ostalim predmetima, a nastavni plan i program usavršiti i dopunjavati.

Uzimajući u obzir rezultate ovih istraživanja, kao i slične rezultate istraživanja u, susjednoj Republici Hrvatskoj, mogu zaključiti da većina mladih ljudi smatra kako je školski vjeronauk zbilja potreban u procesu odgoja i obrazovanja u srednjim školama.

LITERATURA

1. Mužić V.: Metodologija pedagoškog istraživanja
2. Pranjić M.: Religijska pedagogija
3. Brkić M. / Hadžić – Suljkić M.: Preopterećenost učenika
4. Ćatić R.: Didaktički putokazi
5. Zbornik diskusija sa VII. debate učenika srednjih škola "Vjersko obrazovanje u školama"
6. Hoblaj A. / Črpić G.: Bitne vrjednote u odgoju mladih naraštaja s posebnim osvrtom na školski vjeronauk (Izvorni znanstveni rad)

PRILOG

ANKETNI LIST ZA UČENIKE

1. Zašto pohađaš nastavu vjeronauka?
   a) zbog vlastitih uvjerenja,
   b) zbog društva (okoline, prijatelja),
   c) _____ .

2. Tko ili što je utjecalo na tvoju odluku?
   a) roditelji,
   b) društvo/prijatelji,
   c) _____ .

3. Jesi li ranije imao kontakta s vjeronaukom?
   a) da,
   b) ne.

4. U kojoj se mjeri prakticira vjera u tvojoj obitelji?
   a) uvijek,
   b) ponekad,
   c) nikada.

5. Školski vjeronauk je po tvome mišljenju:
   a) potreban,
   b) nepotreban,
   c) nužan,
   d) najbolji “učitelj” moralnosti.

6. Pohađanje nastave školskoga vjeronauka utjecalo je da tvoje prakticiranje vjere bude:

a) prakticiram,

b) ne prakticiram,

c) prakticiram manje nego li prije,

d) prakticiram više nego li prije.

7. Kakav odnos prema tebi imaju tvoji vršnjaci koji ne pohađaju nastavu školskoga vjeronauka?

a) poštuju me,

b) izbjegavaju me,

c) ne poštuju me.

8. Misliš li da pohađanje nastave školskoga vjeronauka pozitivno utječe na odnos prema osobama drugih konfesija (vjeroispovijesti)?

a) da,

b) ne,

c) možda.

9. Po tvome mišljenju, program školskoga vjeronauka je:

a) dosadan,

b) zanimljiv,

c) preopširan,

d) nedovoljan.

10. Tvoj vjeroučitelj/vjeroučiteljica je:

a) kreativan/kreativna,

b) zna prenijeti znanje,

c) dosadan/dosadna.

11. Tvoja komunikacija s vjeroučiteljem/vjeroučiteljicom je:
    a) jednostrana,
    b) obostrana.

12. Tvoj vjeroučitelj/vjeroučiteljica ispunjava tvoja očekivanja:
    a) u potpunosti,
    b) djelomično,
    c) nikako.

13. Ti smatraš da tvoj vjeroučitelj/vjeroučiteljica od tebe očekuje:
    a) samo znanje,
    b) znanje i razumijevanje,
    c) prakticiranje,
    d) ne očekuje ništa.

14. Vjeroučitelj/vjeroučiteljica je tvoj stav prema vjeri:
    a) poboljšao,
    b) nije promijenio,
    c) pogoršao.

15. Što očekuješ od nastave školskoga vjeronauka?
    a) razvijenje općemoralnih i ljudskih vrjednota,
    b) razvijanje vjerskoga znanja,
    c) _____ .

16. Misliš li da pohađanje nastave školskoga vjeronauka može utjecati na odabir poziva vjerskoga službenika (svećenika, imama, redovnika, redovnice/časne sestre, mualime...)?
    a) da,
    b) ne,
    c) možda.

GRADOVRH

POVIJESNO-FILOZOFSKE TEME

Romeo Knežević

Traktat o granicama
Uvijek ograničeno oslobađanje

Čovjek je prosto, nužno, slučajno, sudbinski, fatalno, definitivno, apsolutno - ograničen. Nazovimo to kako hoćemo, ali niti jedna činjenica njegovog postojanja nije kao ta tako i toliko bjelodano jasna.

To što se on uopće s time ne miri i stalno ih nastoji prijeći, osloboditi se vlastitih ograničenosti, ili ih prevladati, drugo je pitanje koje, međutim, zaslužuje bar jednaku pažnju, kao i njegova ograničenost.

Ali i više od toga čini se, kao što ćemo vidjeti.

1. Ograničenost svugdje

Čovjek se svugdje susreće s *granicama*:

u institucionalnom ili društvenom životu; - morate čekati na primjer u redu za uvjerenje u nekom od ureda, ispred vas je (kao granica) obično drugi čovjek koji je došao prije vas (ponekad - kao u **Kafkinim** romanima);

u svakodnevici; - ne možete na primjer istodobno, spremajući se na posao, oblačiti čarape, vezati kaiš na pantalonama i kopčati dugmad na košulji, ograničeni smo, od svega toga je moguće raditi samo jedno,… po jedno (tek kad smo vezali kaiš, možemo preći na,… i.t.d.)

u prirodi; - baš sve prirodne stvari su za sva naša osjetila i naš razum i nas same ograničene, ne možemo vidjeti kroz stabla, ili čuti šum koraka mrava po suhom lišću, a ne možemo ni u logici izvući uvijek *nužno istinitu* konkluziju kao implikaciju dvaju sudova, ako nisu u konjunkciji;

privatno; - ne možete "prijeći" preko već učinjenih *izbora* - osobnih ("privatnih") granica - kao samac ili ako ste u braku, ne možete prijeći preko uvažavanja

drug(ačij)ih, "tuđih" navika, shvaćanja (i) kao vlastitih (granica), ako vam je stalo do zajedničkog života.

Npr.: htjeli biste prijeći preko loših navika svoje cure kao što je pretjerana šminka i napokon se oženiti, ali ne možete jer ste u djetinjstvu i mladosti nešto češće nego obično slušali od roditelja loše o takvim osobama; ili, ne možete ne biti trpeljivi prema sklonosti vaše/g partnerice/a da bude strožija/i prema vašoj djeci nego vi, odnosno, obrnuto, ne možete ne biti trpeljivi prema njegovoj/zinoj blagosti;

u znanosti; - jer, sve ovisi od toga koliko daleko u znanstvenoj analizi *predmeta* idemo, na koncu se uvijek nađemo na "nekim" *granicama* i moramo se tu zaustaviti, "beskonačno" velikim ili malim, apsolutne granice nikad ne dosežemo, bilo da se radi o strukturi atoma ili o granicama kozmosa, svejedno je - to jest.: uvijek ostajemo pri sasvim određenim, *relativnim* veličinama, u kojim relacijama ti *uvidi* o istraživanom predmetu jedino i vrijede;

u religiji; - moje razumijevanje i doživljaj vjere u Boga prestaje biti dostupan drugom čovjeku od trenutka kada odnos postaje (za mene) suviše osoban - (kao i za svakog drugog) - jer - (ja, kao i svatko drugi) - u taj odnos (prema Bogu) ne mogu nikoga povesti sa sobom, on, dalje, samo o meni ovisi*. Naime, u *moju* savjest već *per definitionem*, nitko ne može ući, kao ni ja u savjest *drugog* (čovjeka); a, praksa iznošenja savjesti vjernika u sakramentalnoj ispovijedi je ograničena kao *javno* prakticiranje *vjere* - *ljudski* i *institucionalno* (jer je *svećenik* i običan čovjek, a *crkva* i svjetovna institucija) koju također javno (ja, kao i svatko drugi), ispovijedam ili ne;

u umjetnosti; već po sebi *ograničenu* stvarnost (*motiv*) nadareni pojedinci nastoje *prijeći/*(svladati) čulnim medijem (*riječju – tonom – bojom - broncom*, i t.d.) na sasvim jedinstven i cjelovit način - najuzvišenije prizore, kao i najbanalniju svakodnevicu u osebujnim vizijama stvaralačke individue, izazivajući u nama egzaltiranost spram "magijske privlačnosti" u djelu izražene *čudesnosti* života, nakon čega (nerijetko kao u transu) nismo sigurni, znamo li još "pomaknuti se" i nastaviti, dalje, živjeti na isti način kao prije;

Granice su u manje ili više (ne)uspješnoj realiziranosti *ideja* prikazanih svjetova-motiva, "uhvaćenih" manjom ili većom snagom nečijeg talenta, u mrežu osobenog jezika i posredovanih dojmova, na koncu (ipak) *ograničenih* kvaliteta, prepunih najraznovrsnijih, no i *konačnih* značenja.

Primjerice, ideja: misaonih - **O. Rodin**, *Mislilac*; religijskih - **Rembrandt**, *Krist u Emausu*; apstraktnih – **P. Mondrian** *Kompozicija*; prirode – **Rubens**, *Predio sa stokom*; metafizičkih – **C. di Chirico**, *Trubadur*; karakteroloških-herojskih - **L. v. Beethoven**, *Eroica*; povijesnih - **K. Hegedušić**, *Bitka kod Stubice*; ljubavi -**Tolstoj**, *Ana Karenjina*; umjetnosti - **L. Pirandelo**, *Šest lica traži autora*; …i t.d.

u filozofiji; *granica* filozofije u postmoderni se najčešće javlja u pragmatičnom obliku parcijalne djelatnosti univerzalističkog razuma - (stare metafizičke težnje su napuštene još od **Kanta**, jednako kao što je i kvantna fizika ustanovila (više) neupotrebljivim kauzalno shvaćanje prirode i čovjeka) – kao *ne*-univerzalistička po (novoj) svojoj biti, sâma *granični* svod i dalje za znanosti i umjetnost, kao njihova *najbolja* kritička misao (primjerice u spoznajnoj teoriji *prirodnih znanosti*, u znanosti o *jeziku*, u teoriji *književnosti*); međutim: bez velikih ambicija kao nekada, strpljivo gradeći umjesto glomaznih, do nedavno - male generirane svjetove, pokazujući, da je (još) živa na sebi svojstven, autentičan, filozofski način.

Planetarno sveprožimajući kvantiteti

U svezi s ljudskom civilizacijom najupadljivijom se čini, zbog sudbonosne **ograničenosti** i činjenica našeg sveopćeg i upornog, tvrdokornog i, neumornog, i neprekidnog – *gomilanja* uvijek, na koncu, *ograničenih* stvari. Naša se civilizacija bitno svodi na *kvantitetu*, pošto, bukvalno uvećava osjećaj sigurnosti (do čega nam je najviše stalo) a, jer se samo *uvijek ograničene količine* mogu egzaktno i precizno mjeriti (nasuprot slućenoj bezgraničnosti što redovito izaziva mučninu!) – o svemu u svezi s njom vlada *opće* i potpuno slaganje, kao, na ovom planetu, ni o čem drugom.

Jasno je nedvojbeno također da smo mi razvili vrlo precizne ili manje precizne (ovdje svejedno) instrumente za mjerenje svih vrsta *količina*/gomila, odnosno: koliko je što, od kojeg podioka, kao **početka,** do kojeg podioka, kao **kraja,** nešto takvo, kao: "dugo" (5 m), "hladno" (- 5° C), "staro" (50 god.), "brzo" (50 km/h), "jako" (50 Ks), itd.… Pri tome mi uvijek zaboravljamo kako je obrnuto važno - tobože nenamjerno ali i iz *nužde* koja proizlazi (i) iz naše *ograničenosti* na pragmatična rješenja: (da) *sâm* početak i kraj *prostora* ne možemo mjeriti, odnosno, dotični "prostor" čini "*protežnost* svakog postojećeg oblika ili bića"(to je ustvrdio kao *supstanciju* još **Descartes**), pa je osnova svakog našeg mjerenja (i samih nas).

Tobože banalne ograničenosti

Uopće - baš sve ono s čime *mi* kao pripadnici ljudskog roda možemo raditi i radimo mora imati granice, jer smo naime i sami (svi) pojedinačno, takvi, *ograničeni*, počevši tako od… - *tijela* i svih uvijek *ograničenih* manipulacija njime npr. *unošenja* hrane, viljuškom, prstima, štapićima,… ili… od slučaja, nama neophodnih rekreativnih *istezanja* mišića kako bismo bili u kondiciji… ili… kao, kod proizvodnje *rukama* ili različitim *oruđima* ili, samo *mozgom*, nogometnih lopti ili logičkih teorema, svejedno je,… - pa, sve do najistančanijih proizvoda ljudskog razuma u znanosti i umjetnosti gdje se, genijalnom darovitošću na već

dosegnutim - (nastojeći ih svladati ili pak pomaknuti naprijed) - *aktualnim* granicama, otkrivaju *novi* svjetovi.

Pri svemu tome izgleda da mi činimo - sudeći prema našem preovlađujućem svjetonazoru okrenutom svim našim osjetilima najčešće van k "preobilju vanjskog" svijeta – *očiglednu* grešku i rado zanemarujemo posebno unutarnju ograničenost i svih konačnih *organa* vlastitih tijela, naime: …na srce, bubrege, jetru i vene, želudac, crijeva, itd…. - na tu jednu krajnje "banalnu istinu" no, bez koje se kao što na temelju "najživljeg" bolnog iskustva slutimo, sve s nama trenutno završava *fizičkim* raspadom.

IDEALI: VELIKE TEŽNJE I MRAČNE SJENE

Usprkos svemu prethodno rečenom, mi doduše možemo *slutiti* i to *Nešto* što je bez granica, ili izvan granica. Možemo Mu težiti, zamišljati Ga (manje ili više uvjerljivo), možemo, teorijski Ga pretpostavljati i razvijati – (no nakon izvjesnog vremena samo *potvrditi* kao (ne)dokazanu *konačnost*!), možemo, strastveno u Njega vjerovati i egzaltirano propovijedati, možemo, umjetnički Ga stvarati kao da je "beskonačnost" *konačna* (pošto se djelo čini ingeniozno uspjelim a u njemu izražena *beskonačnost* "očito-stvarna").

Usprkos svemu tome prethodno rečenom ili baš zbog toga, sva navedena ograničenost na koncu ipak ne umanjuje vrijednost naših ideja, vizija ili slutnji, iznad svega - *ideja*, koje razvijamo o ljudskim odnosima i to s najvrjednijim kvalitetama koje posjedujemo (individualno i kolektivno): *znanjima*, *osjećanjima, sposobnostima i vjerama* već tisućljećima i neovisno o najgorim nevoljama koje nas stalno prate u stopu, kao *sjene*: *prirodne kataklizme, ratovi, bolesti, ekonomsko siromaštvo.*

Čovjek zapravo i nema izbora, on je nekako pozitivno "osuđen" na *ideale* kao parametre svog specifično ljudskog (živog) bića, bez kojih bi se sve postojeće a prepoznato sada, već, dugo kroz povijest kao ljudski *proizvedeni* svijet, urušilo u ponor i samouništilo. On "je osuđen" na *istinu*, kao na *idejni* kriterij sebe i laž(nost)i, (*sui et falsi est* – davno je ustvrdio **Spinoza**) jer drugačije i *ne može* biti, ne samo zbog logičko-matematičkih *nužnosti* nego zbog, iznad svega, zakona **morala**.

* * *

Ali – što su *činjenice* (?) - nasuprot idejama i idealima.

O činjenicama najčešće mislimo kao o nečemu "stvarnom", nasuprot idealnom i izmišljenom; kao o nečemu što nije suviše ni lijepo, ni dobro ni istinito, ali nije ni (prosta) laž, već – postojeće - istinito.

Činjenice u svakodnevnom mišljenju najčešće vezujemo uz prošlost, kao nešto, gotovo i nepromjenljivo, zauvijek završeno.

2. Činjenice i normirani ideali

Teorijski iskazano, činjenice ukazuju na uvijek složeno i na određeni način strukturirano, elementarno, (istodobno) društveno i/ili prirodno zbivanje, djelo ili neki čin, stalno pokretljiv i prilagodljiv a koji se, na strukturno nižoj razini sastoji od konglomerata "identiteta" različite naravi i složenosti, npr..: od samog *postojanja* (nešto, *biće*, najprije mora postojati), *odnosa,* međusobnih (bića), *obilježja,* inherentnih (što bića kategoriziraju), *svijesti* (bića), i sličnog.

Jednostavna činjenica ne postoji.

Činjenice kada ovako shvatimo onda sve u svemu ne vidimo, nikakvih prepreka potvrditi prisutnost *granica* i u svakoj činjenici, jer se činjenice uvijek dešavaju i u prostoru, a kako je (gore) pokazano sve što je u prostoru, može se i mjeriti i zato je ograničeno.

* * *

Pitanje je, mogu li i činjenice biti "idealne" i jesu li **ideje** *činjenice*? Da li i *zakone, pravila, norme, standarde* društvene, prirodne pa i božje, možemo ujedno smatrati i vrstama činjenica?

Jasno je kako činjenice ne mogu biti "idealne" iako određeni sklad složenih okolnosti, situacija ili stanja, nekad možemo nazvati i tako, ako hoćemo – "činjenicom". Na primjer, one se u nečijem jedinstvenom umjetničkom djelu mogu pojaviti i kao idealna, uvjetno kazano, umjetnička činjenica. I tome slično.

No, teorijski, kao ni u znanosti, činjenice nikada nisu i ne mogu biti idealne.

Ali zakoni jesu i činjenice

Najvažnijim se pokazuje z*nanje o granicama* čak i za one predmete koje *držimo* bezgraničnim, jer je naš prilaz i njima, nužno, spoznajno-logički suodređen pojmovnim parom suprotnosti, *granično - bezgranično*. Spoznajnoteorijski stara je činjenica to, naime, da ćemo *bolje i više* slutiti o bezgraničnom, što više znamo o ograničenom.

Bez granica idealâ uopće ne može biti.

Utoliko i sve *idealne, univerzalne ili opće forme* etičkog, vjerskog, društvenog, političkog i biološkog života, *trebaju* biti i činjenice, ali samo ukoliko i te *opće forme* sadrže u sebi *granicu*, na bilo koji način:

- pozitivnu ili negativnu (npr. *Poštuj oca i majku…*, odnosno *Ne spominji imena Gospodnjeg uzalud*);
- unutarnju ili vanjsku, granicu (npr. *unutarnja moralna odluka učenika o izletu*, odnosno, *vanjski zahtjevi za disciplinirani podvrgavanjem svih učenika izletu*);
- materijalnu, granicu (npr. *visina nečije kreditne sposobnosti*);
- bihevioristička, granicu (npr. *sloboda ponašanja navijača nogometnog tima, ograničena je slobodom ponašanja navijača protivničkog tima*);
- verbalnu, granicu (npr. *pozitivno sankcioniranje zlouporabe slobode govora u medijima*);
- razumsku (npr. *prema aksiomu proturječnosti za istu stvar ne možemo* istodobno *kazati, da* jest i *da* nije *(nešto)*;

… Ili, kada ideali sadrže bilo kakvu drugu, u ovim primjerima izraženu sličnu, granicu.

O granicama i osobnog života

I osobno naš najveći je problem u tome, što mi uvijek znamo samo svoj *početak,* iako i to često po(s)lovično, nejasno i maglovito u mnogim važnim stvarima, npr., kod "otkrića darovitosti" (za nešto); ili, pod kakvim se okolnostima zbilo "prvo zaposlenje"; ili, kakvo ponašanje je značilo "prijelaz iz djetinjstva u adolescenciju", itd.

Mi se redovito sjećamo, granice od koje smo recimo dosta toga prešli sve do neke aktualne granice, u osobnom pamćenju (ili kolektivnom pamćenju) - ali, pošto nikada sebe ne možemo odmjeriti i s *krajem* našeg životnog (ili civilizacijskog) puta, ciklusa ili hoda u budućnost, prepunog svladavanja, nadilaženja, preskakanja, rušenja granica, utoliko nam i jasna činjenica početka izmiče, te se zaintrigirani uvijek iznova pitamo: *što je* to uopće početak - *gdje je* i *kakav je* bio?

Jer: koliko god smo odmakli od *početka* (ma šta mi pri tom označili kao početak - polazak u školu, 16. rođendan, ili prelazak crne mačke preko puta) mi uvijek kristalno jasno u principu znamo, od toga početka ovisi i gdje će biti *kraj* ("puta"), da apsolutno uvijek važit će slogan, *gdje je početak tu je i kraj* (i obrnuto).

Ali "životni kraj", mislimo mi da znamo o tome sve, može biti i - "*jako-jako daleko*"(vrlo često, nemaštovito i naivno realistično, neovisno o dobi, kao većina prosječne djece, zamišljamo)…Sasvim sigurno, mislimo mi, tako i, dalje… Ali… i - "*jako-jako blizu"* (iznenada nam padne prethodnoj suprotna misao na pamet!)… (Vidi, vidi,…) - *I to je sigurno(!?!)*,…kažemo mi sebi. Sada smo zbunjeni, već… Na koncu, obično, rezignirano zaključujemo, kako,…

Zapravo o *svemu* tome *ništa ne znamo***.**

Ili: i onda u našem pamćenju kada pokušavamo dohvatiti "ostatke" naših osobnih sjećanja i "najranijih početaka" života, jasno je, kako, mi s još nešto svježijih i upečatljivijih sjećanja, prekopavajući po njima, vrlo brzo i sve očiglednije počinjemo shvaćati – u vremenu unatrag brže odmičući – da, sjećanja se gube u sve šturijim detaljima i nijansama, dok se na samom koncu i sasvim ne izgube u *mraku* potpunog *neznanja*.

I naš ***početak*** je dakle bar jednako upitan kao i naš ***kraj***.

* Usp.: Soren Kierkgaard, "Strah i drhtanje", BIGZ, Bgd., 1975.;
Opis odnosa oca vjere Abrahama i njegovog sina Isaka.

Јасмина Мојсиева-Гушева

Occident versus Orient

Кога се разгледува односот помеѓу Западот и Истокот или попровокативно кажано помеѓу христијанството и исламот се забележуваат спротиставени мислења, затегнатост, произволности дури и маргинализирачки однос кон еден од најважните светски културно политички проблеми во моментов. Оваа тема во себе содржи многу отворени прашања како: од каде доаѓа меѓусебното демонизирачко претставување, дали може да се надмине омаловажувањето на другиот, дали е реална взаемната религиска спротиставеност, како да се надмине чувството на непријателство и ривалство и слично од чие решавање зависи натамошниот развој на светската историја. Рационалистичкото размислување не насочува кон убедувањето дека сите овие проблематични прашања се од суштински карактер и затоа е крајно време да се отвори дијалог за нивно решавање.

Во прилог на дијалогот не одат едностраните гледишта кои го величаат своето, а го напаѓаат туѓото. Најчесто и двете страни постапуваат така што сопствените гледишта ги глорифицираат, додека спротивните ги посочуваат како потврдена опасност. Сликата за Другиот во таков контекст, со додавање на негативни обвинувачки тонови, бргу прераснува во слика на демонизиран непријател. Ваквата прокламација е опасна општествена појава која ги тера масите да веруваат дека другите се навистина непријателски расположени. Всушност станува збор за погрешна претстава за Другите, за перверзна реакција на одделни струи во исламскиот свет врз западниот свет, но и за исти такви терори што ги врши западната "демократија" врз исламскиот свет.

За рашавањето на проблемот не придонесуваат ниту оние солуции кои одат од една до друга крајност, за која се најчесто критикувани Европјаните. Тие или со ароганција ги сатанизираат муслиманите или иницираат движења со екстремно самонегирање. Со ваквите нивни обиди не можат да се здобијат со почит од исламска страна бидејќи добро е познато дека муслиманите не ги почитуваат луѓето кои изразуваат самонегирање. Она што треба да го сватат и двете страни е дека мора да се пристапува на проблемот со умереност, без демонизација или морализација, единствено тогаш може да се очекува позитивна разврска.

Во насоката на надминување на противречностите не е продуктивна ниту приказната на Едварт Саид за свесното западно манипулирање со ориентот. Намерно употребената борбена претставувачка тактика базирана врз синтагмата за "интерпретативен натпревар" меѓу двете култури не може да доведе до релаксирање на односите запад - исток. Сосема неуверлива изгледа и неговата презентација дека "она што на запад изгледа како воскреснување на исламот всушност е борба во исламските општества за дефинирање на исламот".[1] Ваквите и слични изјави како и претставувањето на тенденциозните западни претстави на истокот без да се критикуваат фанатичките источни претстави за западниот е неумесно. Иако некогаш со право ги критикува поединаоставените согледби на ориенталистите од западот Реана од Голзихер, Макдоналд, фон Грунебаум, Гиб и Бернард Луис,[2] кои на исламот гледаат како на културна синтеза што би можела да се изучува одвоено од економијата, социологијата и политиката.

Еднакво назадување на односите дава мислењето на исламологот Бернард Луис, кога ја изнесува тезата за неможноста во исламските општества да функционира демократијата. Во своите предавања тој ја посочува исламската религија како главен виновник за заостанатоста во развојот на источниот дел од светот.[3] Очигледно тој заборава дека концептот на сите религии во основа е еднакво ограничувачки и традиционалистички. Тврдењето дека исламот е некомпатибилен со развојот или модернизацијата е деградирачко и не сосема точно. За тоа сведочат одделните фази од развитокот на исламските општества кога муслиманската интелектуална елита како што е Sayyed Jamail al-Din Afghgani (1839-1897) и маладотурците во (1860-1870) децидно се залагаа за модернизација. Овде секако треба да се спомене и рационалистичката функција на Ибн Рашид Авероес кој живеел во дванаесетиот век и е познат по своите коментари на списите на Аристотел и по својот филозофски труд што придонесол за разграничувањето на религијата и науката. Истакнувањето на улогата на религијата како единствен фактор за развојот или стагнацијата на општествата се разбира дека е прогрешно. За модернизацијата сакако се важни социоекономските фактори. Модерниот развој на Западот, вклучувајчи го и секуларизмот[4] е резултат на повеќе фактори , а не само на развојот на религијата. Различни фактори имаат важна улога во формирањето на современата западна цивилизација,

[1] Саид, Едвард. Ориентализам, Магор, Скопје, 2003, стр. 314.

[2] Ibid, 105.

[3] Lewis Bernard, What Went Wrong? A clash Between Islam and Modernity in the Middle East. Oxford University Press. 2002, p.112.

[4] Првично во основата на појмот секуларизам стои правното значење кое се однесувало на насилната апропријација на црковното земјиштае од секуларната држава. Подоцна ова значење се проширува на појавата на културниот и социјалниот модернизам воопшто.

како што се хеленската култура, грчката формална логика, римското право, градското владеење, етиката на трговијата, ренесансата, реформацијата, просветителското движење, разните буржуоаски револуции, рационализмот, плурализмот. Доколку се случеа вакви или слични влијанија врз која и да било друга религија вклучувајќи го и исламот, модернизмот повторно ќе доминираше. Она што сакаме да го истакнеме овде како размислување во вистински правец е заклучокот на Казем Аламдари[5] дека социоекономскиот развој на општеството влијае врз религијата која и самата е дел од општеството, а не обратно како што заклучуваат Семјуал Хантингтон[6] и Бернард Луис. Во својата расправа Казем Аламдари натаму како пример го посочува различното развивање на христијанството во Централна Америка каде во услови на политичка репресивност, за разлика од Западот христијанството се разви во "либерална теологија". Слично се сличуваше и во зародишот од неговото јавување пред новата ера.

Неумесната глорификација на едните или на другите уште повеќе ги разгоруваат несоглесувањата помеѓу двете страни. Страстите сепак треба да сопрат и да се сврти вниманието кон приближувањето на двете култури. Тоа е единствено можно преку разборитост, смиреност и желба за меѓусебно суштинско (целосно) запознавање. Такви желби и реални можности искажуваат бројни ителектуалци од муслиманско потекло кои истражуваат на американските и европските универзитети. Нивните размисли и дејствувања се поврзувачкиот мост меѓу двете заедници. Тие се свесни за ваквата своја позиција која не секогаш налага пријатна распнатост меѓу културите и религиите на земјите од каде што потекнуваат и земјите каде што живеат. Но, тие таа своја распнатост ја доживуваат позитивно, насочувајќи ја својата енергија во вистински правец. Ваквото однесување е последица на нивната совесност и свесност не само за тежината на товарот што го носат, туку и за одговорноста што ја имаат пред светот. Токму овие луѓе се тие кои можат да "чукнат на обете врати" и да го воспостават прекинатиот дијалог. Со својата критичност кон политичките, економските и религиозните односи во земјите од кои потекнуваат, но и со неприфаќањето на тенденциозно- негативните западни претстави за ориентот, тие ги поставуваат реалните основи за конструктивни дијалози.

Еден од овие истражувачи е германскиот професор (во Гетинген и Харвард) Басим Тиби, по потекло Сириец, верник - муслиман кој во своите книги "Евроислам", " Исламот помеѓу културата и политиката", "Исламско доселување-пропадната интеграција" и други апалира и кај двете страни

[5] Alamdari, Kezem. Religion and Development Revisted: Comparing Islam and Christianity With Reference to the Case of Iran, in Journal of Developing societies 20(1-2), 2004, p. 133.

[6] Huntington, Samuel. Who Are WE? The challenges to America's National Identity, Simon & Schuster, 2004, p. 336-366.

за отворен дијалог. Нему му е сосема јасно дека двете страни припаѓаат на различни цивилизации кои имаааат свои вредности и гледишта за светот. Неговиот пристап кон проблемот не е од оние кои имаат крајно поедноставена логика што се состои во меѓусебно запознавање бескомпромисно почитување на туѓите традиции. Тој наведува дека бил запрепастен кога во рамките на дијалогот за толеранција покренат од УНЕСКО во Институтот Спиноза во Еусалим (1999) слушал еден палестински муслиман како на неарапските слушатели им ја презентира исламската традиција на jihad, hijra и da'wa како вид на средство за интеррелигиозен дијалог.[7] Тоа би било исто толку бесмислено како христијаните да им ги презентираат на муслиманите крстоносните походи предлагајќи ги како средство за маѓусебно разбирање. Ваквите несоодветни пристапи кои налагаат почитување без нужното прилагодување на двете страни, не можат да ги дадат бараните резултати. Затоа и двете страни треба да се дистанцираат од слепото следење на традиционалната логика, зошто таа единствено може да ги доведе до гетоизација и изолираност.

Тиби посочува дека нужно е да се детерминираат постоечките разлики за да се започне потрага по вредностите, и да се постигне толку посакуваното вистинско заедништво. Клучна улога во тоа приближување, според него, имаат исламските емигранти на Западот. Како познавачи на двете култури, од нив се бара да бидат поврзувачкиот мост кој треба да ја насочи детерминизацијата кон повеќе сегменти. Најпрво кон деполитизација на религиозно културните концепти. Таква деполитизација на Запад е веќе делумно остварена, додека на Истокот сеуште владее теократизмот. Политичкиот поредок во демократските земји во Европа е секуларен и религиите можат да го најдат своето место само во плурализмот. Односно исламските мигранти кога доаѓаат на Запад би требало да можат да го прифатат одделувањето на исламот од политиката. Тоа е единствениот начин за да се интегрираат во општеството. Размислувањата кои одат во правецот дека Европа треба да биде прибежиште на исламот во кое мигрантите ќе живеат гетоизирано, сигурна сум дека не го посакуваат ниту самите емигранти, ниту пак таквата поставеност може да доведе до поволни резултати во релацијата Исток-Запад.

На патот на својата интеграција емигрантите се среќаваат со многу тешкотии. Најчесто со уверувањето на западот во универзалноста на нивните гледишта. Односно, на егоцентричните западни структури кои сметаат дека сите луѓе размислуваат како нив и затоа не постои потреба да се признае културната разлика. Ова размислување е од позиција на моќ и крута ограниченост. Евидентно е дека не постои елементарно признавање на интерните односи помеѓу културата и знаењето. Од друга страна доаѓањето

[7] Tibi, Bassim. Islam between Culture and Politics, Palgrave, Harvard University, 2001, p. 203.

на емигрантите ги буди асоцијациите кај европјаните за муслиманските освојувачки походи во осмиот век кога тие дошле од југозапад до Шпанија и помеѓу петнасетиот и осумнаесетиот век кога дошле на Балканот. Нивното повторно доаѓање, иако овојпат во мир, како мигранти, сепак го раздвижува колективното паметење и иницира создавање одбрамбен гард.

Но овие и слични размислувања кои претставуваат евидентни пречки во меѓусебното прифаќање, во најскора иднина би требало да се надминат бидејќи сите се свесни дека она кон што се движи светот е глобалното општество во кое реалноста се сведува на интеракција меѓу културите. Отвореноста на двете култури е пожелна меѓу другото и заради фактот на глобалната интеракција која веќе не е сведена на државно, ниту на рагионално ниво, туку на кооперациски интернационален систем кој се подготвува да се справи со други можни цивилизации.

Резиме

Во трудот е разгледана спротиставеноста на Западот и Истокот и прекинатиот дијалог на двете цивилизации особено по последните терористички акции. За проширување на овој јаз придонесува логиката на стереотипното размислување од двете страни: на приказната на Едвард Саид за "западниот колонијазизам" и за свесното западно манипулирање со сликата за "оиенталниот свет" како и размислувањата на Питер Бернар Луис за тоа дека не е случајно што се до денес во ниедно исламско општество не постои "функционирачка демократија".

Сликата за Другиот во таков контекст, со додавање на негативни обвинувачки тонови, бргу прераснува во слика на непријателот. Ваквата прокламација е опасна општествена појава која ги тера масите да веруваат дека другите се навистина непријателски расположени. Всушност станува збор за погрешна претстава за Другите, за перверзна реакција на одделни струи во исламскиот свет врз западниот свет, но и за исти такви терори што ги врши западната "демократија" врз исламскиот свет.

Дијалогот меѓу културите можеби би бил можен ако се слушне пораката на Басам Тиби дека "исламот мора да ги признае секуларните вредности на западната модерна", но и "западот мора да ја признае рамноправноста на религиите". Но тоа не е доволно да се избегне новиот тип на терористичка војна меѓу "крстоносците" од Окцидентот и "џихадовците" од Ориентот. Нивните конфликти неминовно се поврзани со процесот на глобализација и замислата за новата Империја на Хард и Негри.

Occident versus Orient

When viewing relation between West and East, or provocatively declared, between Christianity and Islam nowadays can be noticed opposite attitudes, tension, speculations, and even marginalized approach towards one of the most important world's cultural and political problems. This subject includes many open issues such as: Where does mutual demonized presentation come from; Can disdain of the other be overcome; Is mutual religious opposition a real one; How to overcome the feeling of enmity and rivalry and etc., whose resolution affects further development of the world history. Rational opinion focuses us towards the conviction that all these problematic issues are of essential character and so it is ultimate time to open a dialogue with respect to their resolution.

Partial viewpoints that praise one's own and assault somebody else's are not in agreement to this dialogue. Most often both sides glorify their own position, whereas they point to opposites as a notified threat. The image of the Other in such context, by adding negative accusing tones, quickly turns into the image of demonized enemy. Such proclamation is a dangerous social appearance leading the mass to believe that the others are really hostile. In fact it comes down to wrong picture about the others, vicious reaction of separate fractions in Islamic world over Western world, and such theories done by the western "democracy" over the Islamic world.

Neither those solutions leading to extremes can contribute to resolve the problem, for which Europeans are frequently criticized. They either arrogantly satanise the Muslims or initiate movement including extreme self-deny. Such endeavors cannot provide respect by Islamic side since it is well known that Muslims do not show respect to those who express self-deny. What both sides must comprehend is that they must access the problem with restraint, without demonism or moralization, and only then positive revocation may be expected.

Neither Eduard Said's story on Western awareness of handling the Orient is not productive in overcoming discrepancies. Intentionally used combat strategy based on the syntagm of "interpretative competition" between the two cultures cannot lead to relaxation of West-East relations. His aspire "what seems resurrection of Islam in the West, is in fact a struggle in Islamic societies to define Islam".[1] Such and similar statements as well as inclined Western presentation of East without critics of the fanatic East presentation of West is inappropriate. Even though, sometimes he appropriately criticizes simple Orientals' views from West such as

[1] Said, Eduard. Orientalism, Magor, Skopje, 2003, str 314.

Dancan Black Macdonald, Gibb, Bernard Lewis,[2] who view Islam as a cultural synthesis to be studied separately from economy, sociology and politics.

Equal regress of the relations is given by Bernard Lewis[3] position on Islam expressing the theses on impossibility of democracy to function in Islamic societies. In his talks he point at Islamic religion as a major culprit for lagging in the development of the eastern part of the world. It is obvious that he fails to remember that the concept of all religions in its core is equally limited and traditional. The argument that Islam is incompatible with the development and modernization is degrading and not exact truth. Witnesses for this are particular phases in the development of Islamic societies when the Muslim intellectual elite such as Sayyed Jamail al-Din Afghgani (1839-1897) and Young Turks in (1860-1870) made efforts for modernization concretely. It is also worth to mention Ibn Rashid Averoes's rationalistic philosophy, who lived in the twelfth century and is known for his comments on Aristotle's works as well as for his philosophical work contributing to differentiation of religion and science. Outstanding the role of Islam as a sole factor for the development or stagnation of societies is without doubt erroneous. It is indisputable that socio-economic factors are also important to modernization. Modernization of West including secularism[4] is not a result of the improvement of religion, but a result of variety of factors. Numerous factors have important role in the set-up of the modern western civilization such as Hellenic culture, Greek formal logic, Roman Law, urban governing, ethics of trade, the Renaissance, Reformation, Enlighten movement, different bourgeois revolutions, Rationalism, Pluralism, and etc. If such or similar influences have occurred in any other religion including Islam, modernism would dominate over again. What we want to emphasize as real directed opinion is Kazem Alamdari's[5] conclusion that socio-economic development of the society influences the religion, which is a part of the society itself, not otherwise as Samuel Huntington[6] and Bernard Lewis conclude. Further in his argument Kezem Alamdari as an example presents the difference in the development of Christianity in Central America, where contrary to Western Christianity, in circumstances of political repress it turns into "liberal theology". This happened in its germ Before Christ.

Inappropriate glorification of the one or the other side even more stirs up the misunderstanding between them. Nevertheless passion must stop and atten-

[2] Ibid, 105.

[3] Lewis Bernard, What Went Wrong? A clash Between Islam and Modernity in the Middle East. Oxford University Press. 2002, p.112.

[4] In its essence the notion secularism has legal meaning, that is, forceful appropriation of the church land by the secular state. Later this meaning is extended to the appearance of the cultural and social modernism in general.

[5] Alamdari, Kezem. Religion and Development Revisted: Comparing Islam and Christianity With Regerence to the Case of Iran, in Journal of Developing societis 20(1-2), 2004, p.133.

[6] Huntington, Samuel. Who Are We? The challenges to America's National Identity, Simon & Schuster, 2004, p. 336-366.

tion be placed towards the two cultures approach. This is possible only through common sense, serenity and willingness for essential mutual familiarization. Numerous Muslim intellectuals condition such desires and real opportunities, who make researches at American and European universities. Their opinions and deeds are a bridge between the two societies. They are aware of such position that not always urges pleasant crucifixion between cultures and religions of the countries they come from and they live in. However, they experience their crucifixion in positive way focusing their energy in a real direction. Such behavior is a consequence of their conscience and awareness not only because of the load they bear but the responsibility they have before the world. These people are the ones who can access both sides and resume the halted dialogue. Being critical to the political, economic and religious relations of the countries they come from, and not accepting biased-negative western images of the Orient, they establish real grounds for constructive dialogues.

One of these scholars is a German professor (in Getingen and Harvard), Bassim Tibi, born in Syria, believer – Muslim, who in his books "Euro Islam", Islam between Culture and Politics", Islamic Migration – Failed Integration" and others, appeals to the both sides for an open dialogue. He is very aware that both sides belong to different civilizations that have their own values and views of the world. His approach to the problem is not that of a simple logic consisting of mutual familiarization and confronting appreciation of unrelated traditions. He states that he was astonished, when in the scope of the dialogue on tolerance initiated by UNESCO in the Espinoza Institute in Jerusalem (1999), heard a Palestinian Muslim presenting to non-Arabic audience Islamic tradition of jihad, hijra and da'wa as a means of inter-religious dialogue.[7] This is as senseless as Christian presentation of crusades to Muslims as a means of mutual understanding. Such inappropriate approaches that urge respect without required ability to adopt by the both sides cannot provide desired results. Therefore, both sides must detach themselves from blindly following their traditional logic, since it may only lead them to ghettos and isolation.

Bassim Tibi points out that it is necessary to determine current differences and to begin the search for values, thus achieving desired real togetherness. Key role in that approach, according to him, have Islamic migrants in the West. Knowledgeable of both cultures, they are sought as a bridge determined to many segments. Firstly, towards depolitization of religious cultural concepts. Such depolitization of the West is almost fulfilled, whereas theocratic still reigns in the East. Political progress in democratic countries of Europe is secular, and religions may find their place only within pluralism. Moreover, Islamic migrants who are moving in the West should accept separation of Islam and politics. This is the only way to integrate them into the society. Considerations determining that Europe should be shelter of Islam where migrants will live in ghettoes, I am

[7] Tibi, Bassim. Islam between Culture and Politics, Palgrave, Harvard University, 2001, p.203.

positive, migrants themselves desire neither nor this set-up may lead to positive results in East-West relations.

On the way of their integration, migrants face a lot of hardship. Most of all with the West assurance in the University of their Views. That is, Western egocentric structures, who consider all people, hold their positions thus being no need to recognize cultural diversity. This opinion is due to power and inflexible restraint. It is evident that there is no elementary recognition of internal relations between culture and knowledge. On the other hand, migrants' movement awakens Europeans' memory on Muslims' conquer campaigns in VIII century coming to southeast to Spain, and between XV and XVIII century coming to the Balkan. Even though they return now as migrant, and in peace this time, they set in motion the collective memory and initiates creation of defensive guard.

However, these and similar thoughts, which clearly obstacle mutual acceptance, in near future should be overcome since everybody is aware of the global society as the one that moves the world, in which reality comes to interaction between cultures. Openness of both cultures is considered necessary, among others, due to the fact of global interaction, which already is neither reduced on state level, nor regional level, but on cooperative international system ready to cope with other possible civilizations.

Summary

This paper will discuss oppositions between West and East as well as the discontinued dialogue between the two civilizations, particularly after the latest terrorist actions. The logic of stereotype thinking of both sides contributes to this gap widening: Edward Said's story on "western colonialism" and conscious western manipulation with the picture of oriental world" as well as Peter Bernard Louis' consideration that non-existence of "functional democracy" in Islamic society to these days is not incidental

The image of the Other in this context by adding negative accusing tones hastily turns into image of the enemy. Such proclamation is a dangerous social occurrence leading the mass to believe that the others are really hostile. In fact this concerns erroneous image about the Others, perverse reaction of separate trends in Islamic world over Western world as well as such terrors that Western "democracy" imposes over Islamic world.

The dialogue between cultures might be possible if Basam Tibi's massage is heard, that is, "Islam must recognize secular values of Western modernity", but the "West must acknowledge equality between religions". However, this is not sufficient to avoid the new type of terrorist war between "crusaders" from Occident and "jihaders" from Orient. Their conflicts are unavoidably connected with the process of globalisation and Hard and Negri's concept of a new Empire.

GRADOVRH

POEZIJA

Omer Ć. Ibrahimagić

Pjesme

Omer Ć. Ibrahimagić je rođen 1968. godine u Tuzli. Priče i pjesme piše više od petnaest godina. Objavljivao je u časopisima i listovima: Kratki spoj, Zmaj od Bosne, Večernje novine, Kabes, Svijet, Most, Front slobode, Oblici, Zapis, Album, Godišnjak, Behar, Jutarnje novine, Ostrvo, Pogledi i Bosanska Sumejja. Nagrađen je na nekoliko književnih konkursa, zastupljen u tri knjige i antologiziran (Antologija bošnjačke pripovijetke 1900.-2003.). Prije sedam godina je objavio knjigu priča "Boje Sunca" (PrintCom, 2000.). Koautor je prve knjige pjesama ljekara u Bosni i Hercegovini "Šest bijelih mantila" (Bosanska riječ, 2007.).

Dobitnik je prestižne nagrade *Mak Dizdar* za najbolju neobjavljenu zbirku pjesama u 2007. godini.

Magistar medicinskih nauka, radi na poslovima ljekara specijaliste na Klinici za neurologiju Univerzitetsko-kliničkog centra u Tuzli. Publicirao je oko 70 radova iz oblasti medicine u Bosni i Hercegovini i inozemstvu. Oženjen je, otac kćerke i sina. Živi u rodnom gradu.

Donosimo izbor pjesama iz prvonagrađene zbirke, po autorovom izboru.

LAGUNA MATERADA

Jedan od onih aprilskih predakšama
kada te nešto ponese mada ne znaš ni šta ni kako ni gdje.
Puše vjetar a shvatiš da je hladan
tek kad te prođu srsi ili prosto i glasno kihneš.
Razbaruši i friz i travu, poslagane i guste poput pažljivo spremanog kadaifa.
Obori pokoju šišarku, povija ruzmarin,
šešire i stolnjake ne štedi.
Ošine, važan, i more pa je ono nalik ribljoj čorbi dok se krčka.

Po horizontu, brodice kao šangajske čačkalice
zabodene u komade sudžuke, nabrzinu spravljane.
Za tili čas preskočim vodu pogledom i lijeno *ponton* prebacim na Poreč,
grad naoružan strpljenjem, ali nenaviknut na ravnodušne oči.
Gledanje "kvare" lastavice koje salijetaju muhe i slijeću ptićima,
u gnijezda što na grudnjake punašnih pipničarki sjećaju.
Izbliza su laste poput brka surovog ličkog žandarma,
udalje li se, tek su moustach Dalijev.

Velike palme su kao mali korneti sa sladoledom od pistaća,
a male palme kao veliki ananasi.
Svjetiljke, čisti bijeli štapovi mažoretkinja,
u crvenoj istarskoj zemlji što je poput smrvljene cigle,
na travnjacima poput versajskih.

Englezi skijaju po vodi bez štapova, Njemice hodaju sa štapovima bez skija.
Crvene Austrijanke i pjegavi Poljaci, ozbiljni Slovenci i *briga ih* Talijani.
Crnogorci, začudo, trče, a Francuzi to isto, ali na biciklu.
Švabe, humorom nenasmijane, vojnički, pet na pet,
već čitav sat *po mađaru* igraju odbojku na pijesku,
a Mađari mimo njih, dolje u crnogorici, jedu kobasice za zahladu ručku.

Šta radim u ovom svijetu nalik rajskom za njih?

Dižem pogled na balkon sobe u kojoj privremeno boravim i masno plaćam.
Vidim li otvorena vrata, to biće signum da su Azra i Benjo prestali sanjati.

Zatim ću i ja tamo, da pozdravim oči tek probuđene djece, a do tada:
"Konobar, molim, može li još jedna flašica Merlota?"

RAZVOJ

"Ovisnici o Internetu" –
vijest koja je podijelila tisak,
veliki napredak u svijetu,
u nas *običnih* – vrisak.

Stiže nas razvoj, to želim reći,
zamišljam strujca prepunog šarafa,
što isključi sebe prije no će leći,
a igra lafa.

Za desetak godina kad ti takav jedan,
uzme radno mjesto jer je puno znan,
Ti ćeš se osjećat više nego bijedan,
svom poslu stran.

Sebi ćeš priznat da su tvoja raja,
pet kompjutera i dvojica ljudi,
spazićeš robota pred vratima raja,
pa de čovjek budi!

Kloniraćeš tada dvojac sličan sebi,
jedan će da radi, drugi će da spava,
trojica Vas će, samo jedan ne bi,
zgaziti robota ko mrava!

PROLAZI VRIJEME, MIJENJA SE ŠTOŠTA ...

Opčarani krasotama koje su nam sjenčile život postajali smo ljudi.
Naše isto mijenjalo se i nehotice, odrastali smo u različito.
Kolanje se vezalo i nastavljalo, sve oko nas postajalo drukčije.

Zimu, avaj, ne razaznajem po snijegu na jarkocrvenim krovovima komšiluka
niti po okruglorumenim obrazima djetinjstva.
Stidna, još se samo u stare kalendare može skriti.

Proljeća me ne omamljuju rascvalinama, jer sve što se trebalo rodit,
rođeno je prije i nazor – ko *sedmače*.

U ljetnim noćima ne nosimo džempere za gole ruke naših djevojaka.
Danas, njihovoj koži, samoj kakva i jest, pretoplo je.

Jeseni me više ne biju kišama i vlagom koja u kosti kidiše.
Tu su, tik pored, tek da se zna.

I tako, sve isponova, dugo već – trajemo.
Svijet se mijenja kako adet ne poručuje, a mi, zašto ne reć – starimo.

Kao da ne osjećamo sve ono što smo osjećati učili.
Kao da, u jednom mahu i ne znajuć,
prolazimo sve ono za što smo se godinama spremali,
čemu smo se, vrijeme trošeć, nadali.

Od svega, proplamsaji tek.
Kadšto pomislim: je li sve bila opsjena?

LIJEPO SMO SE GLEDALI

Nije bilo oblaka na nebu.
Bašče se uzmirisale beharom i proljećem.
A ja na teferiču upozna esmer-đuzel djevojku.
U očima joj alem-kamen.

Lijepo smo se gledali.

Topio se kad bi progovori.
Kao u pjesmi, poklonih joj šareniku jabuku.
Pa joj počeh, poistiha, pod pendžer, u akšam, dolazit.
I ona mene begenisala.
Šta i šta sam uzdaha na njenim kapidžicima ostavio.
Bila mi plaho muteber.

Lijepo smo se gledali.

Strijeljale me uspijuše, namiguše, fitnije, vrtirepi.
Kinđurile se. Noge lomile zamnom.
Nisam bio od te rabote, snokta bi ih odbi.
Pošten do srži, dero sam pelengaće na njenoj tarabi.

Ko šaru za život sam je gledao. Riješen.
Iz ovih stopa bi zarad nje i pod orahom,
s makom i zambakom na uzglavlju, usnio.

Poče hučka i dođe rat.
Pokupilo pa odvelo i mene.
Kad se ja vrati u moje selo poharano, ona već mater.
Rekoše da me čekala gotov tri godine pa odustala.
Proteklo dosta vode i ja halalio.
Drugu oženio.
Puno djece i unučadi imam.
A nje nema.
Džaba, kad god preberem po riznici sjećanja
preda me izađe moj alem.

Ništa ne bi od nas.
Samo smo se lijepo gledali.

Melida Travančić

Pjesme

Melida Travančić rođena je 22.3.1985. godine u Doboju. Gimnaziju završila u Tešnju, diplomirala u septembru 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Tuzli na odsjeku Bosanski jezik i književnost. Za natprosječan uspjeh ostvaren tokom školske 2006/2007. godine dobitnica je Srebrene plakete Univerziteta u Tuzli.

Dobitnica je treće nagrade *Mak Dizdar* za neobjavljenu zbirku poezije na manifestaciji Slovo Gorčina 2007. godine u Stocu.

Poeziju i kratke priče piše još od srednje škole.

Poeziju je objavljivala u časopisima *Ostrvo i Razlika.*

Donosimo nekoliko pjesama iz nagrađene zbirke, po autoričinom izboru.

Margina

Otključava vrata stana
brava škripi,
stara je kao i sve unutra.
Spušta hljeb
na korpu od prljavog veša
i krišom posmatra svoj lik u ogledalu.
Sjenka joj maše iz pozadine.

Soba odiše mirisom
opranog veša razastrtog po radijatoru.

Na krevetu još od sinoć
stoji knjiga
Nepodnošljiva lakoća postojanja
lagano je zatvara,
ne bilježeći stranicu do koje je stigla
i obučena sa potpunim
make-upom
tone u san.

Elektrošok

Zvono sata
na silu prekida san,
jedino u čemu zaista uživam.
Otvaram oči,
ležiš pored mene
i ne progledavši šapućeš patetično
volim te
tražeći moje usne.
O kako bi divno bilo
ostaviti tragove noktiju na tvom licu,
unakaziti te
i nikad te više ne moći prepoznati.

O kako bi divno bilo,
samo kad bih smjela…

Sada je sve puno lakše

Večeras niko ne čuje molitvu
izgovorenu polumodrim,
strahom ukočenim usnama.
Odavno sam ateista.
U njega ne vjerujem, a
počinjem sumnjati u sve.

Sada mogu izvršiti samoubistvo,
bez straha od pakla,
i nikom se ne pravdati
za način na koji sam živjela i umrla.
Života poslije života nema!

Jer, niko večeras ne čuje molitvu
izgovorenu polumodrim,
strahom ukočenim usnama.

Ledeni osmijeh

Na stolu još od sinoć
prosuta šoljica crne kafe
u sebe sakuplja čestice prašine,

u sekundi umiru i ponovno se rađaju.
Tvoj lik razasut po sjećanju
slažem i hermetički zatvaram
u komore mozga.

Jednom ću ga izvaditi iz sjećanja
staviti u stakleni sanduk
i prikovati na zid svoje sobe.

(počni vjerovati da ću to stvarno uradit)

Tako ću svaki dan
gledati klovnovsko lice,
tebe,
bezimenog dječaka.

Eh, moja Sylvia

Sada te razumijem
(kad si ono davno govorila)
šta znači kad te njegovo tijelo
uguši u svilenim plahtama
i rasprsne u atome nekog nepoznatog svijeta.
Shvatam tek sada
kako se žena može lahko upropastiti
izgubiti se u njegovim milovanjima
i nikad više ne biti svoja.
Na granici dva svijeta
ti nisi mogla da se ostvariš
pa si se rasprsnula u rerni, a ja neću
jer ja nisam ti
i za razliku od tebe
ja još uvijek plamtim.

Ovo je sve što niste znali

Tišina
tišina
tišina

(žao mi je što te moram razočarat ali...)
Bog je već odavno mrtav!

Tišina
tišina
tišina

Pješčani sat još ni zrno ispustio nije,
a vrijeme prolazi.

tišina
tišina
tišina

Stvarno pokušavaš riješiti zagonetku?

tišina...

San

eto,
pretvorila sam se u voštanu figuru.

Sada sam sigurna da ću vječno ostati
priljubljena za prašnjavu policu
jednog od tvojih ormara.

Njemu,
mojoj muzi

evo, još jedna pjesma
tebi,
dok u sali vježbamo korake za
Oproštajni valcer

ako nastavimo ovako
igra još dugo neće biti gotova.

Konkurs za djevojku iz snova

Budućnost mi liči na razjapljene ralje ajkule
koja žudi da me proguta.

O prošlosti ti neću govoriti.

Sadašnjost je jednostavno
nepodnošliva
i ne dozvoljava mi da se ostvarim.

Duhovi

Nemir naročite jačine,
taložen dugi niz godina
kuca na vrata moje svijesti.
Bježim k tebi.
Poput fetusa ležim u tvom krilu,
hrapavim rukama dodiruješ
mi gole bokove,
i kao pravi umjetnik,
precizno
ucrtavaš liniju između mojih grudi.
Da nećeš poslije čitati sudbinu?

Ah, valjda misliš da tako treba.

Varaš se, muškarčino!

On je mrtav,
ti si samo njegova blijeda kopija
moć ti je uskraćena.
Hej, hej, hej
tako se, dragi moj ne čuvaju djevojčice,

dok na granici između sna i jave igra mašta.

Djevojka sa osmijehom Mone

Danas i da se sretnemo
nećeš me prepoznati
više ne mogu biti
djevojka sa njegove slike,
moje lice ne možeš
smjestiti u okvir skupog rama
znaš, bludnice ne idu tamo

bolje je da se ne srećemo
moj osmijeh sada je za druge
koliko god željela da ne budem
samo tijelo, ipak
živim u njemu.

GRADOVKH

PRIKAZI

Petar Matanović

DER BRÜCKENBAUER KARDINAL FRANZ KÖNIG

1905. – 2004.

Sein Vermächtnis

Nedavno sam došao do knjige publicista Johannesa Kunza iz Beča o kardinalu Franzu Königu: ***Graditelj mostova; Kardinal Franz König 1905-2004;***

Njegova ostavština, u izdanju Molden Velag, 2004.

Još kao student susreo sam se sa Franzom Königom, kroz njegovu knjigu o religijama svijeta, koju nam je s posebnom naklonošću preporučivao profesor dr. fra Ljubo Lucić. Međutim, knjiga o kojoj upravo govorim omogućila mi je da svestranije upoznam osobnost jednoga od velikana katoličke crkve u suvremenome svijetu koji su svojim djelom i životom obilježili dvadeseto stoljeće i duboko zaorali u prošlost i budućnost čovječanstva. U svom preduvodu na korici knjige izdavač se pita:

"Tko je bio Franz König, rođen na početku 20. stoljeća kao donjoaustrijski seljačić, koji je kao bečki nadbiskup igrao nezaobilaznu ulogu na Drugom vatikanskom koncilu te kao kardinal sudjelovao na tri konklave i važio kao papabil? Johannes Kunz piše, pomoću autentičnih svjedočanstava, o Franzu Königu kao nezaobilaznoj osobnosti, koja ne pripada samo crkvenoj povijesti. Knjiga sadrži Königove stavove prema velikim temama kao što su: izmirenje katoličke crkve i radničkog pokreta u Austriji, ekumena, odnos Židova i kršćana, dijalog veliki svjetskih religija, ili središnje pitanje: kojim putem treba ići katolička crkva u 21. stoljeću. Kardinal König se zalagao za Crkvu otvorenih vrata, milosrđa i dijaloga – narodnu Crkvu sa jačim utjecajem mjesnih crkava i laika. On se nije plašio otvoreno priznati pogreške i propuste katoličke crkve i upozoravao je na restauraciju staroga, nakon Drugog vatikanskog sabora".

Da bi orisao lik i djelo kardinala Königa, Johannea Kuntz se vješto poslužio jednim tipom intervjua koristeći se kardinalovim autorskim tekstovima ili tekstovima iz raznih tiskovina o kardinalu. U svome predgovoru ističe i pokazuje da je

bio očaran Königovom ličnošću i djelom. Ovdje donosim cijeli predgovor što ga je Kuntz napisao:

"Kada su Austrijanci ujutro 13. ožujka 2004. godine iz medija saznali da je te noći, u 99. godini života, umro dr. Franz König, nastala je žalost u cijeloj zemlji. Vidjelo se, kroz sve društvene slojeve, dobne skupine, političke partije i konfesije, da je zemlja izgubila posljednji veliki moralni autoritet i integracijsku figuru. I oni koji nisu imali ništa sa religijom, nisu krili suze u očima. Takva se žalost ne može narediti, ona dolazi samo onda, kada jedna takva neobična osoba odlazi sa pozornice ovoga svijeta. A ovaj crkveni čovjek je bio uistinu neobična osobnost.

Doduše, znalo se je već u ljeto 2003. godine da je pri padu pretrpio lom kuka i da se morao podvrći višesatnoj operaciji, što je za čovjeka tako visoke starosne dobi bilo veliko opterećenje. Kardinal se, međutim, za nekoliko tjedana oporavio i pojavio u javnosti. Slabiji nego prije i hodajući sa štapom, ali bio je tu. I tako se svjesno potiskivala činjenica da se kod čovjeka, koji ide prema 100. rođendanu, svaki dan može računati na smrt.

Ali sam Franz König nije mislio tako. U svojim je zadnjim mjesecima stalno govorio kako je svjestan svoje predstojeće zemaljske sudbine, i da, s pouzdanjem u Boga, pred smrću ne osjeća nikakvoga straha.

U svijesti ljudi je ovaj skromni čovjek, koji je potjecao iz donjo-austrijske male seljačke obitelji, i koji je već dugo bio kardinal, postao *kralj*. Takvo oslovljavanje važi u austrijskom običnom govoru kao izraz najvećega priznanja.

Norbert Stanzel je napisao u nadnaslovu *Kuriera*:

'König (*kralj!*) je bi fenomen: Intelektualac koji je bez napora uspijevao, jednostavnim i istinitim riječima naći put do srca svih ljudi; stari svjedok vremena krvavoga 20. stoljeća, koji je unatoč tome, gledao unaprijed sa svježinom i optimizmom. Postavljao se prema duhu vremena, umjesto da nad njim, poput mnogih drugih velikih klerika, nariče i proklinje ga kao materijalističko i antireligiozno.' (14.ožujak 2004.)

U *Kronen-Zeitungu* Ernest Trost je pisao:

'Ugled katoličke crkve nikada nije bio tako velik kao u Königovo vrijeme. Kad ga se danas hvali radi njegovoga rada na razumijevanju sa socijaldemokratima, često se zaboravlja kakvim je neprijateljstvima zbog toga bio izložen u vlastitim redovima. I u drugim je njegovim nastojanjima da pomiri crkvu s modernim svijetom, također, morao prevladati najoštrija protivljenja. Pri tome je često znao iskusiti kako malo ostaje od kršćanske ljubavi u unutarcrkvenim sporovima.' (14. ožujak 2004).

Andreas Unterberger je napisao u listu *Presse*:

'Samo je sasvim malom broju ljudi dosuđeno da mogu, kao Franz König, tako bogat i mudar život završiti u harmoniji s Bogom i svijetom, na čijem se kraju ne može naći ni jedan neprijatelj, nego samo obožavatelji. Za cijelu je Austriju, do u svoju najvišu starosnu dob, bio autoritet, nezaobilazna ličnost. Posebno treba istaći da pokojnom kardinalu besprigovorni autoritet uistinu nije bio dugo priznat, nego tek u posljednjem dijelu života. U prvim godinama njegova nadbiskupskoga djelovanja König nije bio toliko uvažavan. Tek na iskušenjima, preko njegovih internacionalnih zadataka, postao je priznat i unutar vlastite domovine: Kao globalni diplomat; kao pomagač teško progonjenih istočnih crkava; kao znanstvenik, koji je učinio Beč središnjicom za istočne i orijentalne crkve; kao kandidat za nasljednika pape; i u isto vrijeme kao strateg za izbor jednoga istočnog Europejca za poglavara crkve.' (15. ožujka 2004.)

A Hans Rauscher u *Standardu* kaže: 'Malo ima kardinala u svijetu, koji su pred javnošću priznali, da su također i oni nekada imali najteže vjerske sumnje. U vrijeme *Dürnsteinerovih razgovora* koje je ustanovio kancelar Vranitzky, Kardinal König se nije ustručavao reći: *I ja sam, također, nekada vjerovao da je Isus bio samo jedan veliki prorok* (...).' (15. ožujak 2004.)

U *Salburger Nachritenu* Josef Bruckmoser je konačno zamijetio: 'Restaurativni crkveno politički obrat, koji je Vatikan uvodio osamdesetih godina biskupskim imenovanjima, bijaše gorki obrat za čovjeka koji je želio crkvu otvorenu svijetu, pripravnu na dijalog i sposobnu za obnovu. Kardinal je odvažno kritizirao rigorozni unutar-crkveni centralizam i nadmoćne strukture, *koje su zasjenile vjeru*. Neumorno je tražio dijalog, koji je sam vršio sa cijelim svijetom, i unutar svoje Crkve.' (15. ožujak 2004.)

Franz König je bio čovjek znanstvenik, crkveni knez (koliko god ovaj naziv nije odgovarao jednom, po prirodi skromnom čovjeku), crkveni političar, ali prije svega dušebrižnik i graditelj mostova (prema drugim religijama, prema onima koji ne vjeruju, prema radništvu, prema svim ljudima dobre volje!). On je sustvorio Drugi vatikanski koncil i do smrti bio zauzet njegovim provođenjem. Napokon, što je više slika Crkve postajala konzervativnija, ovaj je čovjek sredine izgledao sve liberalniji.

Ideja je za ovu knjigu stara nekoliko godina: Knjiga se trebala pojaviti za 100. kardinalov rođendan kao dokument njegova života, koji je započeo još za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i kardinal je znao za ovu autorovu namjeru.

Sada je, nakon Königove smrti, knjiga drugačije usmjerena. Skoro gotovu biografiju nisam htio nastaviti, nego poći drugim putem.

Ova je knjiga skoro autobiografija koja oslikava kardinalov životni put njegovim vlastitim riječima i donosi doslovno njegove bitne izričaje o Crkvi i svijetu. Njezini izvori su mnogoslojni i potječu od autorovih razgovora sa Franzom

Königom do brojnih drugih intervjua. Najvažniji kardinalovi doprinosi, kao što su nastavljanje ekumenizma i dijaloga monoteističkih religija, vidljivi su iz njegovih brojnih stavova. Iako izgleda da se sadržaji odabranih tekstova ponekad ponavljaju, to nije slučajnost.

Završetak čini *Testament* ovoga velikog čovjeka. U njemu pomoćni biskup dr. Helmut Krätzl, dugogodišnji kardinalov pratilac, vrednuje ostavštinu Franza Königa.

Zahvaljujem se dr. Annemariji Fenzl, bliskoj kardinalovoj suradnici, za onu - ne samo savjetodavnu - potporu pri realiziranju ovog projekta."

Knjiga ima 309 stranica sa vrlo zanimljivim sadržajem koji ovdje donosim u cjelini s podacima o stranicama: Predgovor (str.7), Tko je Isus Krist (11), Rana mladost u Pielachtalu (13), Gimnazijalac u Melku (18), Student u Rimu (27), Svećeničko ređenje (32), Kapelan u Donjoj Austriji (32), Anšlus Austrije i uloga Crkve (36), Dušobrižnik za mlade i upravitelj katedrale u St. Pöltenu (45), Vjeroučitelj u Kremsu na Dunavu (40), Sveučilišni profesor moralne teologije u Slzburgu (48), Činiti istinu u ljubavi (50), Bečki nadbiskup (53), Ivan XXIII plijeni srca ljudi (59), Sudionik Koncila (63), Papa Pavao VI nastavlja Koncil (75), *"Crveni kardinal*" (87), Političar za Istok (112), Papa za 33 dana: Ivan Pavao I (139), Čovjek vremena: Poljak Karol Wojtila postaje papom (142), Promotor ekumene (157), Partner u dijalogu sa znanošću (168), Zagovornik dijaloga sa židovstvom i islamom (187), Biskup kao dušobrižnik mnogo toga propušta (203), Oproštaj sa biskupskom službom (210), Novi crkveni pravac u Austriji (215), Sučeljavanje kardinla Königa i Ratzingera (226), Kritička distanca od neoliberalizma (231), Razmišljanja o kršćanskim korijenima Europe (241), Decentralizacija crkvenoga vodstva: zahtjev trenutka (257), Pedesetogodišnjica biskupskoga posvećenja (269), Podupiratelj brige za bolesne i napuštene (274), Osuda Iračkog rata (278), Kardinal Schönborn: *"Ostati vjeran Königovim zasadima"* (280), Testament: *"Bečka nadbiskupija je na dobrom putu"* (286), Što ostaje od *"Pontifexa Austriacusa"* (291), Pomoćni biskup ddr. Helmut Kräzel: Kardinalova ostavština (296), Pastoralna konstitucija:

"O Crkvi u suvremenom svijetu" (297), Dekleracija o slobodi vjere (297), Dekleracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama (298), Dogmatska konstitucija o Crkvi (298), Što nam je kardinal ostavio (300), Najvažniji datumi u životu (302), Registar osoba (309).

Kako je već u početku teksta naznačeno, iz Predgovora se vidi, da je ovo sjajan kompendij ostavštine jednoga od najvećih ljudi dvadesetog stoljeća. Knjiga je tako vješto koncipirana, da u sebi sadrži nekoliko stilova i načina pisanja; od onoga novinarskog koji izvješćuje, razgovara, do izravne kardinalove riječi i mi-

sli o najvažnijim temama suvremenoga čovječanstva; od vlastitoga razmišljanja i ispovijesti vjere u Isusa Krista do zavjeta njegovih nasljednika da će ga slijediti u svom djelovanju i učenju u suvremenoj Crkvi i suvremenome svijetu.

Budući da se u Predgovoru govori (i) o kardinalovoj sumnji u božansku narav Isusa Krista i u njegovo uskrsnuće, izdvajam ovdje upravo njegov tekst o Isusu Kristu što ga je autor knjige, vjerujem iz istoga razloga stavio na početku knjige. Naslov je, dakle, *Tko je Isus Krist?*

"Velikim pitanjima povijesti svijeta uvijek iznova pripada i ono koje glasi: Tko je Isus Krist? – Napokon i sam je Isus Krist postavio ovo pitanje svojim učenicima. Pitao ih je (prema svjedočanstvu Matejeva Evanđelja, 16,13 -): -' *Za koga me drže ljudi*? I tada ponovi pitanje, sa još većim inzistiranjem, vlastitim učenicima – *Vi, što vi mislite*?

Ovo je pitanje upućeno svakome od nas od smrti i uskrsnuća Isusa Krista:

- *Za koga Ga vi držite?* To znači: Ako je Krist samo čovjek, s posebnim osobinama (kvalitetama) samo čovjek, onda je takvo jedno pitanje beznačajno. Ali, ako je Bog u njemu uzeo lik čovjeka i preko njega nam upućuje svoju Riječ, tada se ovo pitanje tiče svakoga od nas. Na jednu takvu provokaciju ne možemo se ne obazirati.

Ovo je pitanje ponovno izronilo, u prvim stoljećima u Sredozemlju, između Rima i Bizanta: - *Vi, pak, za koga me držite?* Radi se o pitanju vjernim kršćanima, kako bi se moglo Kristovo božanstvo i čovještvo jezično i nedvosmisleno čvrsto ispovijedati, a da bi se bilo daleko od zabluda i krivoga razumijevanja vjere. Tragove velikog sporenja oko ovoga pitanja nalazimo u povijesti Crkve, a također, i u tadašnjoj političkoj povijesti. Koncili su, od Niceje (325) do Kalcedona (451), kušali dati odgovor na to pitanje. S tim je povezan prvi udar na jedinstvo kršćanstva – to je velika zapadna šizma iz 1054. godine, s bulama izopćenja s Istoka i Zapada.

Kada otvorimo veliku knjigu svjetskih religija, iznova utvrđujemo: Svi ljudi očekuju od svoje religije, od religijâ, odgovor na nerješivu zagonetku čovjekovoga postojanja: Odakle dolazim, kamo idem, i koji smisao ima moj život? Kakva je posljednja tajna egzistencije iz koje mi dolazimo i kamo idemo? Mogu li se sva ova pitanja i traženja prepustiti ljudima, kako se to zbiva u mnogim velikim tradicijama i religijskim formama? Ili nam je konačni odgovor na ovo pitanje dao Otac Nebeski po Isusu Kristu, tako kao što je zapisano u poslanici Hebrejima (1, 1 …): "Više puta i na više načina Bog nekoć govoraše ocima po prorocima, konačno, u ove dane, progovori nam u Sinu."

I tako stojimo svi, do današnjega dana, pred pitanjem: Je li Isus Krist neki veliki religijski vođa čovječanstva, naposljetku samo kao čovjek – ili po Njemu govori Nebeski Otac, da tako ukaže na posljednja pitanja čovječanstva i na njih dadne odgovor?

Posljednji odgovor ovisi o uvjerenju kršćana. S tim uvjerenjem potvrđuje se ili negira Isus kao Krist i pitanje svjetske povijesti."

Kardinal dr. Franz König: (Brošura "*Requiem za kardinala dr. Franza Königa u katedrali sv. Stjepana 27. ožujka 2004"*, izdanje bečke nadbiskupije u Beču)

Zaključak

Svaki je naslov iz sadržaja ove knjige zanimljiv, od onoga koji govori o njegovoj ranoj mladosti do njegovoga testamenta. Čini mi se da su za nas katolike, građane bivše Jugoslavije i Bosne i Hercegovine, vrlo zanimljivi sadržaji koji se obrađuju pod dva naslova: "*Crveni kardinal*"u kojem je donesen njegov odnos prema Socijalističkoj partiji Austrije i njezinom preuzimanju vlasti u toj državi; prema radničkome pokretu i prema državi i vlasti uopće. Jednako tako i naslov*: Političar istoka (Der Ostpolitiker)* koji započinje pričom o pokopu njegova kolege sa studija na Germanikumu (u Rimu), kardinala Alojzija Stepinca, zagrebačkoga nadbiskupa, na koji se bio uputio u veljači 1960. godine. Na sprovod nije stigao zbog prometne nesreće koja mu se dogodila u blizini Varaždina. Tom je prilikom jedva preživio, dok je njegov vozač ostao na mjestu mrtav. Sam kaže da su to bila za njega teška iskušenja, ali i vrlo značajan obrat na njegovom životnome putu i praksi: "Shvatio sam, da ja, kao bečki nadbiskup, geografski i historijski gledano, nosim tešku odgovornost prema Istočnim crkvama, prema Pravoslavnim crkvama od kojih nas odvaja nesretna šizma koja traje skoro tisuću godina. Na crkve Istoka mislim sa beskonačnom sućuti".

Pod ovim je drugim naslovom obrađena vrlo ilustrativna tema njegove istočne politike, njegovi posjeti madžarskome kardinalu Mindeszentyu koji je živio kao azilant u američkoj ambasadi u Budimpešti: naređenje pape Pavla VI koje je kardinal König prenio Mindeszentyu da napusti Madžarsku i dođe u Rim, što je kardinal Mindeszenty vrlo teško prihvatio. Ali je ipak poslušao!

Priredio i citirane dijelove s njemačkoga preveo:*Petar Matanović*

Helena Sablić Tomić

SHORTS CUTS
kritička šetnja
kroz zbirke kratkih priča

Gotovo uvijek kada trebam poslati kritiku od dvije kartice ustajem rano ujutro, uzimam bilješke sa stranica knjige koju sam upravo pročitala i o kojoj kanim pisati, skeniram njezinu naslovnicu i potom počinjem pisati. Prva rečenica mi je uvijek najteža. Jer kako započeti dovoljno *intrigantno* da bi nestrpljivi dnevni čitatelji zaustavili pogled na njoj i nastavili je čitati. Kada "probijem" početnu kritičarsku tremu, nameće mi se nova zamka. Kako kroz dnevnu kritiku koja ne želi biti sveobuhvatna već *sažeta* i *informativna*, kratko popisati osnovne karakteristike djela, kako *argumentirano*, a jasno naglasiti neke *inovacije* u odnosu na dosadašnju poetiku autora, kako to sve upakirati u primjerenu *teorijsku analitičnost*, te kako navesti publiku da prihvatiti kritikom ocrtane *vrijednosne koordinate* i *posebnost* upravo prikazanog djela.

Dnevna kritika za razliku od ostalih tipova književne kritike, mora biti u trendu, mora prva dati informaciju o djelu inicijalno temeljenu na intuitivnom predosjećaju, upravo u njoj dominira eksplicitna subjektivnost kritičara.

Naime, kada i sama iz mnoštva knjiga u izlozima i na web-stranicama bez neke pretjerane uzročno-posljedične veze izaberem upravo TU knjigu, tješim se najčešće iluzijom o vlastitoj sistematičnosti, a privukla mu je zanimljiva naslovnica ili strašno zavodljiv naslov. Ili je pak pri mom izboru presudilo ime autora o kojemu već vodim virtualni kritički dnevnik čitanja pa bi bilo dobro pročitati i OVU njegovu knjigu. Namjera dnevne kritike je čitateljima pomoći pri izboru knjiga za čitanje, navesti ih na prepoznavanje njihovih vlastitih osjećaja u/prema literaturi. Jer upravo dnevna kritika ima onaj *prikriveni eros* koji se gomila u kritičarevoj težnji za racionalizacijom koja mu se "otima", koja će se obično, kako se pisanje kritike primiče kraju, ipak prepusti pisanju o osobnim utiscima, osobnim zapažanjima i ponekad vrlo intimnim asocijacijama. Pisana kao prva reakcija u točno određenom trenutku, odmah po objavljivanju knjige, ona sudjeluje u oblikovanju šireg konteksta vrednovanja literarne produkcije.

Jedno je ipak sigurno. Književna kritika u dnevnim novinama je u isto vrijeme neophodan katalizator kulturnih procesa kao i mjesto selekcije duhovnih i estetskih vrijednosti. Preko njih se može uspostaviti dijalog s drugim oblicima mišljenja iniciranim stanjem u književnom životu kojim je i sama dnevna kritika uslovljena.

Kroz nekoliko sljedećih kratkih kritičkih rezova napisat ću nešto o naslovima zbirki priča koje su se pojavile u prostoru hrvatske književnosti u razdoblju od 2004. do 2006. godine. Posebice ću u ovom uvodu istaknuti dva autora, Denisa Lalića i Olju Savičević Ivančević. Njihove su knjige recepcijski prepoznate, a zasigurno će upravo one označiti i novo poglavlje hrvatske kratkopričačke prakse.

Denis Lalić (pravim imenom Vlado Bulić koji se pseudonimom Denis Lalić koristi samo u virtulanom prostoru. U njegovom romanu "Putovanje u srce hrvatskog sna" Denis Lalić je glavni lik) autor je prvoga hrvatskoga bloga (http://www.indeks.hr/pusiona) kao virtualnog prostora iskazivanja mišljenja o recentnim zbivanjima. Njegova kratka virtualna polemična pričanja objavljena su knjizi *Pušiona* (AGM, Zagreb, 2006). U formi kratke priče, pisane obično u prvom licu jednine, ona se čine poput otvorenog prostora u kojemu se osim autora susreću i komentari mnogih neimenovanih osoba koji se često pretvaraju u svjetonazorske ratove. Blog Denisa Lalića komentar je i hrvatskoga političkog života i recentnih događaja na političkoj sceni, ali i u kulturološki različitim prostorima (posebice zanimljivi komentari odnosa provincije i metropole). Kada se blogovi pretoče u knjigu granica između zbilje i fikcije postaje jedva primjetna. Čini se kako je upravo blog najradikalnije približio javno i intimno. Blog priče iz knjige Daria Rukavine *Buddha u supermarketu* (Naklada Ljevak, Zagreb, 2006) zaustavljene su primarno u prostoru socijalnog komentara i recepcijski su isto tako poprilično zamijećene.

Spličanka Olja Savičević Ivančević piše književnu i kazališnu kritiku, eseje, novinske članke i kolumne, tekstove za glazbu, uređuje studentske časopise i zbornike. Zbirka dvadesetdvije kratke priče "Nasmijati psa" (AGM, Zagreb, 2006) posljedica je pobjede na natječaju novina za kulturu MH "Vijenac" i nakladničke kuće AGM u kojemu je upravo ona prepoznata kao najbolji mladi prozni autor u 2006. godini. Njezine priče od kritike i čitateljske publike prepoznate su kao one koje "svojim šarmom, zrelošću pripovijedanja, jednostavnim ali vrlo izbrušenim stilom naprosto plijene". Autorica je uspijela u njima održati svježinu "naivnog dječjeg pogleda" s jedne strane, ali i oporost, ranjivost, tragičnost ženstva u susretima s intimom, bolešću, svakodnevljem s druge strane. Posebna skoncentriranost na detalj, na upotrebu "prave riječi" ono je što njezinim čitateljima osigurava pravi užitak u tekstu.

Sljedećih desetak kritika zbirki kratkih priča podsjetnik su na carverovsko pitanje – o čemu govorimo kada govorimo o kratkoj priči.

Martina Aničić, "Nebeska košarka", Znanje, Zg, 2004. str.164.

Duhovite, autoironične ženske priče

U nastojanju da popuni pukotine svakodnevne dosade, u stalnom traganju za novim i zanimljivijim, Martina Aničić, autorica nagrađene priče u časopisu "Plima" "Evanđelje po Magdaleni" (1993.), zbirke triju priča o ljubavi "Raspukline" (1995.), televizijskog scenarija "Obiteljska stvar" (1998.), različitih radiodrama, književnih kritika, predavačica na Akademiji dramske umjetnosti i prevoditeljica, odlučila se objelodaniti novu knjigu. I ovoga se puta odlučila za kratku priču kojih se u "Nebeskoj košarci" može pobrojati četrdesetak. Oblik kratke priče, legitimiran svojom fleksibilnošću, intrigantnošću i narativnom zahtjevnošću, pokazuje se kao izvrsan prostor u kojemu lucidan autor može zaintrigirati čitatelje svježinom ideja, uočavanjem prikrivenih izvanjskih detalja, oštrim komentarima, iznenadnim i efektnim završetcima. Upravo to je učinila Martina Aničić koja je fragmente urbane gužve usporila, "dovukla" ih iza zidova pa se preko njih nabacivala ironičnim opaskama ne bi li čitateljima ponudlila uzbudljiv narativni, ulični basket sa svojim osobnim "anđelom". Jer anđeo se Damijel pokazuje kao njezin najbolji prijatelj, kao onaj koji zna slušati, kao najtoplija zaštita od Drugih i same sebe, kao izvrsan partner u dugim, praznim blagdanskim noćima.

Autorica se kroz većinu kratkih priča, a unutar postavljenoga autobiografskog okvira duhovitim, najčešće autoironičnim dosjetkama nastoji othrvati svakodnevnoj ispraznosti, usamljenosti, stereotipnim obavezama, ustaljenim navikama. Ova lucidna promatračica sredine u kojoj živi kroz žensku perspekivu komentira osobne frustracije, potrebu za drugim, tugu, strah, glupost (posebice žensku!), naivnost, sreću. Razgovori s alter-egom, osobnim anđelom, pokazuju se kao jedina moguća ravnoteža koja ima funkciju relativiziranja apsurdnih poslovnih i privatnih diskusija, ispraznih poznanstava, dosadnih uhodnih dnevnih rituala, i nezanimljivih tv-emisija.

Gotovo iz svake priče, više ili manje eksplicitno, prikazana je očajna potreba za nadvladavanjem komunikacijske tišine. Martina Aničić uvodi običnog i nevidljivog sugovornika, uz kojega nastoji kroz protočne, mirne i duhovite rečenice probiti silne "blokade" javnog nepričanja. Kako bi uspjela ući u tuđi, ali i osobni intimni prostor, ne bi li osobnu jedninu nadvladala "nebeskom" dvojinom, ona se služi različtim narativnim strategijama oblikovanja teksta. Diskurzivna različitost priča tako se kreće od onih označenih minimalizmom forme, preko onih natopljenih internetovskom virtualnom komunikacijom toliko potrebnom noćnim usamljenicima, kroz terapeutske dijaloge s filmskim zvijezdama, ili kroz prikazivanje rezultata telefonskih anketa i upitnika. I neke naslovne sintagme to potvrđuju (Riječi; Terapija; Komplimenti i sentimenti; Zamrzavanje odnosa; Telefonska anketa; Jesenska sonata za balkon, anđela i glumca; Čovjek koji mi je pokazao Atlanski ocean; Stavljanje točke; Gubitnici...). Izrazom su ove priče jasne, jednostavne i zabavne.

U većini priča iznenađuje upravo ta autorična ženska intuitivnost zaustavljanja naracije na prepričavanju toliko potrebitih "običnosti" koje devalvirane brzinom SMS komunikacijskih odnosa postaju potisnute i gotovo nikada iskazane. Krećući se uz rub filma "City of Angell", upadajući ponekad u dnevničku bilješke Bridget Jones, Martina Aničić nenametljivo je otvorila još jedan prostor ženskoga teksta u kojemu se borba sa sve naglašenijom egzistencijalnom tjeskobom rješava bez naglih obrata i strasnih izleta. "Nebeskoj košarci" nedostaje možda nešto više eksplicitne energične povokacije. Možda nešto više nagloga ženskoga bunta. Ali možda bi baš upravo tada ona izgubila narativni šarm koji se ogleda u autoričinu izabiru lucidne duhovitosti, urbane autoironije i jednostavnosti kao strategija preživljavanja svakodnevnog.

Miroslav Mićanović, "Trajekt", Meandar, Zagreb, 2004., str. 186.

Briljantne priče o prostorima

Zasigurno je dovoljno otvoriti tri polja na ploči asocijacija na kojima piše časopis "Quorum", naklada MD i suvremeno hrvatsko pjesništvo da bi se konačno rješenje nametnulo samo po sebi. Miroslav Mićanović osim što potpisuje dvije zbirke poezije ("Grad dobrih ljudi"; "Zid i fotografije kraja") suautor je u tri knjige: u knjizi kritičkih čitanja "Četiri dimenzije sumnje", u izboru pjesama za dvojezično izdanje knjige "Nitko ne govori hrvatski" / "No parlare croato" i u grafičko-pjesničkoj mapi "More i prašina". "Trajekt" je njegova prva zbirka kratkih priča nastala kao posljedica dvogodišnjeg pisanja dvoipolkartičnih tekstova za kolumnu "Jednosmjerna ulica" Jutarnjega lista.

U ovom prvom izboru iz kolumnističkih zapisa (drugi je već najavljen na samome kraju knjige), Mićanović pedesetak tekstova okuplja u pet cjelina (Dvije; Pohvala vatri; Vrata mora; Kvart; Tri). Priče su pisane iz pozicije autora u prvome licu jednine, u njima se obično bilježe gotovo nevidljivi dijelovi svakodnevlja koji upravo svojom ritualnom uklopljenošću u ritam vremena ostaju izvan vidljivoga. Mićanović kroz priče najčešće opisuje zbivanje vezano uz različite prostore kroz koje sam u jednome trenutku prolazi. Pri tome nije riječ samo o prolaženju izvanjskim prostorima već i tematiziranju osobnih lutanja privatnim i intimnim. U "Trajektu" se otkrivaju zanimljiva mikrohistorijska zapažanja koja prikazuju različite društvene i kulturološke mijene, trenutke, dileme. Moguće je, dakle, kroz Mićanovićeve priče prepoznati energiju koja proizvodi svakodnevlje. Teme o kojima piše tipične su upravo za uočavanje mikrohistorijskih tragova kronopa kao što su obitelj, stanovanje, djetinjstvo, slobodno vrijeme, bolest, putovanje, smrt, žudnja, osobna razmišljanja i književne asocijacije. U njima se autor prepoznaje kao štovatelj moralnih vrijednosti (neki će zlobnici vjerojatno reći tradicionalist), ali njegova osobna spisateljska energija trajanja obnoviteljski

genotekst vrlo često veže uz biblijske arhetipske motive (kao što je to u pričama "Pohvala vatri" i "Stara mama").

Preko urbanih tematskih prostora Mićanović je recentnu kulturu življenja prikazao kao antropološku posljedicu osobne "simboličke stvarnosti". Tako shvaćena kultura prostora u kojima se subjekt nalazi zanimljiva je autorska komunikacija s nizom znakova i normi. Prostori su to Slavonije, Gunje, mora i Komiže, Malte i Opuzena, Zagreba i kvarta u kojemu autor stanuje. U pričama koje svjedoče o čestim promjenama prostora, riječ je o odsutnim prolaženjima kroz njih, ali i o bliskim intimističkim zapisima vezanim uz osobno traganje, osobnu žudnju i povremenu prazninu. Ritam privatnoga vremena okupljen je oko rečenica koje se u njima ponavljaju više puta ukazujući na autorovu svijest o prolaznom i nužno iznovljenom kretanju svakodnevljem, o "uzaludnoj i radosnoj energiji" trajanja, o cikličkim šetnjama javnim i privatnim, uz prolaznost i strepnju, uz osamljenost.

Posebnost je ovih priča što je, premda pisane za dnevnu novinu, autor disciplinirano uspio održati zavidan stupanj njihove literanosti. U pričama Mićanović ne odustaje od složenih i fino iznijansiranih opisnih rečenica. Stilska dotjerenost naracije odražava se kroz složene rečenice, kroz opise atmosfere izabranoga trenutka ali i u autorovoj zamjetnoj sklonosti otvaranju prostora za priču "besmislenim detaljima" kao što su cijene dječjih majica, lovačkih pribora, ženskog rublja. Fluid koji se prepoznaje u Mićanovićevim pričama prostor je preko kojega se o one čitaju kao izrazito intiman tekst. U njima se tuđa iskustva prizvode kao osobna, a izražajnom sofisticiranom blagošću autor odustaje od pomodnih, često puta agresivnih i vulgarizmima natopljenih priča.

Upravo zbog toga za Miroslava Mićanovića može se reći da je jedan od rijetkih autora koji je uspio održati spisateljsku strast za pronalaženjem osobnoga zadovoljstva u tekstu, ali i briljantni literarni osjet za narativno "seciranje" vidljivoga.

Ivana Sajko, "Žena – bomba", Meandar, Zagreb, 2004., str. 129.

Konkretan autorski pečat

Dobitnica nekoliko nagrada za dramsku književnost, Ivana Sajko, autorica knjige "Smaknuta lica – četiri drame o optimizmu" (2001) odlučila se na objedinjavanje i objelodanjivanje tri već poznata (mono)dramska teksta: "Arhetip Medeja – *monolog za ženu koja ponekad govori*" (2000), "Žena – bomba – *monolog u kojem sudjeluju žena-bomba*, *bezimeni političar, njegovi tjelohranitelji i ljubavnica, bog i zbor anđela, jedan crv*, *Mona Lisa Leonarda da Vincija, dvadeset mojih prijatelja, moja majka i ja*" (2003) i "Europa - *monolog za majku Courage i njezinu djecu*" (2004), u jednoj knjizi.

Njezinu zbirku monologa "Žena-bomba" moguće je čitati i kao svojevrsan oblik tematski povezanih kratkih priča napisanih u prvome licu jednine. Monologe Ivane Sajko karakterizira konkretno, sažeto i tvrdo detektiranje arhetipskih motiva koji će biti povod za priče iz pozicije suvremenoga ženskoga subjekta osviještenog i jasnoga svjetonazora, precizne ideološke angažiranosti i isfiltriranih stavova u odnosu na temu. Teme o kojima piše nisu nove, kroz njih autorica analizira već "ovjerene" stavove, provjerava mogućnost kristaliziranja osobnoga identiteta u kaosu urbanih i socijalnih problema, ona nameće pogled prema otuđenom odnosu u obitelji, prema zamkama europske kontekstualizacije, prema oporosti tranzicijske svakodnevnosti. Ona osobno pokreće potragu za identitetom "nikoga i nekoga drugoga". Analitički okvir ova tri monologa može se svesti na kritiku dominantnih civilizacijskih fenomena – medijskoga, potrošačkoga i ideološkog. "Žena-bomba" knjiga je analitičkoga promišljanja u kojoj autorica karakterističnom monološkom tehnikom vrlo često postavlja sama sebi pitanja, nudi na njih odgovore, ukazuje na nastale probleme ukoliko se prihvati ponuđena opcija preživljavanja. Pripovjedačica u monolozima je vrlo često ironična i cinična, autorica je na nekim mjestima autoironična, depresivna i kritična. Socijalna osjetljivost autorice posebice dolazi do izražaja u drugom, najdužem monologu u kojemu se uspostavlja eksplicitni autobiografski sporazum s čitateljima uvođenjem autoričina prezimena. Iznenađuje način na koji Ivana Sajko, svojevrsan osobni apel u borbi protiv terorizma preoblikuje u ozbiljan, energičan, slojevit i zahtjevan, teatrološki zanimljiv tekst.

U sva tri monologa se prepoznaje jasna kritika jednostavnog ženskoga pristajanja na patrijahalnu konvenciju, kao i kritika sveopće šutnje i mirenja sa zatečenim i uhodanim stereotipima, nezainteresiranosti i inercije, kritika općeprihvaćanog banalnog sentimentalizma. Ovi su monolozi cinička gesta protiv "modernog, imućnog i kaloričnog" mentaliteta. I sve uz bučan komentar koji se doima kao repanje razmetnute "djece Europe".

Na nekim se mjestima diskurs čini neprohodnim i zamornim, posebice ako se želi u dahu čitati sva tri monologa. Međutim, ovo je knjiga za spore, pažljive čitatelje koji ne žele štivo za jednokratnu upotrebu. Jer Ivana Sajko od jednostavnih, naizgled beskonfliktnih situacija kroz prvo lice jednine razotkriva nagomilani talog sjećanja, žudnje, tegobe i tjeskobe, potisnutosti, ljubavi, istine i laži, podrške i poslušnosti, frustracije izazvane rodnim, nacionalnim ili moralnim identitetom. Upravo takav slojevit, hermetičan i višeznačan diskurs privilegij je Ivane Sajko koji je izdvaja iz lakočitljive, "chicklit-literature". Čitanjem ova tri molonoga stječe se dojam da Ivana Sajko ima još niz pripremljenih odgovora koji se "kuhaju" u njezinoj intimi jer ovo trbuhozborenje otvorilo je prostor još oporijim, težim i eksplicitnijim temama o kojima vrijedi i u dijaloškoj formi progovoriti. Njezini tekstovi ostavljaju konkretan autorski pečat koji udovoljava zahtijevima postmodernih tekstova kojima je stvarni cilj otkriti i predstaviti riječima ono što

ne privlači pozornosti na prvi pogled. Ovi tekstovi stoga i nastoje projicirati buku u kontekstu u kojemu "nitko ništa ne čuje".

Edo Popović, "Plesačica iz Blue Bara", Meandar, 2004., str. 100.

Ironična skica za portret hrvatske stvarnosti

Kultnog quorumovog kratkopričača, Edu Popovića čita se s pažnjom već gotovo dva desetljeća. Njegov "Ponoćno boogie" (1987) recepcijski je ovjeren kao svojevrsni eksperiment montaže različitih detalja urbanoga pejzaža u kojemu se narativni subjekt uz pivo i glazbu nastojao ustaviti, smiriti i samoidentificirati. Sklonost narativiziranju sažetih impresija prostora u kojima se trenutno nalazi, Popović je od spomenute zbirke priča razvio i u ostalim knjigama. Kroz tematiziranje različitih gradskih mozaika (od Zagreba do Graza), kvartova, ulica i osoba (San žutih zmija (2000), Kameni pas (2001), Koncert za tequilu i apaurin (2002), Izlaz Zagreb jug (2003)), Popović kao jedan od rijetkih *quorumaša* ostaje dosljedan prikazivanju oporosti života u gradu. Poput svojih likova i on sam usprkos svemu pronalazi u njemu jedinu, iako samozatajnu, formulu preživljavanja. Postupnim razotkrivanjem toga kolektivnog prostora on nastoji pronaći mjesto u kojemu će njegovi junaci moći prepoznati i svoj identitet. Poseban je Popovićev ironijski kut promatranja utjecaja medija na senzibilitet svakodnevlja koji na dnu stranice ostavljaju blagu nihilističku iluziju "prave istine" i bolje budućnosti. Obično je pri tome riječ, kao i u kratkoj prozi "Plesačica iz Blue Bara", o rubnim sudbinama koje svojom pozicijom na društvenoj ljestvici legitimiraju marginalnost pravde i istine. Ulazi Popovićev pripovjedač u kvartovske birtije, rubne egzistencije kao što su one vezane uz ukrajinski djevojački internetski san o Hrvatskoj kao obećanoj zemlji koji se vrlo brzo pretvara u otvorenu porno javnost. Mafijaši obučeni u gospodska odjela, nervozni i neurotični marginalizirani novinari željni žutih priča, policajci skloni nemoralnim ponudama, dolutala postratna gospoda i generali, narkomani, kurve i noćne plesačice, socijalni je milleu koji se susreće u ovoj krimi priči koja pokušava rasplesti "smrt u veceu". Popović je uz njezin rub utisnuo i provokativnu skicu za moguću veću priču o potrošenim emocionalnostima u kojima se zrcali nemoć i rezignacija hrvatske svakodnevice. Kao vrlo vješt naratolog, on na nekoliko mjesta u tekstu uspostavlja otvorenu citatnu relaciju s "Koncertom za tequilu i apaurin" navođenjem imena prepoznatih u obje knjige (Ožujski zec – druker; Gušter – novinar; Folo – policajac) kao i eksplicitnim, gotovo marketiškim obraćanjem čitatelju kojim ga upućuje na njezino obavezno i neophodno čitanje. Komunikacija među likovima doima se kao background novinskim člancima s dna crne kronike, a marginalnost dijaloga bez želje za funkcionalnošću i opravdanošću nekih situacija u "Plesačici" ukazuje na pripovjedačevu težnju prema rušenju onih konvencija u kojima sve ne može

postati literaturom. Skeniranjem marginalnog dijela hrvatske stvarnosti, Popović ne pravi razliku između literature i zbilje već u tekst prepisuje pažljivo izabrane fragmente iz publicističke faktografije ne bi li crnohumornim tonom i ciničkim opaskama uzburkao inertnost i nezainteresiranost recepcijske mase. Mikrosvijet kojim se bavi sastavljen je od osoba čiji se odnosi temelje na površinskim vezama koje se stvaraju u trenucima kada njihov socijalni okvir postane izložen krizama. Likovi i sukobi među njima prikazani su jednodimenzionalno, među njima se ne razvijaju ni izvanjski ni unutarnji odnosi. "Plesačica iz Blue Bara" razlomljena je kroz dvadeset i jednu narativnu skicu, ona nema krutu fabularnu organizaciju, a većina konflikata svedena je na opisni minimum. Zastupljen je socijalni oblik evazije, pojedini prozori uglavnom su bez konteksta i prostorno-vremenskih koordinata. Budući pripada generaciji, kako je to primjetio Branko Maleš, koju je ulica natjerala da piše, Popović je još jednom oblikovao vjerojatni urbani krug koji nastoji u tekst uliti elemente onih vjerodostojnih tragova koji se ne podudaraju s vladajućom makrokulturom.

Miljenko Jergović, "Inšallah Madona, inšallah", Durieux, Zagreb, 2004., str. 585.

Proza za pozu

Nakon romana "Dvori od oraha" (2003.), Miljenko se Jergović ponovno vratio svojoj omiljenoj književnoj vrsti, pripovjetci, objavivši zbirku devetnaest što dužih što kraćih priča "Inšallah Madona, inšallah" ("Ako Bog da, Gospo, ako Bog da").

Većina priča genotekst pronalazi u bosanskim gradskim ljubavnim pjesmama, sevdalinkama, tri su nastale na tragu dalmatinskih klapskih pjesama (priče Misir; Jid; Lepant), a jedna, Tespih, "poseban je slučaj: srpska borbena pjesma "Nizozemski rastanak" devedesetih godina prošloga stoljeća bosanskim tekstom je preoblikovana u sevdalinski "Šehidski rastanak"", ali njezina nedovoljna ekspresivnost potaknula je Jergovića da je "ovom pričom vrati na početak". Priča Tespih objelodanjena je i u zbirci "Rabija i sedam meleka", a prije nekoliko mjeseci knjiga "Inšallah Madona, inšallah" objavljena je u istoj biblioteci sarajevskih "Dana".

Jergoviću nije bila namjera pisati o pjesmama, nije mu bila želja otkrivati posljedicu koje one imaju na slušatelje/čitatelje, već ga je, kako autopoetički u Napomeni ističe, zanimao uzrok, poticaj, događajni povod, neko osobno iskustvo koje je bilo predtekstom za stihove (sevdalinki poput "Okreni se niz đul bašću" ili "Bosa Mara Bosnu pregazila") koji će oblikovati pjesme u čijem će se sadržaju prepoznavati i identificirati različite kolektivne emocije.

Autor je priče nastojao vezivati uz gotovo pet stoljetnu urbanu tradiciju prostora (Sarajevo, Tuzla, Mostar, Zadar, Šibenik, Primošten, Hvar, Zagreb) koji je profilirao određeni duhovni i kulturni identitet. Isprepliću ći različite tradicije bosanske i dalmatinske mikroregije, Jergović naglašava kako su dva slična, ali i različita pjevanja postala amblemom njihovih stanovnika. Upravo zbog toga većina se priča ne iscrpljuje samo na motivu ljubavi, već i drugi arhetipski motivi poput osamljenosti, gubitka dragoga bića, patnje, rata, zatočeništva, odlaska od kuće, postaju povod pripovijedanju koje obično završava tragično. Autor se u silnom nastojanju da prenese na čitatelje duh vremena u kojemu se događaj zbio, nastojeći prodrijeti u unutrašnjost pojedinoga lika, na nekim mjestima pripovjedački gotovo izgubio u pretapanjima narodnih istina sa čudesnim zbivanjima u prirodi (Zulum), u prepletanju gotovo dokumentarnoga pripovijedanja s tonom legendi i usmenih kazivanja. I da se nisu objavile sve priče na tu temu napisane, da se napravio autorski pa potom i urednički izbor, dobili bismo upola tanju, ali znatno bolju zbirku priča. Ipak mora se priznati vrhunska stilska razina nekih priča (posebice Jilduz, pa potom Gurbet i Asag). Jergović u njima od zanimljive inicijalne ideje kreće u postupnu njezinu literarnu materijalizaciju pogođenim prikazivanjem bosanskoga mentaliteta i prepoznatljive ambijetalnosti. Izuzetnim rečenicama natopljenim životnim detaljima i istinama bez pretjeranoga afektiranja, autor prodire ravno u čitateljevu utrubu.

Zaista je šteta što takva nije većina priča. Naime, Jergović se često, posebice u dužim pričama, autoritarno nameće kao poznavatelj povijesnih mijena i iskustava različitih naroda i vjera (Jid, Idžitihad) koje se susreću na prostorima Bosne, njegovo inzistiranje na prepletanju različitih sudbina i različitih prostora naraciju često puta izbacuje iz zadanoga okvira (Lepant), digresivni pomaci često su puta nedovoljno motivirani, najčešće su čak predugački, a uzročno-posljedične veze događaja i sudbina sa citiranim stihovima genotekstne pjesme čine se namješteni i isforsiranim (Jatrib; Mejtaš). Ženskim likovima isključivo je namijenjena tragična sudbina (Teman) dok su pripovjedačevi komentari na račun žene, možda jer su posljedica kronotopa koji se opisuje, konzervativni i izrazito patrijahalni.

Upravo spomenuto prenaglašavanje povezanosti specifičnih glazbenih formi sa oblikovanjem tradicije regionalnog identiteta neke Jergovićeve priče pretvara u nategnute i pozerske. Naime, u njima autor zauzima poziciju bosanskoga sveznadara (iako se knjiga G. Samardžića "Šumski duh" kao i priče Muharema Bazdulja doimaju "bosanski" snažnijima i uvjerljivijima) koja ga stavlja u kontekst onih pisaca kojima je cilj omasovljenje različitih lokalnih tradicija bez obzira na "civilizacijsko iskustvo" svake od njih. Iz pozicije autora egzistencijalno vezanog uz hrvatski književni prostor, Jergović se u ovim pričama silno trudio biti prvi među jednakima koji razumije duh i dah bosanske baštine. Ako i jest tomu tako, ako se željelo osobnu nataloženu životnu i literaturnu filozifičnost prenijeti na hrvatske čitatelje onda je barem sam autor kod urednika trebao inzistirati na rječniku turcizma kojima su priče natopljene. Jer čitateljima kojega

govornoga prostora se ovom zbirkom autor obraća, je li ipak, kako je to napisao jedan kritičar, "Jergovićev idealni čitatelj Bosanac"? Ili je možda česta neupućenost hrvatskoga čitatelja u značenje pojedinih riječi još jedan prilog željenoj pozi narodnoga bosanskoga poslanika za Hrvatsku?

Stanko Andrić,"Simurg", Durieux, Zagreb, 2005., str. 122.

Nedovršeni zavičajni projekt

Rijetko koje književno djelo hrvatskog autora svoju sudbinu otpočne u Beču. Upravo stoga se čini zanimljivim naglasiti kako su prvi dio "Simurga", šeste knjige Stanka Andrića, imali prilike prvi pročitati austrijski čitatelji, dok su ga hrvatski prvotno čitali na stranicama časopisa (Republika, Quorum).

"Simurg" je ambijentalna autobiografija, okvir unutar kojega autor pripovijeda o svojem životu u Slavoniji razdoblje je od ranog spoznavanja svijeta pa sve do gimnazijskih dana. Inicijaciju za narativno oblikovanje sebe sama kroz tekst, Andrić pronalazi u prostoru kojemu generacijama pripada njegova obitelj. Osobna potreba dokumentiranja egzistencijalnih istina koje su bile presudne u razvitku njegova senzibiliteta (od užitka u ravnici do čitanja knjiga iz bakine, očeve ili župnikove biblioteke) u "Simurgu" se prepoznaju kao spoj dvije autorske dimenzije – one historiografa i one književnika.

Autoru u prvome dijelu "Simurga" polazi za rukom različite slike iz života na slavonskom selu povezati u ritmičnu, stilski dojmljivu, gotovo lirski melodičnu specifičnim ravničarskim mirnim fluidom, natopljenu cjelinu. I ne samo to – Andrić je šokačkim sokacima uspio udahnuti vjetar "ravno s Balatona" utiskujući u njih širi europski šarm sluteći kako će tek tada čitava "arheologija preživjelih olupina iz prošlosti" izići iz anonimnosti.

Bez obzira što je riječ o prozi koja se sastoji od dvanaest dijelova čini se kako sedmo poglavlje označava početak drugoga polidiskurzivnog dijela "Simurga". Na tome mjestu poziciju pripovjedača preuzimaju drugi glasovi (npr. posebno je zanimljiva galicijska pradjedova pustolovina prenijeta s audio kazete u tekst), tada "Simurg" postaje svojevrsni autorski "work in progress" pisan u potpuno drugom ritmu sa čestim izletima u povjesničarska esejiziranja uz nagle prelaske pripovjedača iz prvoga lica jednine u množinu, s brojim citatima. Drugi je dio stoga i izgubio onu andrićevsku "osjetljivost za riječi", onu dojmljivu atmosferu Slavonije s početka.

Neosporna je činjenica da je Andrić nakon što je objasnio naslov romana ukazavši kako je Simurg "neka vrsta zrcala" jer svi koji vide tu čudotvornu pticu, tog ptičjeg kralja, ustvari vide sebe sama, ponudio čitateljima ključ za čitanje. Naime, naslovno alephovsko mjesto otvara mogućnost pristupanja tekstu kao refleksiji

autora u kojemu se održavaju individualna iskustva sa, citatnim relacijama naznačenim, iskustvima drugih. Naslovna metafora upućuje i na cijeli semantički spektar antropološke Slavonije koji Andrić kroz "Simurg" nastoji obuhvatiti.

Piše on s prizvukom nostalgije, čežnje i ljubavi za slavonsku provinciju u koju ga vraćaju odjeci sjećanja, riječi sa osobnih književnih i povijesnih traganja. Različiti kršćanski, paganski i filozofski motivi simboličnošću ili alegoričnošću projiciraju se isprva na sociološku, a potom i na intimno-emotivnu razinu Andrićeva pripovjedanja. Pripovjedač kao biće koje je antropološki ukorijenjeno u anonimni kolektivitet slavonskih Šokaca modelira se na često puta biblijski uzvišen, retoričan, na nekim mjestima i blago patetičan način.

Ako je "Simurg" ambijentalna autobiografija (može se za Pavličićev "Šapudl" napisati isto) onda autor, pripovjedač i lik, bez obzira što su izbjegli tipičnom autobiografskom sporazumu o identičnosti, osobnu realizaciju pronalaze upravo u prostoru. Nadalje, impresija provincijom u širem smislu te riječi u "Simurg" utiskuje i odraz slavonskog historiografskog toposa kao i pripadajuću duhovnu baštinu.

Otvoreni kraj, namjerno ostavljeni rezovi u naraciji, djelomično naslućene teme čije se dubine još kriju ispod vanjske površine slavonskog potonulog svijeta, autorski priznata nedovršenost "Simurga", upućuje na činjenicu kako će se Andrić još vraćati u prostore ovog, posve osobnog, zavičajnog projekta.

Krešimir Mićanović, "Treba se kretati", Naklada MD, Zagreb, 2005., str. 145.

Ispisivanje prostora

Nakon knjiga "Dok prelazim asfalt" (1988) i "Vrtlar" (1994), Krešimir Mićanović potpisuje zbirku priča "Treba se kretati" (2005). I u njoj slijedi osobnu poetiku slaganja dijelova urbanoga pejzaža kojim prolaze osobe različitih bioritmova čija se individualna krhkost iznova ustustavljuje u naizgled nevezanim razgovorima, slučajnim asocijacijama, neobaveznim susretima.

"Treba se kretati" montaža je pedesetak krhotina gradskoga teksta centripetalno prikupljenih u šest kratkih priča. Sve se one kreću oko onog famoznog pitanja egzistencijalne (ne)mogućnosti nadvladavanja stereotipa koji se nameće subjektu kada prolazi prostorom svoje primarne pripadnosti.

Pripovjedačevo kretanje različitim prostorima, fragmentarno bilježenje zbivanja, radnji i stanja zatečeg u gradskom, socijalnom, privatnom, intimnom i virtualnom prostoru otvara mogućnost susretanja i "bučne" komunikacije među likovima kroz koju se otkrivaju različita zbivanja između zidova stanova. Na tim se mjestima u naraciju obično uvodi usporavajuća recepcijska zamka – gomilanje

opisne fragmentacije iskustava s kojima se likovi susreću. Takvim postupkom priče postaju mikročipovi kojima se može nadomjestiti dominantni nedostatak kulturne retorike u širem civilizacijskom milleu. Registriranjem različitih amblema svakodnevne egzistencijalne rutine (ručkovi, rođendani, prisluškivanja) razotkrivaju se društveni identiteti koji projiciraju "iluziju neprozirnosti" teksta/prostora u većini priča ove zbirke.

Mićanovićev pripovjedač krenuo je dakle iz naizgled jednostavne egzistencijalne simbioze života u dvoje iz priče "U muškom i ženskom društvu" kroz "Tramvajske razgovore" u istraživanje i ispisivanje granica prostora teksta i jezika. Autor to čini u maniri probranih carverovskih kratkih rezova koristeći se više-manje prepoznatljivim ironično-ludističkim citatnim asocijacijama, zasigurno dobro natopljenim i pažljivo probranim višestruko složenim rečenicama. Upravo se uslijed dominacije glagola u njima, kao i zbog silnoga nabrajanja i gomilanja značenja Mićanovićeve sintagme čine poput namjerno izazvanih naratoloških kratkih spojeva sa čitateljskom percepcijom ovih priča.

To se posebno prepoznaje u onim pričama koje su montirane od manjih kratkih asocijacija kao što su "Liftom" (koju čine asocijacije Soba, Brat, Holandez, Zec Valillant, Lift, Iznenadni ručak, Copycard, Žlica), potom priče "Aids aid", "Noć i dan kada smo obranili republiku" i "Zajednička soba" čiju cjelinu oblikuje čak petnaest asocijativnih slika. Mićanović kroz naizgled nepovezane dijaloge, kalamljenjem različitih životnih istina i preslagivanjem istih, propituje još jedan prostor – naratološku mogućnost prelaženja kratke priče u romanesknu cjelinu. U njima se autorova spisateljska disciplina slijedi kroz mikrostilske zahvate kojima on pokušava pripovjedača i likove "gurnuti" u prostore urbane neuhvatljivosti i nepredvidljivosti.

Zbirka "Treba se kretati" bljesak je slike Grada čija će jeka odzvanjati u različitom opsegu, s različitom snagom i smislom, ovisno o senzibilitetu njezinih primatelja. Od čitatelja se traži da ove priče ne doživljavaju kao puki objekt ili kao nadomjestak zbilje nego da primarno pojme njihovu specifičnu stvarnost koja se prelijeva i zrcali u urbanom svakodnevlju kojim i sami prolaze.

Julijana Matanović, "Laura nije samo anegdota", Mozaik knjiga, 2005., str. 203.

Emocionalnim iskustvom uronjena u tekst

Gabriel García Márquez je u prvome dijelu svoje trosveščane autobiografije uvodno napisao kako mu se čini da mora što duže živjeti da bi mogao što više pripovijedati. Julijana Matanović mijenja upravo izrečeno mišljenje gradeći svoju književnu poetiku u smjeru – pripovijedati da bih mogla (pre)živjeti. Rijetki su

autori na hrvatskoj književnoj sceni koji toliko vjeruju u čin pisanja, u moć priče (možda Aralica, Fabrio ili Jergović), u priču koja se mora zaslužiti emocijom iz životnoga iskustva, kao što je to autorica bestselera "Zašto sam vam lagala" (1997). Za poduzimanje bilo kakve narativne akcije Julijani Matanović neophodno je iskustvo koje ne podrazumijeva uvijek radnju djelovanja već primarno osjećanja svim osjetilima: očima, ušima i srcem.

U novoj knjizi "Laura nije samo anegdota" nastavlja se pripovijedanje životnih priča unutar tridesetšest, događajima u zbilji potaknutih, asocijacija (Nova knjižara; SMS; Slavonska prasetina na gazdinoj trpezi; Na početku "Daytonske godine"; Neću "ne ću"; Politički diskurs trogodišnje djevojčice; Zašto je moj Rudi uništio mog Tita?; www. kraljeva – sutjeska.com). Upravo su u njima vidljiva autoričina autopoetička "opravdavanja" tipa pisanja koji *lovi žive trenutke*, a koje je inicirano potrebom za "dugim pamćenjem", nemogućnošću "potiskivanja i zamagljivanja" događaja u stvarnosti pred narativnim tekstom jer će se tek na taj način "zbiljske stvari učiniti jasnijima". Svijest o važnosti prve rečenice u pripovijedanju, nužno uspostavljanje citatnih relacija suvremenih zbivanja s onima pročitanim u knjigama koje potpisuju npr. J. E. Tomić, M. Begović, J. Ivakić, J. E. Bušić, V. Desnica, I. Andrić, meandri su preko kojih Julijana Matanović upućuje osobnu, blagu kritiku nekih društvenih, kulturoloških ili političkih događaja iz recentnog vremena.

Srž gotovo svake priče prepoznaje se na onim mjestima koja u drugi plan ubacuju iskazivanje spisateljske individualnosti, osobnosti i želje za originalnošću da bi u prvi izbila inicijalna potreba za narativnom proizvodnjom životnosti.

Osim toga, pričama se diskretno provlače već poznati autoričini motivi iz predhodnih njezinih knjiga (Lijepi običaji; Prvo lice jednine; Kao da smo otac i kći; Krsto i Lucijan) kao što su npr. odlasci i povratci s putovanja po različitim prostorima (hrvatskim, bosanskim, slavonskim, europskim) kao i nostalgična potreba za prikupljanjem osobnih kockica emotivnog identiteta. Vidljiva je u njima gotovo neurotična vjera u emociju i iskustvo koje ona potiče spremajući ga u literaturu (Priča o Lauri; Posveta; Knjiga u štaubšećeru; Literatura kao oružje). Takva uzročno-posljedična povezanost eksplicitna je osim u priči "Parovi" i u priči o prijateljici Nietzchea, Rilkea i Freuda, Lou Andreas Salomi. Ova prva moderna žena, prema mišljenu Anäis Nin, svojom je potrebom za prekoračenjem pravila, običaja i tradicije jasno ukazala na važnost priznavanja uloge ženskoga identiteta u kontekstu kao i u tuđem ili vlastitom tekstu.

Julijana Matanović je upravo ovom pričom potvrdila osobno literarno (i životno) sazrijevanje natopljeno jakim senzibilitetom za stvaranje priča istkanih izvan realnog.

Mnogi će čitatelji stoga s pravom očekivati buduću prozu dužega daha ("Bilješka o piscu" njezin je dosada prvi i jedini roman) jer je svojim tekstovima

ona postigala ono što mnogi "novi" hrvatski pisci nisu. Kreirajući svoj vlastiti utvrđeni svijet, suptilno je mijenjala čitateljevo poimanje onoga što je moguće ili je istina. Njezine se priče gotovo uvijek s dozom dječjeg zaigranog nestašluka obraćaju širokom recepcijskom spektru zamućujući im granice između stvarnoga i onoga što nije.

Oni koji su iz tjedna u tjedan tijekom 2004. godine čitali priče iz zbirke "Laura nije samo anegdota" kao kolumne u *Vjesniku,* zasigurno će priznati kako one mogu biti i dnevnik jednoga razdoblja. Čini se stoga da ovaj privatni dnevnik bez kalendara Julijane Matanović ipak narativno punije, intrigantnije, literarnije i životnije "zvuči" unutar stranica knjige.

Krešimir Pintarić, "Ljubav je sve", Profil, Zagreb, 2005., str.132.

Posveta onome što je lijepo

Kada se pojavila Carverova zbirka "O čemu govorimo kada govorimo o ljubavi" veći broj čitatelja očekivao je priče prepune narativnog lamentiranja o ljubavi. Na dar i užitak dobili su "samo" izvrsnu prozu koja eksplicitno ne spominje lajt motiv naznačen naslovom. Autor je naime ovim pričama postigao željeni efekt – naglasiti prisutnost osjećaja ljubavi u naizgled nevažnim trenucima kao što je npr. pripremanje za odlazak na vikend kod punice ili rasprodaja starih predmeta koji ostaju "nakon ljubavi".

U novoj knjizi Krešimira Pintarića "Ljubav je sve" čita se sličan narativni sudar intimnog i globalnog, ljubavi i načina ostvarenja ljubavi kakvu žive jedan muškarac i jedna žena. Čini se stoga da je ovdje riječ o posve osobnom konceptu kojim Pintarić prikazuje nevidljive granice osobitog emotivnog stanja koje u općem kontekstu devalvacije osjećajnosti nalikuje endemskom. Ovih sedamnaest izvrsno posloženih priča koje otvaraju stihovi Wislawe Szymborske "Sretna ljubav", a zaključuju Tomaža Šalamuna čine narativnu cjelinu koja tematizira ljubav kakvu pripovjedač i njegova sustanarka/Žena žive iz dana u dan. Pintarićevo iskustvo pisanja poezije (Tour de force; Divovski koraci; Commedia), proze (Rebeka mrzi kada kokoši trče bez glave) i elektroničnih knjiga (Tour de force; Commedia; Divovski koraci) u ovoj je knjizi poslužilo kao zanimljiv autorski poticaj kojim se može uspostaviti ravnoteža između sažetosti jezika i dubine osjećaja, između naracije i opisa, dijaloga i unutarnjih monologa. Jer upravo je pjesnička jezgrovitost bliža kratkim pričama nego li romanu, a "Ljubav je sve" zasigurno se može čitati kao vrlo uspješna zbirka takvog ljubavnog govora.

Pintarić se zaista potrudio približiti atmosferu zdrave simbioze u kojoj parovi nisu 'slijepljeni' već pripadaju jedno drugome ma gdje se koji od njih u nekome trenutku nalazio i o čemu tada razmišljao. To znači da neke priče o

vezi dvoje partnera tematiziraju njihove individualne želje koje ih približavaju (Nevini smo dok sanjamo?; Moj omiljeni mali rudar), dok ih ponekad upravo one i udaljavaju (Kome trebaju manekenke?; Ponekad mislim da me vara; Teški problemi srednje klase). Naracija se najčešće temelji na autorovom dobrom osjećaju za dijalog, dok se ritam nekih od priča održava prepričavanjem svakodnevnih banalnosti o kojima se čovjeku obično šuti ili se o njima on sam ne usuđuju pričati drugima.

Nije ovdje riječ o kič-instant pričama u kojima je autor svojevrsni voajer opsjednut pogledom na život svojih likova želeći preko dominantnoga pripovjedača u prvome licu čitateljima ponuditi recept za "sretnu vezu". U njima se primarno prikazuje atmosfera prostora u kojemu egzistira dvoje emotivno i tjelesno bliskih individua. No ipak najveća je i neosporna kvaliteta i draž ove knjige u iznimnom stilskom minimalizmu kojim autor pažljivo osluškuje nježne šapate Njega i Nje ne zanemarujući pri tome niti jedan aspekt njihova intimnog proživljavanja. Zapanjuje Pintarićeva izoštrenost detaljističkog opisa dok se istovremeno ne prepušta digresivnim odmacima prema nužnom oživljavanju konteksta nekih zbivanja. Svako od sedamnaest poglavlja Pintarićeva ljubavnog govora tematski je zaokruženo bez obzira obrađuje li se npr. nježan osjećaj ili duhovito seciraju mane i vrline pripovjedačeve sustanarke/Žene dok su najzanimljivija ona u kojima se priziva u sjećanje vrijeme nakon svađa ili seksa.

Iz tog razloga ova se knjiga može se čitati i kao posveta onome što je lijepo "onome što će čovjeku dati snage da preživi sva sranja".

Senko Karuza, "Vodič po otoku", Naklada MD, Zagreb, 2005., str. 126

Sjajne topoanalize

Pravi je užitak u ovim vrelim danima naići na knjigu koja svojom svježinom, duhovitošću, sofisticiranom ironijom i "pisanjem na dah" uspjeva održati čitateljsku pozornost. Rijetke su i knjige koje zrače zadovoljstvom pripovjedača koji može zamisliti "toliko različitih stvari skrivenih u zrncu prašine", otkrivši kako "samoća i nakupljena šutnja progovoraju jezikom bolje od bilo čega" te koji ne mora "štalu pretvoriti u apartman". Jedna od takvih knjiga je zasigurno zbirka kratkih zapisa "Vodič po otoku" Senka Karuze.

Važno je još uvodno pripomenuti kako autor zadovoljstvo osim u pisanju kratkih priča (za *Polet*, *Studentski list, Rival*, a objavio je i knjige *Busbuskalai*,1997; *Ima li života prije smrti*, 2005; *Tri krokodila* (s B. Čegecom i M. Mićanovićem), 2005) pronalazi i u kuhanju na različitim festivalima i jedrenjima. Karuza je i osnivač neformalnog Multimedijalnog mobilnog centra za istraživanje alternativnih oblika preživljavanja na malim i pučinskim otocima.

Prvotno objavljivane na stranicama *Slobodne Dalmacije,* pedesetak minijatura iz "Vodiča po otoku" kondenziraju atmosferu jednog posve specifičnog života na neimenovanom otoku koji je uspio odoljeti većini stereotipa brze svakodnevice. Naime, mjesto radnje svih priča je onaj dio otoka koji svojom prostornom izolacijom kao i oslabljenim djelovanjem povijesnih, ideoloških i inih procesa omogućava stanovnicima i ostale slobode u odnosu na onu dominantu u kopnenom prostoru. Karuza je pozornost u "Vodiču" zaustavio upravo na tim "oslobađajućim" mjestima otočke ezgistencije, na mjestima prednosti koja određuju poseban životni ritam. Dakle, *vodič* nije napisan da bi poetički baštinio širi kontekst otočke proze kakvu pišu Ferić, Baretić ili Štiks jer pripovjedač iz pozicije prvoga lica množine jasno daje do znanja kako je njegov pogled na otok onaj iznutra. On se može čitati i kao sublimat iskustva mnogih otočana koji su u njegovoj mirnoći proboravili duže vrijeme (neki i cijeli život).

Iz priče u priču mijenja se samo pripovjedačeva energija i pozicija od one dječje, razigrane kada je riječ o asocijacijama na djetinjstvo preko opisa ugodne lijenosti i uhodanosti svakodnevnih rituala do ironične spram onih koji na otok pristižu i ubrzo odlaze. Svaka prozna minijatura iskrena je emocija prema prostoru koji je pomno i potanko opisan. Prikazani se prizori pred čitateljskim okom razotkrivaju i slažu strpljivo oblikovanom diskurzivnu dovitljivošću.

Pišući o nevidljivostima za brzo oko turista ili rođaka koji se usputno dolaze odmoriti u pokoji "mirni" apartman, pripovjedač se odvaja od svijeta približavajući se na taj način još više sebi i otoku. U pričama se razjašnjavaju brojni intimni pripovjedačevi prostori utkani u niz detalja koji čine otočku svakodnevicu. Ove su Karuzine topoanalize napisane pitko i jednostavno, premda se doimaju umirujućim one ipak zahvaljujući specifičnom jeziku i zaključnim dosjetkama autora, ne uspavljuju. Prihvate li se kao svjedočanstvo iskusnog poznavatelja života na otoku, one postaju sjajnim vodičem u otkrivanju često puta krhkih i nestalnih prostora koji su prepuni dubinskog titranja. U njegovim se tišinama i samoći pronalaze oni tragovi koje civilizacijska brzina briše. Riječ je ponajprije o ljudskom vremenu, govoru, ljudskom biću samom.

Upravo su stoga priče o otočkom ritmu vremena i ljudima u njemu ("Ponistra", "Redikul", "Veja", "Amerika"), o tajnama otočkih delicija (brujetu, noninoj "maništri na pomedore", gradelama, formuli za poseban okus mramornog kolača tete Kate), o prirodnim ugodama koje odišu kozmičnošću ("Škoj", "Brod") skupljene u jednu cjelinu. Uz njih se treba opustiti i prepustiti se užitcima koje nude mali, još uvijek nedirnuti prostori. Karuzin je pripovjedač prepoznao otočke nevidljivosti u vidljivom (poput Calvina ili Matvejevića) upućujući pri tome pozornost na sasvim obična mjesta koja su pravo na priču o sebi osigurala svojom svakodnevnošću i samim time neprimjetnošću. A čitatelji će se otkrivajući ih osjećati "oslobođeni od svega što moraju"!

Simo Mraović, "Varaj me nježno", Durieux, Zagreb, 2006., str. 317

Muški chiklit

Na samu spomen imena voditelja nedjeljnog razgovora "Kava i kolači" u zagrebačkoj knjižnici Bogdan Ogrizović, suurednika usmenog časopisa "Zagrijavanje do 27 stupnjeva", stand up komičara u Tiger Lillyju, suradnika Cosmopolitana, Globusa, Vjesnika, pjesnika (Sezona otrova; Rimljanima nedostaje milosti; Na zemlji je sjena; Između usana; Laku noć, Garbo; Gmund; Nula nula) i prozaika (Konstantin Bogobojazni - manjinski roman), Sime Marovića kao potpisnika zbirke kolumni s temom seksa "Varaj me nježno", čitateljska će se publika podijeliti. Jedni će je s oduševljenjem uzeti u ruke očekujući duhovite, originalne, lucidne i provokativne odgovore na brojna pitanja postavljena na T-portalu njihovom omiljenom književnom performeru, a drugi će samo hladno odmahnuti dajući jasno do znanja kako je ispod razine dobroga ukusa još jednom čitati nečije tjedne odgovore na virtualna pitanja o seksu i sličnim nedoumicama iz rubrike "Sex i Simo". I jedni i drugi zasigurno barem u jednom dijelu svoje reakcije imat će pravo. Izniman utjecaj medija, medijalizacija iskustva dovodi često do transformiranja pa čak i parodiziranja ljubavnog govora, a kodiranje intimnosti u javnost navodi na depersonalizaciju i hladan pogled koji isključuje emociju što je i namjera postmodernog poimanja erotike. Proces seksualizacije kulture uključuje demokratizaciju i grananje seksualnog diskursa, ali i potrebu za iskazivanjem različitih praksi ljubavi. Knjiga "Varaj me nježno" baš kao i "Seksopolis" Milane Vuković Runjić nudi pak još uvijek ružičastu sliku o romantičnoj ljubavi i o *real-life sexu*. Međutim, instant recepti za zavođenje, za dobar seks i nježne dodire, za brze sms-veze, još brže virtualne prevare u velikim količinama kao što je u ovim slučajevima postaju predvidivim, napornim i dosadnim.

Kako to ipak nisu knjige za čitanje u jednom dahu, onako od stranice do stranice, redoslijedno, onda je sigurno da će se čitatelji uz komunikativnu ležernost Sime Mraovića, njegove ironične i često puta autoironične, duhovite komentare na račun muškaraca i žena moći opustiti prepuštajući se njegovim zabavnim, nježnim šaputanjima intimnih dosjetki kao i nekontroliranim izljevima gnjeva i osjećaja ukoliko se pojavi neko potpuno besmisleno, ali opet šarmantno postavljeno pitanje. Moglo bi se ovom zbirkom nastaviti niz koji oblikuje prostor u kojemu se prepoznaju pripovjedni stereotipi *chilklita* s onim ključnim tematima kao što su seksualnost i užitak, kao što je inzistiranje na sretnom kraju bez obzira koliko se elementi kao što je "privremenost i relativnost" prepoznavali u svakom od njegovih odgovora. Ili se "Varaj me nježno" može čitati u kontekstu onih malobrojnih knjiga hrvatske erotske književnosti jer ovaj muški *chiklit* nudi jedan otvoren pristup, jedan razgovor s temom suvremene urbane seksualnosti. Većina onih koja postavlja pitanja nalikuje junacima *chiklita* koji su uvijek u potrazi za boljim životom, boljim partnerom ili boljim seksom jer im je dosta napornog šefa, dosadne punice, brbljave prijateljice i napornog susjeda. Ta potraga za

nečim boljim incijalna je energija kojom oni tragaju za odgovorima, a Mraović kao da im želi opuštenim virtualnim dijalogom osnažiti proces samospoznavanja i samopotvrđivanja. Premda pozvan na suradnju kako sam kaže kao "pisac po zvanju koji treba veselo i iskreno odgovarati na vrckava pitanja bez obzira bio u pravu ili ne" njegovi su odgovori često puta kulturalne i sociološke diskretne analize moderne hladne seksualnosti. Narativni Mraovićevi dijalozi uklapaju se u onaj poetički prostor u kojemu je eros pokretačka snaga, a on sam satkan od elemenata u kojima se prepoznaje zanimanje za iskazivanje istine o tijelu, uživanju u tjelesnosti, u mogućnosti odlaganja zadovoljstva, u sreći, u nježnosti i u iskrenoj žudnji za osjećajima.

GRADOVRH

PRIRODOSLOVNO-ZNANSTVENE TEME

Marta Filipović

Osobenosti rasta i razvoja djece uzrasta od sedam do jedanaest godina s područja Tuzle

1. UVOD

Tijek promjena koje karakteriziraju život mladoga ljudskog bića obilježen je složenim procesima koji definiraju rast i razvoj. Promjenu forme prati specijaliziranje i diferenciranje stanica u različite funkcionalne jedinice koje zajedno s oblikom neprestano doživljavaju promjene, ali uvijek s težnjom uspostavljanja sveopće ravnoteže. Općenito, svaki "mladi život" obilježen je konstantnim mijenjanjem koje se u jednom trenutku može učiniti manje ili više izraženim, ali zasigurno je ta promjenljivost forme i funkcije, od začeća do odrasle dobi, naročito burna (Kulušić, 1995).

Pojam rasta u užem smislu podrazumijeva kvantitativne promjene povećanja određene tjelesne mjere zbog umnažanja i povećanja stanica i međustanične tvari.

Razvoj se pak odnosi na kvalitativne promjene povećanja složenosti strukture i funkcije organa i tkiva. Ta se dva procesa ne mogu oštro odijeliti, jer ovise jedan o drugome, međusobno se dopunjuju i nadovezuju, čineći tako jedinstven niz stupnjevitih kvalitativnih i kvantitativnih promjena, sadržanih u ontogenetskom raviću svake individue.

Rast organizma u cjelini je kontinuiran proces ograničen u vremenu i prostoru. Počinje prvotnom diobom zigota, a završava ulaskom u odraslu dob.

Odnosi pojedinih organa i dijelova tijela mijenjaju se tijekom rasta i razvoja. Najočitije se mijenjaju proporcije između veličine glave i i duljine cijelog tijela. Tako se i u praksi za procjenu tjelesnog rasta i razvoja djece najčešće upravo upotrebljavaju tjelesna visina i težina. Visina je rezultat rasta kostiju, uključivši i glavu, trup i udove, a težina je rezultat ukupne mase svih organa i tkiva i manje je siguran pokazatelj rasta. Glava novorođenoga djeteta zauzima četvrtinu tjelesne duljine, dok u odraslog čovjeka iznosi svega osminu. Porast veličine glave od

novorođenčeta do odrasle dobi razmjerno je malen. Obrnuto, donji ekstremiteti pokazuju razmjerno velik porast i u novorođenčeta zauzimaju 33% tjelesne duljine, a u odraslog čovjeka do 48% (Kulušić,1995).

Svi organi i organski sustavi ne razvijaju se istodobno, niti jednakim intenzitetom. Rast svih organa i tkiva od rođenja do odrasle dobi može se svrstati u jedan od ukupno četiri tipa rasta, koliko ih poznaje općeprihvaćena klasifikacija: generalni tip, limfoidni tip, neuralni tip i genitalni tip. Organizam u cjelini i njegove glavne dimenzije (izuzev glave i vrata) slijede "generalni tip" rasta, a karakterizira ih nagli rast u dojenačkom razdoblju, usporen u djetinjstvu, ubrzan na početku i tijekom adolescencije i ponovno usporen do konačnog prestanka. Centralni nervni sustav, osobito mozak, ima "neuralni tip" rasta, koji je vrlo intenzivan u prvim godinama života. Do kraja šeste godine života završava se već prosječno 90% cjelokupnoga postnatalnog rasta mozga. Preostalih 10% povećanja odnosi se na vrijeme do odrasle dobi, ali tada intenzivne razvojne promjene dominiraju nad količinskim porastom. "Limfoidni tip" rasta obilježen je intenzivnim rastom limfnog tkiva tijekom cijelog djetinjstva, sa maksimumom u 12. godini života (kada ima dvostruko veću masu nego kod odraslih). Naprotiv, rast osoben spolnim organima, "genitalni tip" rasta, minimalan je u djetinjstvu, intenzivirati se počinje u pubertetu, a maksimum dostiže u 20. godini života (Hadžiselimović, 2001).

Suština procesa rasta je u duplikaciji genetičkog materijala i unutarstaničnom prometu materije i energije, te se rast javlja rezultantom djelovanja činilaca sinteze i destrukcije u stanici i organizmu. Rast organizma i njegovih pojedinih dijelova i komponenti nije jednosmjeran i jednostavan-ne ostvaruje se prostim zbrajanjem i oduzimanjem učinaka staničnoga metabolizma, već je usmjeren, objedinjen i kontroliran složenim procesima individualne samoregulacije.

1.1. Faktori rasta

U osnovi rast i razvoj, kao biološke karakteristike djetinjstva i mladosti, ovise o cijelom kompleksu unutarnjih (endogenih) i spoljašnjih (egzogenih) faktora.

Endogeni faktori čine cjelovit sustav međusobno povezanih, uvjetovanih i isprepletenih utjecaja i putova kontrole, podešavanja i usaglašavanja harmoničnog rasta. Oni potječu iz triju osnovnih skupina: genetički (nasljedni), hormonski (endokrini) i nervni faktori.

Genetički faktori omogućuju da pri istovjetnim uvjetima sredine svaka vrsta živih bića ima karakterističnu brzinu i krajnji ishod umnažanja stanične i međustanične mase. Mnoge tjelesne mjere odrasle osobe uveliko ovise o njezinome genotipu. Budući da je i spolna pripadnost isključivo genetički određena, ona se javlja jednim od primarnih faktora spolno specifičnog rasta i razvoja uopće.

Ukupna tjelesna visina, kao i niz drugih kvantitativnih osobina organizma, spada u kategoriju individualnih svojstava sa relativno visokim stupnjem nasljedivosti. Naime, heritabilnost (h), odnosno nasljedno kontrolirani dio ukupne individualne različitosti po mjernim osobinama analiziranim u ovom radu iznosi: 0,79 kod muških i 0,92 kod ženskih jedinki za svojstvo tjelesna visina; 0,05 kod muških i 0,42 kod ženskih jedinki za svojstvo masa; 0,63 kod muških i 0,70 kod ženskih jedinki za svojstvo obim glave. To znači da na ispoljavanje fenotipske osobine kao što je to naprimjer tjelesna visina, genetički faktori utječu sa čak 79% kod muških, odnosno sa 92% kod ženskih jedinki, dok dato tjelesno svojstvo, sa 21% kod muških i svega 8% kod ženskih jedinki, određuju faktori spoljne sredine. Konačno, uvjeti vanjske sredine mogu biti veoma podesni za razvoj djeteta sa jednim poligenskim blokom, a istodobno sasvim nepodobni za dijete sa drugom poligenskom konstitucijom (Ivanović, 1985).

Hormonski faktori imaju izuzetno značajnu biološku ulogu, kako u rastu i razvoju, tako i u samopodešavanju i samoodržavanju organizma u cjelini. Ljudski organizam ima oko šezdesetak žlijezda sa unutarnjim lučenjem (endokrine žlijezde), a hormoni (izlučevine) nekih od njih, neposredno ili u koorelaciji sa drugima, manje ili više značajno, utječu na rast organizma u cjelini ili njegovih pojedinih tkiva, organa i regija. Sinteza i lučenje hormona važan su put ostvarivanja nasljednih uputstava i bitan činitelj prilagođavanja njihovog ostvarivanja u različitim uvjetima životne sredine. Jedan od najznačajnijih regulatora rasta uopće-hormon rasta (somatotropin) stimulacijom staničnih dioba i porasta staničnog volumena neposredno doprinosi intenziviranju rasta.

Nervni faktori rasta svoje utjecaje ostvaruju u cjelovitom i usaglašenom sudejstvu sa genetičkim i hormonskim činiocima. Imaju izuzetno značajnu ulogu u koordinacji, samoodržavanju i samopodešavanju funkcija organizma na različitim nivoima razvoja i rasta.

Egzogeni faktori rasta obuhvataju veoma složenu skupinu raznorodnih, ali često međusobno povezanih i uvjetovanih utjecaja tijekom ontogeneze. Najčešće se svrstavaju u klimatske, nutricione, zdravstveno-higijenske, psihološke i socioekonomske činioce.

Klimatski faktori mogu utjecati na rast u svim fazama razvoja, ali ispitivanja vršena na školskoj djeci različitih etničkih skupina koja žive u različitim klimatskim uvjetima su pokazala da klimatski faktori ne utječu znatno na procese rasta, ako se ne radi o ekstremnim uvjetima okoline. Drugačije je sa skupinama koje žive u ekstremnim uvjetima koji izazivaju fiziološke promjene u ljudskom organizmu. U populacijama djece koja žive u područjima sa velikom nadmorskom visinom procesi rasta i sazrijevanja sporiji su nego u istodobnim populacijama ravničarskih i nižih krajeva (Miklashevskaya, 1979). Također, postoje pouzdani podaci o utjecaju godišnje ritmike sezonskih promjena u klimatskim uvjetima na brzinu rasta. Tako je u europskim prilikama veći prosječni porast

visine zabilježen u proljeće, a ukupne tjelesne mase u jesen. Smatra se da je to posljedica utjecaja klimatskih faktora na dinamiku radljivosti žlijezda sa unutarnjim lučenjem.

Nutricioni faktori (ishrana) su jedan od najznačajnijih spoljašnjih činitelja rasta mladoga organizma. Uz kvalitet i količinu, osobito je važna i opća kultura prehrane. U periodu loših socioekonomskih i društvenih zbivanja (ratovi) ispoljava se negativno dejstvo spoljnih faktora prezentirano kroz neadekvatnu ishranu i češća obolijevanja. A kako je dječija populacija najosjetljivija i statistički podaci o kretanju tjelesne mase i visine djece školskog uzrasta nekih zapadnoeuropskih zemalja pokazali su upravo uočljivi pad rasta za vrijeme ratnih zbivanja (Jovanović i sur., 2003).

Zdravstveno-higijenski faktori rasta ovise o nizu klimatsko-ekoloških, prehrambenih, socijalnih, ekonomskih, stambenih i drugih činilaca, a osobito o mjerama opće i specijalne zdravstvene zaštite i njege organizma u razvoju. U ovu kategoriju faktora rasta svrstava se i fizička aktivnost organizma, što posebno može utjecati na rast tjelesne mase, snage, širinskih mjera i obima pojedinih dijelova tijela.

Psihološki faktori rasta svoj utjecaj u zapaženijoj mjeri ispoljavaju gotovo samo u psihološki poremećenim stanjima mentalne retardacije. Također postoje nagovještaji da intenzivni i česti psihički stresovi, kao i dugoročna psihička opterećenost, u određenoj mjeri mogu usporiti rast djece školskog uzrasta.

Socio-ekonomski faktori rasta se najčešće analiziraju kroz ovisnost dječijeg rasta o školskoj naobrazbi roditelja, ekonomskom statusu, veličini obitelji i sl. U našim uvjetima, pokazalo se da opće prilike "kućnog" života više ovise o ličnim svojstvima, sklonostima, kulturi i tradiciji, nego o pripadnosti različitim socioekonomskim slojevima.

Iako su rast i razvoj procesi čiji se intenziteti mijenjaju u pojedinim fazama života, rast je zdravog djeteta pravilan. Štoviše on je savršeno "programiran" i usmjeren ka cilju. Dominantni prenatalni utjecaj majke, nakon rođenja biva zamjenjen osobnim genetičkim potencijalom koji dalje određuje krajnje granice rasta i razvoja, u interakciji sa činiteljima spoljne sredine. Ako je genetski potencijal veći i uvjeti za razvoj povoljniji, geni će ispoljiti svoje dejstvo, a organizam doživjeti svoj skladan razvoj. Iz tog razloga se na dijete ne može gledati kao na "odraslog u minijaturi", već kao na kvalitativno drugačiji organizam koji posjeduje svoje zakone razvitka (Tričković i sur., 2002).

Opće je poznato da se djelovanjem nepovoljnih utjecaja rast može usporiti ili čak zaustaviti. Međutim, čim nepovoljni činitelj prestane djelovati, rast se nastavlja brže sve dok se ne nadoknadi gubitak. Tada se vraća na svoj prethodni ritam. Zbog toga se za djecu slikovito kaže da su poput raketa-imaju točno određene putanje kojima upravljaju kontrolni sustavi njihove genetske strukture

opskrbljene energijom prirodne okoline i ukoliko dijete skrene sa svoje prirodne putanje zbog akutne gladi ili iznenadnog nedostatka hormona, snaga obnavljanja je toliko jaka da čim se uspostavi opskrba hranom ili hormonom, dijete žuri uhvatiti svoju originalnu krivulju (Tanner, 1963).

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovoga istraživanja je praćenje rasta i razvoja tuzlanske djece u dobi od 7. do 11. godine na temelju tri antropometrijska svojstva. U radu će se:

1. utvrditi vrijednosti tjelesne visine, mase tijela i obima glave dječaka i djevojčica uzrasta od 7. do 11. godine sa područja Tuzle;
2. analizirati dinamika promjena za svako navedeno antropometrijsko svojstvo u razdoblju rasta od 7. do 11. godine;
3. ispitati postoje li statistički značajne razlike u antropometrijskim svojstvima s obzirom na uzrast i spol djece.

3. ISPITANICI I METODI

Uzorak ispitanika u ovom transferzalnom istraživanju čini skupina klinički zdravih dječaka i djevojčica u dobi od 7 do 11 godina. Svi ispitanici bili su učenici osnovnih škola "Tušanj" i "Pazar" u Tuzli.

Sakupljanje podataka izvršeno je u aprilu 2006. godine, a uzorak sačinjava 469 dječaka i 391 djevojčica. Podjela uzorka na dobne skupine izvršena je na temelju decimalne godine starosti izračunate iz prikupljenih podataka o datumu ispitivanja i datumu rođenja svakoga djeteta. Djeca od 6,5 do 7,4 godine svrstana su u skupinu 7-godišnjaka, ona od 7,5 do 8,4 godine u skupinu 8-godišnjaka, itd.

U ovom radu praćene su i analizirane osnovne antropološke karakteristike koje se koriste za procjenu utjecaja pojedinih faktora na rast i razvoj organizma-tjelesna visina, tjelesna masa i obim glave.

Antropometrijskim instrumentarijem vršena mjerenja načinjena su prema preporukama Internacionalnog biološkog programa (IBP). Upotrebljavan je antropometar, centimetarska vrpca i vaga. Mjerenja su vršena u fiskulturnim salama, a djevojčice i dječaci bili su bosi i u laganoj sportskoj odjeći.

Dobijeni podaci su obrađeni i u svakoj dobnoj skupini izračunati su osnovni statistički parametri za svaku varijablu: aritmetička sredina, standardna pogreška aritmetičke sredine, standardna devijacija, te utvrđena minimalna i maksimalna vrijednost.

Svi rezultati predstavljeni su tabelarno i grafički prema spolu i uzrastu.

4. REZULTATI

4.1. Tjelesna visina dječaka

Visina tijela jedan je od najbitnijih pokazatelja rasta, razvoja i zdravstvenog stanja organizma. U tabeli 4.1. dati su osnovni statistički parametri za visinu tijela dječaka od 6,5 do 11,5 godina.

Tabela 4.1. Prosječna tjelesna visina (cm) dječaka sa područja Tuzle

Uzrast (god)	N	$\overline{X}$	Median	Xmin	Xmax	Raspon	SD	+/- s	t-test	Prirast (%)
6-6,5	11	122,2	121,8	118,7	126,6	7,9	3,16	0,95		
6,5-7	38	123,31	122,8	115,3	136,2	20,9	4,62	0,75	-0,93	-0,9
7-7,5	39	128,08*	128,3	119,7	140,7	21	4,97	0,79	-4,36*	3,86
7,5-8	42	129,36	127,85	118,5	143,2	24,7	6,33	0,97	-1,02	0,99
8-8,5	40	131,32	131,25	120,2	148,2	28	6,43	1,01	-1,4	1,51
8,5-9	42	134,77*	134,95	126,4	144	17,6	5,28	0,81	-2,65*	2,62
9-9,5	46	137,8*	138,3	125,2	157,8	32,6	6,2	0,91	-2,48*	2,24
9,5-10	44	140,41*	140,45	131,6	151,4	19,8	4,85	0,73	-2,25*	1,89
10-10,5	70	142,95*	142,6	126,5	160,4	33,9	6,76	0,8	-2,35*	1,8
10,5-11	60	147,02*	147,3	131,4	165	33,6	6,66	0,86	-3,47*	2,84
11-11,5	37	146,24	144,7	135,8	165	29,2	7,02	1,15	-0,54	-0,53

Iz Tabele 4.1. vidi se da su se prosječne vrijednosti tjelesne visine kod dječaka kretale u rasponu od 122,20 cm (6-6,5 god) do 146,24 cm (11-11,5 god) i to s konstantno prisutnim blagim povećanjem u svakoj narednoj generaciji. Kod dječaka se uočavaju dva pika ubrzanoga rasta-u dobi između 6,5 i 7,5 godina (3,86%) i nešto manji u dobi između 10. i 11. godine (2,84%). Prvi pik se podudara sa teorijski očekivanom vrijednošću, odnosno period rasta između 6 i 8 godina je drugi intenzivni period rasta u visinu tijekom ontogeneze.

4.2. Tjelesna masa dječaka

Masa tijela zajedno sa visinom osnovni je pokazatelj zdravstvenoga stanja djeteta. Podaci za masu iznijeti su u Tabeli 4.2.

Tabela 4.2. Prosječna tjelesna masa (kg) dječaka sa područja Tuzle

Uzrast (god)	N	$\overline{X}$	Median	Xmin	Xmax	Raspon	SD	+/- s	t-test	Prirast (%)
6-6,5	11	25,74	23,5	19,5	36,7	17,2	5,92	1,79		
6,5-7	38	24,35	24	18	37,5	19,5	4,21	0,68	0,73	-5,7
7-7,5	39	26,84*	26	19	44	25	5,43	0,87	-2,26*	10,22
7,5-8	42	28,03	26,75	19	56,5	37,5	6,88	1,06	-0,87	4,45
8-8,5	40	28,55	27,25	21,5	46	24,5	5,74	0,9	-0,37	1,83
8,5-9	42	31,75*	31	21,5	50	28,5	6,9	1,06	-2,3*	11,2
9-9,5	46	33,42	32,5	21,5	62,5	41	7,65	1,12	-1,08	5,25
9,5-10	44	34,51	32	24,5	54,5	30	7,99	1,2	-0,66	3,26
10-10,5	70	37,85	36,75	26	67,5	41,5	10,03	1,2	-1,97	9,67
10,5-11	60	40,29	38,5	25	60	35	8,21	1,06	-1,53	6,44
11-11,5	37	38,82	34,75	25	70	45	10,9	1,79	0,7	-3,78

Prosječne vrijednosti mase tijela kretale su se kod dječaka od 25,74 kg (6-6,5 god) do 38,82 kg (11-11,5 god). Kroz cijeli taj period (6,5-11,5 god) dječaci imaju pozitivan intenzitet rasta tjelesne mase, ali sa relativno velikim rasponom između minimalnih i maksimalnih vrijednosti ovoga parametra. Tako dječaci uzrasta 11-11,5 godina čine najheterogeniju skupinu sa rasponom vrijednosti tjelesne mase od čak 45 kg.

4.3. Obim glave dječaka

Obim glave je samo jedna od kefaličnih mjera koje se prate prilikom analiziranja rasta i razvoja djece od rođenja pa sve do njihove zrelosti.

Tabela 4.3. Prosječan obim glave (cm) dječaka sa područja Tuzle

Uzrast (god)	N	$\overline{X}$	Median	Xmin	Xmax	Raspon	SD	+/- s	t-test	Prirast (%)
6-6,5	11	53,4	53	51	55	4	1,31	0,39		
6,5-7	38	52,88	53	51	55,5	4,5	1,07	0,17	1,23	-0,98
7-7,5	39	53,16	53	51	56	5	1,44	0,23	-1	0,52
7,5-8	42	53,58	53,5	50	58	8	1,63	0,25	-1,27	0,79
8-8,5	40	53,26	53,25	50	57,5	7,5	1,45	0,23	0,96	-0,6
8,5-9	42	53,65	53,75	50	56,5	6,5	1,36	0,21	-1,3	0,73
9-9,5	46	53,41	53,5	50	57	7	1,56	0,23	0,8	-0,44
9,5-10	44	53,7	53,5	51	56,5	5,5	1,31	0,19	-0,96	0,54
10-10,5	70	54,27*	54	51,5	57	6,5	1,42	0,16	-2,19*	1,06
10,5-11	60	54,39	54,5	52	58,5	6,5	1,43	0,18	-0,5	0,22
11-11,5	37	54,27	54,5	52	56,5	4,5	1,61	0,26	0,37	-0,22

Iz podataka (Tabela 4.3.) jasno se može vidjeti da se srednje vrijednosti ovog parametra vrlo naznatno uvećavaju sa uzrastom djece. Te vrijednosti su minimalne između 6. i 7. godine (52,88 cm), a maksimalne su u dobi između 10. i 11. godine (54,39 cm). Poznato je, naime, da glava i mozak tijekom ontogeneze postaju proporcionalno sve manji što je organizam veći; tako da kod novorođenčeta dostižu 25%, kod petogodišnjeg djeteta 90%, a u desetoj godini života čak 95% adultne zapremine.

4.4. Tjelesna visina djevojčica

Prosječne vrijednosti tjelesne visine i njihova promjenljivost kod djevojčica u školskom uzrastu date su u tabeli 4.4.

Tabela 4.4. Prosječna tjelesna visina (cm) djevojčica sa područja Tuzle

Uzrast (god)	N	$\overline{X}$	Median	Xmin	Xmax	Raspon	SD	+/- s	t-test	Prirast (%)
6-6,5	7	124,38	125,4	118,2	130,9	12,7	4,4	1,66		
6,5-7	24	123,25	123,4	112,1	136	23,9	5,33	1,09	0,57	-0,91
7-7,5	25	127,12*	127,8	114,1	141,5	27,4	6,04	1,2	-2,38*	3,13
7,5-8	43	127,87	127,3	117,2	138,5	21,3	5,63	0,86	-0,51	0,58
8-8,5	24	128,33	128,9	118,5	139	20,5	4,79	0,97	-0,35	0,35
8,5-9	37	134,1*	133,7	120,3	146,6	26,3	6,23	1,02	-4,09*	4,49
9-9,5	35	136,2	135,2	126,8	152,4	25,6	6,12	1,03	-1,58	1,56
9,5-10	48	140,52*	139,9	128,4	153,4	25	5,63	0,81	-3,29*	3,17
10-10,5	59	144,75*	145,4	130,1	163,2	33,1	6,45	0,84	-3,64*	3,01
10,5-11	70	145,14	145,8	131,1	159,7	28,6	7,34	0,87	-0,32	1,62
11-11,5	19	147,5	146,4	136,4	157,7	21,3	5,12	1,17	-1,61	0,26

Tjelesna visina se kod djevojčica kao i kod dječaka postepeno povećava sa godinama, bilježeći najnižu vrijednost u dobi od 7 god. (123,25 cm), a najvišu u dobi od 11 god. (147,5 cm). Najintenzivniji rast tjelesne visine kod djevojčica se zapaža između 8. i 9. god. kada se javlja i najveći godišnji prirast (4,49%).

4.5. Tjelesna masa djevojčica

Za razliku od visine, tjelesna masa je labilna i mijenja se pod utjecajem najrazličitijih faktora endo- i egzogenog karaktera.

Tabela 4.5. Prosječna tjelesna masa (kg) djevojčica sa područja Tuzle

Uzrast (god)	N	$\overline{X}$	Median	Xmin	Xmax	Raspon	SD	+/- s	t-test	Prirast (%)
6-6,5	7	26,21	24,5	18,5	34,5	16	5,59	2,11		
6,5-7	24	23,43	23,75	18	28,5	10,5	2,66	0,54	1,27	-11,86
7-7,5	25	26,36*	25	19	36	17	4,99	0,99	-2,59*	12,5
7,5-8	43	26,26	25	18	50	32	5,96	0,91	0,07	-0,38
8-8,5	24	25,64	25,25	20,5	38,5	18	4,13	0,84	0,5	-2,41
8,5-9	37	30,68*	30	22	50	28	6,57	1,08	-3,7*	19,65
9-9,5	35	30,67	30	23	47,5	24,5	6,08	1,02	0,006	-0,03
9,5-10	48	34,35*	32	24,5	49	24,5	6,76	0,97	-2,6*	11,99
10-10,5	59	36,75	36,5	25	53,5	28,5	7,33	0,95	-1,76	6,98
10,5-11	70	38,15	37,5	23	58	35	9,9	1,18	-0,92	3,8
11-11,5	19	38,05	38	24,5	55	30,5	7,76	1,78	0,04	-0,26

Kako podaci iz Tabele 4.5. pokazuju, vrijednosti tjelesne mase kod djevojčica variraju u rasponu od 23,43 kg (u dobi od 6,5 do 7 godina) do 38,15 kg (u dobi od 10,5 do 11 godina). Značajno povećanje godišnjeg rasta tjelesne mase kod djevojčica utvrđeno je između 8. i 9. godine (19,65%), kada i vrijednosti t-testa pokazuju statistički najveću značajnost (t-test=-3,7).

4.6. Obim glave djevojčica

Podaci o obimu glave svih ispitivanih djevojčica sa područja Tuzle prikazani su u Tabeli 4.6.

Tabela 4.6. Prosječan obim glave (cm) djevojčica sa područja Tuzle

Uzrast (god)	N	$\overline{X}$	Median	Xmin	Xmax	Raspon	SD	+/- s	t-test	Prirast (%)
6-6,5	7	52,5	52,5	49,5	54,5	5	1,65	0,62		
6,5-7	24	51,66	51,75	48	54	6	1,58	0,32	1,21	-1,62
7-7,5	25	52,56*	52,5	49	55,5	6,5	1,49	0,29	-2,09*	1,74
7,5-8	43	52,39	52	48,5	59	10,5	1,62	0,24	0,45	-0,32
8-8,5	24	52,56	52,5	49	55	6	1,35	0,27	-0,47	0,32
8,5-9	37	53,12	53	50	55,5	5,5	1,3	0,21	-1,64	1,06
9-9,5	35	52,71	53	49,5	56,5	7	1,37	0,23	1,36	-0,77
9,5-10	48	53,62*	53,5	49	58	9	1,61	0,23	-2,84*	1,72
10-10,5	59	53,63	53,5	50	57	7	1,39	0,18	-0,03	0,01
10,5-11	70	53,67	54	49,5	56,5	7	1,59	0,19	-0,16	0,07
11-11,5	19	53,97	54,5	51	57	6	1,72	0,39	-0,69	0,55

Analizirajući podatke za obim glave pojedinih dječijih uzrasta, kod djevojčica je zapažen konstantan blagi porast vrijednosti. U ispitivanom periodu rasta te vrijednosti variraju od 51,66 cm (u dobi od 6,5 do 7 godina) do 53,97 cm (u dobi od 11 do 11,5 godina). Apsolutni godišnji prirast ima najveće vrijednosti u periodu između 6. i 7. godine (1,74%), te 9. i 10. godine (1,72%), što se podudara i sa rezultatima t-testa koji statistički značajne razlike pokazuje upravo u navedenim uzrastima (t-test=-2,09 odnosno t-test=-2,84).

4.7. Usporedni prikaz antropometrijskih parametara kod dječaka i djevojčica

Tabela 4.7. Visina tijela (cm) dječaka i djevojčica u Tuzli

Uzrast (god)	N1	$\overline{X}_1$	SD1	N2	$\overline{X}_2$	SD2	t-test
6-6,5	11	122,2	3,16	7	124,38	4,4	-1,14
6,5-7	38	123,31	4,62	24	123,25	5,33	0,04
7-7,5	39	128,08	4,97	25	127,12	6,04	0,66
7,5-8	42	129,36	6,33	43	127,87	5,63	1,15
8-8,5	40	131,32*	6,43	24	128,33*	4,79	2,13*
8,5-9	42	134,77	5,28	37	134,1	6,23	0,51
9-9,5	46	137,8	6,2	35	136,2	6,12	1,16
9,5-10	44	140,41	4,85	48	140,52	5,63	-0,1
10-10,5	70	142,95	6,76	59	144,75	6,45	-1,55
10,5-11	60	147,02	6,66	70	145,14	7,34	1,54
11-11,5	37	146,24	7,02	19	147,5	5,12	-0,76

Srednje vrijednosti tjelesne visine, gledano uporedo kod dječaka i djevojčica, pokazuju da dječaci od 6,5 do 10 godina imaju nešto veću tjelesnu visinu od djevojčica, sa statistički značajnom razlikom u 8. godini (t-test=2,13). Od 10. godine djevojčice intenzivnije rastu od dječaka, što je uvjetovano prirodno ranijim spolnim sazrijevanjem djevojčica. One će svoj maksimalni apsolutni godišnji prirast tjelesne visine ostvariti upravo između 11. i 12. odnosno 12. i 13. godine, što je dvije godine ranije nego kod dječaka.

Slika 1. Usporedni prikaz tjelesne visine dječaka i djevojčica sa područja Tuzle

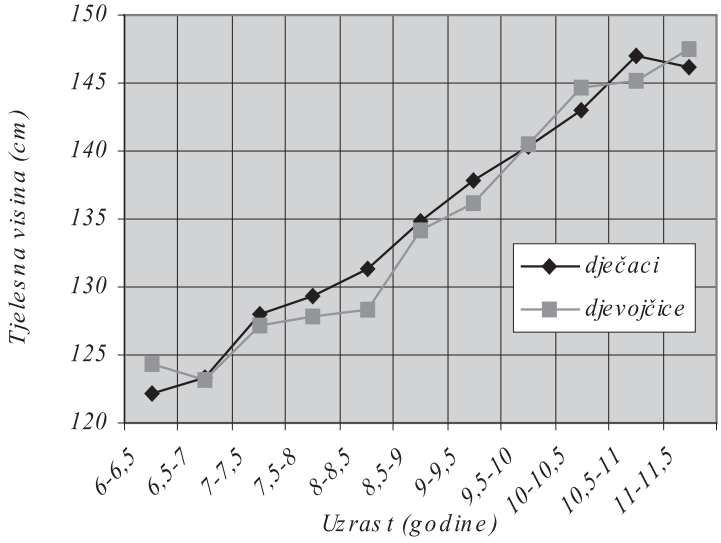

Tabela 4.8. Masa tijela (kg) dječaka i djevojčica u Tuzli

Uzrast (god)	N1	$\overline{X}_1$	SD1	N2	$\overline{X}_2$	SD2	t-test
6-6,5	11	25,74	5,92	7	26,21	5,59	-0,17
6,5-7	38	24,35	4,21	24	23,43	2,66	1,06
7-7,5	39	26,84	5,43	25	26,36	4,99	0,36
7,5-8	42	28,03	6,88	43	26,26	5,96	1,27
8-8,5	40	28,55*	5,74	24	25,64	4,13	2,36*
8,5-9	42	31,75	6,9	37	30,68	6,57	0,7
9-9,5	46	33,42	7,65	35	30,67	6,08	1,8
9,5-10	44	34,51	7,99	48	34,35	6,76	0,1
10-10,5	70	37,85	10,03	59	36,75	7,33	0,72
10,5-11	60	40,29	8,21	70	38,15	9,9	1,35
11-11,5	37	38,82	10,9	19	38,05	7,76	0,3

Povećanje težine tijela poklapa se sa povećanjem tjelesne visine. Masa kod dječaka i kod djevojčica u dobi od 6,5 godina skoro je jednaka i zatim ima trend rasta vrijednosti, samo što dječaci nakon 7. godine života imaju veće vrijednosti nego djevojčice. Taj trend rasta vrijednosti se mijenja u korist djevojčica u dobi od 8,5-9 godina i nastavlja dalje, sve do 11 odnosno 11,5 godina. Najveći godišnji porast tjelesne mase i djevojčice i dječaci bilježe u periodu između 8,5 i 9 godina i to djevojčice za 5,04 kg, a dječaci za 3,20 kg. I signifikantne razlike t-testa primjetne su upravo jedino u ovoj dobi (t-test=2,36; $p<0,05$).

Slika 2. Usporedni prikaz tjelesne mase dječaka i djevojčica sa područja Tuzle

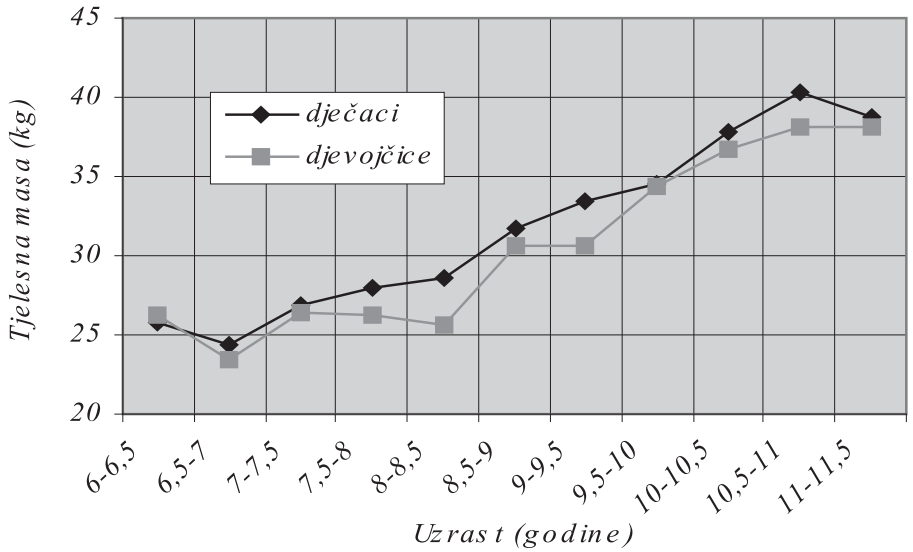
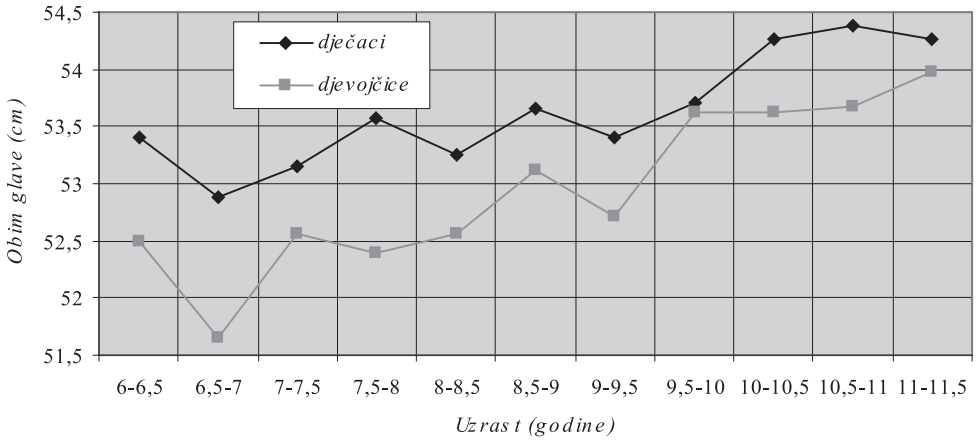

Tabela 4.9. Obim glave (cm) dječaka i djevojčica u Tuzli

Uzrast (god)	N1	$\overline{X}_1$	SD1	N2	$\overline{X}_2$	SD2	t-test
6-6,5	11	53,4	1,31	7	52,5	1,65	1,23
6,5-7	38	52,88*	1,07	24	51,66	1,58	3,38*
7-7,5	39	53,16	1,44	25	52,56	1,49	1,62
7,5-8	42	53,58*	1,63	43	52,39	1,62	3,5*
8-8,5	40	53,26*	1,45	24	52,56	1,35	2*
8,5-9	42	53,65	1,36	37	53,12	1,3	1,89
9-9,5	46	53,41*	1,56	35	52,71	1,37	2,25*
9,5-10	44	53,7	1,31	48	53,62	1,61	0,28
10-10,5	70	54,27*	1,42	59	53,63	1,39	2,9*
10,5-11	60	54,39*	1,43	70	53,67	1,59	2,88*
11-11,5	37	54,27	1,61	19	53,97	1,72	0,63

Kako je obim glave kefalična mjera sa najmanjom varijabilnošću, sa uzrastom djece, primjetno je neznatano, blago povećanje srednjih vrijednosti ovog parametra kod oba spola. Prema dobivenim podacima zabilježena su i dva pada vrijednosti-kod dječaka u dobi od 7,5 do 8,5 godina te od 8,5 do 9,5 godina, a kod djevojčica u dobi od 7 do 8 godina te od 8,5 do 9,5 godina. Međutim, taj pad vrijednosti ulazi u okvire standardne pogreške. Spolne razlike su podjednako zastupljene u svakom uzrastu, statistički su značajne i u korist su dječaka.

Slika 3. Usporedni prikaz obima glave dječaka i djevojčica sa područja Tuzle

5. DISKUSIJA

Provedenim ispitivanjem pokazano je kakve su prosječne vrijednosti tjelesne visine, tjelesne mase i obima glave, te godišnji porast, između pojedinih uzrasta, dječaka i djevojčica od 7 do 11 godina u Tuzli.

Dobiveni rezultati imaju veliki praktični značaj za pedijatriju i školsku medicinu radi praćenja pravilnoga rasta i razvoja djece.

Mjere navedenih pokazatelja ravnomjerno se povećavaju od 7. do 11. godine sa jasno primjetnim pozitivnim trendom rasta u svakoj narednoj generaciji. Dinamika promjena antropometrijskih karakteristika (izuzev obima glave) u dobi od 7. do 11. godine pokazuje tendenciju maksimalnoga godišnjeg prirasta vrijednosti u 9. godini. Razlike među spolovima su neznatne u pretpubertetskom razdoblju do 9.godine života. Djevojčice ranije ulaze u pubertet i s 10 godina prerastaju dječake (Živičnjak, 2003). Statistički značajne razlike za tjelesnu visinu nalaze se između 7. i 8., 8. i 9. i 9. i 10. godine i kod dječaka i kod djevojčica.

Masa tijela, kao i visina, kod djece oba spola pokazuje najveći prirast vrijednosti u 9. godini, a statistički značajne razlike kod dječaka se nalaze između 7. i 8. godine i 8. i 9. godine, a kod djevojčica između 7. i 8. godine i 9. i 10. godine.

Podaci ovog istraživanja pokazuju da su prosječne vrijednosti obima glave značajno veće kod dječaka u svim ispitivanim uzrastima, što je posljedica spolnog dimorfizma. Razlike u vrijednostima ovog parametra su veće u periodu od 6. do 10. godine, dok se u starijim uzrastima smanjuju, što je posljedica ubrzanoga rasta ove kefalične dimenzije u tom periodu. Obim glave bilježi kod dječaka i

kod djevojčica najveći porast vrijednosti u 10. godini. Statistički značajne razlike nalaze se kod oba spola upravo između 9. i 10. godine.

Rezultati dobiveni ovom studijom komparirani su sa istovrsnim podacima dobivenim na području Sombora, Novog Sada, Sarajeva i Osijeka.

Analiziranjem tih podataka utvrđeno je da tuzlanske djevojčice, počev od uzrasta od 8 godina imaju veće prosječne vrijednosti za tjelesnu visinu i da općenito, sve do 11. godine, intenzivnije rastu u visinu od svojih vršnjakinja iz Sombora, dok su u svakom ispitivanom uzrastu somborske djevojčice bile znatno teže od tuzlanskih djevojčica. Za razliku od djevojčica, dječaci i jednog i drugog grada imali su relativno jednake vrijednosti tjelesne visine i mase (Rakić i sur., 2002).

Približno jednaku visinu imaju i dječaci Novog Sada, sa samo neznatno većim vrijednostima u korist tuzlanskih dječaka (Božić-Krstić i sur., 2003). Djevojčice Novog Sada su nešto "visočije" u dobi od 7 godina u odnosu na svoje vršnjakinje iz Tuzle, a onda je primjetan pad vrijednosti (za čak 4 cm) u odnosu na tuzlanske djevojčice uzrasta od 8 godina. Trend intenzivnijega porasta tjelesne visine kod tuzlanskih djevojčica traje sve do 11. godine, kada ih vršnjakinje iz Novog Sada sustižu, pa čak i nadvisuju. Prosječne vrijednosti tjelesne mase kod dječaka su izjednačene samo u 9. godini, dok su u svakoj ostaloj dobi novosadski dječaci teži od tuzlanskih (u prosjeku za 2 kg/god.), dok su tuzlanske djevojčice od novosadskih bile lakše u svakom ispitivanom uzrastu i sa očitijom razlikom nego dječaci (prosječno 3-4,2 kg/god.).

Prosječna visina sarajevske djece od 7 do 9 godina podudara se sa visinom i dječaka i djevojčica iz Tuzle (Kulušić, 1995). U 9. godini dolazi do naglog skoka srednjih vrijednosti visine kod tuzlanske djece i taj pozitivni trend rasta nastavlja se sve do 11. godine. Dječaci Sarajeva i Tuzle teže podjednako u svim uzrastima, izuzev u dobi od 11 godina, kada tuzlanski dječaci imaju (za tri kg) veće srednje vrijednosti tjelesne mase. Djevojčice Sarajeva su u dobi od 7. do 10. godine (prosječno za 2 kg) teže od tuzlanskih djevojčica, da bi u 10. i 11. godini upravo djevojčice Tuzle bilježile veće srednje vrijednosti tjelesne mase.

Analiza podataka o obimu glave pokazuje da se vrijednosti ovog parametra u oba spola uvećavaju sa uzrastom, što je potvrđeno i većim brojem do sada objavljenih radova (Tomazo-Ravnik i Stefančič, 1976; Kozarov i sur., 1977, 1981). Također, za ispitivani parametar ustanovljen je i spolni dimorfizam, što je utvrđeno i kod školske djece istog uzrasta iz Slovenije i Srbije (Tomazo-Ravnik i Stefančič, 1981; Stajić i Gavrilović, 1973). Prema dobivenim podacima može se primijetiti da dječaci tuzlanskog područja posjeduju veće vrijednosti obima glave u svakom ispitivanom uzrastu u odnosu na vršnjake novosadskog regiona. Ilustracije radi, srednje vrijednosti obima glave dječaka Novog Sada u dobi od 11 godina variraju između 52,9 i 53,7 cm, a kod 11-godišnjaka Tuzle između 54,27

i 54,39 cm. Isto vrijedi i za djevojčice, samo što je razlika u srednjim vrijednostima obima glave kod njih manje očita nego kod dječaka.

Za sva tri ispitivana parametra uočeno je da u periodu rasta od 6-6,5 godina, i djevojčice i dječaci, imaju veće vrijednosti u odnosu na period rasta od 6,5-7 godina, što se možda može objasniti malim brojem ispitanika u pomenutom uzrastu (6-6,5 godina).

Dinamika rasta predočena u ovoj studiji ukazuje i na mogućnost postojanja osobnoga endogenog ritma razvoja, te da je njegovo očitovanje putem određenog somatotipa pod utjecajem mehanizma genetske kontrole rasta (rast predstavlja niz odvojenih serija koje se povremeno prekidaju periodičkim skokovima).

Određene specifičnosti u rastu i razvoju, koje se prvenstveno odnose na primjere negativnog ili neznatno pozitivnog trenda rasta, pripisuju se utjecaju pogoršanih životnih uvjeta i nepovoljnog djejstva spoljnih faktora na rast i sazrijevanje (Krstić-Božić, 2003).

Sva ispitivana djeca rođena su u postratnom periodu (1995.-2000. godina), pa se može pretpostaviti da su usporavanju tempa rasta, posebno manjoj tjelesnoj težini u velikom dijelu djetinjstva, doprinijele pogoršane ekonomske prilike i to upravo u razdoblju kada su tempo i tijek rasta djece vrlo osjetljivi na nepovoljne okolinske čimbenike (Jovanović, 2003).

Međutim, poznato je da sa poboljšanjem uvjeta sredine djeca ubrzanim tempom nadoknade izgubljeno i ostvare maksimalnu ekspresiju svog genetičkog potencijala (Hadžihalilović i sur., 2003).

6. ZAKLJUČAK

Na uzorku od 469 dječaka i 391 djevojčice, transferzalnom studijom, praćene su osobenosti i dinamika rasta i razvoja putem antropometrijskih svojstava-tjelesne visine, tjelesne mase i obima glave. Svi ispitanici bili su polaznici dviju osnovnih škola u Tuzli, u dobi od 7. odnosno 6. do 11. godine. Uzorak je reprezentativan za djecu te dobi i čine ga klinički zdravi dječaci i djevojčice.

Na temelju analize podataka, provedene s ciljem dobijanja potpunijega uvida u tijek antropometrijskih promjena kod tuzlanske djece u dobi od 7. do 11. godine života, moguće je donijeti slijedeće zaključke:

1. u cijelom ispitivanom razdoblju rasta dječaci nadmašuju djevojčice u svim mjerenim parametrima, što je posljedica spolnog dimorfizma;
2. najveći porast tjelesne visine i tjelesne mase kod oba spola bilježi se između 8. i 9. godine života. Ovaj period odgovara i teorijski očekivanom drugom intenzivnom periodu rasta u visinu;
3. apsolutni godišnji rast obima glave kod dječaka i djevojčica najveći je između 9. i 10. godine života;
4. dječaci i djevojčice uzrasta od 7 do 11 godina, sa područja Tuzle, skladnog su rasta i u granicama europskih standarda.

GRADOVRH

SOCIOLOGIJA

Srđan Vukadinović

Društvene dimenzije kulture i umjetnosti

Sažetak. Razmatranje fenomena kulture i umjetnosti kako u njihovom teorijskom poimanju, tako i u praktičnom djelanju se u većini slučajeva svodi i završava tretiranjem materijalne ili duhovne kulture u opredmećenoj pojavnosti. Pri tome, umjetnost kao uži strukturni segment onoga što je kultura isključivo se svodi na čin opredmećenja umjetničkog djela. Rijetko se fenomen kulture poima u znatno široj ravni od opredmećenja koje obuhvata najširu društvenu determiniranost. Zbog toga se kultura treba poimati i učiti u totalitetu, kao sfera djelanja koja je društveno posvećena cjelokupnom čovjekovom ponašanju. Totalitet posmatranja kulture i umjetnosti shvaćen u najširem društvenom kontekstu u sopstveno biće uključuje ideje, norme, vrijednosti i običaje. Kultura je i patriotska odanost zastavi svoje zemlje, kao što je i indijski pogled na kravu kao svetu životinju. Posebna svojstva pojedinaca i društvenih grupa, koje imaju ili im pribjegavaju u konkrentnim društvenim realitetima, ukazuju na kulturne specifičnosti čovjeka, grupe, države, društva.Također, i žargonski potkulturni način bitisanja predstavlja strukturni segment kulture u njenoj društvenoj obuhvatnosti.

Sociološko određenje kulture je bitno različito od istorijskog, estetskog, ili psihologijskog. U širem društvenom okviru kultura i umjetnost se ne svode samo na lijepa kulturna i umjetnička djela i rafinirani intelektualni ukus. Društvene dimenzije kulture su determinisane i "sladoledom u kornetu" i rok muzikom, kao i Rembrantovim portretom ili portretom nekih od bildbordskih slikara. Krajnje granice dimenzioniranosti kulture i umjetnosti u životu ne postoje, već se mogu uspostaviti na nivou teorijske analize. Ali i ta teorijska analiza mora uzeti u obzir rasprostranjenost segmenata kulture u širokom pozicioniranju ideja, vrijednosti, normi i običaja pojedinaca u društvenih grupa.

Ključne riječi: društvena dimenzija - kultura – umjetnost – ideja – norma – vrijednost.

THE SOCIAL DIMENSION CULTURE AND ART

Abstract. To inspect phenomenon culture and art how in him theorethical compehensible way in practical perform in majority events to lead down and finished treatment material and spiritual culture in our phenomenon. In spite of all that art as narrower structural segment this what is culture exlusive to lead in deed arts act. Thin is phenomenon culture compehensible in large plane in deed which is grasp large determination social. The cultural phenomenone must compehensible and to train in totality as sphere which is social to consecrate the mans behavior. The totality to observe culture and art to conceive in large social context in own essence including ideas, norms, values and habits. The specific feature individuals and social groups which had as or to come running in concret social reality point to in cultural specific mans, groups, state, society. The also and jargons subcultural essence to portray structural segment culture in his social encirelement.

Key words: social dimension – culture – art – idea – norm – value.

1. Kultura društvenosti

Društvena struktura je raspored različitih uloga, položaja i veza koje pojedinci i grupe ostvaruju u društvu. Svaki pojedinac posjeduje posebnu kulturu sa svojim specifičnostima vođenja kućnog domaćinstva, strukturom porodice i svjetonazorima pravog i pogrešnog. Sličnosti u kulturnom kodu omogućavaju da se odrede grupa ili društvo kojem neko pripada, odnosno ne pripada. Značajan broj pojedinaca smatra da konstituiše društvo i jednu društvenu zajednicu ako žive na istoj teritoriji i zavise u ostvarenju kvaliteta života od participanata sa istim ili sličnim odlikama ponašanja. Jedan grad kao osnovna urbana cjelina može da bude više ili manje znamenit od drugih gradova, pa čak i da bude prepoznatljiviji od države kojoj pripada, ali on je u suštini kulturno omeđen većim društvom koje ima određene kulturološke sličnosti sa njim. Društvo je najveći oblik jedne društvene grupe. Društvena grupa jer kulturna grupa čiji članovi imaju ili dijele slično nasleđe i kulturu. Pripadnici društvene zajednice prihvatili su određenu kulturu kao organski dio svoga bića i prenose je svakoj narednoj generaciji.

U svakom društvenom i kulturnom totalitetu ima mnoštvo malih kultura, koje se u većini slučajeva ne shvataju ozbiljno. Mala kultura širokog univerzuma je i način smještanja gledalaca u bioskopu, gdje svi oni koji dođu da gledaju "pokretne slike" na filmskom platnu znaju da im ne treba stolica koju će nositi od kuće da bi sjeli i gledali projekciju. Na isti način pretpostavlja se da pozorišta obezbjeđuju sjedišta za gledanje pozorišnog čina izuzev ako se ne radi o ambijentalnom

teratru, kao što se i pretpostavlja da fizičar ili biolog neće zatvoriti za najširu javnost naučnu informaciju do koje su došli i koje su provjerljive. Isto tako, mala kultura jednog kulturnog univerzuma je način na koji banke štite uloženi novac i novac ostavljen na čuvanje.

Sve su to detrminante kulture vrijednosti u jednom društvu koje određuju njegovu kulturnu podstrukturu. Osnovne vrednote, norme, običaji i ključni reperi kulture posmatrani u širem egzistirajućem kontekstu determinišu kulturu društvenosti ili društveni okvir određenja kulture.

2. Norme kao društveni konstituenti kulture

U svakom društvu postoje određena pravila ponašanja. To su putevi "ohrabrivanja" građana o prikladnom i "obeshrabrivanja" istih o neprikladnom ponašanju. Nisu sve norme o jednom ili drugom ponašanju iste za sva društva. Razlikuju se ne toliko sadržajem koliko značenjem u normativnom smislu i svojim tradicijskim kodom.[1] Također, i sankcije kao negativne norme za sankcionisanje djela koja se smatraju nenormativnim su različite od društva do društva. Norme su uspostavljeni standardi ponašanja održavani od strane društva. Da bi jedna norma postala značajna u kulturi određenog društvenog realiteta, mora biti široko primjenjiva, shvatana i prihvatana. Kao primjer norme tako shvaćene postoji situacija da su pojedinci u bioskopima, društava sa kulturnom tradicijom, tihi i mirni prilikom prikazivanja i gledanja projekcije, dok u nekim društvima ne mora da bude takav ambijent. Kao prateći sadržaj ove norme je i pravo bioskopskog posjetioca da može slobodno reći pojedincu ili dijelu gledališta koje žamori da prestane to da radi. Naravno, primjena ove norme može varirati i unutar jednog konkretnog društva značajne kulturne tradicije u zavisnosti od posebnosti i specifičnosti prikazivanog filma ili tipa, odnosno slojevitosti publike. Gledaoci koji posjećuju filmske predstave nekog artističkog ili kriminilističkog ili političkog žanra će sasvim drugačije reagovati i ponašati se na njih, nego oni koji gledaju ozbiljne drame na filmskom platnu.

Veoma je značajno da se sve norme ne mogu unificirati i svesti u istu ravan značenja i funkcije. Zbog toga se u sociologiji kulture i umjetnosti razlikuju dva puta na koje norme regulišu način ponašanja pojedinaca, koji ustvari predstavljaju tipove normi. Ta dva puta su ona koje norme dijele na formalne i neformalne. Formalne norme su pravila ponašanja koja su regulisana pravnom normativom jednog društva. Ove norme su opisane u zakonitostima koje sadrže i uključuju čitavu strukturu pravila za sankcionisanje pojedinaca i grupa usljed njihovog nepoštovanja. Norme se formalizuju u zakone koji moraju biti veoma jasni i precizni

[1] Primjeri normi tretiranih u istoriji i teoriji američke kulture, kao specifičnih, su recimo često korištena pravila ponašanja kao: "Obuci čistu odjeću za večeru" ili "Ne ubij", dok su to u japanskoj kulturi norme kojima se iskazuje poštovanje za odrasle i starije ljude.

u definisanju prikladnog, odnosno neprikladnog ponašanja. U političkom smislu zakon je "tijelo pravila" definisanih i usvojenih od strane organa vlasti kao personifikacije države u društvu.[2] Zakoni kao kulturološki kodovi određenog društvenog ambijenta se tumače od strane sudskih organa a podržavani su snagom države.Zakoni predstavljaju ovaploćenje formalnog tipa norme u kulturološkom trajanju, mada zakoni u krajnjem smislu ne moraju da znače jedinu kulturološku formu norme. To mogu biti i neki drugi pisani dokumenti koji nemaju karakter pravnog akta. Suprotne od formalnih normi su neformalne koje nisu predmet sadržaja nego akta, već su određena nepisana pravila o ponašanju pojedinaca i grupa. Neformalne norme su odraz kulturološke tradicije jednog društva i one imaju značajno mjesto u moralnom uporištu kao nečemu na čemu se zasniva kulturološki i civilizacijski hod pojedinaca, grupa, naroda, država i društva. Norme koje imaju neformalni karakter zasnovane su na moralnom odobravanju, odnosno moralnoj osudi pojedinaca i grupa od strane države. Sankcije za ove norme ne izriče država, nego su one sadržane u osudi i preziru određenog društvenog ambijenta prema prekršiocima pravila ponašanja. To je nešto što bitno određuje kulturu u širem smislu, jer iz načela moralnog ponašanja proističu i sastavni djelovi materijalnih i duhovnih sadržaja. Sankcija za nepoštovanje norme iz sfere kulture oblačenja, na primjer, nekim studentima u akademskim zajednicama, na njihov formalistički neuobičajni izbor odjeće koji odudara od standardnog studentskog i tinejdžerskog načina oblačenja, jeste ismijavanje, ruganje i posprdno nazivanje od strane drugih pojedinaca i grupacija iz iste zajednice ili šire društvene okoline.[3]

Bitna klasifikacija normi kao odraza kulturološkog odnosa sredine prema ovim pravilima ponašanja je njihovo razvrstavanje prema relativnoj važnosti za društvo. Kada su klasifikovane na način kvalitativne društveno kulturološke relativizacije, norme se određuju kao običaji u širem i običaji u užem smislu, ili samo običaji za ove prve, a "normalni običaji" za druge norme.

3. Kulturološka determiniranost običaja

Pravila ponašanja određena kao običaji su norme koje se smatraju visoko potrebnim za blagostanje društva. Za blagostanje u društvu običaji se u svojem kulturološkom određenju smatraju bitnim zato što često uslovljavaju najstabilnije i najuređenije principe ljudi. Svako društvo zahtijeva poštovanje običaja i drugih pravila ponašanja kao i "društvenu poslušnost" po tim pravilima. Običajna pravila ponašanja su se ustalila u jednoj društvenoj zajednici i prenose se s naraštaja na naraštaj. Nepoštovanje običajnih pravila sankcioniše se različitim kaznama.

---

[2] Milton C. Cummings & David Wise, Democracy under Pressure An Introduction to the American Political System, San Diego:Harcourt Brace Jovanovich, 1993, p.490-495.

[3] Gregory P. Stone, Personals Acts, Symbolic Interaction ,Fall, 1, 1977, p.3-21.

Slično kao i kod normi neke države, imaju snažno ispoljene običaje prema jednom načinu ponašanja i života što datira unazad nekoliko generacija, dok druge to isto imaju prema drugim običajnim pravilima. Tako se u jednom društvu snažno ispoljavaju pravila ponašanja protiv ubistva, u drugom protiv izdaje, dok se u trećem društvenom realitetu vrednote običajnosti ogledaju u ispoljavanju pravila ponašanja koje se suprostavlja, recimo, zlostovljanju djece. Navedena običajna pravila ponašanja su u gotovo svim normativnim kodeksima institucionalizovana unutar formalnih normi. Običajna pravila koja upravljaju svakodnevnim ponašanjem su veoma značajna za blagostanje u društvu i kvalitet života kao kulturološku dimenziju, jer njihova povreda podstiče krizne momente u određenom društvenom realitetu. Međutim, i društvo je više sklono formalizovanju običaja nego njihovoj kreativnijoj primjeni. Formalizovanje običajnih pravila ponašanja daje im formu konvencionalnosti, ali uskraćuje duboko misaonu svjesnu radnju o neophodnosti primjene tih pravila kao tradicijski značajnih i neprevazidjenih. U mnogim društvima postoji težnja da se primjenom običajnih pravila pojačaju i osnaže kulturni obrasci koji ističu ulogu muškarca i nastoje povezati mušku dominaciju. Kultura shvaćena kroz običajne norme nije samo prenošenje određenih kulturnih obrazaca u sferu materijalne kulture sa jednog naraštaja na drugi, već i cjeloživotni angažman. Tako je kulturni obrazac jednog društva lako identifikovati ako se uoči da u kolima za spavanje voznih kompozicija žene ne spavaju na visočijim krevetima iznad muškaraca. Isto tako, u američkom društvu, recimo, u bolnicama u kojima borave muškarci na prvom spratu, ženski pacijenti nisu smješteni na drugom spratu.[4]

4. Prihvatanje pravila ponašanja kao kulturološkog čina

Pojedinci i društvene grupe u određenim slučajevima izbjegavaju ponašanje po pravilima koja determinišu različite norme iz razloga što ih one mogu prisiliti da se liše sopstvenih slabosti što oni nipošto ne žele. Tako je u mnogim državama normom zabranjeno i nelegalno je da pojedinci tinejdžerskog uzrasta piju alkoholna pića. Ipak, i pored takve norme, opijanje maloljetnika upravo u tim društvenim realitetima je česta pojava i veoma rasprostranjeno. Ponašanje koje predstavlja u određenim momentima kršenje pravila norme može da bude prouzrokovano običajnim principima jedne konkretne grupe. Mladi ljudi tinejdžerskog uzrasta koji su skloni pijanstvu krše pozitivne propise država u kojima egzistiraju zbog podržavanja i zadovoljenja nekih "standarda" plemićke grupe kojoj pripadaju dalekim porijeklom ili je makar podržavaju. Slučajevi kršenja običajnih pravila ponašanja usljed tradicijsko kulturološkog koda mogu da budu još pogubniji i tragičniji po društvo. Tako se u SAD 1993.godine dogodilo da nakon smrtonosne borbe oružjem sa federalnim policajcima i rendžerima blizu

[4] Wolfgang F. Bulle, Crossing Cultures ? Southeast Asian Mainland, Atlanta: Centers for Disease Control, 1987, p.4-8.

devedeset članova religijskog kulta Sljedbenici Brancha Davidia, koji su bili povezani dugogodišnjim zajedničkim životom u naselju - komuni, što se tradicijski prenosilo sa generacije na generaciju, izgube živote. Oni su po nalogu vlasti trebali da napuste svoje domove u komuni u blizini mjesta Waco u Texasu, čiji je prostor urbanistički dobio drugu namjenu. Pošto nisu željeli da napuste svoju komunu, poslije 51 dana čekanja, Ministarstvo pravde je naredilo napad na njihova imanja i 86 članova kulta je poginulo.

Norme se krše u određenim slučajevima i zbog toga što je jedna norma u sukobu sa drugom. Ako se, recimo, pretpostavi da se živi u zgradi, sa aparatima za zvonjenje ili interfonima, i jedne noći se čuje vrisak žene u susjedstvu koja je napadnuta i fizički zlostavljana od strane svoga supruga, reakcije susjeda mogu u svakom slučaju biti kontradiktorne s aspekta norme. U slučaju da se prvi susjed ovog bračnog para odluči da zvoni na njihova vrata ili zove policiju povređuje normu "gledanja svoga posla", dok u isto vrijeme krši drugu normu koja se tiče ponašanja svakog pojedinca u prilikama kada treba pružiti pomoć žrtvama nasilja. U ovom slučaju norme su suprostavljene i način rješenja te sukobljenosti zavisi od kulturoloških manira ponašanja pripadnika određenog društvenog realiteta u takvim i sličnim situacijama. Logika situacije nameće potrebu da se riješe oba pravila ponašanja prema tekstualnom određenju normi u nastalom momentu i kada su one suprostavljene. To znači istovremeno da čak i kada se norme ne sukobljavaju, uvijek postoje očekivanja pojedinaca i grupa u konkretnom društvenom ambijentu da će svaka norma biti riješena. U rješavanju protivurječnosti dvije norme ispoljava se i sistem vrednota jednog društva. Istim sadržinskim postupkom pod različitim prilikama i u različitim društvenim okolnostima može se stvoriti stanje u kome jedan pojedinac ima u društvu ugled heroja, dok drugi ima ugled zločinca. U ambijentu Bosne i Hercegovine postoji takav slučaj, da u jednom dijelu države, Federaciji BiH, neke ljude smatraju zločincima i traži ih Medjunarodni tribunal u Hagu zbog kršenja pravila ponašanja u ratnim dešavanjima od 1992-1995.godine, dok su ti isti pojedinci u drugom konstituentu BiH heroji. Isto tako, za društvo Republike Srpske određeni pojedinci iz Federacije BiH su zločinci, dok su u ovom entitetu oni heroji. Poznato je da sudovi prikupljaju dokaze o kršenju pravila ponašanja za ljude koji su u drugom prostornom ambijentu heroji i njihovo djelovanje podvode pod kriminalno ili zločinačko. U takvom društvenom totalitetu sistem vrednota je urušen i poremećen zbog čega se javljaju suprotne disproporcionalne konstatacije i tvrdnje koje za posljedicu imaju sudska procesuiranja. Metode političkih elita u optuživanju pripadnika drugih elita za kriminalne radnje svode se i na optuživanje drugih jedinki kao kolektiviteta, pri čemu su određeni pojedinci i bili nagrađeni u ratu.

Prihvatanje normi kao pravila ponašanja je subjekat promjena u jednom društvu i bitan generator svijesti njegovih pripadnika. Taj bitan činilac društvenih promjena se kreće u pravcu u kojem se transformišu politički, ekonomski i socijalni uslovi kulture i kulturoloških tvorevina. Tako po tradicionalnim normama

kulturološke prepoznatljivosti u mnogim društvima, pa i onima razvijenih demokratskih načela, od žena se očekuje da se udaju, podižu djecu i ostanu u kući i ako njihovi muževi mogu izdržavati porodicu i bez njihove pomoći. Ipak, ove norme se mijenjaju zadnjih decenija XX vijeka, dijelom kao rezultat svakodnevnih tranzicijskih promjena u političkoj, ekonomskoj i socijalnoj sferi, a dijelom kao rezultat napuštanja tranzicijskog kulturološkog koda i prihvatanja modernizacijskog. Kako podrška tradicionalnim normama slabi, pojedinci i grupe se sve više osjećaju slobodnim od stega "tradicijskih pravila ponašanja" pa ih sve češće i otvorenije krše. Sa protokom vremena i modernizacijskim preobražajem društva pojedinci će biti sve manje u prilici da dobiju negativne sankcije zbog kršenja tradicijskih normi.

5. Kršenje pravila ponašanja i kulturološko djelovanje

Kada pojedinci i društvene grupe krše pravila ponašanja koja su sadržajno fokusirana u široko prihvaćenim normama, izriču se određene sankcije, koje ne moraju biti rezultat djelovanja aparata vlasti, već mogu rezultirati i nekim institutima društvenog izricanja "presuda". Za jedan značajan broj kršenja normi slijeduju sankcije izrečene od strane institucija države koje se bave time. Kršenje pravila sportskog ponašanja, kao širi kulturološki čin, je u situaciji kada fudbalski trener na fudbalski teren pošalje 12 fudbalera ili košarkaški na parket dvorane 6 košarkaša. Ili kršenje pravila neke tradicijske norme je pojavljivanje svršenog studenta u šorcu na razgovoru za dobijanje posla u nekoj velikoj banci. U društvu tradicijskih vrednota teško je i zamisliti vozača koji zaboravi da ostavi novac i uzme tiket za parkiranje automobila! U svakoj od navedenih situacija jedinke koje krše određena pravila biće sankcionisane ako njihovo ponašanje bude selektovano. Međutim, sankcije ne moraju biti negativne i ispoljiti se kroz kažnjavanje počinioca, već mogu biti i u vidu nagrada. Prilagođavanje pojedinca i društvene grupe normi može voditi pozitivnim sankcijama koje se ispoljavaju u vidu novčanih nagrada, uručivanja zahvalnica i drugih odličja, kao i tapšanja po ramenu i izraženih riječi hvale za konkretno poštovanje pravila ponašanja. Nasuprot tome, negativne sankcije uključuju kazne u novčanom iznosu ili zatvorske, kao i poglede prezira sredine gdje se i u kojoj dogodilo kršenje norme.

Odnosi izmedju normi i sankcija se mogu similarizovati po određenim sličnostima. Ako se sankcije povežu sa formalnim normama, one teže da budu i same formalizovane. Ako trener pošalje previše igrača na fudbalsko ili košarkaško borilište tim će biti kažnjen određenim novčanim iznosom od strane sportske federacije. Svršeni student koji dođe u veliku banku na razgovor o dobijanju posla u kratkim pantalonama, po svoj prilici, će biti tretiran s prezirom od strane dužnosnika banke i najvjerovatnije će izgubiti svaku šansu da dobije posao. Vozača koji ne ubaci novac za parkiranje u registar sat očekuje tiketna kazna i od njega se očekuje da plati taj iznos.

Implikacije u primjeni sankcija zbog kršenja normi i nasilja nad njima se mogu manifestovati osim kažnjavanja i na drugi način. Tako, ako niko od zvaničnika na fudbalskoj ili košarkaškoj utakmici ne primijeti da je igrač više u jednoj ekipi na terenu, neće biti kazne. Isto tako, ako policajac ne vidi nelegalno parkiran automobil, neće biti novčane kazne za pogrešno ili nepropisno ili neplaćeno parkiranje. Čak što više, mogu postojati i veoma neprikladne primjene sankcija u određenim momentima. Fudbalski ili košarkaški sudija može načiniti grešku kod fudbalera ili košarkaša i neopravdano kazniti tim zbog "previše igrača na terenu". Tada dolazi do nasilja nad sankcijama.

Cijela lepeza normi i sankcija u kulturi reflektuje vrijednosti koje će biti najteže sankcionisane. Kršenje pravila ponašanja shvaćeno kao manje kritično sa sobom nosi lakše i neformalne sankcije.

6. Društvena determiniranost kulture ispoljena u vrijednostima u ponašanju

Svaki pojedinac i društvena grupa razvijaju sopstvene lične ciljeve i ambicije. Sve te pojedinačne i lične ambicije i ciljevi ulijevaju se u opšte polje ili skup onoga što se zove kultura. Kultura obezbjeđuje opšti skup ciljeva za pojedince i grupe kao članove društvene zajednice. Ciljevi indukuju sve ono što pojedinci i grupe u kulturi preferiraju kao dobro, a također i što se nalaže kao važno, bitno, značajno i moralno ispravnim ili neispravnim vrijednostima. Mogu u društvu egzistirati opštije vrednote koje imaju dalekosežan značaj za pojedince, grupe i društvo. Takve vrijednosti su zdravlje, ljubav i demokratija. A mogu biti i specifičnije kao što su nagrađivanje nečijih roditelja ili posjedovanje kuće ili neke druge nekretnine.

Vrijednosti utiču na čovjekovo ponašanje i služe kao mjerilo za procjenjivanje i ocjenjivanje akcija drugih. Često postoji direktna veza između vrijednosti, normi i sankcija na jednoj, i kulture na drugoj strani. Tako, recimo, ako kultura visoko na hijerarhijskoj ljestvici vrednota pozicionira instituciju braka, ona tada može imati norme koje zabranjuju čin preljube ili nekih drugih prestupa u braku. Ili ako kultura u jednom društvenom ambijentu tretira privatnu svojinu kao osnovu vrijednosti, ona će u pravno kulturnoj sferi više imati prisutna zakonska rješenja protiv krađe i vandalizma. Vrijednosti kulture se mogu mjeriti kada su u pitanju pojedinci ili grupe, ali većina vrednota ostaje relativno stabilna tokom životnog vijeka bilo koje osobe. U eri modernizacije osnovni dio čovjekovih vrednota čini socijalna podijeljenost i intenzivno osjetljive vrijednosti.

Ne postoji društvo koje bi moglo da ima jedinstveni skup ciljeva manifestovanih u vrednotama. Međutim, vrijednosti se mogu klasifikovati po određenim specifičnostima. Tako je sociolog Robin Williams pokušao da pomoću osnovnnih

vrijednosti u SAD grupiše i konstituiše njihovu lepezu koju čine: dostignuća, efikasnost i zadovoljstvo.[5]

Napori u konstituisanju opštih vrednota i njihove skale su nastojanja značajnog broja autora. Međutim, veoma teško je konstituisati takav okvir za neko društvo veće od konkretnog. Nije moguće tako nešto postići kako za pojedinačno, tako i za globalno društvo. Jer hijerarhija vrednota ima različito pozicionirani slijed od zemlje do zemlje, od društva do društva.

7. Od kulture društvenosti ka kulturi integracija

Društvena determiniranost kulture i umjetnosti je nešto što je pretpostavka za društva koja su stabilizovala svoju društvenu strukturu i koja teže dosegnućima integracija. Realiteti koji konstituišu kulturu kroz kontekst šireg društvenog ponašanja koje se ogleda u normama, sankcijama i vrijednostima stabilizovali su svoju društvenu strukturu pa samim tim i kulturnu podstrukturu. To je i razlog što ljudi iz kulture sa lakoćom uspostavljaju pokidane komunikacije i veze među urušenim društvima. Njihov jezik nisu prazne fraze, kao što to rade političari, nego stvaralački rukopis koji građani čitavog svijeta veoma lako mogu da pročitaju. Zbog toga se međunarodni okvir djelovanja, kao i svijet i Evropa prvo događaju u kulturi. To što političarima, recimo, ne polazi od ruke u kontaktima medju zemljama i međunarodnim organizacijama, i što im Evropa dozvoljava približavanje na rate, pojedinci i grupe iz kulture osvajaju suvereno i superiorno. Iz razloga je to što je kultura konstituisana tako da je ne čini samo materijalni i duhovni sklop, već norme i vrijednosti, koje imaju standarde prepoznatljive međunarodnoj zajednici. Društvena konstituiranost kulture je znatno šira od onoga što čini djelo, umjetnik/stvaralac ili publika, i to je jedna društveno kulturna paradigma koja je ugrađena u evropsku civilizaciju. Posmatranje i tretiranje kulture i umjetnosti kao dijela ponašanja i poštovanja tih pravila je tendencija savremenog društva koje odlikuje individualizam, ačivmentski princip društvenog pozicioniranja na skali društvenih položaja i poduzetnički duh.

[5] Robin M. Williams, American Society, New York: Knopf, 1970, p.452-500.

LITERATURA

1. Bulle, Wolfgang. F.: Crossing Cultures? Southeast Asian Mainland, Atlanta: Centers for Disease Control, 1987.
2. Cummings, Milton. C., Jr. & David Wise: Democracy under Pressure: An Introduction to the American Political System, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1993.
3. Featherstone, Mike: Global Culture: Nationalism, Globalization, and Modernity, London: Sage, 1990.
4. Howard, Michael. C.: Contemporary Cultural Anthropology, Glenview, III.: Scott, Foresman, 1989.
5. Stone, Gregory. P.:Personal Acts, Symbolic Interaction, 1(Fall), 1977.
6. Vukadinović, Srdjan: Kultura, razvoj i procesi integracije, u: Zborniku sa medjunarodnog naučnog skupa "Kultura u procesima razvoja, regionalizacije i evrointegracije Balkana", Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu, Niš, 2003.
7. Williams, Robin. M.: American Society, New York: Knoph, 1970.

SOCIOLOŠKO-TEOLOŠKE TEME

Petar Anđelović

Katolici u susretu s drugim religijama

Danas, i kad bismo htjeli, nemoguće je izbjeći susrete s pripadnicima drugih religija, oni se događaju u svako doba i na svakom mjestu: na turističkim putovanjima, na radnim mjestima, konferencijama, zabavama i, naravno, boravkom u istom mjestu življenja, što je čest slučaj kod nas, u Bosni i Hercegovini.

Ti susreti mogu biti slučajni, željeni ili neželjeni, korisni ili čak štetni, ovisno o tome kako im pristupamo. Ako se može pretpostaviti, da su današnji ljudi nakon nevolja koje ih u zadnje vrijeme snalaze, postali mudriji, može se i nadati, da će znati ove susrete, ma kako do njih dolazilo, na mudriji i korisniji način iskoristiti. Da bi se to počelo događati, za te se susrete treba unaprijed pripremiti. Ne misli se samo na unutarnje raspoloženje, dobru volju, nego na poznavanje svoje religije i religije čije sljedbenike želimo susresti. Bez tog poznavanja, makar i minimalnog, susreti teško mogu uspjeti. U tom upoznavanju svoje i tuđe religije želi nam pomoći jedna, relativno, nova grana teologije – teologija religija.

Teologija religija

Osnovni zadatak ove nove grane teologije bio bi stalno ukazivanje na pluralnost religija, pri čemu bi svaka religija, a ovdje mislimo na poseban način na kršćanstvo (katoličanstvo) odredilo svoje mjesto u toj kompleksnosti ne precjenjujući ni svoju ulogu ni ulogu drugih religija, što donedavno nije bio slučaj. Jedan od najvažnijih teologa u nastanku teologije religija bio je njemački teolog Karl Rahner. Naravno da je i za njega kao i za druge teologe spoznaja istine bila važna, no za njega je, reklo bi se, bilo važnije pitanje spasenja, spasenja svih ljudi, ponajviše pripadnika drugih religija, tako da u njegovoj teologiji prednost dobivaju spasenje i milost ispred objave i istine, o čemu se i danas vode rasprave među teolozima.

Na pitanje vrijednosti drugih religija, posebice kao puta spasenja, nije se moglo odgovoriti bez stupanja se njima u kontakt, bez dijaloga s tim religijama. Ova spoznaja, što je od enormne važnosti za katolike, kasnije je postala postulatom

Drugog vatikanskog sabora. Saborski su oci uvidjeli da do upoznavanja drugih religija i njihovog mjesta u povijesti spasenje nije moglo doći bez dijaloga, a do njega se nije prije dolazilo iz brojnih razloga: strah pred nepoznatim, prostorne udaljenosti, prevelika uvjerenost da je samo "naša" religija prava. O njima se jednostavno nije reflektiralo, a ako bi se o njima i reflektiralo, njihovi pripadnici nisu uvažavani kao partneri, pa tako i nije dolazilo do dijaloga.

Do promjene je došlo s Drugim vatikanskim Saborom, na kojem je posebna pozornost poklonjena židovskoj religiji i islamu, a zatim hinduizmu i budizmu.

To upoznavanju drugih religija nije kod kršćana/katolika bilo bezbolno. I ono je u tom procesu moralo odrediti svoje pozicije, ne nužno u smislu "tko ima pravo", nego u smislu pokazivanja "svoga pravoga lica". Naravno da je stalno bilo prisutno pitanje zašto tako brojni ljudi biraju neku drugu religiju, a ne kršćansku kao put spasenja . Nesmiljeno se nametalo pitanje istine i istinitosti kao i prava na istinu, što u sebe mora uključiti nastojanje, da se upoznaju druge religije, njihovi nastanci, posjedovanje istine.

Na ova pitanja Drugi vatikanski sabor je, koliko je nama dopušteno prosuđivati, dao pošten odgovor, ne toliko izričit i zaokružen, ali dovoljno jasan i dorađen, da može u svako doba katolicima poslužiti kao misao vodilja u njihovim susretima s drugim religijama.

Možda bi svaka religija trebala (i opet tko smo mi da prosuđujemo?!) učiniti isto: izreći sebe, sebi i drugim kazati, što je u njoj bitno, što su natruhe prošlosti, što treba ostati i čega se treba držati. Naravno da se pri tom mora računati s provjerom onih drugih. Došlo je vrijeme, kada se, kako rekosmo, susreti ne mogu izbjeći, a da bi ti susreti bili na korist svima, pripadnicima svih religija, svi oni moraju postati svjesni svoga identiteta, svoje samobitnosti, da bi mogli ravnopravno stupiti s drugima u dijalog. Učinio je to i Drugi vatikanski koncil: identitet katolika vezao je uz ono bitno, uz Isusa Krista, kao svoga osnivača, proroka i donositelja spasenja, jer On stvarno ostaje za sve ljude "Put, istina i život" (Iv 14,6).

Pitanje koje se postavlja u susretu se drugim religijama glasi: kako voditi dijalog a da se pri tom ne izgubi vlastiti identitet? S ovim se pitanjem bore sve religije.

Teologija religija u svjetlu kontekstualno-dijaloške teologije

Svaka religija, ako želi koristan susret s drugim religijama, mora postati svjesna svoje kontekstualnosti, svog života u određenom vremenu i na određenom prostoru. Mora postati svjesna svoje upućenosti na religioznu, kulturnu, rasnu kao i na društveno-gospodarsku situaciju, jer ništa nije pogubnije za jednu religiju kao pokušaj življenja u nekom prošlom vremenu i na nekom drugom prostoru.

Pri tom mora, unatoč kompleksnosti povijesne situacije, ostati vjerna navještaju božanskog spasenja, koje joj je povjereno.

To je teologiji moguće samo ako je dijaloška, ako iz dijaloga između Boga i čovjeka, između Božje riječi i ljudskog odgovora, izraste odgovor na pitanja i sumnje, nadanja i potrebe čovjekove. Tako je teologija mislila vjekovima, mislila je da treba svu svoju pozornost pokloniti shemi "Riječ Božja – čovjekov odgovor", dok se danas, posebice u teologiji religija, više misli na "čovjekova pitanja – odgovor Božji". Stoga i kažemo da je teologija religija kontekstualno-dijaloška, ona se obraća povijesnom kontekstu u kojem žive njezini adresati.

Vizija jedne takve kontekstualno-dijaloške teologije se nalazi, u bitnim crtama, u učenju 2. vatikanskog sabora, posebice u Pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* o Crkvi u današnjem svijetu. Već u uvodnim konstatacijama stoji ovo: *Da bi Crkva mogla izvršavati tu zadaću (Crkvu pri tome ne vodi nikakva zemaljska ambicija, ona želi samo jedno: nastavljati pod vodstvom Duha Tješitelja djelo samoga Krista koji je došao na svijet da posvjedoči istinu, da spasi, a ne da sudi; da služi, a ne da mu drugi služe.), dužnost joj je da u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu Evanđelja. Tako će onda moći, na način kako odgovara svakom naraštaju, odgovoriti na vječna ljudska pitanja o smislu sadašnjeg i budućeg života i o njihovom međusobnom odnosu. Treba, dakle, upoznati i shvatiti svijet u kojem živimo, njegova očekivanja, težnje i često dramatičan značaj.* (GS, 4)

Ovakvom shvaćanju Sabora prethodile su brojne ozbiljne teološko-sociološke analize, koje su pokrenule pitanja na koja je trebalo naći odgovor. Sabor kaže: *Uza sve to pred suvremenim razvojem svijeta danomice su brojniji oni koji ili sami postavljaju ili s novom oštrinom osjećaju najtemeljitija pitanja: što je čovjek? Koji je smisao patnje, zla, smrti, što i nadalje traje premda je ostvaren ovoliki napredak? Čemu te pobjede koje su postignute uz tako visoku cijenu? Što čovjek može dati društvu a što može od njega očekivati? Što će biti poslije ovoga zemaljskog života. (GS, 10).*

Takva su pitanja u prošlosti spadala u vjersku domenu. Danas su se stvari promijenile, tako da slična pitanja postavljaju i druge znanosti i traže na njih odgovor.

Ipak postavljanje ovakvih pitanja, kako to otvoreno čini Pastoralna konstitucija, ne dodiruje bit kršćansko-katoličkog vjerovanja: Isus Krist i dalje ostaje "ključ, središte i cilj cijele ljudske povijesti".

U Deklaraciji o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama *Nostra aetate* Crkva se ne ustručava i drugim religijama postaviti ista pitanja koja je na Saboru postavila sebi: *Ljudi očekuju od različitih religija odgovor o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije koje, kao nekad tako i danas, duboko uzbuđuju ljudska srca: što je čovjek, što je smisao i cilj našega života, što je dobro a što je grijeh,*

odakle boli i zašto, koji put vodi do istinske sreće, što je smrt, sud, i nagrada nakon smrti i što je napokon onaj konačni i neizrecivi misterij koji obuhvaća našu egzistenciju i odakle smo došli i kamo idemo? (NA, 1).

U biti i to spada na poslanje svake religije, čime svaka religija nužno ulazi u tijek kontekstualno-dijaloškoga razmišljanja. Svaka je, dakle, od njih svojevrsni odgovor na ljudska pitanja, svaka je od njih svojevrsna ponuda spasenja ranjenom svijetu. Možda bi trebalo, nakon dosada iznesenog, reći, da su, ako se to uvaži, stvoreni uvjeti i pretpostavke nužnog dijaloga između kršćanstva (katoličanstva) i pripadnika drugih religija.

Da ipak započeti dijalog ne bi ostao *igra staklenih perli*, potrebno je stalno preispitivati pravac i cilj toga dijaloga. Samo će se tako izbjeći opasnost da se s vremenom pretvori u svoju suprotnost.

Sve su religije, uglavnom, svjesne takvih opasnosti. Sve one pokušavaju sagledati stanje u današnjem društvu. Današnje ljude ne zanimaju "dijaloška prepucavanja" (igra staklenih perli) između religija, njima prije svega do toga stalo da otkriju pravi put spasenja, uključujući pomoć u svagdanjim nevoljama. Ovo je na poseban način postalo očito na susretima *Svjetske konferencije religija o miru* (1970). Svi sudionici su pokušavali odgovoriti kako prema učenju svoje religije mogu pomoći da se nađe mir u svijetu, dakle na jedan od najvećih problema ovozemaljskog svijeta. Nije se tražio teorijski dijalog nego *communio in actione*, što može postati pravilo svih međureligijskih dijaloga. Akcija u zajedništvu ne frustrira, ona vodi zajedničkom rješavanju svjetskih problema u čemu treba sudjelovati svaka religija.

Kršćanstvo u europskom kontekstu

Naša je tema, makar u naznakama, provjeriti, koliko je kršćanstvo/katoličanstvo spremno i sposobno voditi dijalog s drugim religijama. Iako je Sabor uspio pronaći jasne putove takvoga dijaloga, teško je iz pameti i srca brojnih katolika izbrisati povijesnu činjenicu, da je kršćanstvo vjekovima bilo centrirano na sredozemni prostor odakle se poslije širilo na srednju Europu, gdje nastajao "novi svijet" koji je u sebi nosio klicu ekspanzije koja se kasnije pretvorila u ono što nazivamo kolonizacijom. Uz to nije dat potpun odgovor na pitanje, tko je na koga vršio utjecaj: kršćanstvo na Zapad ili je predkršćanski sredozemni kulturni svijet antike Atene, Rima, ili čak, Egipta i Sirije, a poslije Germani izvršio utjecaj na artikulaciju, dogmatizaciju i kodifikaciju kršćanstva. U svakom slučaju se može reći da je povijest spasenja svoje zasade vjere razvijalo u konfrontaciji i asimilaciji s novim načinom razmišljanja i razumijevanja. Crkva je naučila "već od početka svoje povijesti" izražavati Kristovu poruku služeći se pojmovima i jezikom različitih naroda te ju je pokušala osvijetliti i mudrošću filozofa: i to sa svrhom da Evanđelje prilagodi shvaćanju sviju i, koliko je bilo potrebno, zahtjevima mudraca" (GS, 44).

Poslije je ovo "europsko kršćanstvo" moralo naučiti da ono nije , uz sve uvažavanje "posljednja riječ", nego je jedno od mnogih načina življenja kršćanstva. To je dovodilo do nesigurnosti i nemira među europskim kršćanima.

Toj je promjeni "samospoznaje" pripomogla slika koju su pripadnici drugih religija imali i još imaju o kršćanima. Makar i morali reći da je u toj slici puno predrasuda, poluznanja, neistina, i, često, tovarenja krivice, lažne nadmoći. No, hetero-interpretacija je isto tako nužna kao i auto-interpretacija. Naravno, da bi čovjek želio da i jedna i druga religija pri tom budu iskrene i dobronamjerne.

Ove je sve trebalo voditi spoznaji, da svaki dijalog među religijama mora uvažavati povijesnu situaciju. Na ovom bi mjestu, možda, trebalo progovoriti o misijama, o širenju određene religije u okvirima započetoga dijaloga, no to bi nas odvelo predaleko. Jedno bi ipak trebalo biti jasno: misije bez dijaloga danas su gotovo nezamislive. Ne postoji ni kod kršćana misao nadmoći njihove religije nad drugim religijama, i kršćani su s vremenom spoznali veličinu kultura i religija drugih naroda, tako da svoju religiju shvaćaju kao ponudu u rangu drugih ponuda. I za kršćane je došlo vrijeme konkurencije i dokazivanja, što se može činiti kroz ponudu. Nitko ne može hoditi u isto vrijeme na više putova, izbor je nužan, pa i kad se radi o religiji.

Dijalog je dobitak za svaku religiju

Što se tiče kršćanstva-katoličanstva Drugi vatikanski sabor je u više dokumenata iznio stavove Katoličke crkve: u Misijskom dekretu *Ad Gente*s, u konstituciji o Crkvi u današnjem svijetu *Gaudium et spes*, u izjavi o religioznoj slobodi *Dignitatis humanae*, i konačno u Konstituciji o Crkvi *Lumen gentium.* U svim tim dokumentima Sabor govori o odnosu kršćanstva prema drugim religijama. Važnost ovoga govora može spoznati tek onaj kome je poznat način predsaborskog razmišljanja. Papa Pio IX. izjavljivao je 1854., kako u vjeri moramo čvrsto držati, da izvan apostolske, rimske Crkve nitko ne može biti spašen.

No to je relativno daleki govor iz prošlosti; danas pak sve religije nastoje služiti čovjeku i tu je ono mjesto na kom se mogu naći, iako to svaka religija može činiti na svoj način. Kršćanstvo se, na primjer, ne odriče svoje vjere, da nitko tako nije služio čovjeku kao Krist, i smatra, da svaki onaj tko Krista u tom ne nasljeduje, postaje njegovim izdajicom.

Mogućnost i okvir praktičkog vođenja dijaloga

Na početku svakog susreta među pripadnicima različitih religija stoji nerazumijevanje. Onaj drugi mi je nepoznat, a upoznati ga mogu učenjem njegovog jezika, uživljavajući se u njegove životne osjećaje, u njegov pogled na svijet i na

ljude. To zahtijeva puno truda i dobre volje a da čovjek ne zna hoće li donijeti ploda.

Može se ići i dalje. Čovjek se može pridružiti pripadnicima druge religije u obavljanju vjerskih obreda, može kroz molitvu i obavljanje tih obreda "utoniti" u bit , u srž druge religije, da se čovjek, na neki način, "izgubi", no i pored te opasnost, ne treba ni ovakve eksperimente izbjegavati.

Katolici su za razliku od pripadnika drugih religija u boljem položaju. Njima je s najvišeg vrha, s jednog općeg sabora, progovoreno , i to službeno, o drugim religijama, pri čemu je Sabor rabio zanimljivu definiciju religije. Religija treba pokušati "promicati jedinstvo i ljubav među ljudima a također i među narodima", ona treba "prije svega svraćati svoju pozornost na ono što je ljudima zajedničko i što ih vodi do međusobnog zajedništva" (NA, 1). Stoga ljudi očekuju od različitih religija "odgovor o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije koje, kao nekad tako i danas, duboko uzbuđuju ljudska srca: što je čovjek, što je smisao i cilj našega života, što je dobro a što je grijeh, odakle boli i zašto, koji put vodi do istinske sreće, što je smrt, sud, i nagrada nakon smrti i što je napokon onaj konačni i neizrecivi misterij koji obuhvaća našu egzistenciju i odakle smo došli i kamo idemo?" (NA, 1).

Mnogi su se teolozi divili kako je ova definicija čista, kako se može primijeniti na svaku religiju. Ona ne polazi od neke sociološke objektivizacije, mada ne isključuje da ljudi trebaju, polazeći upravo od ove objektivizacije, imati svoje religiozne formule, obrede, svoje zajednice, u kojima u svom internom dijalogu traže odgovore na pitanja koja duboko uzbuđuju ljudska srca, kao što su: što je čovjek, što je smisao i cilj našega života , itd.

U svakoj se religiji, u biti traži istina, " istinu treba tražiti na način svojstven dostojanstvu ljudske osobe i njezinoj društvenoj naravi, naime, slobodnim istraživanjem, uz pomoć učiteljstva ili obuke, izmjene mišljenja i dijaloga po kojima jedni drugima izlažu istinu koju su našli ili misle da su našli, da bi se međusobno pomagali u traženju istine; a uz spoznatu istinu treba da čvrsto prionu osobnim pristankom " DH, 3).

Važno je također naglasiti, da Sabor o drugim religijama govori na pozitivan način. Ne ulazi u pitanje objave ni vjere. Naglasak je na čovjeku, koji je od Boga primio Duh traženja, i sada "uzbuđenog srca" traži odgovor na svoja egzistencijalna pitanja.

Sabor govori još o nekim drugim religijama, ali njegovu pozornost zaokupljaju kršćanstvu najbliže religije, a to su židovstvo i islam. Pri tom je Sabor suzdržan, ne sudi i osuđuje, pokušava držati vatra otvorenima, nadajući se, da će religije, zadužene za spasenje današnjega čovjeka, pronaći put do pravoga i iskrenog dijaloga, da barem neće ometati svoje vjernike u traženju takvog dijaloga.

Naravno da se može ovom razmišljanju prigovoriti da je ipak ostalo u sferi teorije, od koje će "mali ljudi i mali vjernici" imati malo koristi. No, cilj nam bio pokazati da se ni oni ne moraju zadovoljiti formulama, obredima, ni suhoparnim tumačenjima svojih vjerskih poglavara. I oni, jednostavno, moraju znati što se mijenja u njihovoj religiji, na koji način mogu i trebaju susresti svoje susjede ma koje vjere bili. Da bismo to pojasnili, vratimo se, makar zakratko u dosadašnjem tekstu rabljenu sintagmu. Ona glasi: Communio in atione, zajedništvo u akciji.

Već smo ovu sintagmu spominjali na drugom mjestu, stoga ovdje želimo naglasiti, kako "zajedništvo u akciji" može biti za jednostavnije ljude od velike pomoći. Jednostavne ljude, opterećene svakidašnjim nevoljama, ne zanima *igra staklenih perli* (na što se, nažalost, često svede dijalog religijskih stručnjaka, pa i religijskih vođa). Oni će svoje susjede, ma koje vjere ili narodnosti bili, prihvatiti ako se s njima nađu u akciji koja služi svima, koja služi zajedničkom dobru. Naime, pripadnici svih religija, u religiji traže pomoć u svakidašnjem životu, jer konačno, religija je više stvar prakse, sustav akcija, nego što je forma vjerovanja. Uloga vjerovanja je da pripadnike različitih religija učini spremnima za communione in actione, da ih ohrabri, da im otvori nove vidike, a ne da ih od drugih odvoji, da , praktično, onemogući svaki dijalog.

Nadamo se, da je u ovom razmišljaju postalo očito, da je Katolička crkva svojim saborskim dokumentima svoje pripadnike, katolike, učinila spremnima za svakovrsni dijalog s pripadnicima drugih religija. Nažalost, vjerski učitelji premalo poznaju ove dokumente i zato nisu u stanju, ako je slobodno reći, poučiti svoje vjernike istini koja se u njima nalazi. Ako katolike treba okriviti za neuspješan dijalog, onda razlog ne leži u pomanjkanju slobode, nju je Drugi vatikanski sabor je u obilnoj mjeri darovao pripadnicima Katoličke crkve. Krivnja se može nalaziti kod vjerskih vođe i učitelja. Ipak se katolici mogu smatrati sretnima, mogu naime svakog trenutka i sa pripadnicima bilo koje religije započeti i voditi dijalog. Teorijska (teološka) pitanju su u biti riješena. Otvoreni su putovi prema zajedništvu u akciji, zasada, najkorsnijem način vođenju dijaloga u Bosni i Hercegovini.

SOCIOLOŠKO-POLITIČKE TEME

Izet Numanović

Savjest – siromaštvo – zločin

Teško sam se odlučio napisati nešto o fenomenima negativnog, posebno u ambijentu naše svakodnevnice, u kojoj je negativnost hiperproduktivna stvar pa da se kao takva i ne primjećuje, naprotiv, uvećan stepen negativnog i devijantnog postaje obrazac novog vremena i model budućeg ponašanja. Da li smo nedovoljno osjetljivi na sve nepravilnosti koje se događaju, oguglali na spletove negativnih informacija iz svijeta koje nas putem mas medija biju svako veče, oslijepili gledajući u historiju i njene katastrofalne podatke, da li smo na to navikli, živimo s tim, ne reagujemo i ponašamo se kao da je sve to sastavni dio našeg života, a povremeno sami sebe ubijedimo da to tako treba da bude? Kada se sistematski i dosljedno razbija, razdire i uništava duša nacije, naroda i države i kada se ne zna i ne želi dati istinit odgovor na pitanje zašto nam se to događa, a u cilju izbjegavanja davanja odgovora koji je ispravan, kod nas se kaže "To je rezultat reformi"?

"Da li smo u stanju da vidimo gargantuizam na vlastitim ulicama, u vlastitim institucijama, u našoj stvarnosti? Da li je takva društvena ontologija kao posljedica proizvod neznanja ljudi ili političke ontologije za koju ni blagostanje ni individualna sreća ne predstavaljaju ništa, nego joj je cilj samo gargantuizam (bahatost, žderanje, pijančenje, šegačenje) nekolicine "mladih džinova" koji su zemlju raskomadali i sebe obogatili? Čini se da će i naš izlazak iz neznanja započeti ulaskom moderne tehnologije u naše prostore: klasa povlaštenih političko-mafijaških i nacionalnih zastupnika vozit će se po našim blatnjavim drumovima u novim mercedesima, mijenjat će "nokije" i "motorole" kao gaće, svaki će parohijalni nacionalista imati laptop i njihova će djeca sasvim ličiti na djecu znanja. Djeca neznanja i siromaštva stajat će pred tuđim ambasadama čekajući vizu a njihovi roditelji pred domaćim kontejnerima i javnim kuhinjama čekajući komad hljeba".[1]

"Uporno zadnjih dana, otkako sam se razbolila by the way, ulijećem u diskusije sa svakakvim ljudima, nekim manje i nekim više pametnim, o tome šta je normalno. Suvišno je spominjati koliko se definicije razlikuju. Od primjera najsitnijih, koji su definitivno otvoreni za zdravu raspravu, do onih koji bolno bodu

[1] N. Ibrulj "Gargantuizam i siromaštvo" - Objavio/la Semargl u 23:18, 4 komentar(a)

u oči i ne daju se ignorisati. Da li je normalno biti drugačiji, da li je normalno biti normalan? Priče o normalnosti koje u posljednje vrijeme slušam, razne su, od onih koje promoviraju ljubav i majčinstvo, do onih koje promoviraju slijeđenje onoga što je tjelesno i instinktivno, jer šta je normalno ako ne ono što **od Boga dolazi**, onoga što nam je imanentno? Ovo je moj doprinos normalnosti". [2]

U svim aspektima gledanja na moral, kao brižnog pazitelja naših ponašanja, u svim izvršenim istraživanjima o ljudskom ponašanju, moral dođe kao zadnje pribježište, kuća od papira, u koju se normalan može prikriti i zaštiti sebe i svoj stav do pojave prve kiše.

Tako je, recimo, kod nas u Bosni i Hercegovini danas potpuno normalno krasti – uzimati tuđe u skladu sa zakonom, lagati, varati, obmanjivati, obećavati, a ne izvršiti, smijati se bez stida. Ako se nalazite na ivici bijede i siromaštva, ako nemate nigdje ništa i ako ste na rubu propasti, ako vam nije stalo do bilo kakvog društvenog napretka, ako se ne borite za svoj status i slobodu, ako ne insistirate na svojim ljudskim pravima, ako šutite o svemu što je gargantuistički postavljeno, ako ste na dnu društvene ljestvice, onda još uvijek imate šansu da sačuvate obraz.

Kakva bi historija iz naše perspektive bila samo da se u prošlosti dogodila jedna stvar, da se je Adolf Hitler 1907. godine, uspio upisati na Akademiju likovnih umjetnosti u Beču? Sanjao je da će postati veliki umjetnik i 1908. godine se je po drugi put pokušao upisati na Akademiju i nije uspio. Tako je Akademija likovnih umjetnosti u Beču dva puta prokockala šansu da planetu spasi od nadolazećeg nacizma i fašizma čije posljedice nijedan povijesni tok ne može zaboraviti, a upitno je da li će se roditi neko do te mjere lud da pokrene novu razaračku mašineriju, kao što je to Hitler uradio, uz pretpostavku da od njega nema luđih.

Uvijek postoji geneza koja ukazuje potonjim istraživanjima kako je što nastalo, što se iz čega izrodilo. Unutar društvenih odnosa velikom energijom se potiskuju i izbacuju suprotni interesi. Vječita borba različitih interesa proizvodi društvene potrese iz kojih izviru ne samo svi oblici devijacija, nego i globalni svjetski pokreti koji historiju mijenjaju i daju joj druga obilježja. Geneza zla leži u ideološkim svijestima i historijskim krizama kroz koja su društva prolazila. Pervertirana ideologija i siromašno društvo kroz historiju funkcioniraju neodvojeno jedno od drugog. Titulari idelogija u stanovitim društvima vrlo dobro poznaju zakonitost funkcioniranja mase. Nametnuta ideologija, putem propagande i sile, dovela je do zaborava vlastitih ličnosti, ukinula je granicu ljudskog djelovanja i nametnula ideje destrukcije. Misao koja ne služi interesima neke ustanovljene grupe ili nije prikladna za posao neke industrije, nema mjesta i smatra se izlišnom i površnom.

Baveći se ideološkim porijeklom zla i zločina, prof. dr Rasim Muminović je zapisao: "Svijest se jačanjem jednih a osporavanjem drugih ideologija lišavala

[2] http://bicegore.blogger.ba/arhiva/?start=10

objektivnog prosuđivanja i zaključivanja. Ona je u staljinizmu stoga ostavljala ljude bez samopouzdannja, dok ih je u nacizmu indoktrinirala sa porobljavanjem svijeta isticanjem države i rase kojima su prikrivane barbarske namjere. Iako je svoj birokratski voluntarizam zamagljivao odbranom i izgradnjom socijalizma, odnosno odbranom humanizma od barbarizma, staljinizam nije uspio prikriti da je čovjeka učinio sredstvom revolucije i izgradnje socijalizma, čime je obesmišljavao i revoluciju i socijalizam kojima je cilj čovjek. Ako je nacizam-fašizam nagovještavao ljudsku podivljalost, staljinizam je činio ludost maskiranu socijalizmom, ludost koja je konsternirala svijet kada je spoznao".[3]

Svaki moral na koji se čovjek oslanja ili ne oslanja, zasnovan je na idejama da svako učinjeno djelo ima i svoje posljedice koje ga afirmišu ili negiraju. A situacija zločina nije samo stanje koje osuđujemo, na koje smo ogorčeni ili koje ne priželjkujemo. Zločin je kategorija koja prebiva izvan granica racionalnog, samo što zakonitost svog funkcioniranja crpi direktno iz ljudskog razuma, oca svih povijesnih zala. Zločin ne može biti čisto iracionalna stvar jer je njegova geneza duboko utkana u ljudsku svijest i kreacija njegovog pojavljivanja na daskama povijesti društva u potpunosti je zavisna od njegovog tvorca – čovjeka.

Zločin je apsurd današnjeg načina življenja, racionalna stvar jer nastaje u ljudskom razumu.

"Sve je dopušteno" uzviknuo je Ivan Karamazov.

> "Prvi korak duha je da razlikuje ono što je istinito od onoga što je lažno. Pa ipak, kada misao razmišlja o samoj sebu, ono što najprije otkriva to je protivrječnost. Nekorisno se ovdje truditi da budemo uvjerljivi. Već vijekovima niko nije dao jasniji i elegantniji dokaz o toj stvari od Aristotela:'Posljedica ovih mišljenja, često ismijavana, jeste da ona samo sebe uništavaju. Jer tvrdeći da je sve istinito, mi potvrđujemo istinu suprotnog tvrđenja i, prema tome, netačnost naše vlastite teze'...".[4]

Uporedo sa rađanjem zločina, njegove afirmacije i postojanja, "šutnja o zločinu" proizvodi zločin modernih intelektualaca koji nije toliko u njihovoj izdvojenosti koliko u njihovom žrtvovanju. Zločin jeste strani elemenat za "zdravu" ljudsku svijest. Stručnjački podešen mentalitet prošlog stoljeća zadržava neprijateljstvo pećinskog čovjeka prema drugom i drugačijem, što se izražava u mržnji, ne samo prema onima koji imaju drugu boju kože ili nose različitu vrstu odijela nego i prema onima koji imaju stranu i neuobičajenu misao. Ljudski razum uistinu nikada nije upravljao društvenom realnošću. Dvadeseto stoljeće proteklo

[3] R.Muminović, Časopis "Znakovi vremena" članak "Ideološka osnova vrhunskih zala 20. stoljeća" Naučnoistraživački institute "Ibn Sina" Sarajevo 1997, str. 54

[4] A. Kami, "Mit o sizifu", "Veselin Masleša" – " Svjetlost" Sarajevo, str. 27

je u ambijentu kritike da se ljudsko ponašanje nije na izričit način osudilo tako da se isto ne ponovi niti je osuda bila takve prirode da ne dozvoli ponavljanje sličnog zločina. Ljudski um je bio kako Horkheimer navodi: "Očišćen od svake specifične težnje ili sklonosti da se konačno odrekao i zadatka donošenja suda o čovjekovim postupcima i načinu života. Krajnju sankciju o njima um je prepustio sukobljenim interesima, kojima je, izgleda, naš svijet stvarno izručen na milost i nemilost".[5]

Mnogo toga se dogodilo u prošlom i početkom ovog stoljeća što nije ni u kom slučaju ostavilo dobar pečat na kasnija događanja u svijetu. Prvi i Drugi svjetski rat, kao mega projekti novog svjetskog poretka, velike ekonomske krize, Oktobarska revolucija u SSSR, ratovi na području ex Jugoslavije, rat u Ruandi, okrenuli su točak historije u pravcu širenja destrukcije čiji je tvorac i egzekutor "obrazovan" čovjek.

Geografski gledano, socijalistička Jugoslavija se raspala na sedam manjih država sa tendencijom daljeg raspadanja, bivši Sovjetski Savez se raspao po etničkom ključu, Etiopija je proizvela na svom prostoru još jednu novu državu Eritreju, Čehoslovačka se raspala na dvije manje države. Na Bliskom istoku bivše imperijalne (okupatorske sile) su iscrtale granice, iako su se etničke i državne granice rijetko podudarale. Zbog toga (danas) arapski narodi nisu nikada imali jedinstvenu državu. Pod utjecajem imperijalističkih sila, Bliski istok i arapski svijet nalazi se u stanju tempirne bombe koja se uvijek na zahtjev vlasnika novijeg svjetskog poretka može aktivirati. Nedovoljna osviještenost muslimana na tom dijelu planete proizvela je enormne utjecaje zapadnosvjetskih politika koje Arapima danas sponzoriraju društveno politička rješenja koja su najčešće proizvoljno formirani državno-pravno-politički sistemi, unaprijed osuđeni na propast. "Tako dok muslimanski svijet u ovom vijeku još uvijek svoje zemaljske godine trati u premjeravanju vlastitih zemljovida i u samozatvaranju u vlastite duhovne i fizičke atare, njihovi susjedi u Evropi, snagom "zvjezdanih ratova", nastoje ozbiljiti proboj u svjetlosne kozmičke godine, kako bi iz zvjezdane perspektive priredili novo tlo i nove standarde za svakovrsni dijalog s drugima po još nepravednijim standardima, u "demokraciji i slobodi" koju će ostatak nacija, kultura i civilizacija na kaplice kupovati i otplaćivati vlastitim fizičkim i duhovnim genom".[6] Afrika, kao kontinent, uopće svoj status ne prepoznaje kao planetarni kontinent. Evropski postavljene granice u Africi proizvele su nesklad između etničkog i državnog na kontinentu. Nikada nije sporno kada će se plamen nacionalnog i plemenskog ludila zapaliti. Najcrnji primjer je rat u Ruandi gdje je za nepuna tri mjeseca stradalo oko milion ljudi (pokolj Hutua nad Thutsijima).

---

[5] Max Horkheimer, "Pomračenje uma" "Veselin Masleša" – " Svjetlost" Sarajevo, str. 18.

[6] Rešid Hafizović, Časopis "Znakovi vremena" članak Odlike muslimanske misli na kraju 20. vijeka Naučnoistraživački institute "Ibn Sina" Sarajevo 1997, str. 89.

Stanje na najmnogoljudnijem kontinentu nije uopće optimistično. Vrijeme kolonijalizma je do srži opljačkalo, opustošilo i degradiralo i privredu i kulturu tamošnjih naroda, stvorile su se velike nacionalne zajednice u okvirima velikih državnih imperija. Velike nacije su formirale velike države. Sve druge etnije, koje su manjinske u sastavu tako formiranih država, u kontekstu ostvarivanja bilo kojeg vlastitog prava, moraju da šute i da se potčine interesima većinske nacije. Tako je u Kini oko 90.000.000 miliona muslimana nacionalna manjina. Veliki broj državnih granica u svijetu je proizvoljno povučen, najmanje su rezultat volje naroda koji u njima živi.

Dakle, u osnovi velikih svjetskih pokreta, bili oni nacionalni, paranacionalni, čisto etnički ili etnijski, državni revolucionarni i slični, stoji vrlo jasno definisana politika. Od antike do danas politika i stvar politike postali su stvar čovjeka, da bi u najnovije vrijeme (globalističko, modernističko ili nenormalno - sinoniomi nisu važni) čovjek postao politička stvar.

Kroz bližu historiju politika je odudarala od svoje prvobitne zadaće. Aristotel je tvrdio da svaka osoba trebala da se bavi politikom, da se interesuje za sudbunu države i društva jer joj je to zadaća. Onaj ko kaže da se neće baviti politikom, po njegovom mišljenju to je idiot. Čovjek treba da bude zoon politikon. Danas politika mijenja svoje biće i identitet svoga postojanja, kao i svrhu i funkciju svog djelovanja. Od prvobitnog zadatka, da politika upravlja državom i narodom u njoj sa ciljem da život države i život ljudi učini boljim, svjedoci smo da je politika u evropskim i svjetskim razmjerama ozbiljna prijetnja čovječanstvu. Politika nije medij kojem se radujemo, to nije svjetlo koje treba da utire puteve međusobnog uvažavanja i tolerancije, politika nije više način života čovjeka, izuzev kada je uperena protiv njegovih životnih interesa u najširem smislu, politika nije medij za ostvarivanje mira ili prava, politika je degradacija ljudskog i afirmacija životinjskog, ona je stjecište hedonista i gargantuista suvremenog doba, za normalnu i učevnu osobu ona je noćna mora i ovosvjetski pakao, ona je magla koja za razliku od drugih magli ima na svjetskom tržištu visoko utvrđenu cijenu, politika je način propadanja.

Šta je ustvari dobra politika, da li postoje dobri političari i ima li u njima iskrenosti, vjere i poštenja? Da li uopće postoji dobra politika? "Dobar političar treba biti sposoban da objasni a da ne zavodi. On skromno treba tragati za istinom, a da ne tvrdi da je njen profesionalni vlasnik, on treba ljude uputiti na dobre kvalitete u njima, uključujući osjećaje za vrijednosti koje prevazilaze lično, a da sebi ne daju auru superiornosti.On se ne treba povoditi za diktatom javnog raspoloženja ili masovnih medija."[7]

Slobodni smo da zaključimo da se međunarodni državno-pravni i društveno-politički sistemi zasnivaju na principima nacionlanih država koje će

[7] Ibrahim Avdić, Časopis "Znakovi vremena" članak "Šta je to i postoji li moralna politika" Naučnoistraživački institute "Ibn Sina" Sarajevo 1999, str. 67

biti osuđene na propast u svakom momentu kada jedna od preklopljenih nacija unutar državnog sistema osjeti snagu i moć da se od iste otcijepi ili osamostali. Najčešće je to krvav put.

"Kao što magija, religija i politika počivaju na vjeri o uticaju čovjeka na stvarnost, čovjek sam pravi svoju stvarnost. Šta kada svijetom upravlja onaj koji vjeruje u jedan mit, priču, proročanstvo i sa svoje pozicije ima moć da ostvari to proročanstvo?"[8]

Svi počinjeni zločini u historiji čovječanstva počinjeni su zarad neke politike. Politika ljudima daje snagu i moć kakvu razum ne može kontrolisati.

Danas je najteže odrediti kvalifikacije mega političara, ljudi koji izravno utječu na stvaranje svjetskog poretka. Analizirajući propuste i neuspjele poteze današnjih vodećih svjetskoh političara, najlakše bi bilo zaključiti da su u većini slučajeva po zanimanju ludaci. Poslije četrdeset drugog neuspjelog atentata, Adolf Hitler je izjavio da je neuništiv, da mu ni eksploziv, upakovan u crnu tašnu pored hrastovog stola za sjednice oficira Reichsstaga, nije mogao ništa. Hitler je vjerovao da je pozvan da stvori kraljevstvo pravednosti.

Major Alfred Naujoks ostao je zabilježen u historiji kao čovjek koji je počeo II Svjetski rat napadom na poljsku radio-stanicu u Gleiwitzu (oko 20 časova, u prvi suton, 31. augusta 1939. godine[9]).

Vrijedi progovoriti i koju riječ o još jednom velikom diktatoru, zločincu, prvenstveno nad svojim narodom. Riječ je J.V.DŽ. Staljinu.

Jedan od najpouzdanijih načina da ukloni političku konkurenciju i zauzme vlast u SSSR bile su čistke. Ni jedna ličnost u povijesti nije imala tako karakterističan metod borbe sa neistomišljenicima, pa i sa istomišljenicima, ukoliko je postojala procjena da bi u neko doba mogli biti politički konkurenti.

"Staljinov razlog za ciljane čistke u tridesetim godinama možemo naći u partijskom kongresu koji se dogodio tokom januara 1934. godine. U postupku glasanja o kandidatima za Centralni komitet, Staljin je dobio najviše negativnih glasova od svih kandidata. Osoba koja na ovom zasjedanju dobiva najmanje kritike u tajnom glasanju je Sergej Kirov koji na ovaj način postaje konkurent za vlast. Staljin je oprobanom metodom reagovao i smrt popularnog Kirova u atentatu 1. prosinca 1934. godine dovodi do početaka čistki "proturevolucionarnih" elemenata. Proći će više od godine dana prije nego što ove početne čistke stignu do nivoa masovnih hapšenja i likvidacija koje se događaju između 1936. - 1939. Prvobitna oštrica ovih akcija bila je usmjerena na članove partijskog kongresa iz

[8] Lejla Panjeta "Samoostvarivi sudnji dan", http://www.odjek.ba/index.php?broj=09&id=10

[9] Vidi M. Doder, "Hitlerovi špijuni", Ikro Prva književna komuna, Vojna štamparija Split 1989, str. 14. i 15.

1934. godine (pogubljeno njih 90 posto) i bivše, sada već penzionisane političke protivnike (Zinovjev, Kamenev, Tomski, Rikov, Buharin). Najveći je broj žrtava na kraju izazvala tajna služba uredbama da se u svakoj općini mora naći i uhititi točno određeni broj "narodnih izdajnika". Većina tako privedenih ljudi nije počinila zločine zbog kojih su osuđeni. Procjenjuje se da je ukupan broj žrtava u ove 3 godine bio 2 milijuna. Bez obzira na ovaj ogromni broj smaknutih ljudi, dugotrajnu najveću štetu donijelo je likvidiranje rukovodećih vojnih kadrova (Tuhačevski, Bliher i dr.) što je prouzrokovalo katastrofalne posljedice u vrijeme početka rata".

"Na primjer, Staljin je 1925. godine uporno zahtijevao da se Mihail Frunze, novi komesar za rat, mora podvrgnuti nepotrebnom hirurškom zahvatu. Za vrijeme operacije bolesnik je izdahnuo"[10].Petar Mandrik je bio lični liječnik Mihaila Frunza i molio je da mu se prije operacije ne daje opći anestetik. Poslije pet godina hirurg Sergej Fjodorov je priznao Jevgeniju Ivanovskom, pomoćniku načelnika zdravstvenih službi u Kremlju da izvršena operacija nije bila potrebna.

Dakle, zločini najvećih razmjera dogodili su se pod komandom najvećih ličnosti u povijesti. Neke od tih ličnosti narod je birao na neposredim izborima.

Kada se govori o zločinu i moralu, tada se govori o čovjeku i njegovoj savjesti. Da li se zločinom može tretirati samo fizička likvidacija, ili uskraćivanje prava na život, genocid, grupno, masovno pojedinačno, političko ubijanje? Da li je i zločin živjeti u društvu realnih mogućnosti za život sa podjednakim pravima a sa enormnim stepenom diskriminacije u pravu na rad, pravu na zaradu, pravu na imanje, pravu na dostupnost resursa u društvu? Zločin sa područja fizičke prepoznatljivosti kroz historiju transformira svoje biće i prilagođava ga aktuelnim događanjima, zločin se začinje u ljudskom nastojanju da se potčini čovjek, da se izvrši totalna depersonalizacija ljudskog u cilju ostvarivanja potpune diskriminacije a time i kontrole nad ljudima, njihovom ponašanju i sudbini.

Spomenuli smo neke od faktičkih oblika zločina koji su rezultirali masovnim likvidacijama iz političkih, rasnih, vjerskih i drugih razloga, a uglovnom zločin se manifestirao ne samo kroz masovna ubijanja nego i iživljavanja nad ljudima kroz masovne masakre i domišljate oblike likvidacije, što ukazuje na kreativnu stranu čovjekove želje za monstruoznim i demonskim ponašanjem; jer samo kao monstrum i demon, čovjek se pokazuje kao zločinac. Ovdje mislimo na masakre.

Zločin, ne onaj faktički, jer je to danas neunosan posao, posebno u državama koje su u izvjesnoj mjeri prožete pozitivnim elementima civiliziranosti, mijenja oblik svog postojanja; na kvalite i uopšte na život čovjeka utiče tako da direktno udara na standard življenja. Upravljačke snage u društvu domislile su se perfidnim oblicima diskriminacije, razlike među ljudima, koje po svaku cijenu žele legitimirati zarad svojih sitnosopstveničkih interesa. Tako utvrđene

[10] A. Antonov – Ovsejenko, "Staljin – portret tiranina, Naprijed Zagreb 1986, str. 47.

politike proizvode, svjesno, velik broj siromašnih ljudi, a svoj put do bogatstva opravdavaju pojmovima sposobnosti i vještine (svaki oblik kriminala i nezakonite radnje naziva se sposobnost, a svaka vrsta utaje prema državi naziva se vještina). Baš na ovoj sposobnosti i vještini zasnovane su enormne razlike u socijalnoj strukturi.

U svojoj knizi "Koraci ka miru", dr H.B. Danesh navodi: "Preko **800** miliona ljudi u svijetu gladuje; U zemljama u razvoju oko **6 miliona djece umire** svake godine, uglavnom zbog bolesti vezanih za glad; Program za razvoj UN-a procjenjuje da bi za troškove zadovoljenja osnovnih potreba za očuvanje zdravlja i ishrane najsiromašnijeg stanovništva u svijetu trebalo izdvojiti **13 milijardi** dolara godišnje. Suma koja potroši na hranu za kućne ljubimce u Sjedinjenim Državama i Evropi iznosi preko 13 milijardi dolara; Svaki dan u zemljama u razvoju preko **30 000 djece umire** od bolesti koje se mogu lako spriječiti; U posljednjih 50 godina skoro **400 miliona ljudi u svijetu umire** od gladi i loših zdravstvenih uslova. **Ovo je tri puta više nego što je ubijeno ljudi u svim ratovima vođenim u 20-tom stoljeću.** Godine 1998. u zemljama u razvoju oko 130 miliona djece školskog uzrasta od ukupno 625 miliona nije pohađalo osnovnu školu. 73 miliona od te djece su bile djevojčice. Najbogatija petina svijeta potroši zaprepašćujućih 86 % svih roba i usluga dok petina najsiromašnijih potroši 1 %. 32 % populacije u zemljama u razvoju živi s manje od 1 dolara dnevno"[11]

U II svjetskom ratu poginulo je oko 60 miliona ljudi. Najtragičniji potez nacionalsocijalističke vlade u Njemačkoj je dakako Holokaust, koji je rezultirao smrću 6 milijuna Židova i pripadnika drugih naroda i rasa (Romi, Česi, Poljaci) i ljudi nepodobnih po nacističkim doktrinama (politička opozicija, homoseksualci). U ovom slučaju radilo se o velikoratnoj huškačkoj mašineriji koja je probudila sve oblike destrukcije u čovjeku i tjerala ljude da rade i ono što ne bi htjeli, budila je u njima demonsku snagu i mržnju prema tim narodima i krenula u sistematsko i organizirano uništavanje. To je bio rat koji ima svoju logiku događanja i iz tog konteksta pokušavamo razumjeti oblik organiziranja destrukcije. Podaci koje navodi dr Danesh nisu vezani za rat ili organizirano ubijanje.

Ova druga događanja rezultat su diskriminacije nad ljudima, a u oba slučaja razlikuje se samo metodologija ubijanja. S tog stanovišta i uzimajući u obzir posljedice koje navodimo, gdje napraviti razliku između Holokausta i modernog doba?

Dr Danesh nastavlja:

"- Pogledajmo ovu statistiku na razumljiv način. Dr Philip Harter sa Medicinskog fakulteta Stanford univerziteta pokazao je 1990. godine, da, ako bismo svijet zbili u jedno selo od 100 ljudi, onda bi ono otprilike izgledalo ovako:

[11] H.B. Danesh, "Koraci ka miru", The International Education for Peace Institute 2004, str. 7. i 9.

- 57 Azijaca, 21 Evropljanin, 14 Sjeverno i Južnoamerikanaca, 8 Afrikanaca,
- 30 bijelaca i 70 onih koji nisu bijelci,
- 52 žene i 48 muškaraca,
- 6 ljudi bi posjedovalo 59% svjetskog bogatstva i svih 6 bili bi iz Sjedinjenih Američkih Država,
- 80 bi živjelo u neuslovnim kućama,
- 70 bi bilo nepismeno,
- 50 bi patilo od neuhranjenosti,
- 1 bi imao visoko obrazovanje i
- 1 bi imao računar".[12]

Od koga mi danas očekujemo da uspostavi makar malo osjećanja sreće među ljudima u svijetu, da spriječi ratna stradanja, da smanji procenat gladnih i bolesnih u svijetu, poveća stepen srećnih ljudi, koji planetu razumiju kao kolijevku izvan koje nema života niti opće dobrobiti, barem ovodunjalučke?

Kako danas uopće prepoznati mirotvorce i pacifiste, kada unutar diplomatskog kora kojem pripadaju nose čas svečano, a čas borbeno odijelo?

Bush i Blair su nas uspjeli uvjeriti da ne vode rat protiv muslimana, ako pogrešno zaključujemo, ali nijedan od njih nije učinio ništa da utiša razne rasističke optužbe koje se svakodnevno šire preko različitih emisija na radiju ili TV-u, niti da zaustave svakodnevne optužbe koje se pojavljuju u velikim časopisima i drugim medijima. Istina, Sadam Husein je bio najveći zločinac na Bliskom Istoku, odmah poslije Ariela Sharona.

"Narod ne zaboravlja. Oni neće zaboraviti smrt svojih najbližih, oni neće zaboraviti torturu i poniženje, oni neće zaboraviti nepravdu, oni neće zaboraviti opresiju, oni neće zaboraviti terorizam moćnih sila. I ne samo da neće zaboraviti, oni će i uzvratiti udarac"[13] *Harold Pinter.*

Ako muslimani i vjeruju da je "rat protiv terorizma" ustvari rat protiv islama, to je zbog toga što mnoge ključne činjenice govore tome u prilog.

"Rat protiv terora" je najveća podvala u međunarodnim odnosima svih vremena. SAD i Velika Britanija se i ne bore protiv terora, nego preraspoređuju vojne snage da bi kontrolirali ključne naftne rute i naftna polja. Ciljevi administracije jasni su kao dan svakome onom ko imalo zna o tome kolike su rezerve nafte i prirodnog gasa u Centralnoj Aziji i o tome da je 60% tih rezervi na Bliskom

[12] H.B. Danesh, "Koraci ka miru", The International Education for Peace Institute 2004, str. 9. i 10.
[13] http://www.svjetlorijeci.ba/arhiva/html/2005/02-2005/html/revija/aktualno1.html

istoku. Ako američka industrija bude kontrolisala ove rezerve, Amerika na taj način kontroliše i razvoj Kine, Indije i odavno već Rusije, kao novih osovinskih saveznika koji su jedino udruženi kao mega ekonomske sile u stanju da Ameriku povale na koljena. Zbog toga Amerika nastoji održati superiornost američke vojske i prisiljava svijet da se zaduži tokom cijelog idućeg stoljeća.

Ako Amerika i Velika Britanija nisu u ratu protiv muslimana, zašto su onda žicama kao u koncentracionim logorima okruženi Ramadi, Tel Afar i Falujja? Zašto se Madras na sjeveru Pakistana stalno bombardovao? Zašto je Abu Graib preplavljen zatvorenicima? Zašto se muslimanski studenti još uvijek odbijaju prilikom ulaska u SAD i muslimanski građani drže daleko od aviona? Zašto desničarski mediji još uvijek ispunjavaju svoje radio i tv valove i stupce u novinama svojim rasističkim i antiislamskim sadržajima? I zašto SAD uporno odbija da osudi izraelske kriminalne napade na Palestince?

Bushov plan za muslimane je bio jasan sve od trenutke kada je uspostavio svoj gulag u Guantanamu. Ako Bush želi da dokaže svoju iskrenost, onda treba da pusti zatvorenike sa Guantanama i naredi da se zatvor sravni sa zemljom i na njegovom mjestu posadi cvijeće, dekoracija koja nije u skladu sa Bushovom ideologijom. To je sraman dio historije kojega se treba stidjeti svako sa imalo traga pristojnosti i ljudskosti .

Mi znamo za Bushov plan za muslimane zato što je identičan sa njegovim ideološkim blizancem, Olmertom. Obojica vjeruju da konačno riješenje "muslimanskog problema" leži u tzv. Gaza-modelu.

Gaza je najveći svjetski zatvor u kojem se nalazi oko 1,5 miliona Palestinaca. Oni su ograničeni u svome kretanju i nemaju pouzdane i sigurne izvore hrane, medicinskih potrepština, čiste vode, struje niti zaposlenja. Oni ne kontrolišu svoje granice, svoj zračni prostor, svoje ceste niti obale. I, čak i ako njihovi izabrani predstavnici nemaju nikakve snage niti pravih ovlasti koje su povezane sa normalnom nacionalnom suverenošću, oni su pod stalnom opsadom izraelskih snaga koje agresivno uništavaju svaki nacionalni pokret koji radi izvan kontrole Tel Aviva.

Ništa u zatvoru "otvorenog tipa" koji se zove Gaza nije slučajno. **To je model koji se pedantno razvija decenijama da bi se stvorila država stalno zatvorenih, tj. onih "nepoželjnih" koji imaju legalno pravo na tu zemlju.** Ako pogledamo cijeli Bliski istok i Centralnu Aziju, vidjet ćemo da su isti osnovni principi podjarmljivanja primijenjeni nad muslimanima u cijelom regionu.

Gaza model je logička posljedica Bushovog "rata protiv terorizma". Ona omogućuje sredstva da se obračuna sa ljudima koji se nalaze u zemljama bogatim sirovinama koje stoje na putu američke korporativno-političke ekspanzije. A njena bit jeste da je to strategija "pacifikacije" kroz segregaciju, brutalnost i mučenja. Ovo su strašni zahtjevi da Amerika nastavi svoju dominaciju i u sljedećem stoljeću.

Rat protiv terora je pun laži, obmana i nepovezanih agresija na nedužne ljude i njihovim sopstvenim zemljama. To je jasno i glasno-čisti terorizam.

Amerikanci se neće složiti s ovakvim izjavama, ali svejedno, to je istina.

REZIME

"Prije više od pedeset godina svijet je rekao "nikad više" strahotama Drugog svjetskog rata. Proglasio je da sva ljudska bića, gdje god se nalazila i tko god bila, imaju prava koja se moraju poštivati u svim okolnostima.Ta su prava iznesena u **Općoj deklaraciji o ljudskim pravima**, koju su Ujedinjeni narodi proglasili 10. prosinca 1948. Vlade su obećale da će svoje građane upoznati s tim pravima i nastojati ih zaštititi i promicati. Opća deklaracija nazvana je 'najbolje čuvanom tajnom u svijetu'.

Malo ljudi zna njezin sadržaj, još manje ih je vidjelo kako izgleda, no navodno je dostupna svima. Vlade nisu distribuirale Deklaraciju kao što su trebale, već su govorile kako ona nije prikladna njihovoj kulturi i situaciji u kojoj se nalaze. Pola država u svijetu još uvijek zatvara ljude isključivo zbog njihovih uvjerenja, rasne pripadnosti, spola ili etničkog podrijetla, a trećina vlada u svijetu muči zatvorenike/ce.Godine 1948. UN je pozvao vlade da iskoriste sva raspoloživa sredstva kako bi ovaj tekst podijelile svojim građanima i pobrinule se da Deklaracija bude izložena u svim školama i fakultetima na što je više jezika moguće. Jeste li je negdje primijetili?"[14]

U 30-tom članku Opće deklaracije o ljudskim pravima jasnim i jednostavnim riječima iznose se prava koja jednako pripadaju svakoj osobi na ovom svijetu. Pored Deklaracije o ljudskim pravima u cilju zaštite pojedinaca i građana donešena je **Povelja UN**, usvojena na završetku Konferencije u San Francisku (SAD), 25. juna 1945. godine koja predstavlja akt kojim se utvrđuju ciljevi, zadaci i načela UN. Povelja ne govori o ljudskim pravima pojedinačno i kategorijama lica na koja se može odnositi.

Ovakva prava su sadržana u općijim formulacijama, tako da se u odredbama pojedinih članova može naći osnova za postojanje zaštite svake grupe lica kao i jasna poruka da diskriminacije ne smije biti. Povelja postavlja kao svoje ciljeve očuvanje mira, unaprjeđenje prava čovjeka, ekonomski i socijalni napredak.

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije usvojena je u Generalnoj skupštini UN 1965. godine, a stupila je na snagu četiri godine kasnije.

Međunarodni paktovi o ljudskim pravima, usvojeni u Generalnoj skupštini UN, 16. decembra 1966. godine stupili su na snagu 1976. godine. Paktovi su obavezujućeg karaktera za zemlje koje su ih ratifikovale i zajedno sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima čine korpus poznat pod nazivom Povelja o ljudskim pravima.

[14] http://www.amnesty.hr/stranica.php?sifra_str=opca_deklaracija

UN je za praćenje, primjenu svojih akata u ostvarivanju elementarnih ljudskih prava osnovao Tijela (Treaty bodies) i uspostavio:

1. Odbor o uklanjanju rasne diskriminacije (CERD),
2. Odbor za prava čovjeka, Odbor o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima,
3. Odbor o uklanjanju diskriminacije protiv žena (CEDAW), Odbor protiv torture i Odbor o pravu djeteta.

Ljudska prava često se zovu 'prirodna prava' - prava koja pripadaju ljudima jednostavno zato što su ljudska bića. Ona se ne mogu kupiti, zaraditi ili naslijediti - ona su 'neotuđiva', nitko nema prava druge lišiti prava iz bilo kojeg razloga. Standardi ljudskih prava određuju što vlade moraju napraviti za svoje građane i također ono što ne smiju učiniti svojim građanima. Kada kažemo da svaka osoba ima ljudska prava, time kažemo i da svaka osoba ima odgovornosti poštivati prava drugih.

"Ljudi imaju ljudska prava čak i kada ih zakoni njihove zemlje ne priznaju ili ne štite".[15]

LITERATURA

1. A. Kami, "Mit o sizifu", "Veselin Masleša" – " Svjetlost" Sarajevo.
2. Antonov – Ovsejenko, "Staljin – portret tiranina", Naprijed Zagreb 1986.
3. H.B. Danesh, "Koraci ka miru", The International Education for Peace Institute 2004.
4. http://bicegore.blogger.ba/arhiva/?start=10
5. http://www.svjetlorijeci.ba/arhiva/html/2005/02-2005/html/revija/aktualno1.html
6. Ibrahim Avdić, Časopis "Znakovi vremena" članak "Šta je to i postoji li moralna politika" Naučnoistraživački institute "Ibn Sina" Sarajevo 1999.
7. Lejla Panjeta "Samoostvarivi sudnji dan", http://www.odjek.ba/index.php?broj=09 &id =10
8. Max Horkheimer, "Pomračenje uma" "Veselin Masleša" – " Svjetlost" Sarajevo.
9. M. Doder, "Hitlerovi špijuni", Ikro Prva književna komuna, Vojna štamparija Split 1989.
10. N. Ibrulj "Gargantuizam i siromaštvo" - Objavio/la Semargl u 23:18, 4 komentar
11. R. Muminović, Časopis "Znakovi vremena" članak "Ideološka osnova vrhunskih zala 20. stoljeća" Naučnoistraživački institute "Ibn Sina" Sarajevo 1997.
12. Rešid Hafizović, Časopis "Znakovi vremena" članak Odlike muslimanske misli na kraju 20. vijeka Naučnoistraživački institute "Ibn Sina" Sarajevo 1997.

[15] http://www.un.org/Overview/rights.html

ZEMLJOPISNO-ETNOLOŠKE TEME

Danijel Barišić

Geografsko-etnološke karakteristike sela Donji Pasci

1. UVOD

U poslijeratnom razdoblju na području Bosne i Hercegovine sve više pažnje se počelo posvećivati etnologiji kao znanosti. Istina, njezin razvoj i principi istraživanja oduvijek su, na području jugoistočne Europe, imali kontinuum, ali kraj prošloga stoljeća i početak novoga milenija uvelike su probudili pomalo usnulu zainteresiranost za tradicijska i etnološka bogatstva ovoga podneblja. Pažljivi i sveobuhvatni pristupi proučavanju bogatoga kulturnog naslijeđa rezultirali su nizom kvalitetnih radova.

Na principu takvoga proučavanja ovaj će radi pokušati dati što vjerodostojniju povijesnu, geografsku i etnološku sliku jednoga maloga, ali ne beznačajnoga, dijela općine Tuzla, a u nekim svojim dijelovima, kao što je npr. naslov "Narodne nošnje", to istraživanje se odnosi na šire područje tuzlanske županije. Rad obuhvaća informacije koje su dobijene terenskim istraživanjem, što će za rezultat imati stvaranje jedne nove slike o mjesu Donji Pasci sa svim njegovim geografskim i etnološkim karakteristikama. Spomenuto područje, sa etnološkog aspekta, u prošlosti nije bilo mnogo istraživano osim u djelima prof. Saliha Kulenovića, koji je ovomu području posvetio pažnju u svojim znanstvenim istraživanjima 70-ih godina prošloga stoljeća. Na temelju tih istraživanja ovaj će rad dati novije informacije o spomenutom području.

Metode koje su korišćene u izradi ovoga djela jesu informacije dobijene direktno na terenu a nadopunjene su na osnovu postojećih podataka i informacija. Tok razrade metodologije i njezini rezultati potkrijepljeni su nizom informacija i slikovnih umetaka koji navedene informacije vjerodostojno potkrjepljuju.

2. POLOŽAJ I FIZIČKO – GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

Selo Donji Pasci, prema političko – teritorijalnom ustrojstvu, pripada općini Tuzla. Smješteno je južno u odnosu na istoimeni grad na udaljenosti od 7 km.

Prostorno je smješteno na brežuljkastom području, izuzevši istočne i južne dijelove sela koji se nalaze u dolinama rijeka Liješnice i Dugonje. Nadmorska visina sela se kreće između 217 m (uz rijeku Liješnicu) do 240 m (najveća nadmorska visina u zaseoku Brda).

Slika 1. *Zaselak Pranjićka (pogled na istočnu granicu prema Par Selu)*

Donji Pasci s istočne strane graniče s Par Selom prirodnom granicom koju čini rijeka Liješnica. Sa juga, granicu prema Donjim Dubravama i Sprečanskom polju čini kompleks šuma Drafnići, te dio površinskog kopa Dubrave. Sa zapada, od Gornjih Pasaca, selo je jednim dijelom odvojeno rijekom Dugonjom, dok se iznad zaseoka Lugonjići granica nastavlja Kreminim brdom. Sjevernu granicu, koja selo odvaja od Ravne Trešnje, čine šumoviti brežuljci Visa.

Klima ovoga područja je tipična umjerenokontinentalna s prosječnom izotermom 10 - 12°C. Međutim, prema prof. Salihu Kulenoviću, postoje razlike u mikroklimatskom smislu: "U mikroklimatskom smislu ovdašnja naselja, iako se nalaze jedno do drugog, međusobno se razlikuju, na što nas upućuje činjenica o nejednakoj rasprostranjenosti šljiva, jabuka i ostalog srednjoeuropskog voća koje se uzgaja na ovom području."[1] Prosječna količina padalina na ovom području iznosi oko 950 mm. Najčešća kišna razdoblja su u jesenjim mjesecima (od kraja rujna do polovice studenog), te u proljeće (u ožujku i travnju). Snježne padaline se u prosjeku pojavljuju krajem studenoga i mogu ostati do početka ožujka. Prosječna visina snježnoga pokrivača iznosi oko 30 cm.

Dijelovi sela koji se nalaze uz riječne doline u vrijeme povodnja nerijetko znaju biti poplavljeni, ali zbog konstitucije terena voda se ne zadržava dugo na površini i povlači se u korito.

U okolini sela nema izdašnijih izvora. Rijeka Liješnica nastaje spajanjem nekoliko manjih potoka u podnožju brda Krojčica, dok rijeka Dugonja nastaje od nekoliko potoka u prostoru između sela Smajići i Ravna Trešnja. Jedini izvori koji svojom vodom mogu opskrbiti manji broj stanovnika jesu Grabovac (smješten u grabovoj šumi, po čemu je i dobio ime, pored zaseoka Pranjići) i Miškovića česma koja je izgrađena na bunaru u zaseoku Šumadija. Otjecanjem vode iz izvorišta Grabovac nastaje jedan od potoka koji se ulijeva u rijeku Dugonju. U selu je do 80-tih godina prošloga stoljeća postojalo nekoliko bunara čija se voda koristila za piće. No, s obzirom da su ti bunari uglavnom smješteni ispod pojedinih zaseoka, danas je njihova voda neupotrebljiva za korišćenje zbog onečišćenosti otpadnim vodama.

[1] Kulenović, S. (1995.): "Etnologija sjeveroistočne Bosne" – studije, rasprave, članci, Tuzla, str. 46.

Slika 2. *Zaselak Brda*

Flora i fauna se ne razlikuju od ostatka šire okoline. Biljne vrste predstavljene su različitim vrstama niskih trava, te djelomično šipražja i niskog grmlja, posebice u zapadnim dijelovima sela uz rijeku Dugonju. Selo je sa zapadne i sjeverne strane oivičeno kompleksima listopadnih šuma hrasta, bukve, cera i graba, dok se sa istočne strane rasprostiru četinarske šume bora. Uz rijeku Dugonju susreće se i močvarna vegetacija, te drveće karakteristično za takve biljne zajednice kao što su joha i vrba.

Fauna je predstavljena vrstama domaćih životinja kao što su: goveda, perad, svinje, te nešto manje ovce, koze i konji. Od divljači, koja živi u okolnim šumama, treba spomenuti: lisice, zečeve, fazane, kune itd.

3. STAROST I TIP NASELJA

S obzirom da do danas nisu pronađeni nikakvi značajni dokazi, tako nema ni značajnijih informacija o kontinuitetu nastanjenosti na području sela Donji Pasci. Ovaj dio tuzlanske općine nikada nije arheološki značajnije ispitan što je i uvjetovalo tako površno znanje o prošlosti ovoga kraja.

O prošlosti danas svjedoče samo priče i usmena kazivanja starijih mještana koje se prenose s generacije na generaciju, a materijalnih dokaza gotovo da i nema. Izuzetke predstavljaju "slučajni" arheološki nalazi kada se prilikom oranja zemljišta nailazilo na dijelove zemljenoga ili keramičkog posuđa, nakita ili oruđa. Međutim, pošto je većina takvih predmeta pronađena prije nekoliko desetaka godina, a zbog neznanja domaćega uglavnom nepismenoga stanovništva, ti su se primjerci zanemarivali i bacali.

Jedini pouzadni, i danas postojeći dokaz, o egzistenciji ljudi na ovome području jest stećak koji se nalazi u neposrednoj blizini groblja u Par Selu. Stećak je relativno dobro očuvan ali ne ljudskom brigom, nego milošću majke prirode.

Prema predanjima, današnji prostor sela Donji Pasci bio je ispasište za stoku pa se misli da otuda potječe i sam naziv. Međutim, po drugim predanjima Pasci su se nekada nalazili u sklopu sela Paoč, čije se ime povezuje sa doseljavanjem katolika iz okoline Živinica, točnije iz sela sa gotovo istim imenom, što u vezu dovodi toponime Paoč i Pasci. Prvi pisani dokument u kome se zvanično spominje selo Pasci potječe iz 1512. godine (iz turskog perioda), dok se kasnije u spisima spominje kao selo Paske[2].

Selo Donji Pasci je kroz povjest mijenjalo svoj izgled. Nekada je to bio primjer tipičnog satarovlaškoga sela[3] kojeg odlikuje "razbijenost" sela sa raštrkanim kućama. Međutim, danas je selo više zbijenoga tipa sa okupljenim kućama najčešće oko prometnice (npr. u zaseocima Brda i Pranjići). Zaseoci su najčešće razdvojeni manjim prirodnim preprekama kao što su: potok, rijeka, brežuljak i dr. Udaljenost između kuća nigdje nije veća od 100 metara pa je selo relativno dobro povezano.

U selu nema zvaničnih naziva ulica nego su to tzv. sokaci ili putovi koji su ime dobili po prezimenima pa se zovu npr. Divkovići, Pranjići, Miškovići itd. Ti putovi imaju nepravilan položaj u odnosu na glavnu prometnicu, pa su krivudavi i prate najoptimalniju topografiju terena.

Selo Donji Pasci je podijeljeno u nekoliko zaselaka a to su: Brda, Mandušine njive, Ilijaševići, Pranjići, Jurići, Kulići, Mišići, Lukići, Šumadija, Miškovići, Luka i Njive. Ime svakoga od zaselaka potječe uglavnom od prezimena pojedinih obitelji (koje su u dotičnom zaseoku i najbrojnije), osim zaseoka: Brda koja su ime dobila po topografiji terena, Luka koje se nalazi uz rijeku Liješnicu, Šumadija (ime dobila po šumi kojom je okružena) i Njive (ime dobile po situiranosti terena na nekadašnjim ispasištima). U prosjeku svaki od zaselaka ima oko 20 kuća, sa prosječno po 60 stanovnika.

---

[2] Kulenović, S. (1995.): "Etnologija sjeveroistočne Bosne" – studije, rasprave, članci, Tuzla, str. 47.

[3] *"Prilog proučavanja tipologije seoskih naselja"* Zbornik radova – Dr.Vladimir Đurić, Geografski zavod PMF, Beograd 1969., str 154 -155.

4. PORIJEKLO DANJAŠNJEGA STANOVNIŠTVA

U Donjim Pascima danas živi hrvatsko – katoličko stanovništvo. Točnijih podataka o porijeklu bilo koje obitelji, koja će se spomenuti, se ne zna, nego se sve uglavnom svodi na pretpostavke i predanja. Najbolji pokazivači duljine obitavanja i porijekla ovdašnjega stanovništva su crkvene knjige i povezanost prezimena sa sinonimima iz drugih dijelova Bosne, Hercegovine, Hrvatske ili dalje.

Najstariji izvori iz crkvenih knjiga potječu iz godine 1856., kada je osnovana najstarija župa u okolini Tuzle[4] – župa Morančani. Donji Pasci su se nalazili pod vjerskom upravom ove župe sve do 1986. godine kada se odvajaju i postaju samostalna župa.

Ostali podaci o porijeklu stanovništva vezani su za rijetke necrkvene spise ili za predanja starijih kazivača, koji su takve informacije zapamtili kazivanjem svojim očeva i djedova. Smjenom generacija danas ovdje žive ljudi koji malo pozornosti pridaju svojim korijenima i tradiciji i kojih informacije o porijelu više gotovo da i ne ineteresiraju, tako da se sve prepustilo zaboravu.

Danas, na ovom području žive slijedeće obitelji: ***Barišić (5 k[5]), Čajić (4 k), Divković (41 k), Đulabić (3 k), Grgić (1 k), Jurić (19 k), Kulić (5 k), Lugonjić (3 k), Lukić (4 k), Mandušić (5 k), Mišić (3 k), Mišković (19 k), Petrović (1 k), Pranjić (21 k), Stjepić (1 k), Tomić (3 k) I Nikić (1 k).***

Barišići su po predanjima Mare Barišić (1905. – 2000.) na područje Donjih Pasaca doselili iz Hercegovine, točnije iz Šuice. Prvi puta se na ovom području spominju oko 1850. godine.

Čajići su ovdje doselili iz Par Sela, iz zaseoka koji se zove Čajići. Prema informacijama dobijenim od Stjepana Čajića, njegov se otac ovdje "udo" 1924. godine pa su tu i ostali. Smatra se da su Par Selo doselili iz Hercegovine, a prvi puta se u pisanoj dokumantaciji spominju 1800. godine.

Divkovići se smatraju za najmnogobrojnije prezime u Donjim Pascima. Porijeklom su iz Vareša, a na ova područja su se doselili za vrijeme turske uprave. Rodbinski nisu vezani za Divkoviće nastanjene u Par Selu.

Đulabići, Grgići, Petrovići, Stjepići i Tomići su se u Donje Pasce doselili nakon iseljavanja iz Gornje Ma(ha)le zbog prolaska površinskoga kopa i naselili su se u zaseoku Mandušine njive. Za sve gore navedene obitelji, prema kazivanjima, važi da su doseljene iz Hercegovine. Većina od njih se prvi puta na ovim područjima spominje između 1800. i 1850. godine.

Jurići su porijeklom iz središnje Bosne, točnije iz Kreševa. Ovdje su se doselili za vrijeme turske uprave. Prema kazivanjima Radana Jurića (rođen 1936.

[4] Crkvena župa Tuzla je najstarija na ovom području, a Morančani su najstarija seoska župa u okolini.

[5] k = kuća, obitelj

god.), kojemu je pričao njegov otac, ovdje su se doselila tri brata: Mijo (od kojeg su nastali Miškovići), Marko (od kojeg su nastali Markovići koji danas žive u Par Selu) i Juro od kojeg su nastali Jurići. Karakteristično za Juriće, kao i za većinu ostalih obitelji, je to što su do skora imali po dva prezimena. Tako su Jurići sve do II. svjetskog rata imali i prezime Mišković.

Kulići su, kao i Jurići, porijeklom iz Kreševa iz središnje Bosne. To se saznaje na osnovu predanja Tunje Kulića (rođen 1932. godine), kojemu je otac pričao da su "od Kreševa došli".

Lugonjići. O njima nema izvjesnih podataka osim crkvenih knjiga u kojima se ovdje prvi puta spominju 1880. godine.

Lukići su obitelj koja se ovdje doselila iz bosanske Posavine, točnije iz okoline Dervente, početkom prošloga stoljeća.

Mandušići, za njih se ne zna odakle su se doselili ali se prvi puta u crkvenim knjigama spominju 1875. godine.

Miškovići (vidi gore pod prezime Jurić).

Groblja u Donjim Pascima. Stanovništvo ovoga sela sahranjuje se na župnom groblju koje se nalazi u Par Selu.

5. DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA

Tablica 1.

Broj obitelji i ukupan broj stanovnika po zaseocima u 2006.godini

Zaselak	Obitelj	Broj kuća	Broj stn.
Zaselak Brda	*Divković*	28	81
	Barišić	5	
Zaselak Ilijaševići	*Pranjić*	14	61
	Lukić	4	
	Čajić	3	
Zaselak Mandušine njive*	*Mandušić*	5	55
	Divković	5	
	Đulabić	2	
	Tomić	2	
	Stjepić	2	
	Grgić	1	
	Petrović	1	
	Pranjić	1	
Zaselak Miškovići*	*Mišković*	19	79
	Pranjić	6	
	Divković	6	
Zaselak Jurići – Kulići**	*Jurić*	19	81
	Kulić	5	
	Mišić	3	
	Lugonjić	3	
	Divković	2	
	Čajić	1	
Zaselak Njive	*Đulabić*	1	11
	Nikić	1	
	Tomić	1	
UKUPNO:		**140**	**368**

5.1. Kretanje broja stanovnika i domaćinstava

Da bi se što bolje prikazalo kretanje broja stanovnika i domaćinstava u Donjim Pascima u razmatranje ćemo uzeti popise iz 1948., 1981. i nezvanični broj stanovnika iz 2006. godine.

* U zaseok Mandušine njive uključen je i zaseok Luka.

** U zaseok Miškovići uključen je i zaseok Šumadija.

*** U zaseok Jurići – Kulići uključen je i zaseok Mišići.

Tablica 2.

Broj stanovnika, domaćinstava i prosječan broj članova obitelji u 1948., 1982. i 2006. god.

	1948.	1981.	2006.
Broj stanovnika	527	1157	368
Broj domaćinstava	101	294	140
Prosječan broj članova obitelji	5,2	3,9	2,6

Broj stanovnika iz godine u godinu na ovom području je varirao. Na osnovu popisa iz 1948., 1981. i 2006[6] primjećuje se da je kulminacija broja stanovnika bila osamdesetih godina prošloga stoljeća. Rat koja počinje početkom 90-ih godina prošloga stoljeća prouzročio je iseljavanje stanovnika u Hrvatsku, zapadnu Europu, pa čak i u prekooceanske zemlje. Broj stanovnika danas se u osnovu na 1981. godinu smanjio za 4 puta. Danas je prirodni prirast jako mali, a razlog tome je što se većina mladih ljudi, što zbog nedostatka posla što zbog drugih razloga, iseljava izvan domovine. Ukoliko se takav tempo nastavi, mortalitet će prerasti natalitet i doći će do postepenoga izumiranja stanovništva.

Iz Tablice 2 se može vidjeti da se i prosječan broj članova obitelji smanjivao iz godine u godinu, točnije između popisa. Razlog tomu je prije rata bio pad nataliteta uvjetovan planiranjem obitelji, dok je tijekom rata i u postratnom vremenu razlog tomu iseljavanje mlađeg stanovništva u inozemstvo.

Na osnovu navedenih podataka treba spomenuti da 90% stanovništva predstavlja autohtono stanovništvo, odnosno ono stanovništvo koje na datom području živi od svoga rođenja. To ukazuje na mala migraciona kretanja (izuzev dnevnih migracija) među onim stanovništvom koje tu trenutno živi, ali je migracijska bilanca znatno veća ako se u obzir uzme broj stanovnika koji je 90-ih godina prošloga vijeka emigrirao izvan domovine.

5.2 Socijalna i ekonomska struktura stanovništva

Na osnovu istraživanja u 1971., 1981. i 2006. godini navest ćemo podatke o socijalnoj i ekonomskoj strukturi stanovništva kako bi se što relevantnije prikazala današnja slika:

[6] Nezvanični broj stanovnika.

Tablica 3.

Udio stanovništva po pojedinim granama privredne djelatnosti

Naselje	Godina popisa	Ukupno domaćinstava	Izvor prihoda		
			Poljopriv.	Mješovito	Nepoljopr.
Donji Pasci	1961	120	22	43	55
	1971	173	8	57	108
	2005	140	5	31	99

Izvori prihoda u domaćinstvima oduvijek su bili najbolji pokazatelj socijalne i ekonomske strukture. Na osnovu gore navedenih podataka može se zaključiti da se danas, u odnosu na prije 30 i 40 godina, broj poljoprivrednoga stanovništva uvelike promijenio, točnije drastično smanjio, a i broj domaćinstava koja se bave mješovitim načinom privrjeđivanja ima mali udjel u ukupnom broju domaćinstava. Poljoprivredno stanovništvo 2006. godine u ukupnom broju stanovnika sudjeluje sa svega 0,04% što je dovoljan pokazatelj kako poljoprivreda postaje sve manje zastupljena. Danas su najbrojnija ona domaćinstva koja se bave nepoljoprivrednim djelatnostima, odnosno ono stanovništvo čije je radno mjesto vezano za užu ili širu gradsku okolinu. Razlog ovakvome stanju je pojačana modernizacija ruralnih područja koja svoju infrastrukturu uvelike prilagođavaju i usklađuju urbanoj.

6. PRIVREDA

Kakvo je bilo tradicionalno privrjeđivanje na ovim područjima prije dolaska Turaka, za vrijeme turske vlasti, te za vrijeme austro – ugarske vlasti nije mnogo poznato. Jedini vjerodostojni podaci o tome mogu se utvrditi na osnovu visina poreza koje je stanovništvo plaćalo, ali se kao takvi mogu prihvatiti sa rezervom.

Zemljoradnja je danas jedna od najmanje zastupljenih djelatnosti. Najfrekventnija je bila do sredine 90-ih godina prošloga vijeka. Danas se ona uglavnom svodi na povrtlarstvo u prostorima oko obiteljskih kuća. Rijetki su usjevi pod kukuruzom ili pšenicom, a ako ih ima zauzimaju površinu od svega nekoliko kvadratnih metara. Te rijetke zasijane parcele se danas obrađuju moderniziranom opremom (traktori sa priključcima), dok se stari načini (obrada uz pomoć zaprežne stoke ili konja) više uopće ne koriste.

Povrtlarstvo bi se moglo izdvojiti kao značajna djelatnost jer se njome bavi veliki broj stanovnika. Uglavnom su to usjevi kupusa, krumpira i drugih povrtnih biljaka. Time se osobito bave stariji stanovnici koji su u mirovini.

Što se tiče voćarstva ono je zastupljeno sa voćnjacima jabuke, kruške, šljive i trešnje. U novije vrijeme mogu se vidjeti manje plantaže malina ili kupina.

Livadarstvo i stočarstvo gotovo da i ne postoji. Neke obitelji (koje uglavnom čine starije umirovljene osobe) bave se uzgojem krava, čije proizvode koriste samo za vlasite potrebe. Ispaša goveda svodi se uglavnom na okućnicu, dok se zimi hrane sijenom koje se kupuje van sela (osobito od prodavaca iz doline Spreče).

Na području Donjih Pasaca, na rijeci Liješnici, zubu vremena odolila je samo jedna vodenica – "Lukića vodenica". Iako se već duže vremena ne koristi u praktične svrhe, građevinska konstrukcija vodenice je još uvijek relativno dobra.

7. KUĆA I OKUĆNICA

Gradnja kuće i uređenje okućnice danas se uvelike razlikuje u odnosu na gradnju u prošlome stoljeću. Prodiranje modernih utjecaja izvana, te modernizacija opreme i načina gradnje uvjetovali su drastične promjene u izgledu kako same kuće, tako i cijeloga krajolika u kojem se nalazi. Rijetke su danas one kuće koje su izgrađene 50-ih godina prošloga stoljeća, a o starijima de se i ne govori. Razlog tomu je, kako je već rečeno, moderna izgradnja, ali i brzo propadanje tih starijih objekata građenih na neadekvatan način. O procesu njihove gradnje danas je teško saznati više informacija jer oni koji su bili "majstori toga zanata" su umrli, a mlađe generacije o tome ne znaju gotovo ništa, a nažalost takvo što ih uopće i ne zanima.

Glavninu stambenih objekata danas predstavljaju kuće rađene od cigle, bloka ili siporeksa na dva ili četiri sliva. To su objekti dizajnirani u novije vrijeme i o njihovoj gradnji ne treba puno govoriti jer gotovo svaki čovjek, bez obzira na zanimanje i stručnu spremu, u stanju je pojasniti i objasniti način njihove gradnje. To su tipične četverostrane, pravokutne građevine većinom na jedan kat. U novije vrijeme nerijetko se mogu susresti kuće koje svojim izgledom izlaze iz "pravilnih četvorostranih geometrijskih oblika".

Stara kuća se gradila u obavezno ograđenom dvorištu. Ta ograda je bila napravljena ili od savijenog pruća (proces pravljenja takve ograde zvao se "živičenje") ili od drvenih parmaka. Umjesto kapije služile su drvene "vrljike".[7] Što se tiče izgradnje starih kuća, kako je već spomenuto, može se govoriti samo na osnovu onih rijetkih primjeraka koji će, kako stvari stoje, za koju godinu imati funkciju eksponata. One su odoljele zubu vremena ili nisu nikome toliko smetale da ih se ruši. Najvećim dijelom su to kuće "na magazu i podrum". Kod takvih kuća zidovi magaze i podruma su se zidali od kamena koji se spajao "malterom"[8] (zidalo se tako što je čitavu konstrukciju jedan zid od kamena dijelio na

[7] Vrljike = tri vertikalne letve koje su se umetale u dva horizontalna stuba.

[8] U ovom slučaju malter se pravio miješanjem pijeska, kreča i vode.

dva dijela).[9] Nakon što bi se ozidali zidovi sa sve četiri strane do određene vise, na njih su se polagale grede koje su imale funkciju držača gornjih zidova. Ove grede su se željezom vezivale za kamenu konstrukciju u funkciji temelja. Na svakom od kutova i na sredini su se postavljali vertikalni "direci" na koje se na vrhu ponovno stavljala horizontalna greda – vjenčanica, koja ih je povezivala. Ti direci su se međusobno spajali "klamafom".[10] Između tih vertikalnih direka umetali su se kosi direci koji su pojačavali drvenu osnovu i međusobno spajali vrh jednog direka sa dnom drugoga.[11] U prostore između te drvene konstrukcije umetala se pečena opeka kojom se zidalo, a i ona se vezivala malterom od kreča i pijeska. Nakon što bi se ozidali zidovi na njih bi se onda pričvršćavala trska koja je služila kao dobra podloga za stavljanje fasade. Preko trstike se ponovno nanosio malter.

Slika 3. *Tipična seoska kuća u Donjim Pascima (zaselak Jurići)*

Krov se najčešće postavljao na četiri sliva (a bilo je i dvoslivnih kuća), tako što bi se "rogovi" – noseće krovne grede, stavljali sa četiri ćoška i spajali dijagonalno iznad centra same kuće. Pošto bi se oni postavili i učvrstili, na njih bi

[9] Na takav način su se na gornjem katu mogle i gradile samo dvije prostorije.

[10] Klamfa = željezna veza, koja je bila sastavljena od jedne duže željezne šipke ciji su se krajevi savijali na 90 stepeni u odnosu na dužu stranu, i zaoštravali kako bi imali funkciju eksera spajajući tako gredu i direk.

[11] Pri umetanju tih "kosih direka" pazilo se da mreže ne bude na onim dijelovima zidova gdje je predviđeno umetanje prozora.

se horizontalno zakivala letva koja je imala funkciju držača crijepa. Na kraju se kuća pokrivala crijepom. Uglavnom su takve kuće imale i široke, drvene "verande"[12] sa širokim stepeništem.

Unutrašnjost se uređivala tako što je strop podruma, tj.pod gornjih prostorija bio napravljen od deblje daske koja se prikivala na umetnute grede. Gornji strop (između prostorija za stanovanje i tavana) se gradio tako što su se umetale noseće grede čiji su krajevi bili spojeni za dvije nasuprotne vjenčanice (takvih greda je bilo između 10 i 20 iznad jedne prostorije). Između nosećih greda postavljali su se kladići (drveni umeci dužine do pola metra, a širine oko 10 cm) koji bi se zakivali za njih. Nakon što bi se plafon "pokladićao" oblagao bi se trskom pa onda malterom (ali samo s donje strane). Gornja strana (tj. pod tavana) ostajao bi neuređen. Na kraju se unutrašnjost kuće "krečila živim krečom", a također, tim se postupkom finalizirala i vanjska strana tj. fasada.

Kuće su rijetko imale dimnjake, pa su šporeti izvode imali direktno u tavan koji je mogao služiti i kao sušionica za meso, a na samome krovu izdizalo se nekoliko crepki koje su imale funkciju ventilacijskog otvora, odnosno dimnjaka..

Ovo je bio najčešći način građenja kuće i ovakvih je danas najviše preostalo.

7.1. Posuđe

Sve do Drugoga svjetskog rata u ovdašnjim se seoskim kućama koristilo drveno, zemljano i metalno (bakreno) posuđe. Od drvenih predmeta to su bile kašike, poklopci i dr., od zemljanih predmeta su se koristili lonci, ćupovi, zdjele i sl. (ovi su se predmeti kupovali kod lončara u gradu). Od metalnog posuđa koje se koristilo u imućnijim obiteljima koristili su se tepsije, ibrici, različite vrste zdjela itd.

7.2. Sporedne zgrade

Nakon što je pojašnjena gradnja jednog od najosnovnijih i najzastupljenijih tipova kuća, obavezno treba spomenuti i prateće objekte koji su bili neizostavni dio u svakome dvorištu ili u njegovoj neposrednoj okolici. Od pratećih objekata najznačajniji su bili: "udžera", "ambar", košara, svinj, kokošinjac, "kačara", a ponegdje i "pušnica".

"Udžera" je prateći objekat koji je bio izgrađen od drvenoga materijala. Imala je pravilan četvorostrani oblik i krov na četiri sliva. Također je imala tavan i bila je pokrivena tarabom. Na tavanu se najčešće stavljala slama u kojoj su se čuvale jabuke za zimu i suhe šljive. U samoj udžeri su se skladištile različite vrste namirnica, a ponekad i sanduci sa odjećom.

[12] Veranda = terasa.

"Ambar" je sličan udžeri po izgradnji, a jedina razlika je u veličini i što je on imao 3 krovna sliva. U ambaru se u oknima skladištilo žito i pšenica.

Slika 4. *Ambar*

"Kačara" je bila prostrana zgrada izgrađena od drveta u kojoj su se nalazile "kace"[13] i kazan za "pečenje" rakije. Ovakvu građevinu imali su jedino imućniji ljudi.

"Pušnica" je predstavljena objektom pravougaonoga izgleda. Zidovi su bili izgrađeni od šepera, pokrivena je bila tarabom i imala je tri krovna sliva. Pola jedne duže strane je bilo otvoreno i kroz taj otvor su se umetale "ljese". Peć u pušnici se pravila tako što se žestilovo ili bukovo pruće s jedne strane ubadalo u zemlju (u krug) a vrhovi su im se spajali i vezivali zajedno. Nakon toga se prekrivalo papratima, a na kraju se obljepljivalo zemljom. Sa jedne strane se ostavljao otvor kroz koji se ložila vatra. Pošto bi pruće izgorilo, ostala bi samo "kapsula" od zemlje – babura.

Izvan dvorišta, a kao prateći objekti, su se nalazili: košara, svinj i kokošinjac. To su bili objekti izgrađeni od drveta u kojima se držala stoka, svinje i kokoši.

8. Narodna nošnja

8.1. Ženska nošnja

Žensku – hrvatsku nošnju u Donji Pascima (kao i u ostalim dijelovima tuzlanskoga kraja gdje živi hrvatsko pučanstvo) čine: pokrivalo za glavu (nekoliko vrsta), košulja (naziv za haljinu), gaće, pojas, prsluk, čarape i nakit.

Pri analizi i opisu pojedinih dijelova nošnje potrebno je, prije svega, spomenuti nekoliko karakterističnih tehnika ili metoda koje su se koristile prilikom tkanja materijala od koga se nošnja šivala. To su: metoda "osnova i potka" (osnovna tehnika), te metode čupanja, ćesmanja i vođanja (tehnike za ukrašavanje). Tehnikom "osnova i potka" se izrađivalo pamučno platno – ***bez,*** dok se čupanjem i ćesmanjem bez ukrašavao umetanjem nepamučnih konaca raznih boja.

[13] Kaca = veliko bure u kojem su se kiselile šljive, jabuke, kruške i drugo voće od kojeg se dobijala rakija.

Tehnika "osnova i potka" (govorno puotka) je takva da se na tkalalačkom stanu horizontalne niti smatraju osnovom tj. one se kao takve prije samoga početka tkanja "uvode" u nite[14] dok je potka u biti predstavljala horizontalno potkivanje pamučnim ili drugim vrstama konaca.

Tehnika čupanja je tehnika pri kojoj se tkanjem beza u njega najčešće utkivao (umetao) konac koji se zvao "ibrišim", te je bio: bijele, žute ili smeđe boje. Tako se naizmjenično tkalo pamukom i ibrišimom dajući platnu ljepši izgled. Tkalo se tako što se uzorak (mustra) dobijala naizmjeničnim horizontalnim redanjem niti izrađenih od ibrišima i pamuka. Na takav način dobijala se "šara"[15] kojom su se najčešće predstavljali cvjetni dezeni.

Tehnika ćesmanja je gotovo identična čupanju, s jedinom razlikom u tome što se pri ćesmanju mustra dobijala različitim redoslijedom i postupkom umetanja ibrišima ili drugih konaca.

Tehika vođanja je bila najzahtjevnija. Prilikom tkanja beza pri krajevima platna su se ostavljale rjeđe niti u koje se se naknadno po završetku tkanja iglom uvlačili konci ili se u gušće otkanom bezu oštrim premetima isijecalo po nekoliko niti koje bi se zatim izvlačile pa su se u takvo platno iglom umetali i pričvršćivali jedan za drugi. Takvim postupkom stvarala šara ili dezen na bezu ili su se te rjeđe niti međusobno vezivale te se na takav način stvarao dojam mreže na kojoj su, u ovisnosti o gustoći vezica, nastajali dezeni različitih vrsta.

Pokrivala za glavu: čember, salaveta, lavur (obični), lavur "pripinjaš"[16] i fesić.

Čember je, u biti, marama otkana od pamuka i sastoji se od dva dijela ili klina[17] koji se prišivaju jedan za drugi, dimenzija otprilike 100 x100 cm. Njegov najveći dio se radi tehnikom osnova i potka[18] u četiri nite. Jedan klin se ukrašava s obje, nasuprotne – uže strane, dok se drugi klin ukrašava samo s jedne strane nakon čega se oni prišivaju jedan za drugi po dužoj strani. Što je šara veća i bogatija čember ima veću vrijednost. Sami rubovi su ukrašeni kerama koje se rade iglom direktno na njemu ili se urade odvojeno te se onda prišivaju na čember (ne ukrašava se samo ona strana koja se podavija te se ne vidi prilikom nošenja). Uglavnom se tka od bijeloga pamuka ali može biti i žut, crn i rjeđe neke druge boje. Nose ga samo udane žene.

Salaveta je manjih dimenzija od čembera i pravila se od šifona[19] ili je tkana u komadu, te se ukrašavala vezenjem uglavnom cvjetnih dezena (uz rubove) ili me-

[14] Dijelovi tkalačkoga stana

[15] Šara = ukras.

[16] Pripinjati, pripeti = podvezivati, podvezati (otuda naziv "pripinjaš").

[17] Klin = komad platna koji predstavlja prosječnu širinu beza (45 cm) x dužina po potrebi.

[18] Tehnika "osnova i potka" – princip tkanja u kome se kretanje od lijeva na desno naziva osnova, a u obrnutom smijeru potka.

[19] Vrsta tkanine

todom vođanja. Najčešći dezeni na salvetama su se izrađivali tako što se prvo bojom ucrtavala mustra, pa se onda po ucrtanim linijama vezlo iglom i koncem. Ukoliko je salveta bila "vođana" onda su se istoimenom metodom ukrašavale dvije susjedne strane, dok se mustra pri kraju ukrštava i dobijale oblik slova "V". Na kraju se i ona opkerava. Nose ih udane žene.

Slika 5. *Djevojka u fesiću*

Lavur (obični) se pravio na takav način što se za osnovu koristila marama koja se kupovala kod gradskih trgovaca sa karakterističnim cvjetnim dezenima po rubovima (bivala je crvene, plave, zelene ili crne boje), na koje su se ručno umetale vunene rese. Nosile su ga djevojke.

Lavur "pripinjaš" je "kupovna" marama od svile sa dugim svilenim resama po rubovima. Pravio se tako što su se na svilenu maramu, koja se kupovala uglavnom od priječanki,[20] prišivale ručno napravljene rese od svilenoga konca. Nosile su ga djevojke u svečanim prilikama. Obavezan ukras uz lavur bila je struka dukata iznad čela.

Fesić je, u biti, ukrašena kapa koju su nosile samo djevojke u posebnim prilikama (najčešće na svadbama). Sastoji se od turskoga fesa (crvenog ili crnog) na koji se sa prednje strane prišivalo svileno cvijeće, te uz obavezan ukras – paunovo pero. Po dnu prednje strane se prišivala struka[21] dukata.

Košulja. To je odjevni predmet koji je sinonim za žensku haljinu. Da bi se napravila tj.sašila jedna košulja potrebno je prije toga otkati platno - bez koji može biti predstavljen u obliku jednoličnoga platna ili ukrašen različitim tehnikama (vođanjem, čupanjem, ćesmanjem). Od jednolično otkanoga platna su se šile košulje za svakodnevno nošenje, dok su se od ukrašenoga šile svečane košulje. Za šivenje same košulje potrebno je otkati između 7 i 10 aršina[22] beza. Nakon što bi se platno otkalo sastavljalo se 5 klinova (širina) i prišilo jedan za drugi, dok je dužina ovisila o visini osobe. Rukavi na košulji su široki (lagano se šire od ramena ka krajnjim rubovima) i dužine su do ispod lakta. Košulja naprijed ima "V" izrez i našivenu kragnu – ogrlicu. Svi porubi bili su ukrašeni kerama. Promatrajući košulju može se primijetiti da je sastavljena iz 3 dijela: osnovne haljine

[20] Priječanka = mjesni naziv za ženu iz Posavine.

[21] Struka = niz.

[22] Aršin = mjera za dužinu koja iznosi 75 cm.

s rukavima, ogrlice (koja se naknadno prišivala nakon što bi se ukrasila) i kera tj.ručno izrađene čipke.

Prema načinu na koji se otkao bez, odnosno prema tehnici kojom je rađen i u ovisnosti je li ukrašen ili ne, razlikujemo slijedeće vrste košulja: čupanica, ćesmanica, vođanica, ibrišimka, borlija, "priko" štapa, pređna, žutulja i ubjelina.[23]

Čupanica je košulja sačinjena od bijele osnove[24] s ukrasima od konca ibrišima kojim se tkala dekoracija. Šije se od beza prilikom čijega tkanja se koristi tehnika čupanja te se rukama provlači, odnosno umeće, "čupa" (tj.konci) i na takav način stvara mustra. Ta mustra se radi od bijelog ili žutog ibrišima i najčešće je sa cvjetnim dezenima. Tkanjem su ti dezeni na bezu postavljeni u horizontalnim stupcima tj. u vidu uspravih traka između kojih su se nalazile uže trake otkane bez ukrasa. Ti ukrašeni stupci (trake) su se tkale u dužini od oko 1,20 metara. Bez na kojem se nalazi mustra, dobijena metodom čupanja, se koristi za izradu košulje od pojasa do donjeg poruba, odnosno na dijelu koji u biti predstavlja suknju. Ostatak košulje, odnosno dio od pojasa do kragne, se tka bez ukrasa. Čupama su nerijetko ukrašeni i rukavi, samo što je na njima ukrasi znatno manji, uži i pružaju se također u stupcima od ramena ka rubovima.

Slika 6. *Nošnja udane žene*

Ćesmanica se šije od beza koji se tka istom tehnikom kao i čupanica, a razlika je jedino u procesu i načinu stvaranja mustre. Ona se najčešće tkala na takav način što se prvo pri donjem rubu otka jedna horizontalna mustra čitavom širinom beza (širine 4-5cm), a nakon toga se mustra reda u vertikalnim stupcima između kojih se nalaze manje ili veće širine otkane od pamuka bez mustre. Ti uspravni stupci bili su širine 10-15 cm (idu sve do pojasa). Naizgled su ćesmanica i čupanica identične po načinu izrade i mustri koja se na njima nalazi. Razliku je

[23] Neke od nabrojanih vrsta imaju i svoje podvrste koje će biti spomenute i obrađene u tekstu koji slijedi.

[24] Osnova = osnovni materijal od kojega je izrađena tj. od pamuka.

najlakše uočiti ukoliko se košulja pogleda sa unutarnje strane gdje se jasno mogu vidjeti pravci pružanja umetnutih konaca, dok je za raspoznavanje osobama koje poznaju obje metode dovoljan i pogled prednje strane. Podvrste ćesmanice su:

a. Kolarija (njezina mustra je predstavljena cvjetnim dezenom sa četiri latice od kojih su gornje dvije rađene ibrišimom, a donje dvije latice su utkivane u bez tako da se i ne primjećuju)

b. Zvjezdara (njezina mustra ima oblik zvijezde pa joj otuda i ime).

Vođanica je, kao i čupanica i ćesmanica, košulja sa ukrasima. Za njezino šivenje potrebno je otkati jednolično bezno platno određene dužine (najčešće otkano od pređi). U procesu tkanja se određivalo mjesto gdje će biti "vođa" te se su se tu ostavljale rjeđe niti. Nakon što bi se otkalo i isjeklo u 5 klinova onda se pristupalo metodu vođanja tj. na mjestima gdje su niti bile rjeđe žiletom su se neke od njih sjekle i izvlačile stvarajući tako mrežu rijetkih niti. Po završetku toga postupka uzimala se igla u koju se uvlačio konac i njome su se međusobno vezivale horizontalne i vertikalne niti. Osim međusobnog vezivanja tih niti, koncem su se ispunjavali i kockice u samoj mreži tako da je na kraju mustra imala izgled kao da je urađena keranjem. Vođe su se najčešće umetale po dvije naprijed i otraga u obliku vertikalne trake do pojasa, te jedna horizontalna nekoliko centimetara iznad donjeg ruba i išla je svuda oko košulje. Među lokalnim stanovništvom vođanica se smatra najljepšom i najkvalitetnijom vrstom košulje, ali zbog kompliciranosti izrade danas je se može pronaći u rijetkim primjercima.

Ibrišimka se šije od beza prilikom čijeg tkanja se osniva pamukom a potkiva koncem ibrišimom. Otuda i njezino ime. Pri osnivanju same košulje konci od ibrišima se se umetali otprilike 1:5 u korist pamuka. Podvrste ove košulje su:

a. Pasmenjača (vrsta košulje u kojeg se strogo vodilo računa o umetanju i rasporedu niti od pamuka i niti od ibrišima.)

b. Lipnička (izrađivale su je žene iz Lipnice pa otuda joj i takav naziv)

c. Marjanovićka (izrađivana u jednom od zaeoka Husina koje se zove Marjanovići pa otuda joj i naziv).

Borlija se šije od beza koji se pri tkanju osniva pamukom a potkiva se najčešće svilom. Kada se promatra, geografskim jezikom i slikovito rečeno, ima se utisak naizmjeničnog smjenjivanja "bora i udolina". Radi se u četiri nite.

Košulja "priko štapa" se šije od beza u koji se prilikom tkanja umeću (stvaraju) bore preko štapa (dio tkalačkoga stana).[25] Takav bez radi se na principu dvije osnove od kojih prva osnova mora biti zategnuta, a druga labavija, te se na takav način dobija platno koje svojim izgledom ostavlja dojam izgužvanog.

[25] Stan = sprava za tkanje.

Pređna je košulja koja se šije od beza u kojeg je tkanjem ubačena pređa (konac od lana). Takva košulja se nerijetko preinačavala u vođanicu jer je, zbog veličine niti kojima je rađena, bila najpogodnija za izradu vođa. Također, ova košulja, kada se promatra, daje efekat "prljavoga" zbog karakteristične pepeljasto sive boje pređnoga konca.

Ubjelina se šije od jednostavnoga beza koji je izrađen samo od čistog pamuka. Ovaj bez se otkiva kao jednolično platno i od njega su se šile košulje za svakodnevno odijevanje.

Žutulja se šije od žutoga beza koji se izrađuje, tj.tka, od žutoga ibrišima.

Ogrlica (tj. kragna) se radila naknadno tako što se vezla arčom[26] na pamuku, melezu[27] ili panami (vrste platna). Ogrlica je na košulji imala važnu funkciju jer što je bila ljepše vezena i košulja je imala veću vrijednost. Proces vezenja je bio takav što se prvo sašije traka dimezija cca. 40x4cm na kojoj se bojama ucrtavala mustra, a nakon toga se pristupalo procesu vezenja. Vez na ogrlici radio se koncima živih boja. Nakon što bi se izvezla onda bi se prišivala na košulju.

Kere su se najčešće direktno na košulji radile oko kragne i rukava, dok su se oko donjeg poruba radile posebno, te su se naknadno prišivale, i bile su znatno duže i ukrašenije. Međutim , nije izuzetak da su se i kere oko ogrlice i rukava radile odvojeno pa se kao takve prišiju na nju. U ovisnosti o ukusu, kere su se prišivale i na šavovima na kojima se spajaju rukavi i osnovna haljina. Kere su se radile ili malom iglicom ili velikom iglom. Takve kere su najčešće bile sastavljene iz dijelova, odnosno, pojedinačno su se kerali manji djelići koji su spajanjem umetani u veću čipku koja se potome prišivala za haljinu. Velikom iglom su rađene jednodijelne kere oko rukava, kragne i one koje su se prišivale oko rubova čembera i salavete.

Gaće su odjevni predmet koji se oblačio ispod košulje. One su izrađene iz dva dijela: gornji dio i nogavice. Gornji dio je izrađen od čadorbeza,[28] dok su nogavice bile izrađene od debljega tkanog pamučnog platna. Prema tom materijalu razlikujemo nekoliko vrsta koje se razlikuju po principu tkanja. Međusobno se razlikuje nekoliko vrsta gaća : sindžirke (rađene tehnikom "boranja"),[29] kutijare (izrađene od beza na kojem prilikom tkanja nastaju šare u obliku kutijica pa im otuda i ime), borlije i ubjeline.[30] Gaće su se vezale oko struka "učkurom", dok su se nogavice obavezno vezale ispod koljena (iznad listova) vezicama koje se zovu "bućme". Njihovim podvezivanjem gaće su dobijale na volumenu te su na takav način pomagale prilikom ljepšeg postavljanja košulje. I učkur i bućme su se pravili od svrnutoga pamuka ili su se pravili šivenjem tankih trakica od beza.

[26] Arč = konac u boji, sličan svili.

[27] Melez = najjednostavnije tkano pamučno platno.

[28] Čadorbez je pamučno platno koje su kupovalo kod gradskih trgovaca.

[29] vidi na str. 15

[30] Rade se po istom principu kao i istoimene košulje (vidi str. 15).

Slika 7. *Ječerma*

Prsluk. U funkciji prsluka služe odjevni predmeti: ječerma, prsluk, gunj i koparan. Razlika između njih je doba godine u kojem se nose. Ječerma i prsluk se nose ljeti, dok se gunj nosio zimi.

Ječerma je kratki prsluk (do ispod grudi), bez rukava izrađen od crne, crvene ili ljubičaste kadife i po rubovima ukrašen gajtanom ili zlatnim vezom. Unutrašnja strana je postavljena pamučnim platnom. Ovi su se prsluci naručivali kod terzija u gradu.

Prsluk je identičan ječermi osim što je duži (do pasa).

Gunj je odjevni predmet koji se naručivao kod "šnajdera"[31] u gradu. Izrađen je od crne čohe, ukrašen gajtanom po rubovima i dugih je rukava. Naprijed se vezivao sa tri vezice.

Pojas. Za opasivanje ženske nošnje koristili su se pojasi: tkanica i pavte.

Tkanica je pojas koji se tkao od vune različitih boja na horizontalnom tkalačkom stanu. Dužina joj je 230-250 cm, a širina između 4-8 cm. Ona se tkala tako što se crna vuna stavljala u podlogu dok su šare bile po sredini i različitih dezena. Osim vune često se koristilo svileni konac različitih boja kojim se se stvarale šare po sredini tkanice. Prema vrstama šara postoji nekoliko vrsta tkanica: zerinke (najukrašenija vrsta sa mnogo boja, prošarana po svoj širini), mrkuše (ukrašene manjim brojem šarenih konaca), rebruše (svojim šarenilom, odnosno slaganjem

31 Šnajder (njem. schneider) = krojač.

Slika 8. *Tkanice*

boja, podsjećaju na zmiju), bjelice (najvećim dijelom tkane od crne vune ali se po sredini proteže deblja zelena šara, kroz čije se središte pruža tanka šara od bijeloga konca ili vune) i zelenke (crna osnova bila je po sredini protkana zelenim koncem ili vunom). Na oba kraja tkanice su se ostavljale rese.

Pafte su također pojas, ali su se koristile rjeđe, samo u svečanijim prilikama. Sastoje se iz dva dijela: toke i pojasa. Toka je bila izrađena od metala i ukrašena najčešće crvenim i plavim ukrasnim kamenjem, dok se pojas (širine 5-8 cm) veze na platnu od paname ili meleza (vrste tkanine) najčešće crvenom bojom i onda se prišiva za toku. Vez na pojasu bio je rađen uglavnom koncem crvene ili žute boje, predstavljajući u većini slučajeva ili cvjetne dezene, geometrijske oblike kao što je kocka ili slovo "S" u položenom obliku. Nekada se pojas radio i metodom čupanja, ali su takvi rijetki. Ispod toke, koja se stavljala s prednje strane, stavljala se vezena maramica koja je imala dekorativnu i praktičnu ulogu (štitila je košulju od prljanja).

Čarape. Čarape su se ručno plele najčešće od bijele ili žute vune (tzv.vunica). Plele su se tako da se ogrlina[32] uzvuče do koljena (nešto malo niže od ruba gaća). Ogrlina se također plela i od obojene vune ali se to rjeđe nosilo. Njihova glavna

[32] Ogrlina = gornji dio čarape koji ide od skočnog zgloba, uz gležanj i listove, do koljena.

odlika i kvaliteta je bio dezen po kojemu su se čarape vrjednovale. Među najljepše vrste čarapa ubrajaju se: ćesmane i čarape "na tri igle" (pletene sa tri igle).

Obuća. Na nogama su se najčešće nosili opanci napravljeni od goveđe kože koje su pravili sami stanovnici. A posebnim prilikama nosile su se i "kupovne" cipele.

Nakit. Od nakita najveću važnost su imali dukati, šorvani[33] i merdžani. Dukati i šorvani su bili nanizani u "struke" koje su se nosile oko vrata, te su se u nizovima (dukati) također nosili i oko glave, osobito uz fesić, uz prednji rub lavura pripinjaša i čembera. Merdžani su ukrasne ogrlice intezivno crvene boje koje su se u nizovima nosile oko vrata, a na njih su se najčešće privezivao jedan šorvan.

8.2. Muška nošnja

Muška je nošnja, za razliku od ženske, jednostavnija sa manje odjevnih predmeta. Muškarci su nosili: košulju, gaće, pojas, džumadan, čarape, opanke ili cipele i šešir.

Košulja. Muška košulja se, kao i ženska, šila od beza te je mogla biti čupana, vođana ili ubjelina.[34] Ona je bila kraća od ženske (dužine do iznad koljena), dugih rukava koji su se pri vrhovima sužavali i kopčali, imala je kragnu (a mogla je biti i obična – u obliku slova "V"), također šivenu od beza, te se kopčala ispod vrata sa 3 ili 4 dugmeta. I muška košulja se opkeravala oko kragne i oko rukava, dok su se na donje rubove naknadno prišivale kere koje su bile duže i ljepše ukrašene. Kere su u osnovi bile bijele ili žute boje, dok su im rubovi bili opkerani crnim, žutim, plavim ili crvenim koncem.

Gaće. Muške gaće su se krojile od čadorbeza, na takav način što se između dvije nogavice u gornjem dijelu umetao "tur", te se sve to spajalo u jednu cjelinu. One su se opasivale učkurom. Gaće su po donjim rubovima imale umetke od čipke (neposredno iznad gležnjeva, a ta se čipka uglavnom radila metodom čupanja ili vođanja), te su bile opkerane kraćim kerama.

Pelengaće su se nosile zimi preko gaća. Izrađivane su od crnoga vunenog sukna koje su pravili sami stanovnici. Danas pelengaće ne nosi niko, nego su one samo ostale u sjećanju starijih ljudi.

Pojas. Za pojas je služio tkani peškir sa karakterističnom crno-crvenom bojom. Imao je izgled šala, dimenzija 150x40 cm. Prilikom stavljanja oko struka on se presavijao na pola po dužini, te se tako pojasao. Peškir se tkao najvećim dijelom od crvenog i crnog pamuka, a potkivan je pamukom drugih boja. Nerijetko su pri krajevima bili ukrašeni čupama uglavnom cvjetnih dezena.

[33] Zlatnik isti kao i dukat samo veći (težinski 1 šorvan = 5 dukata).

[34] Objašnjenje ovih pojmova na str. 15.

Džumadan. To je prsluk sašiven od čohe, bez rukava, ukrašen zlatnim ili crnim vezom po rubovima.[35] Naručivao se kod terzija i s unutrašnje strane je bio postavljen pamučnim platnom.

Čarape. One su se plele od vune, s ogrlinom do gležnjeva bez posebnih dezenskih ukrasa. Pri oblačenju vodilo se računa o tome da im ogrlina uvijek bude ispod ruba gaća kako se ne bi prekrivali dekorativni ukrasi na njima.

Cipele. Na nogama su se nosili opanci koje su stanovnici pravili od goveđe kože. U svečanijim prilikama su se nosile (i danas se nose) cipele kupljene kod gradskih trgovaca.

LITERATURA I IZVORI

- ***"Etnologija sjeveroistočne Bosne"*** – Dr. Salih Kulenović; Muzje istočne Bosne – studije, rasprave, članci; Tuzla 1995.; str 46.
- ***"Prilog proučavanja tipologije seoskih naselja"*** Zbornik radova – Dr. Vladimir Đurić, Geografski zavod PMF, Beograd 1969., str 154 -155.
- Pri izradi seminarskoga rada najvećim dijelom su korišćeni podaci dobijeni na terenu i iz usmenih predanja pojedinih stanovnika:

"Porijeklo današnjeg stanovništva" – †Radan Jurić, Tunjo Jurić, Stjepan Čajić, †Mara Barišić

"Narodnja nošnja" – o postupku izrade, načinu nošnje i tradijciji kazivale: gđa. Milka Divković, gđa. Ana Divković, gđa.Mara Tadić.

Modeli: gđa. Ankica Divković, gđa. Dana Barišić, gđica. Brigita Jurić, gđa. Marijana Petrović.

[35] Identičan je ženskom gunju, osim što je većih dimenzija.

IZ NAŠE ARHIVE

Priredio: **Petar Matanović**

Iz naše arhive

Zapisnik Skupštine Društva
"Hrvatski dom" 1993.

U ovom broju donosimo doslovni prijepis vrlo zanimljivoga dokumenta iz ratnih godina: Zapisnik sa prve redovite Skupštine Društva "Hrvatski dom" Tuzla održane 30. studenoga 1993. godine u Kongresnoj dvorani Hotela "Tuzla" u Tuzli. Napominjemo da je ovdje donesen samo Zapisnik prve točke Dnevnog reda skupštine: Izvješće o radu Društva od njegove Obnoviteljske skupštine (13. ožujka 1993.) do kraja studenoga iste godine.

DRUŠTVO "HRVATSKI DOM"
T U Z L A

Broj: /93
Tuzla, 1. prosinca 1993.

Z A P I S N I K

sa prve redovite sjednice Skupštine, održane dana 30. studenog 1993. godine u Kongresnoj dvorani hotela "Tuzla" u Tuzli sa početkom u 17.00 sati.

Sjednicom predsjedava predsjednik Skupštine dr. Zdenka Dušek.

Sjednici nazočni: Juraj Novosel, fra Petar Matanović, Ivica Marinović, Ankica Krmek, Ante Zvonar, Zvonko Oroš, Jozo Budimir, Anto Raos, Anto Cvijetić, Gradimir Krajtmajer, Tomislav Križan, Ivica Tadić, Josip Šimić, Franjo Mott, Jozo Đerek, Teofil Peršić, Srećko Tunjić, Božo Vilušić, Ivan Martinašević, Šimo Grabovičkić, Smiljan Mrkić, Pejo Banović, Ivo Andrić- Lužanski.

Sjednici odsutni: Pero Vasilj, Ivica Mazić, Ivica Jozić, Tomislav Mršić, Ljubomir Aždajić, Vinko Dobrinić, Slavko Pecirep, Tomislav Raščpica, Željko Peštić, Želimir Ban, Mirko Vajand, Predrag Pavlović, Zvonko Krmek, Fra Zvonko

Miličić, Fra Martin Antunović, don Nikola Pranjić, don Šimo Janjić, fra Pero Baotić, fra Frano Martinović, don Anto Ćosić, don Bartol.

Ostali nazočni: Zlata Musić-pred. HKD "Napredak", Zvonko Jurić-zapovjednik 115. Zrinski, Stanislav Petrović, Dragutin Jakovina, Jerko Zelić, Pavo Prco, Vinko Lamešić, Franjo Pavlović, Ivo Zelić, Ivica Jurić, Ana Magajner, Petar Gaberlić, Jakob Laco, Ivan Marić, Čestimir Dušek, Jadranka Jozić, Darko Lastović, Marko Duspara, Božo Majić.

Za sjednicu je predložen i jednoglasno usvojen slijedeći

D N E V N I R E D

1. Izviješće o radu Društva "Hrvatski dom" Tuzla
2. Program Aktivnosti za 1994. godinu
3. Odluka o privremenom financiranju za 1994. godinu
4. Izmjena i dopuna Statuta Društva "Hrvatski dom"
5. Odluka o osnivanju poduzeća "Gradovrh" kao temeljne organizacije Društva
6. Odluka o prijemu HKD "Napretka" kao temeljne organizacije Društva
7. Kadrovska pitanja

Ad. 1. Izvjestilac – Dr. Zdenka Dušek, predsjednik Skupštine Društva

Društvo "Hrvatski dom" u Tuzli koncipirano je kao udruženje građana Hrvata i pravnih osoba koji su se udružili radi ostvarivanja interesa hrvatskog naroda tuzlanskog područja. Polazeći od programa djelovanja i programskih ciljeva Društva odmah nakon obnavljanja rada u ožujku 1993. Društvo svoje aktivnosti usmjerilo je na konstituiranje Upravnog odbora, Javne tribine i imenovanja radnih grupa kako bi se što veći broj članova Društva aktivno uključio u njegov rad. Prioritetan zadatak rada usmjeren je u prvom redu na obezbjeđenju financijskih sredstava za normalan rad Društva i njegovih temeljnih organizacija, obezbjeđenje prostora uz istovremeno donošenja niza normativnih akata neophodnih za rad Društva.

U ovom Izvješću daje se kratak pregled aktivnosti:

1. Upravnog odbora
2. HKD "Napredak"
3. Hrvatskog Glasnika, informativno-politički dvotjednik
4. Javne tribine
5. i formiranje komisija Upravnog odbora Društva:
   a. Komisija za socijalnu skrb – predsjednik fra Petar Matanović

b. Komisija za ljudska prava – predsjednik Tomislav Ljubić
c. Komisija za manifestacije i propagandu – predsjednik Josip Šimić
d. Komisija za pružanje besplatne pravne pomoći – predsjednik Božo Vilušić
e. Komisija za izradu prijedloga za izmjenu i dopunu naziva ulica – predsjednik Jakob Križan
f. Komisija za jezik, književnost i povijest – predsjednik Ljubomir Aždajić
g. Komisija za formiranje ogranaka – predsjednik Josip Šimić

1. Upravni odbor

U proteklom periodu Upravni odbor je održao 30 sjednica u prostorijama Franjevačkog samostana, bez čije svesrdne suradnje o razumijevanja bi teško bilo realizirati kako planske i programske zadatke Upravnog odbora, tako i u cjelini rad Društva.

Na prvoj sjednici Upravnog odbora održanoj 25. ožujka 1993. godine, za predsjednika Upravnog odbora imenovan je gosp. Anto Raos, a za dopredsjednika gosp. Mirko Vajand.

Da je Upravni odbor obavljao izuzetne aktivnosti u proteklom periodu, najbolje ilustriraju ne samo kvantitativni pokazatelj od 30 održanih sjednica, nego kvalitativan pokazatelj koji je i prezentovan kroz:

a) izradu, analizu, i donošenje normativnih dokumenata, stručnih, financijskih i administrativnih poslova za potrebe Društva i njegovih oblika djelovanja;
b) odlučivanje o raznovrsnim pitanjima iz domena rada Društva i Skupštine Društva.

Na jednoj sjednici imenovane su komisije za izradu pojedinih akata.

Daje se kraći pregled aktivnosti:

a) – uređen je i usvojen Plan rada za 1993. godinu;
   - Program aktivnosti Društva
   - Razmatran je i odobren Financijski plan Društva i temeljnih organizacija i drugih organizacionih oblika djelovanja, kao i Javne tribine
   - Poslovnik o radu Upravnog odbora
   - Pravilnik o radu Javne tribine
   - Program rada sa financijskim planom svih komisija, itd.

b) Osim gore navedenih normativno-pravnih djelatnosti, iz domena raznovrsnih pitanja o radu Društva, vrijedno je napomenuti da je Upravni odbor na svojim sjednicama razmatrao i slijedeće:
   - mogućnosti samofinanciranja Društva i razvijanje gospodarstva unutar Društva
   - uspostavljena je kontinuirana suradnja sa rukovodstvom DOO Soli
   - pokrenuta je inicijativa za izradu Programa poduzetništva unutar Društva,
   - realizirani su kontakti sa predsjedništvom SO Tuzla, kome je između ostalih pitanja istaknut zahtjev za rješenje radnog prostora Društva, i na obostrano zadovoljstvo prostor je dat za upotrebu za potrebe tajništva u ulici "Dr Mustafe Mujbegovića" br. 30, I kat (25 m^2) sa neophodnom adaptacijom. Ovaj prostor je dobiven pod zakup. Za sve ostale potrebe Društva dodijeljen je prostor u objektu Radničkog univerziteta, I kat sa upotrebom dvije dvorane sa cca 300 m^2.

U cilju kvalitetnijeg i racionalnijeg djelovanja Društva, u stalni radni odnos na poslove i radne zadatke tajnika je primljena gospođa Krmek Ankica, a za blagajnika Društva gosp. Božo Majić.

Od stručno-administrativno-tehničkih poslova, tiskane su pristupnice za članove Društva, koje nakon popunjavanja idu na kompjutorsku obradu. Vrijedno je pažnje spomenuti uređeno idejno rješenje za tiskanje memoranduma i članskih iskaznica, čija je realizacija već u tijeku.

Izvršene su sve pripreme za osnivanje poduzeća "Gradovrh" kao temeljne organizacije Društva.

Pored naprijed navedenih realiziranih planskih i programskih zadataka, akcentira se i započeta aktivnost obilježavanja osamdesete obljetnice Društva, planirana za 20. prosinca ove godine.

2. HKD "Napredak" Podružnica Tuzla

Mada se ovo Izviješće odnosi na period ožujak-studeni 1993. godine, potrebno je navesti određene aktivnosti ove temeljne organizacije i u ranijem periodu.

Iako je 27. ožujka 1992. godine donesenom odlukom zvanično zamrznut rad HKD "Napredak" Podružnica Tuzla, simpatizeri i članovi su se povremeno sakupljali u prostorijama Franjevačkog samostana, razmjenjivali dotadašnja iskustva i razmišljali o narednoj programskoj aktivnosti. Tako je osnovan:

- Tamburaški orkestar i ženski pjevački zbor čije probe počinju već početkom siječnja ove godine i redovno se održavaju.

- Tijekom siječnja aktivira se u radu ranije formirana literarno-jezična sekcija.

13. ožujka ove godine na Obnoviteljskoj skupštini Društva "Hrvatski dom" prvi put javno nastupa djevojački pjevački zbor te sa tamburašima izvodi himnu "Lijepa naša".

U travnju mjesecu članovi Napretka donose zaključak da je neophodno održati godišnju skupštinu i birati nove članove Odbora, predsjednika, dopredsjednika, tajnika, rizničara, jer je zbog rata, napuštanjem Tuzle i okolice Društvo ostalo bez rukovodstva i pet članova Odbora.

27. travnja Odbor "Napretka" donosi odluku o pristupanju HKD "Napredak" Podružnica Tuzla Društvu "Hrvatski dom" u svojstvu temeljne organizacije, a ista Odluka je verificirana na Godišnjoj skupštini 2. lipnja 1993. godine.

Osnovni programski zadaci i ciljevi ovog Društva sačinjeni su tako da obuhvaćaju promicanje kulture hrvatskoga naroda u svim njezinim segmentima, dajući kvalitetan tonus i ukupnim kulturnim manifestacijama u gradu Tuzli.

Nabrojat će se slijedeće aktivnosti i manifestacije:

Tijekom 1993. godine "Napredak" je održao:

- dva koncerta duhovne i klasične glazbe u Franjevačkom samostanu,
- dva cjelovečernja tamburaška koncerta (jedan u Domu Boraca, a drugi u Narodnom pozorištu),
- jedan tamburaški koncert za ranjenike u bolnici Gradina,
- dvije književne večeri: u povodu 100. obljetnice rođenja M. Krleže u srpnju 1993. godine, u Narodnom pozorištu, Veče posvećeno A.G. Matošu (kolovoz),
- večer sa literarnom sekcijom (14. studeni 1993. u Narodnom pozorištu).
- U pripremi je Napretkova večer u povodu 91. obljetnice i Dana Napretka (25. studeni 1993.).

Sekcije učestvuju u svim značajnim obilježavanjima datuma, obnoviteljskim skupštinama Društva, na blagdanskim svetkovinama u Breškama i Šikari, koncert duhovne glazbe u Tuzli, na osnivanju Ogranka Društva "Hrvatski dom" u Lipnici, Husinu, proslavi Prve obljetnice II Dokanjske satnije – HVO u Doknju, Osnivačkoj Skupštini udruženja Čeha, Slovaka i udruženja Mađara itd.

Djevojački pjevački zbor i tamburaški orkestar učestvovali su u programu Ratne Olimpijade, a naročito su zapaženi kvalitetni nastupi ovih sekcija u svim olimpijskim kulturnim programima.

Ako se sumiraju aktivnosti, tamburaški orkestar je pod ravnanjem gosp. Vinka Dobrinića imao da sada 22 javna nastupa, ženski pjevački zbor pod stručnim

ravnanjem prof. Mirka Dušeka 11 nastupa, a literarna sekcija 12, u početku pod rukovodstvom gđe. Ankice Krmek a kasnije gđe. Zorice Slišković.

U pripremi je tiskanje knjige poezije za djecu člana literarne sekcije gosp. Fabijana Lovrić. Očekuje se promocija 6. prosinca u Franjevačkom samostanu u proslavu dana sv. Nikole.

3. Hrvatski glasnik je nezavisno glasilo čiji je osnivač i izdavač HKD "Napredak, a uređivačku politiku i financijsku brigu vodi direktor lista fra Petar Matanović, gvardijan Franjevačkog samostana u Tuzli, te redakcijski kolegij na čelu sa glavnim i odgovornim urednikom Ljubomirom Aždajićem, profesorom. Glasilo izlazi od Božića 24.12.1992. godine i do danas je izašlo 16 brojeva. Želja i namjera je da Hrvatski glasnik bude glas hrvatskoga naroda ovog područja. Pozivani su svi Hrvati bez obzira na vjersku i političku pripadnost da surađuju u listu.

Glasnik je dobro primljen kod čitalaca i može se reći da je ispunio zadaću zbog koje je osnovan. Većina novinara su amateri ali u listu su surađivali i mnogi tuzlanski novinari – profesionalci.

Ukupni troškovi glasila su uglavnom pokriveni sredstvima prodaje, pomoći Samostana, Doo "Soli" i reklama.

Impozantna brojka od oko 480 članaka najbolje ilustrira aktivnost ovog glasila, a procentualni pregled strukture po područjima je slijedeći: politika 34,2%, kultura 14,5%, vjera 12,5%, povijest 8, 7%, gospodarstvo 8,5%, humanitarne organizacije, međunarodna suradnja, posjeta i slično 8,3%, HVO "Zrinski" i dr. 7,6%, nauka i školstvo 3,0% i šport 2,8%

4. Javna tribina

U skladu sa odredbama Statuta Društva i Programa djelovanja formirana je Javna tribina Društva.

Javan tribina predstavlja oblik djelovanja čiji je zadatak stvaranje uvjeta da se putem javnih rasprava, predavanja, seminara, okruglog stola, simpozija i drugih oblika rada omogući najširem članstvu Društva i drugim zainteresiranim osobama se upoznaju i da učestvuju u raspravama o značajnim pitanjima iz povijesti i kulture hrvatskog naroda i o svim ostalim aktualnim pitanjima od općeg i posebnog interesa za prostor u kojem živimo i šire.

Izabran je Odbor Javne tribine na čelu sa gosp. Jurajem Novoselom. Donijet je okvirni plan rada za 1993. god. sa 13 tema. Javna tribina je započela svoj rad 4. svibnja 1993. U prepunoj Kristalnoj dvorani hotela "Tuzla" održano je predavanje na temu: Aktualna politička situacija i njeno rješavanje kroz Vance-Ovenov plan. Redakcija lista "Hrvatski glasnik" objavila je integralni tekst

Vance-Ovenovoga plana kao specijalni prilog, koji je uručen nazočnima na Javnoj tribini.

Do kraja godine pripremit će se još neka aktualna tema iz plana. Javna tribina nije imala materijalnih troškova.

5. Rad komisija

U skladu sa članom 44. Statuta, a u cilju uspješnijeg rada, Upravni odbor je formirao komisije čiji se rad ukratko predstavlja:

a) Komisija za socijalnu skrb: nije imala poseban program niti planirana i osigurana financijska sredstva za rad u postojećim ratnim uvjetima. Aktivnost komisije odvijala se u pribavljanju podataka o socijalnom stanju članova Društva i drugih koji se nalaze u stanju socijalne potrebe, kao i na razvijanju svijesti i o potrebi uzajamne pomoći. Prikupljeni su podaci o socijalnom stanju za 50 osoba i obitelji, koje su zbog bolesti, starosti i teškog materijalnog stanja u prioritetu za pomoć i prezentirani Caritasu.
b) Komisija za formiranje ogranaka: osnovala je Podružnice Društva u Lipnici 21.8.1993. godine. Za predsjednika je izabran Lukanović Božo, zatim na Husinu 24.9.1993. godine čiji je predsjednik Pavlović Franjo, a do kraja studenog formirat će se Ogranak u Doknju.
c) Komisija za informiranje i propagandu je imala veliku aktivnost u proteklom periodu. Projektovana je pristupnica za učlanjenje sa 27 obilježja i prilagođena kompjutorskoj obradi; projektovan je Program na osnovu koga će se specificirati statistički podaci; u cilju sačuvanja podataka radi se na dva računara. Tiskano je oko 3500 pristupnica. Sve pravilno ispunjene pristupnice već su stavljene u kompjutor i stoje na raspolaganju za potrebe Društva. Od ukupno cca. 1700 pristupnica, 581 je ispravno popunjeno, oko 100 neispravno popunjenih i oko 1000 je neobrađenih.

Analizom pristupnica po mjestu boravka, odnosno mjesnim zajednicama došlo se do zaključka da je znatno veći broj iz prigradskog područja, na osnovu čega proizlazi prioritetan zadatak ove komisije tako i drugih oblika djelovanja Društva, a posebno Javne tribine da se uključi u rad Društva što veći broj članova sa gradskog područja.

Ostale komisije nisu imale nikakvih aktivnosti.

Na osnovu izloženog može se zaključiti da je Društvo “Hrvatski dom” preko svojih organiziranih oblika djelovanja imalo zaista veoma plodonosnu i raznovrsnu aktivnost zasnovanu na osnovnom načelu javnosti rada, te nakon očekivane diskusije predlaže se Skupštini da ovo Izvješće prihvati.

D i s k u s i j a:

- **Gosp. Stanislav Petrović**: Obrazložio je malo opširnije o dodjeli privremenih prostorija Društvu. Potrebno je da sami iznađemo sredstva za adaptaciju da bi što hitnije riješili problem.
- **Gosp. Gradimir Krajtmajer**: Od navedenog broja članova, zbog čega nema više članova iz gradskog područja?
- **Gosp. Josip Šimić**: Imamo sada cca. 9500 pristupnica, 1700 popunjeno, ostalo treba da se popuni. To se ne može uraditi tako brzo zbog okolnosti u kojima društvo radi.
- **Gosp. Gradimir Krajtmajer**: Koliko ima Hrvata u Gradu, a koliko u regiji? Moramo imati točne podatke.
- **Gosp. Josip Šimić**: Prema osobnoj procjeni 30.000 na području koji pokriva Hrvatski dom, a u gradu cca. 3-4.000.
- **Gosp. Srećko Tunjić**: Da li su svi članovi Skupštine popunili pristupnice? Trebao bi svaki član da dovede još najmanje 15 članova Društva.
- **Gđa. Zdenka Dušek**: Nismo zadovoljni sa brojem članova sa gradskog područja. Veliki broj još nije pristupio Društvu. Ima sigurno objektivnih i subjektivnih razloga. Mora se mnogo više učiniti nego do sada.
- **Gosp. Fra Petar Matanović**: Dobro je da Društvo postoji i radi, ljudi će povremeno pristupiti. Bitno je da oni koji su pristupili rade. Drugo, ovaj rat je otežavajuća okolnost, on je bit problema. Komunikacija sa širim narodom je gotovo nemoguća.
- **Gosp. Marko Duspara**: Je smo li mi Hrvati ovdje u Bosni ili smo Bosanci katolici? Ja to postavljam zvanično ovdje pitanje.
- **Gosp. Ivan Martinaševićš**: Mi ostajemo ono što jesmo – bosanski Hrvati.
- **Gđa. Zdenka Dušek**: BiH je naša domovina, a otadžbina zna se gdje je.
- **Gosp. Božo Vilušić**: Nije bitno kako nas zovu, nego kakvi smo mi. Hrvati na ovim prostorima su se dokazali. Hrvatski korpus ima jako puno ljudi sa znanjem i treba raditi što više da se to iskoristi. Kod hrvatskih institucija pojavili su se karijeristi i slično pa počinju dinastije. Ne koriste se pravi kadrovi i Društvo treba na tom polju da radi i stavi akcent na kadrove, a da budu zastupljeni samo časni ljudi.
- **Gosp. Josip Šimić**: Po nacionalnosti do sada u našem računaru ima 93,8% Hrvata.
- **Gosp. Pejo Banović**: Poslije ovog Izvješća vrijedno je pažnje da neke stvari razjasnimo. Kada smo obnovili rad Društva htjeli smo da to bude kruna svega što ima predznak hrvatski. Nismo napravili Hrvatski dom da će da okuplja sve Hrvate, kako smo zamislili Društvo "Hrvatski dom". Sada se postavlja pitanje što smo da sada uradili? Moramo dati svoj sud šta

će to biti što će okupljati sve Hrvate, pa da se to da u realizaciju, da narod ima svoje vođstvo specifično jedinstveno po pripadnosti i rođenju. Što je to sa Ograncima u drugim selima i sa drugim nacionalnim manjinama koje su nam slične?

Nakon vođenih diskusija Izvješće od radu Društva "Hrvatski dom" u Tuzli za period od ožujka do studenog 1993. godine – JEDNOGLASNO PRIHVAĆENO.

Zapisničar:
Ankica Krmek

Predsjednik Skupštine:
Dr. prof. Zdenka Dušek